

**T.C.
RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

ESKİ TÜRKÇEDE SU KAVRAM ALANI

(Yüksek Lisans Tezi)

Mert YILDIRIM

**Danışman
Doç. Dr. Ümit HUNUTLU**

**RİZE
2023**

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında, Doç. Dr. Ümit HUNUTLU danışmanlığında, Mert YILDIRIM tarafından hazırlanan *Eski Türkçede Su Kavram Alanı* adlı bu tez çalışması, 12/05/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından **Yüksek Lisans Tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	Unvanı, Adı SOYADI	İmza
Başkan	: Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem USTA	
Üye	: Doç. Dr. Ümit HUNUTLU	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Gül YILMAZ ÇAL	

ETİK BEYAN

Türk Dili ve Edebiyatı Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim “Eski Türkçede Su Kavram Alanı” adlı tezim, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Tez çalışmamda, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dâhil, sahibine/kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır. Aksinin ortaya çıkması hâlinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabilecek bir durumun ortaya çıkması hâlinde, Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim.

12/05/2023

Mert YILDIRIM

ÖN SÖZ

Su, insanoğlunun ihtiyaç duyduğu elzem bir malzemedir. Suyun hayati bir içecek olması, temizlik özelliği, insan yaşamı üzerindeki etkisi, tarım ve hayvancılık gibi konulardaki işlevsel yapısı eski Türklerde su kùltü inancını da doğurmuştur.

Çalışma: “Giriş, Araştırma Derlemi, Su Kavram Alanı, İstatistiksel Veriler, Sonuç” olmak üzere beş bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında, kavram ve kavram alanı, suyun din ve mitolojideki önemi, su kùltü, suyla ilgili atasözü ve deyim hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Çalışmanın esas konusunu Eski Türkçedeki yazıt ve eserlerdeki su kavram alanı oluşturmaktadır. “Araştırma Derlemi” başlığında, tarama yapılan eserler ve yazıtlar hakkında genel bilgilendirme yapılmıştır. “Su Kavram Alanı” başlığında, taranmış kelimeler sınıflandırılarak alt başlıklar oluşturulmuştur. Alt başlıklara uygun kelimeler tasniflendirildikten sonra sözcükler hakkındaki etimolojik görüşlere ve Türk lehçelerinde karşılıklarına yer verilmiştir. Kronolojik sırayla tespit edilen kelimeler belirtilerek (italik yazılarak) örnekler kullanım durumlarına veya yapılarına göre sunulmuştur. “İstatistiksel Veriler” başlığında tespit edilen kelimelerin kullanım sıklığı sütun grafiği ve sayı-yüzdelik şeklinde gösterilerek bunlar hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır. “Sonuç” kısmında, önemli bulgular özetlenerek maddeler hâlinde sunulmuştur.

Tez, Türk dilinin tarihi dönemlerindeki söz varlığında *su* kavram alanını oluşturan kelimelerin tespitini yaparak Türk kùltüründe su unsurunun filolojik bir değerlendirilmesini meydana getirmektir. Çalışma, Türk kùltüründe önemli bir değer olan *su* unsurunun Türk diline nasıl aksettiğini veya yansıdığını değerlendirebileceğiniz veriler sunmaktadır.

Çalışmalarım sırasında her zaman maddi ve manevi desteğini gördüğüm aileme ve arkadaşlarıma, anlayışları ve destekleri için teşekkür ediyorum.

Türk diline ve kùltürüne hizmet etme amacıyla çıktığım bu yolda bana bu tez konusunu öneren, bilgisini ilgiyle ve sabırla aktaran değerli danışman hocam Doç. Dr. Ümit HUNUTLU’ya teşekkürü borç bilirim.

Mert YILDIRIM

2023/RİZE

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	I
ETİK BEYAN.....	II
ÖN SÖZ	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖZET	XIV
ABSTRACT.....	XV
KISALTMALAR.....	XVI
TABLolar LİSTESİ.....	XVIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	XX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN DERLEMİ (KONU KÜLLİYATI)	17
1.1. Köktürk Türkçesi Dönemi.....	17
1.1.1. Ongin (Işbara Tamgan Tarkan).....	17
1.1.2. İhe- Huşotu (Köl İç Çor).....	17
1.1.3. İhe-Aşete (Altun Tamgan Tarkan).....	17
1.1.4. Tonyukuk (Bayın Çokto)	17
1.1.5. Köl Tigin (Birinci Orhun).....	18
1.1.6. Bilge Kağan (İkinci Orhun)	18
1.2. Uygur Türkçesi Dönemi.....	18
1.2.1. Uygur Türkçesi Dönemi Yazıtları.....	18
1.2.1.1. Aldı-Bel (E-12)	18
1.2.1.2. Altın Köl I	19
1.2.1.3. Bay-Bulun I (E-42)	19
1.2.1.4. Begre (E-11).....	19
1.2.1.5. Köjeelig-Hovu (E-45)	19
1.2.1.6. Şançi III (E-152)	19
1.2.1.7. Şine-Usu.....	19
1.2.1.8. Talas	20
1.2.1.9. Tes	20
1.2.1.10. Terh (Taryat)	20

1.2.1.11. Tugutüp (E-120).....	20
1.2.1.12. Uyuk Turan (E-3).....	20
1.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserleri	21
1.2.2.1. Irk Bitig	21
1.2.2.2. Huastuanift	21
1.2.2.3. Altun Yaruk.....	21
1.2.2.4. Kuanşi İm Puser	21
1.2.2.5. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi.....	22
1.2.2.6. Aç Bars Hikayesi	22
1.2.2.7. Maytrısimit.....	22
1.2.2.8. Eski Uygurca Altın Dışlı Fil Hikayesi	22
1.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi	23
1.3.1. Kutadgu Bilig.....	23
1.3.2. Divanü Lügati't Türk	23
1.3.3. Atabetü'l Hakayık	23
1.3.4. Kur'an Tercümeleri.....	24
1.3.5. Divan-ı Hikmet	24
2. SU KAVRAMLARI	25
2.1. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları.....	25
2.1.1. Sub/ Suv/ Suw	25
2.1.2. Ab	46
2.1.3. Bu	46
2.1.4. Bulıt	47
2.1.5. Buz	50
2.1.6. Çokra-.....	51
2.1.7. Eri-	52
2.1.8. Kardu.....	53
2.1.9. Kayna-.....	54
2.1.10. Nem	55
2.1.11. Sız-	56
2.1.12. Tolan-	58
2.1.13. Toñ-	58

2.2. Suyla İlgili Mesleklerin Kavram Alanları.....	59
2.2.1. Gevvas.....	59
2.2.2. Kemici.....	60
2.2.3. Suvçı.....	60
2.2.4. Tudun	61
2.3. Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları.....	61
2.3.1. Sub/ Suv/ Suw	61
2.3.2. Kevser	61
2.3.3. Sâlsâbil	62
2.3.4. Tesnim.....	63
2.3.5. Yat	63
2.3.6. Zemzem.....	63
2.4. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları	64
2.4.1. Bitkilerin Kavram Alanları	64
2.4.1.1. Awılğu.....	64
2.4.1.2. Kamış	65
2.4.1.3. Kumut.....	67
2.4.1.4. Kuzışay.....	67
2.4.1.5. Lenhua.....	67
2.4.1.6. Mntrak	69
2.4.1.7. Orut	70
2.4.1.8. Padum.....	70
2.4.1.9. Sargan.....	71
2.4.1.10. Tutturkan	71
2.4.1.11. Yorınça/ Yonca	72
2.4.2. Hayvanların Kavram Alanları.....	72
2.4.2.1. Alavan	72
2.4.2.2. Ağıt.....	73
2.4.2.3. Bağa	73
2.4.2.4. Balık	74
2.4.2.5. Balıkçın	77
2.4.2.6. Başgan.....	77

2.4.2.7. Çapak	77
2.4.2.8. Çulık.....	78
2.4.2.9. İnek.....	78
2.4.2.10. Kāk/ Kāz.....	79
2.4.2.11. Kamıçak	80
2.4.2.12. Kaşgalak.....	80
2.4.2.13. Kıl Kudruk	81
2.4.2.14. Kıl Kuş	81
2.4.2.15. Kiş	81
2.4.2.16. Korday.....	82
2.4.2.17. Kuçık.....	83
2.4.2.18. Koğu/ Kuğu.....	83
2.4.2.19. Kunduz	85
2.4.2.20. Kurbaka.....	85
2.4.2.21. Nağ/ Nek	86
2.4.2.22. Ördek.....	86
2.4.2.23. Sertan	88
2.4.2.24. Şa.....	88
2.4.2.25. Tegin	89
2.4.2.26. Todlıç	89
2.4.2.27. Yengeç.....	90
2.4.2.28. Yuğak	90
2.5. Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları	91
2.5.1. Kayguk.....	91
2.5.2. Keçiş.....	92
2.5.3. Kemi.....	93
2.5.4. Köprüg	96
2.5.5. Oluk	97
2.5.6. Sal	97
2.5.7. Satu	98
2.5.8. Tar	98
2.5.9. Uçan	99

2.6. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları	99
2.6.1. Ağız	99
2.6.2. Alış	100
2.6.3. Biyaban	100
2.6.4. Karkâğ	100
2.6.5. Katlış	101
2.6.6. Kewli	101
2.6.7. Körtük	101
2.6.8. Oğruğ	102
2.6.9. Tamğa	102
2.6.10. Tarım	102
2.6.11. Tüşürgü	103
2.6.12. Yaban	103
2.6.13. Yağmurçıl	104
2.6.14. Yağa	105
2.6.15. Yoğuç/ Yuğuç	105
2.7. Su Temini İçin Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları	105
2.7.1. Atız/ Etiz	105
2.7.2. Ark/ Arık	106
2.7.3. Çat	107
2.7.4. Kırım	108
2.7.5. Kır	108
2.7.6. Koğuş	109
2.7.7. Köl-	109
2.7.8. Kudug/ Kuyug	110
2.7.9. Mizab	111
2.7.10. Mıyanlık	112
2.7.11. Oluk	112
2.7.12. Tuğ	113
2.8. Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları	113
2.8.1. Arı-	113
2.8.2. Çimülgü	115

2.8.3. Sermet-	115
2.8.4. Soğun-	116
2.8.5. Süz-	116
2.8.6. Yu-	118
2.9. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları .	
.....	120
2.9.1. Balçık	120
2.9.2. Batığ	121
2.9.3. Çalpañ	122
2.9.4. Lıyu	122
2.9.5. Öyük/ Üyük	122
2.9.6. Sağızlıg	124
2.9.7. Tepiz	124
2.9.8. Titig	125
2.9.9. Toy	125
2.9.10. Yapañ	126
2.10. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları	126
2.10.1. Ab-ı Seldek	126
2.10.2. Akın	127
2.10.3. Bat-	128
2.10.4. Börünj	131
2.10.5. Bud-	131
2.10.6. Çom-/ Çöm-	131
2.10.7. İk	134
2.10.8. Kad	134
2.10.9. Kamıt-	135
2.10.10. Karık-	135
2.10.11. Kazğan	136
2.10.12. Kelgin/ Kelñiz	136
2.10.13. Sakıg	136
2.10.14. Sızlağ	138
2.10.15. Tufan	139

2.10.16. Üyük-	139
2.10.17. Yut	140
2.11. Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları	140
2.11.1. Çap-	140
2.11.2. İç-	142
2.11.3. Kalğu	147
2.11.4. Münle-	148
2.11.5. Öp-	148
2.11.6. Sap	150
2.11.7. Suvsu-	150
2.11.8. Toprat-	152
2.11.9. Us-	153
2.11.10. Yaşla-	154
2.11.11. Yenşür-	154
2.11.12. Yüz-	154
2.12. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları	156
2.12.1. Ak-	156
2.12.2. Akım	160
2.12.3. Çağıla-	160
2.12.4. Egrik	161
2.12.5. Erkeç	162
2.12.6. Erkeklen-	162
2.12.7. Kık-	163
2.12.8. Kom	163
2.12.9. Koy-/ Kuy-	164
2.12.10. Köpük	166
2.12.11. Mevvac	167
2.12.12. Sarğ-	167
2.12.13. Tam-	168
2.12.14. Terjük	170
2.12.15. Tök-	171
2.12.16. Yuşul-/ Yuvul-	175

2.13. Suyun Miktarıyla İlgili Kavram Alanları.....	176
2.13.1. Çı/ Çi.....	176
2.13.2. Çık-	177
2.13.3. Çim	178
2.13.4. Kaç.....	179
2.13.5. Katre	180
2.13.6. Kepi-	181
2.13.7. Kerbişimän.....	181
2.13.8. Kuruğ.....	182
2.13.9. Ödüş.....	187
2.13.10. Öl	188
2.13.11. Sayramla-.....	190
2.13.12. Taze	191
2.13.13. Turumla-	191
2.13.14. Yaş	192
2.13.15. Yaşıl.....	193
2.13.16. Yelpit-.....	195
2.14. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları ...	196
2.14.1. Burçağ.....	196
2.14.2. Çişe-.....	197
2.14.3. Çürgü	197
2.14.4. Erre	198
2.14.5. Liş	198
2.14.6. İğ-/ Sığ-/ Yığ-	198
2.14.7. Sağur-.....	206
2.14.8. Sarığ Suw.....	207
2.14.9. Sidük.....	207
2.14.10. Suduk.....	208
2.14.11. Ter.....	209
2.14.12. Yar	210
2.14.13. Yaş	211
2.14.14. Yiğ	217

2.15. Su Kaynaklarının Kavram Alanları.....	217
2.15.1. Küçük Su Kaynaklarının Kavram Alanları	217
2.15.1.1. Arık.....	217
2.15.1.2. Biril.....	219
2.15.1.3. Bulak	219
2.15.1.4. Çulıman	220
2.15.1.5. Havz.....	221
2.15.1.6. Kāk	221
2.15.1.7. Kātılış	222
2.15.1.8. Köl.....	223
2.15.1.9. Mıñar	227
2.15.1.10. Ögen	227
2.15.1.11. Ögüz/ Ügüz.....	228
2.15.1.11.1. Orta Asya’da Bulunan Nehir Adlarıyla İlgili Genel Bilgiler	232
2.15.1.12. Öz	234
2.15.1.13. Tadğun.....	235
2.15.1.14. Teñ.....	235
2.15.1.15. Urı.....	235
2.15.1.16. Yul/ Yulağ	235
2.15.2. Büyük Su Kaynaklarının Kavram Alanları	238
2.15.2.1. Bahr	238
2.15.2.2. Çaladr/ Çaldr	238
2.15.2.3. Derya	238
2.15.2.4. Sondırı	240
2.15.2.5. Taloy/ Taluy	240
2.15.2.6. Teñiz	245
2.15.2.7. Ummān	247
2.16. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları	248
2.16.1. Bārān.....	248
2.16.2. Boğnaqla-.....	248
2.16.3. Borça.....	249

2.16.4. Bus/ Pus	249
2.16.5. Bürün	250
2.16.6. Egrim	250
2.16.7. Emir	251
2.16.8. İş	252
2.16.9. Jale	252
2.16.10. Kar	253
2.16.11. Kırağı	255
2.16.12. Kuzgır-	256
2.16.13. Talğag	256
2.16.14. Tamçur-	257
2.16.15. Toli	257
2.16.16. Sarķım	258
2.16.17. Şebnem	258
2.16.18. Üşik	259
2.16.19. Yağ-	259
2.16.20. Yağmur	261
2.17. Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları	264
2.17.1. Kedük(lük)	264
2.17.2. Yakı	265
3. İSTATİSTİKSEL VERİLER	266
4. SONUÇ	288
KAYNAKÇA	293

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Ana Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Tez Türü : Tezli Yüksek Lisans
Danışman : Doç. Dr. Ümit HUNUTLU
Hazırlayan : Mert YILDIRIM
Yıl : 2023
Sayfa Sayısı : 302

ÖZET

ESKİ TÜRKÇEDE SU KAVRAM ALANI

Türk dili, uzun zamandır bir yazı dili olan, gelişmiş bir dildir. Bu dil, güneybatıda Türkiye ve komşularına, güneydoğuda Çin'in içlerine kadar uzanan, kuzeydoğuda, Güney ve Kuzey Sibiryaya yoluyla yukarıya, Kuzey Buz Denizi'ne ve son olarak Batı Sibiryaya ve Doğu Avrupa'ya uzanıp kuzeybatıya ulaşmıştır.

Türkçe hem kadim bir dil olması hem de büyük coğrafyalarda kullanılmış ve kullanılıyor olması ulaştığı bu geniş dil birikimi, söz varlığına da yansımıştır. Türk dili üzerine farklı dönemlerde ve konularda söz varlığı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmada Türkçenin söz varlığında *su* kelimesinin kavram alanı ve söz varlığı ele alınmıştır.

Tez, temelde üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada, Göktürk Türkçesi döneminden Karahanlı Türkçesine kadar yazılmış olan yazıt ve eserlerden hareketle *su* kavram alanına giren sözcükler tespit edilmeye çalışılmıştır. Tarama yöntemi ile yazıt ve eserlerden elde edilen, konu alanına giren sözcükleri çeşitli alt başlıklar hâlinde tasnif edilmiştir. İkinci aşamada, taranmış kelimelerin etimolojileri hakkında farklı düşüncelerdeki araştırmacıların görüşlerine yer verildikten sonra kelimelerin Türk lehçelerinde karşılıkları gösterilmiştir ve kronolojik sırayla eserlerdeki örnekler kullanım şekillerine veya yapısına göre sunulmuştur. Üçüncü aşamada, tespit edilen kelimelerin kullanım oranları üzerinden gösterilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu yöntemi ve aşamaları konuyla ilgili Türkçe söz varlığında tespit edilen sözcüklere uygulanmıştır.

Türk dilinde *su* kavram alanını oluşturan kelimelerin belirlenmesiyle tez hem dil hem de kültür bağlamında Türklük bilimine katkıda bulunması umut edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Su, Kavram, Kavram Alanı.

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department : Turkish Language and Literature
Thesis Type : Master Thesis
Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Ümit HUNUTLU
Author : Mert YILDIRIM
Year : 2023
Pages : 302

ABSTRACT

WATER CONCEPT FIELD IN OLD TURKISH

The Turkish language is a developed that has been a written language for a long time. This language extended to Turkey and its neighbors in the southwest, into China in the southeast, and in the northeast up through Southern and Northern Siberia, to the Arctic Ocean, and finally to Western Siberia and Eastern Europe, reaching northwestward.

The fact that Turkish is an ancient language and it has been used and is being used in large geographies is reflected in the vocabulary of this rich language accumulation. Vocabulary studies have been carried out on the Turkish language in different periods and subjects. In the study, the concept area and vocabulary of the word water in Turkish vocabulary are discussed.

The thesis basically consist of three stages. In the first stage, it has been tried to determine the words that fall into the concept of water, based on the inscriptions and works written from the Göktürk Turkish period to the Karahanlı Turkish. The words in subject area, obtained from inscriptions and works by scanning method, undervarious subheading. In the second stage, after the opinions of researchers with different opinions about the etymologies of the scanned words were given, the equivalents of the expressions in Turkish dialect were shown and th examples in the works were prensented in chronological order according to their usage of structure. In the third stage, the detected words were shown over their usage rates and evaluations were made. This method and its stage were applied to the words determined in the Turkish vocabulary related to the subject.

It is hoped that the thesis will contribute to the science of Turkishness in the terms of both language and culture by determining the words that make up the concept of water in the Turkish language.

Keywords: Vocabulary, Water, Concept, Concept Field.

KISALTMALAR

ABH	: A Bars Hikayesi
A-B	: Aldı- Bel Yazıtı
AH	: Atabetü'l Hakayık
AKI	: Altın K�l I Yazıtı
AYV	: Altun Yaruk V
AYVI	: Altun Yaruk VI
AYX	: Altun Yaruk X
B	: Batı
B-BI	: Bay Bulun 1 No'lu Yazıt
BK	: Bilge Kaĝan Yazıtı
BKD	: Bilge Kaĝan Yazıtı Doĝu Y�z�
BKGD	: Bilge Kaĝan Yazıtı G�neydoĝu Y�z�
BKK	: Bilge Kaĝan Yazıtı Kuzey Y�z�
Bkz.	: Bakınız
Bg	: Begre Yazıtı
Byt	: Beyit
D	: Doĝu
DH	: Divan-ı Hikmet
DLT	: Divanü Lügati't- Türk
EUADFH	: Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi
EUTS	: Eski Uygur Türkçesi S�zl�ĝ�
G	: Güney
GD	: G�neydoĝu
H	: Huastuanift
I	: Irk Bitig
I- A	: İhe- Ashete Yazıtı
İH	: İhe Huşotu Yazıtı
K	: Kuzey
KB	: Kutadgu Bilig
K-H	: Köjeelig- Havu Yazıtı

KİP	: Kuanşı İm Pusar
KT	: Kül Tigin Yazıtı
KTD	: Kül Tigin Yazıtı Doğu Yüzü
KTG	: Kül Tigin Yazıtı Güney Yüzü
KTk	: Kül Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü
KTS	: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
KurT	: Kur'an Tercümesi
M	: Maytrısimit
O	: Ongin Yazıtı
PKVPH	: Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi
S	: Sayfa
Str	: Satır
ŞIII	: Şançi 3 No'lu Yazıt
Ş-UD	: Şine- Usu Yazıtı Doğu Yüzü
Ş-UG	: Şine- Usu Yazıtı Güney Yüzü
Ş-UK	: Şine- Usu Yazıtı Kuzey Yüzü
Ş-U	: Şine- Usu Yazıtı
T	: Tonyukuk Yazıtı
Ta	: Talas Yazıtı
TB	: Tonyukuk Yazıtı Batı Yüzü
TD	: Tonyukuk Yazıtı Doğu Yüzü
Te	: Tes Yazıtı
TerB	: Terh Yazıtı Batı Yüzü
TerD	: Terh Yazıtı Doğu Yüzü
TerG	: Terh Yazıtı Güney Yüzü
TG	: Tonyukuk Yazıtı Güney Yüzü
TK	: Tonyukuk Yazıtı Kuzey Yüzü
Tug	: Tugutüp Yazıtı
UT	: Uyük Turan Yazıtı

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları- 2	267
Tablo 2. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları- 3	267
Tablo 3. Suyula İlgili Mesleklerin Kavram Alanları- 2	268
Tablo 4. Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları- 2	269
Tablo 5. Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları- 2- Bitkiler.....	271
Tablo 6. Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları- 3- Bitkiler.....	271
Tablo 7. Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları- 5- Hayvanlar	271
Tablo 8. Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları- 6- Hayvanlar	272
Tablo 9. Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları- 7- Hayvanlar	272
Tablo 10. Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları- 8- Hayvanlar	272
Tablo 11. Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları- 2	273
Tablo 12. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları- 2275	
Tablo 13. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları- 3275	
Tablo 14. Su Temini İçin Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları- 2	275
Tablo 15. Su Temini İçin Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları- 3	276
Tablo 16. Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları- 2.....	276
Tablo 17. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları- 2.....	278
Tablo 18. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları- 3.....	278
Tablo 19. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları- 2.....	279
Tablo 20. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları- 3.....	279
Tablo 21. Suyun Kullanımı Ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları- 2.....	280
Tablo 22. Suyun Kullanımı Ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları- 3.....	280
Tablo 23. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları- 2	281
Tablo 24. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları- 3	281
Tablo 25. Suyun Miktarı İle İlgili Kavram Alanları- 2	282
Tablo 26. Suyun Miktarı İle İlgili Kavram Alanları- 3.....	282
Tablo 27. Suyun Miktarı İle İlgili Kavram Alanları- 4.....	282

Tablo 28. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları- 2	283
Tablo 29. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları- 3	283
Tablo 30. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 2- Küçük Su Kaynakları	284
Tablo 31. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 3- Küçük Su Kaynakları	285
Tablo 32. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 5- Büyük Su Kaynakları	285
Tablo 33. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları- 2	286
Tablo 34. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları- 3	287
Tablo 35. Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları- 2	287

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Genel Şekil Grafiği.....	266
Şekil 2. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları- 1.....	267
Şekil 3. Suyla İlgili Mesleklerin Kavram Alanları- 1.....	268
Şekil 4. Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları- 1.....	269
Şekil 5. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 1- Bitkiler	270
Şekil 6. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 4- Hayvanlar	271
Şekil 7. Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları- 1	273
Şekil 8. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları- 1 ..	274
Şekil 9. Su Temini İçin Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları- 1.....	275
Şekil 10. Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları- 1	276
Şekil 11. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları- 1	277
Şekil 12. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları- 1	278
Şekil 13. Suyun Kullanımı Ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları- 1	280
Şekil 14. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları- 1.....	281
Şekil 15. Suyun Miktarı İle İlgili Kavram Alanları- 1	282
Şekil 16. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları- 1	283
Şekil 17. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 1- Küçük Su Kaynakları.....	284
Şekil 18. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 4- Büyük Su Kaynakları.....	285
Şekil 19. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları- 1	286
Şekil 20. Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları- 1	287

GİRİŞ

Araştırma Konusu ve Alanı

Araştırma konusu, Eski Türkçe döneminde yazılmış olan eserlerdeki ve bu dönemdeki kelimeleri kapsayan sözlüklerdeki suyun kavram alanına ilişkin kelimelerin tespitidir. Bu kelimelerin etimolojisi, Türk lehçelerinde karşılıkları, istatistiksel şekilde kullanım oranları ve elde edilen veriler ışığında Türk dili ile kültürü incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın esas amacı, Eski Türkçe dönemindeki su unsuruna ilişkin söz varlığının dökümünü yapmak ve suyun kavram açısından söz varlığının ortaya koymaktır. Böylelikle su adlarına ve suyla ilgili sözcüklere ilişkin kavramlara verilen kelimelerin kullanım oranları, etimolojileri ve Türk lehçelerinde karşılıkları tespit edilerek Türkçenin *su* söz varlığının Eski Türkçedeki durumunun belirlenmesi amaçlanmıştır.

Tezin diğer bir hedefi, *su* kavramından yola çıkarak Eski Türkçenin söz varlığının izlerini Türkiye Türkçesinde aramaktır.

Bu yönden, araştırma çağdaş Türk lehçelerinin söz varlığına ışık tutarak katkıda bulunacaktır.

Araştırmanın Kapsamı

Tez, Eski Türkçe döneminde yazılmış olan eserlerdeki ve Eski Türkçe sözlüklerdeki su kavramıyla ilişkili kelimeleri kapsamaktadır. Bu kelimelerin hangi eserlerde, hangi manalarda, hangi lehçelerde yaşadığını, etimolojik değerlendirmelerini, kullanım oranlarını ihtiva etmektedir. Eserler yalnızca *su* kavram alanıyla ilgili kelimeler açısından ele alınacak ve diğer sözcükler üzerinde durulmayacaktır.

Araştırma, Eski Türkçedeki eserler ve bu dönemdeki kelimeleri kapsayan sözlükleri kapsadığı için diğer tarihi veya yaşayan Türk lehçelerinde eserleri kapsamamaktadır.

Araştırmada Uygulanan Yöntem

Eski Türkçe döneminde yazılmış eserleri ve o dönemleri kapsayan Ahmet Caferoğlu'nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü ile Suat Ünlü'nün Karahanlı Türkçesi Sözlüğü yapıtları içerisindeki metinlerde bulunan su kavram alanını oluşturan kelimelerin tespit edilebilmesi için metinlerin söz varlığı taranarak ilgili dil varlığı oluşturulmuştur. Kavram alanına dair elde edilen sözcükler, “Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları, Suyula İlgili Mesleklerin Kavram Alanları, Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları, Suyula İlgili Canlıların Kavram Alanları, Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları, Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları, Su Temini için Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları, Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları, Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları, Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları, Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları, Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları, Suyun Miktarıyla İlgili Kavram Alanları, Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları, Su Kaynaklarının Kavram Alanları, Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları, Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları” olmak üzere 17 başlıkta tasnif edilmiş, aynı zamanda tezimizin bölümleri belirlenmiştir.

Divanü Lügati't Türk, Karahanlı Türkçesi Sözlüğü ve An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, araştırmada en çok faydalanan sözlüklerdir. Tarama yapılan sözlükler: “Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Divanü Lügati't Türk ve Karahanlı Türkçesi Sözlüğü”, yazıtlar: Köktürk Yazıtları, Uygur Yazıtları ve Yenisey Yazıtları, eserler: İrk Bitig, Altun Yaruk, Aç Bars Hikayesi, Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi, Huastuanift, Kuanşi İm Pusa, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi, Kutadgu Bilig, Atabetü'l Hakayık, Divan-ı Hikmet ve Satır- Arası Kur'an Tercümesi'dir.

Araştırmada su kavramıyla ilgili sözcüklerin etimolojik değerlendirmeleri incelenmiştir. En çok yararlanılan etimolojik sözlükler, Sir Gerard Clauson'un An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish, Tuncer Gülensoy'un Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Hasan Eren'in Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Jens Wilkens'in Eski Uygurca'nın Sözlüğü ve İbn Mühenna'nın İbn-i Mühenna Lügati'dir.

Çalışmada su kavramının söz varlığının günümüz lehçelerindeki tespiti için Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü'nden, Azerbaycan Türkçesi, Başkurt Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi, Tatar Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Uygur Türkçesi karşılıkları verilmiştir.

Madde başlarının yukarıda verilen sözlüklerde, yazıtlarda ve eserlerde aranması, sayfa numarası esas alınarak yapılmıştır:

Sözlüklerde:

Balıq/ Balık (DLT, 2005: 169)

Yazıtlarda:

Anı *subq(a)* bard(ımız)/ Anı *suyuna* vardık (TK, 2015: 104).

Eserlerde:

Biliglig sözi yirke *suv* teg turur/ Bilgilinin sözü, toprak için *su* gibidir (KB, 2006: 246).

Tezde faydalanılan yazı karakterleri, taranan eserlerde transkripsiyonlu şekilde ortak bir yazım kuralları çerçevesinde gösterilmiştir.

Araştırmada tespit edilen suyla ilişkin terimler, hangi eserlerde bulunduğu gösterilirken alfabetik düzende, örnekleri sunulurken de eserlerin yazılış tarihleri eskiden yeniye doğru kronolojik sırayla verilmiştir.

Kavramın Tanımı ve Kapsamı

Kavram kelimesinin tanımı hakkında birçok açıklama bulunmaktadır. Fakat bütün araştırmacılar tarafından ortak olarak iki şekilde tanımlanmaktadır. Birisi evrendeki şekillerin, durum ve hareketlerinin dilde somutlaşması diğeri evrendeki nesnelerin ortak veya genel özelliklerini anlatarak soyutlaşmasıdır (Erol, 2008: 26).

Lyons: “Beynin, nesneleri anlamasına ya da tanımasına vesile olan gerekçesel fikirdir” (1977: 110).

Vardar: “Müşterek nitelikler gösteren bazı gerçek, varlık ya da objeyle ilişkin umumi özellikli bir mana oluşturan her çeşit tasavvur, fikir” (1998: 138).

Aksan: “Bir objeyi, özelliği, hadiseyi veya aksiyonu temsil eden kamusta madde başı şeklinde gösterilen sözcükler” (1999: 41-42).

Kavram Alanının Tanımı ve Kapsamı

Kavram alanı, tasniflendirme konusunda güncel sorunu olan bir sahadır. Özellikle sözlük bilimi alanındaki adlandırmalarda karmaşıklık halen devam etmektedir.

Aksan: “Bir kavramın değeri, doldurduğu alanla ve diğer terimlerle oluşturduğu alakaya göre ortaya koyulmaktadır” (1989: 254).

Karaağaç: “Sözcük ve belirttiği kavram, hiçbir yasaya tabi olmaksızın diğer tüm sözcük ve kavramlarla bağlantı oluşturabilir (1994: 148).

Bloomfield: “Bir sözcüğün manasındaki farklılık, kelimenin veya mana açısından ilişkili olduğu diğer sözcüklerin kullanımındaki farklılığın neticesidir (1933: 426).

Aksan: “Birbirleriyle bağlantılı ve ara sıra özdeş manalı olabilecek birbirine benzeyen kelimelerin bünyesinde muhakeme ettiği sahadır” (1989: 254).

Su Kavramının Din ve Mitolojideki Yeri

Su kavramı geçmişten günümüze kadar kimi zaman metinsel kimi zaman maddesel kimi zaman da duyumsal olarak karşımıza çıkmaktadır. Çoğu zaman insanın ham maddesinde suyun olduğu dile getirilir. Kâinat yaratılırken suya ihtiyaç vardır. Zaman içerisinde yaratılış ve suyun birlikteliği insanlık için konuşulup teoriler üretilen bir konu hâline gelmiştir. Evren, dört madde denilen hava, su, ateş ve toprak bütünlüğünde oluştuğuna inanılırken bu da beraberinde suyun mitolojideki yerini hazırlamıştır.

İlkçağ düşünürlerinin ilk arkhe şeklinde inandıkları su, hava, ateş, toprak dünyayı, evreni, canlı çeşitlerini ve ademoğlunun kökenini gösteren esas unsurlardır. Yunan düşünürlerinden Thales arkheye *suyu*, Anaksimenes, havayı, Herakleitos ateşi, Empedokles toprağı katarak dört unsur inancını meydana getirmişlerdir. Bu öğretisi “Anasır-ı Erbaa” kavramı aracılığıyla İslamiyet inancına geçmiştir (Çağlar Abiha, 2018: 38-56).

Dört öğeden ilki olduğu düşünülen *su*, mitolojik kaynaklarında ilk başlangıçla ilgilidir. Birçok yaratılış mitinde evren, sudan oluşmuştur (Bayat, 2007: 248).

Genel olarak dünya mitolojilerinin hepsinde mühim bir tasvir olan *hayat suyu*, canlıların ölümsüzlüğe ulaşmasındaki hasretlerini yansıtmaktadır (Ögel, 2003: 107).

Su kavramının eserlerde tek başına ele alınmadığı da görülmektedir. Mitolojiye bakıldığında hayvanlar su ile özdeşleştirilmiştir. Suyun bir hayvanı simgelediğine çeşitli metinlerde rastlanılmaktadır.

Mitolojik kaynaklarda balıklar, yılanlar vb. canlılar su simgeleri şeklinde algılanmaktadır (Eliade, 2003: 212; Bayat, 2007: 257).

Yaratılış mitlerinde evreni oluşturan öge olan *su*, eskatolojik mitlerde evreni yok olmaya götüren bir simgedir. Mitlerde, Tufan hadisesine eskatolojik bir öge şeklinde rastlanılmaktadır (Beydili, 2005: 203).

Su kavramı yalnızca mitolojik değil dinsel olarak da metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Toplumlara bakıldığında zaman insanların yerleşik hayatlarında her daim suyu aradıkları bilinmektedir. İnsanlık için su ve toprak birlikte bir bütünü oluşturmaktadır. Su neredeyse toprak orada, toprak neredeyse insan orada var olmuştur. Bu da toprak ve suyu ayrılmaz bir ikili hâline getirmiştir. Zamanla toprak ve suya kutsallık atfedilmiştir.

İslamiyet'ten evvel Türkler, Gök Tanrı itikatını benimsemelerinin dışında doğada bazı saklı güçlerin olduğuna inanmakta ve bunların hepsine ait birer ruhun olduğunu düşünmektedirler. Eserlerde, bu doğa ruhlarına Orhun yazıtlarında “*yer-su*” biçiminde rastlanılmaktadır (Kafesoğlu, 1987: 90; Ocak, 1983: 91). Köktürkler dönemi sonrasındaki devre olan Uygurlarda da benzer inanç devam etmiştir. Bu itikatta, canlıların varlıklarını sürdürdüğü yer, insanlara ya da canlılara lütufta bulunan ruhlar toplulukları biçiminde adlandırılır ve *yer-su* ismiyle kutsiyet kazanırlardı (Tokarev, 2006: 95).

Yer-su itikatları ekseninde *su* ve toprak bir arada kullanılmaktadır. Bu manada toprak, canlıları bünyesinde bulunduran ve yetiştiren, hayat alanı temin eden, saklayan unsurken *su* hayat iksiridir. Toprağın dahilinde buluna su, göller ve ırmaklar şeklinde meydana çıkarken yağmur biçiminde de yukarıdan düşüp toprağa eklenerek bitkilerin artmasına katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle canlıların beslendiği, geliştiği toprakla yağmuru temin eden gök, eski Ön Asya milletlerinin ana dinsel unsurlarını meydana getirmiştir. Bunlar sonradan toprağı sembolize eden

Toprak Ana ile *suyu* sembolize eden Su Tanrısından teşekkül olan baş tanrı eşi şekline ulaşmıştır (Ökse, 2006: 36- 47).

Su, kâinatın yaratılışında değerli bir madde olarak kazandığı mukaddeslik suya dinsel açıdan çokça hareketlilik sağlamış, tarihte, özellikle küçük su birikintileri yakınlarında oluşan birçok yerleşim ve tarım yerleri oluşmuştur (Beydili, 2005: 503). Tarım aynı zamanda Yunan mitolojisindeki Demeter, Roma mitolojisinde Ceres'i akıllara getirmektedir. Demeter bereket, hasat ve tahıl tanrıçasıdır. Bereket ve hasat toprağın suya kavuşmasıyla olacaktır. Bu kavuşma bir tanrıça figürünü de beraberinde getirmektedir.

Kutsal kitaplarda bu konunun üzerinde durulduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de, Tevrat'ta karşımıza çıkan Nuh Tufanı dünyanın suya gömüldüğünü insanlığa anlatmaktadır.

Tasavvufta *su*, üstü aydınlık- karanlık arası örtülerle sarılı, sahibine lütuf esin veren nefis kısaca "nefs-i mülhime" şeklinde tanımlanır. Risaletü'n Nushiyye'de insan bedenini meydana getiren dört öğeden suyla insana temizlik, iyilik, gibi hoş davranışların olduğu dile getirilmiştir. Yunus Emre, *suyu* cennete ait bir öge olarak kabul etmektedir (Günay ve Horata, 1994: 59).

Su kavramı çok yönlü bir kavram olduğu için hem dinsel hem mitolojik olarak ele alındığında bile kolları her konuda dağılıp genişlemektedir.

Su Kültü

İnsanlık için *su*, her dönemde önemli sayılmaktadır. Bunun sebebine bakıldığında insanın yaratılışı göze çarpmaktadır. İnsan su ile yaratılmıştır.

Ademoğlunun sudan yaratıldığı düşüncesi, suya gömülme evren bilimsel ve insan bilimsel anlamda bir yok olmaya değil, insanoğlunun yeniden yaratılışı takip edilerek yeni bir tamamlanmaya ya da bütünleşmeye denk gelmektedir. Ayrıca suyun ilahsal ruhun ilk makamı olduğunu ve yaşam denilen olguyu ilk suyun meydana getirdiğini düşünülmektedir (Eliade, 1992: 182-185).

Tanrı'nın insanoğlunun yaratılışında direkt olarak kullanıldığı için *su* unsuru, Tanrı'ya dua edilmesi durumunda, takdis etme özelliği bulunmaktadır. Bu nedenle dualar dile getirildiğinde, Kutsal Ruh verimliliği ile takdis ettiği suların üstünde beklemektedir, sonunda kutsallaşan *su* ruhu, sıhhati ve rahatlığı temin etmektedir. Bu

husus, eski Mezapotamya itikatında, Hristiyanlık da tesirini devam ettirmektedir. Eski Türk inançlarında var olduğu gibi bugün de Anadolu’da *su*, kült ögesi şeklinde varlığını muhafaza etmektedir (Oymak, 2010: 36-37).

Kült, “Yerel değerleri bulunduran dini ritüeller ya da törenler, belli bir devrede fazla alaka” anlamlarına gelmektedir. *Su* kültü denildiği zaman ise su üzerine yapılan törenler, dini ritüeller ele alınmaktadır. *Su* kavramına kazandırılan kutsallık olarak da düşünülebilir.

Simgesel manasıyla *su*, tüm gizli kuvvetleri sembolize eder ve bütün hayatın kaynağıdır. Gizli kuvvetin ve bütünlüğün ilkesi, kâinatın bünyesindeki her çeşit maddenin esası, tüm neslin taşıyıcısıdır (Eliade, 2003: 196). Diğer manası ise üretkenlik ya da doğurganlıktır. Bilhassa Paleolitik dönemde hayatın ve üretkenliğin sembolü olarak dişi putların üstüne sarmal biçimler yapılarak anlatılan *su*, kâinatın bütün tohumlarını bünyesinde bulunduran evrensel bir rahim şeklinde üretkenliği ve tazeliği çağrıştırmaktadır. Ayrıca *su* ile banyo yapmak, yıkanmak hem eski hayattan yeni hayata, vefattan doğuma bir geri gelme hem de ruhun cisim evrenine dönüşünü simgeselemektedir (Eliade, 2003: 199; Akman, 2002: 1).

Asli öğelerden birisi olan *su*, neredeyse her dönemde farklı milletlerde kült unsuru şeklinde yaşamaktadır. Bu nedenle *su*, dünden bugüne Türkler tarafından da yer-su itikatları etrafında incelenmiş ve farklı kültlere malzeme olmuştur. Çeşitli kültlere konu olmasının sebeplerinden en önemlisi insanın yaratılışında suyun kullanılmasıdır. Yaratılıştaki kullanılan *su*, *su* kavramının kutsallığını pekiştirmektedir. Eldeki metinler incelendiğinde insanlığın başlangıcında toprak ve suyun birleşmesinden âdemin yaratıldığı bilinmektedir. Bu yaratılış ile suyun bulunduğu yerler özel ve kutsal kabul edilmektedir.

Yer-su kelimesiyle anlatılmak istenen doğa kültü, büyük devletler döneminde gelişerek yurt kültü mertebesine gelmiştir. İfade edilen kült, Türklerin kaderini yönetmiştir. Örneğin Tonyukuk anıtında, Köktürk devletine taaruz eden düşmanları, yer-su ruhlarının ve tanrı Umay’ın desteğiyle beklenmedik bir anda yakalayarak yenmişlerdir. Bu bengü taşında geçen “Iduk dağ” ve “Iduk su” sözcükleri de göze çarpmaktadır (İnan, 1976: 30-31).

Günümüzdeki manasıyla *su*, biçimsel manasını Köktürkler döneminde kazanmaya başlamış olsa da hürmet edilen bir unsur şeklinde kullanılması, İskitlere

kadar ulaşmaktadır. Su kelimesine, Köktürk Türkçesinde “sub”, Uygur yazıtlarında “sug”, Karahanlı Türkçesinde “suv” biçimlerinde geçmektedir. Su sözcüğünün geçmişten günümüze gelişimi “sub-suv-sü-su” biçiminde olduğu düşünülmektedir (Akış, 2007: 15).

Eski Türkler için su, hangi coğrafyada ise insan varlığını orada devam ettirmekteydi ve geçim o bölgede sağlanmaktaydı. Su, yaşamın vazgeçilmez bir kaynağı olarak görülmüştür. Göçebe yaşayan Türkler konaklamada suyun olduğu bölgeleri tercih etmiştir. Ayrıca su, yaşam için değerli bir hazine olmasının yanında bu hazineyi hayatlarının her alanında muhafaza ederek kutsallık atfetmiş hatta isimlendirmelerde kullanmışlardır.

Türkler, özellikle nehir ya da göl gibi küçük su kaynaklarını hep yaşayan birer nesne olarak düşünmüşlerdir. Bu nedenle, su kaynaklarına verilen adlar yalnızca coğrafya adları değildir. Eski Türk itikatlarında takdis edilen su, aynı zamandan izdivaç eden ve evlat sahibi olabilen ve esasında bazı saklı kuvvetleri bulunduran gözetici bir iyedir (İnan, 2000: 50-51).

Türklerin İslam dinine geçmesiyle birlikte su kültü vb. eski itikatlar, İslamiyet inancı etrafında eleştirilmeye başlanmasına karşın Türkler İslami simge ve motiflerle türlü türlü biçimlerde mevcudiyetini devam ettirmiştir. Ayrıca 9. asırdan itibaren İslam dininin tesirine geçmiş olan eski Bulgar sahasında hayatını sürdüren Kazanlı Türklerin, “Hocalar tavi” şeklinde dağı ifade etmeleri, buradaki çeşmeyi “zemzem suyu” olarak kabul görmeleri ve “yoksulların hacı” biçiminde halen var olup yaşamasını, yer-su inancının İslamlaştırılmasına örnek olarak verilebilir (İnan, 1991: 255-256).

Anadolu’da su kültüne bakıldığı zaman Moğol çağında, Çin milletinin suda ve yeryüzünde bulunan perilerden söz edilmektedir. Ayrıca bazı yerlerin, Moğol toplumu tarafından bazı bölgelere yasak getirildiği bilinmektedir. Bugün de bazı su kaynaklarından balık avlamanın yasak olduğu inancı bulunmaktadır (Roux, 1994: 111-112). Özellikle Anadolu’nun doğu tarafında Urfa’da Balıklıgöl, Malatya’da Somuncu Baba Türbesi’ndeki Balıklı Havuz gibi yerlerin bulunması ve burada balıkların avlanmasının yasaklanmış olması bu itikatlara günümüzde de sıklıkla rastlanıldığını gözler önüne sermektedir.

Anadolu’da takdis edilen su ve kaynakların bir bölümü, şehit gibi şahısların kabirleri ile beraberdir. Örnek teşkil etmesi yönünden Dumlu Sultan’ın, Fırat’ı bir kez bile görmeden gönül gözüyle Fırat’ın pınarını görmesi ve o yere gidip orada küçük bir tekke yaptırarak yerleştiği biçiminde söylenilmektedir. Sıcak su kaynaklarının ortaya çıkışları genellikle bir ermişin yattığı mezar ile ilişkilendirilerek olağanüstü bir hadiseyle izah edilmektedir (Oymak, 2010: 44).

İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları

Su kültürü, uzun zamandan itibaren Türk milletinin inanç sisteminde bulunmaktadır. Bu itikatın esasını “yer-su” oluşturunuyordu (Ögel, 2002: 326). Yer-su inancının eski Türk toplumunda farklı işlevlerini belirlemek için gereken verilere vâkıf olunamamasına karşın genellikle toplum itikatlarında maddi yaşam koşullarının, iktisadi ve sosyal nedenlerin önemli payı olduğu düşünülmektedir (Kafesoğlu, 1980: 43).

Ademoğulları tarafından suya atfedilen değer, saygı ve korku duyguları, *suyun* kutsiyet kazanmış bir canlı olduğu inancını kazanmasına sebep olmuştur (Akpınar, 1999: 61).

Devletin muhafaza edilmesinde, yer-su inancısının etkisi Tonyukuk’ta apaçık anlatılmıştır. Köktürk devletine taaruz eden düşmanlar, yer-su ruhları ve Umay tarafından destekleriyle hazırlıksız şekilde saldırıya uğramışlardır. Günümüzdeki Şaman inancına sahip Türk boylarında su, orman, taş kültürleri eski Türk anıtlarında yer-su isminde bir araya getirilmiştir. Ayrıca bu anıtlarda, ıduk kelimesiyle anılan Iduk Baş, Tamag vb. dağ ve su isimleri bulunmaktadır (İnan, 2000: 48).

Göller bünyesinde, söylencelerde sıklıkla Isıg Gölü’nden bahsedilmektedir. Türk destanlarında, göçebe hayat yaşayan Türkler dünyanın her yerini gezdikten sonra Isıg Gölü’nün yakınına ulaşmış ve bu gölün etrafı uzun zamandır Türklere vatan olmuştur. Isıg Gölü’nün civarı dağlar ve yeşilliklerle kuşatılmıştır. Bu gölün adına “ısıg” denilmesinin sebebi suyunun sıcak olmasındandır. Kırgız toplumunda da bu göle kutsiyet atfedilmiştir. Türk hükümdarından Bars Han, yılda bir kez ana vatanı olan Isıg Göl’ü kutlardı. Ayrıca dağın tepesinde mevcut olan volkanik göller “Gök Gölü” şeklinde adlandırılırdı. Bu küçük su kaynağının da kutsal olduğuna

inanılır ve hayvanlar kurban şeklinde göle yollanırdı. İlerleyen zamanda kâğıttan oluşan hayvan heykelleri suya atılmıştır (Erdoğan, 2007: 171- 172).

Su kültünü anlayabilmek için destanlara ve mitlere başvurmak gereklidir.

Altay Yaratılış Destanı'nda su, “Dünya bir deniz idi ne gök vardı ne bir yer/ Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer/ Tanrı Ülgen uçuyor/ Yoktu bir yer konacak/ Uçuyor, arıyordu/ Katı bir yer, bir bucak” şeklinde geçmektedir (Ögel, 1989: 432).

Başkurtların destanı Ural Batır'da, dünyanın oluşumuyla ilgili “Öncelerin öncesinde/ Kişioğlunun olmadığı/ Gelip ayak basmadığı/ Dört tarafını deniz sarmış/ Varmış bir yer” mısraları yer almaktadır (Oğuz, 1998: 23).

Altay inancında, Talay Han ve Yayık Han isimlerin iki ruh bulunmaktadır. Denizler ve okyanuslar sahibi ve hanı olan Talay Han, kuvvetli yer tanrıları içinde dördüncüdür. Eski Türkçede, taluyun kelimesi manası okyanustur. Taşan suların tanrısı olan Yayık Han, on yedi denizin kesiştiği bir yerde yaşamaktadır. Dünyadaki tüm suların sahibidir. Ural dağlarındaki Yayık Irmağı'nın ismi incelenirse buradaki Altay ruhunun manası daha iyi kavranılabilir (Ögel, 2002: 382).

Mitolojide, suya girildiğinde ya da suya varıldığında selam sunulması gerekilirdi yoksa su ruhu kızıp kötü duada bulunur ve insana zarar vermeye çalışırdı. Kâbusları götürmesi ve güzel rüyaları açıklaması için kâbus ve rüya suya nakledilirdi. Ayrıca Türk toplumunda, büyük su kaynaklarından geçerken büyülü bir kuvvetin varlığına inanılırdı (Beydili, 2005: 504).

Günümüze gelindiğinde hâlâ su ile ilgili birtakım inanışların varlığı dikkat çekmektedir.

Çağımızda, Anadolu'da sıklıkla karşılaştığımız ve doğrudan suyla alakası olan bir inanç da nazar değdiği düşünülen kişiye yapılan kurşun dökülme hadisesidir. Nazar olayında kişiye hem kurşun dökülmesi hem de kırklama uygulanabilir. Kırklamada temizlenme su vasıtasıyla yapılır. Suyu nazarı değen insanın bir mülkü atılarak nazarı değen insanın ve nazara uğrayan kişinin arınması sağlanır. Kurşun dökülmesindeki uygulama kırklama yöntemi ile benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda iki pratiğinde amacı bu olumsuz durumun ortadan kalkması ya da temizlenmesidir. Kurşun dökülmesinde suyun arınma gücünden faydalanılır. Soğuk suyla kızgın kurşunun birleşimi sonucunda suda biçim oluşturan kurşunlar gözlenir. Eğer

kurşunda oluşan eğrilikler, sivrilik durumuna bakılarak nazarı değen kişinin gözü çıkartılarak nazar ortadan kaldırılır. Bu uygulamada amaç, nazarı değen kişinin göz, çıkartılarak eğriliklerin oluşmasına sağlamaktır. Kurşun dökülme hadisesinden sonra uygulamada kullanılan suyun içilmesinde ya da civara saçılmasındaki maksat suyun arınma gücünden ve kuvvetinden faydalanmaktır (Akman, 2002: 7).

Anadolu’da özellikle Sivas, Elazığ çevresinde nisan yağmuruyla temizlenmenin, yemek yapmanın, kıyafet temizlemenin, gıdaların üstüne saçmanın bolluk ve iyi şans kazandıracağı itikatı bulunmaktadır (Türkyılmaz, 2013: 97).

Ülkemizde dilek tutmak için doğal veya yapay su birikintilerine para atma inancına sıklıkla karşılaşılmaktadır. Çoğu ziyaret yerlerindeki havuz ve göl gibi sulara dileklerinin onaylanması amacıyla para ya da gıda saçılmasına rastlanılmaktadır. Urfa’da Balıklıgöl, Antalya’da Kurşunlu Şelalesi, Mersin’de Cennet Mağarası örnek teşkil etmesi açısından önemlidir (Oymak, 2010: 46).

Çeşitli Dinler ve Antik Çağda Su Kavramı

Suyla alakalı mitolojik ve simgesel inançların incelenmesinde dikkat çeken mitolojilerden bir tanesine Grekler sahiptir. Nehir ve denizlerin tanrıyla benzerleştirildiği Grek mitolojisinde, aynı zamanda bu su kaynaklarının tanrılaştırıldığına da rastlanılmaktadır. İlyada’da, Okyanus, tanrıların atası ve bütün canlıların yaratıcı kuvveti şeklinde tanımlanmaktadır. Erkeksel niteliklere sahip olmasının dışında kuvvetli ve taşkın akan bir nehir gibidir. Suyun yatağı olduğu düşünülen Tethys, canlı bir varlıktır ve kızsal nitelikler gösterir. Okyanusla birleşmesi sonucu birçok çocuk oluşmuştur (Erbaş, 2004: 242).

Hint dini kaynaklarında su: “Ey su, sen her şeyin ve her varlığın kaynağısın” şeklinde geçmektedir. Ayrıca bu kelimedden yola çıkılarak benzer fikirler incelendiğinde *su*, tüm evrenin özüdür. Ölümsüzlük iksiridir, tanrıyı güçlendirir ve her güzelliğin kuralıdır. Bundan dolayı Veda’da yer alan bir din insanı yakarışında “Sular insanoğluna hoşluk, güzellik getirsin” şeklinde dua etmektedir. Tekrar aynı eserde *sudan*, “Sular tedavi edicidir, bütün hastalıkların ilacıdır” biçiminde söz edilmektedir (Eliade, 1968: 165).

Hint mitolojisinde, Narayana’nın üstünde durduğu suları farklı noktalardan gözler önüne sermektedir. Kozmik ağaç, su birikintilerinin orta noktasında fişkirır.

İlerleyen süreçte sularla ilgili simgebilimde ve süslemede yararlanılan bir motif şekline dönüşür. Bitki, Yaksa'nın vücudundan, bir deniz canavarının boğazından veya bir salyangozdan yükselmektedir. Bütün yaratılışı ve tüm evrenin yaratılışını sular oluşturur ve evvelden havadis ederler. Narayana'nın hüküm sürdüğü sular, kozmik akşamı istirahat etmesi simgelemektedir. Narayana bu yerde uyur ve merkezinden yaşam, ilk kozmik biçimine gelmişti. Bu nedenle bütün yaratılış ondandır. Hint eserlerinde Vişnu'nun enkarnasyonda su birikinlerinin içine gittiği ve toprağı yamaçtan kurtardığı anlatılmaktadır (Erbaş, 2004: 243).

Eski kültürlerde benzer inançlara denk gelinmektedir. Su, başlangıçta güç veren bir unsurdur. İlerleyen zamanda su, ütöpik canlıların yaşadığı alan şeklinde tasavvur edilmiştir. Sümerlilerde su, tanrı olarak EA olarak kısaltılmıştır. Babillilerde su kaynaklarının sahibi olan Marduk, Roma ve Yunanistan'da su kaynaklarının tanrısı Posaydon-Neptun karşımıza çıkmaktadır. Mısır'da su, ilk hazinedir ve evreni oluşturan ilk ögedir (Sarıkcıoğlu, 2002: 22-23). Birçok antik itikatlarda umumiyetle dini arındırma anlamında abdest kelimesini anlatmak için yararlanıldığına rastlanılmaktadır (Benoit, 1971: 22).

Yahudilik inancına ait olan Eski Ahid eserinde çokça su simgesiyle karşılaşılmaktadır. Abdeste benzeyen elleri suya batırmak Tufan hadisesindeki büyük sıkıntıya başlangıcı andırmaktadır. Bu durum İşaya'da: "Toplumlari yok etmek için onun nefesi insanın boynuna kadar ulaşan coşkulu sele benzer" ve Mezmurlarda: "Ey Tanrı, derin sulara battım ve seller üstümü geçiyor, beni kurtar" şeklinde anlatılmaktadır (Lauret ve Refoulé, 1983: 411-412). Dünyanın yaratılmasından itibaren tanrının milletin suyla bir alakası vardır. Yaşamın sudan fırlamış olması suyun simge manasını gözler önüne sermektedir. İsrail'in Kızıldeniz'den geçişi de bu simgesel mana bünyesinde yorumlandırılmaktadır. Ayrıca su, Firavun'un askerlerini de derinlere defnetmiştir. Bu bağlamda su hem bir kurtuluş hem de cezalandırıcı kaynaktır. Tufan olayında suyun, temizleyici bir niteliğı üzerinde durulmaktadır (Erbaş, 2004: 246-247).

Yahudi inancında günah temizleyeci su olgusu ile Odessa'da arınmayı sağlayan su unsuru arasında benzer manalar göze çarpmaktadır. Ritüellerle su birikintilerine adaklar ya da kurbanlar sunağında olan kızgın bir karbon eklendiğı ve ilkbahar mevsiminde arazileri sulama amacıyla törensel biçimde farklı bir arındırıcı

sudan faydalandığına rastlanılmaktadır. Ayrıca kurban sunulan genç bir ineğin kemik kalıntısı tuzlanıp suyla birleştirilerek arındırıcı bir madde geldiği düşünülmekteydi (Vacant ve Mangenot, 1908: 1979). Vaftiz uygulamasına, Greklerde ve Hristiyan inancında rastlanması mümkündür. Su ile vaftiz pratiği büsbütün özdeşleşmiş ve su unsuru vaftiz inancının vazgeçilmez bir ögesi hâline gelmiştir (Benoit, 1971: 22).

Hristiyanlık inançlarına bakıldığında bu inançlardan birisi olan vaftiz, eylemsel anlamda yıkanmayı, dini anlamda ise arınmayı ya da kutsanmayı ifade etmektedir.

Hristiyanlığın ilk zamanlarında su unsurundan yararlanılarak zorunlu bir vaftiz pratiği tespit edilememiştir. Su sadece vaftiz uygulamasından evvel bir kutsiyet ögesi şeklinde kabul görmüştür (Erbaş, 2004: 257).

İlk kaynaklar, vaftiz geleneğinde suyun ibadet amacıyla faydalanılmasının 2. yüzyıldan itibaren Afrika'da rastlandığını göstermektedir. Sonraki yıllarda Mısır, Roma ve Suriye kaynaklarında suyun kutsama amacıyla yararlanılması yönünde hiçbir ipucudan bahsedilmemiştir (Vacant ve Mangenot, 1908: 1979).

Beşinci yüzyılda, Hristiyan inancına sahip kiliselere, manastırlara kutsanmış su tuzla birleştirilerek saçılmaktaydı. Suyun buna benzer yararlanılan karışımları günümüzde farklı sebeplerle varlığını sürdürmektedir. Tuz ve su birleşimi bereketin ve tazeliğin simgesidir. Papa Virgile, sunakların kutsanması amacıyla Profuturus'a dua ederek kutsanmış sudan kullanmasını söylemiştir. Bu bağlamda aynı gelenekleri tesirinde ibadet yerine giden halk, çeşmede değil kilisenin girişindeki okunmuş su çanağında ibadet amacıyla arınırlardır. Bu adet günümüzde bir disiplin hâline gelmiştir (Erbaş, 2004: 257).

Yeni Ahit'te vaftiz uygulaması, İsa'nın vefatını suya dalma, İsa'nın yeniden yaşama dönmesi sudan çıkma şeklinde tasvir edilmektedir. Kavramsal manası, vaftiz pratiğinin yapılacak olduğu insanın, papaz tarafından Kutsal Üçleme ismine kötülüklerden arınması, günahlarından temizlenmesi ve suya girerek yeni yaşama başlamasını simgelemektedir (Yazıcı, 2018: 27).

Paganlarda kışın son ayı ve ilkbaharın başlangıcında, Küçük Gizemler ve Büyük Gizemler adlarındaki su ritüellerinin yapıldığı bilinmektedir. Küçük Gizemler ritüelinde Illisois Nehri, Büyük Gizemler için Atina ve Eleusis ortasında bulunan

suda sıklıkla yıkanılmaktadır. Ritüel, suda temizlenmeyle başlayıp günah çıkarma duası, temizlenme banyosu ve vücuda su saçılmasıyla sürmektedir (Freke ve Gandy, 2011: 11-12). Pagan itikatlarında ritüel dönemlerinde tüm vilayetlerin kutsal suyla arındırılması, tanrı ya da tanrıça anıtlarının suya daldırılması kültür hâline gelmiştir (Yazıcı, 2018: 25).

Suyla İlgili Atasözü ve Deyimler

Atasözü, “Ataların, uzun gözlem ve tecrübelerine dayanan fikir ya da nasihat olarak kalıplaşmış toplumca benimsenmiş kısa ve özlü söz” olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramla ilgili farklı tanımlamalar mevcuttur.

Korkmaz, “Anonim nitelik bulunduran, cetlerinden miras olarak kaldığı düşünülen, milletin asırlardır edindiği tecrübelerden, müşterek fikir ve tavırlarıyla dünya düşüncesinden meydana gelen umumi yasa özelliğindeki uzun olmayan, özlü kelâm” (2017: 79).

Dilçin, “İnsani toplumla birlikte oluşmuş, yüzyıllardır konargöçer bir haya yaşamış ve sonunda büyüyüp özleşerek ulusallaşmış kurallardır” (2000: 15).

Soykut, “Asırlardır tecrübe edinilmiş, gözlemlenmiş birçok ve çeşitli hadiseleri yorumlayan, bunları farklı farklı kalıplar şekline getirip tasnif eden, sonunda atalardan torunlarına varan özlü kelimelerdir” (1974: 34).

Hunutlu, “Bir lisanda kurulabilecek tümcelerin miktarı hudutsuzdur, fakat tümce çeşidi ve şablonları sınırlıdır. Tüm tümceler sınırlı miktardaki tümce şablonlarının geliştirilmesiyle meydana gelmektedir. Bu bakımdan atasözleri bu yasa ve şablonlara göre ortaya çıkmaktadır. Çokça izahta atasözlerinin, söz şablonu ya da kalıbı olduğu belirtilmesine karşın bu atasözlerinin en fazla hangi sentaks şablonlarıyla oluşturulduğu konusuna dikkat çekilmemektedir” (2017: 1).

Deyim, “Gündelik hayatta yaşadığımız hadiseler, durumlara akıcılık katabilmek için genellikle mecaz manada kullanılan kalıplaşmış söz toplulukları” olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramla ilgili farklı tanımlamalar da mevcuttur:

Korkmaz, “Hakiki manasından bambaşka bir manası olan ve mecazlı bir kelime niteliğini sahip sözcük ya da sözcük takımı” (2017: 111).

Hatiboğlu, “İfade kuvvetini geliştirmek için biraz akıl dışına kaçan birkaç kelimeyi aynı olmasına rağmen birazını başkalaştırarak çekimlere getiren yapılardır” (1982: 194).

Aksan, “Bir kelimeyi, bir ahvali ya da hissi anlatabilmeye yarayan birden fazla kelimenin yan yana ve az da olsa tek bir kelimenin mecaz manada ifade edilmesiyle meydana gelen söylemdir” (1982: 37).

Türkçe hem atasözü hem deyim bağlamında çok zengin bir yapıya sahiptir. Fakat Orhun yazıtlarını atasözü ve deyim hususunda değerlendirildiğinde, su kelimesinin geçtiği atasözüne rastlanılmamıştır. Deyim olarak sadece iki yerde: “ot **sub** kılmak” şeklinde geçmektedir (Sadıkoğlu, 2020: 595).

Uygur harfli metinlerde su sözcüğü Maniheizmle ilgili olan metinlerde bulunmazken Budizmle ilişkili metinlerde yer alan bir cümlede atasözü *su* ile alakalıdır: “yer yolın barır, **suw** yolın kelir/ Rüzgâr yol ile varır (gider), **su** yol ile gelir” (Sertkaya, 1983: 279).

Divanü Lügati’t Türk, sözlük işlevinin yanı sıra toplumun yüzyıllardır biriktirdiği tecrübeleri ve dünya görüşünü yansıtan kelimelerle doludur. Eserdeki su ile ilgili olan atasözleri şunlardır:

“Usukmış kasakıg kamuğ **suw** görünür/ Susamış insan her serabı **su** görür”

“**Suw** içmeske süt bir/ **Su** içirmesze süt ver”

“Ol keçışni **suw** ilette/ O geçiti **su** ilette” (Sadıkoğlu, 2020: 596).

Kutadgu Bilig’de *su* ile alakalı atasözü ve deyim örneklerine yer verilmiştir:

“Biliglig kişinin sawı eksümez, akıglı süzük yul **suwı** eksümez/ Bilgili insanın sözü eskimez, akan duru pınarın **suyu** eksilmez”

“Ew almak tilese ayıt koşnısın, yir almak tilese ayıtgıl **suwin**/ Ev almak dilersen komşusunu sor, yer almak istersen **suyunu** sor (Sadıkoğlu, 2020: 597).”

Türkiye Türkçesinde *su* ile ilişkili atasözü ve deyimler oldukça fazladır. Türkiye Türkçesinde Atasözleri sözlüğü taranarak atasözlerinde sıklıkla kullanılan ilk yüz kelimenin içinde 387 kez “su” kelimesi geçerek en çok kullanılan otuz yedinci kelime olduğu tespit edilmiştir. İlk üç kelimenin kullanım sıklığı ise sırasıyla: “ol- yardımcı fiili 4115 kere”, “bir kelimesi 1651 kere”, “de- fiili 1597 kere” şeklinde kullanılmıştır (2013: 274-280).

Atasözleri örnekleri: “Acı acıyı, *su* sancıyı keser”, “Aka aka *su* deresini bulur”, “Akan *su* yosun tutmaz”, “Ateşle *su* bir arada olmaz”, “Balık isteyen gönlünü *suya* koyar”, “Dolu testi *su* almaz” şeklinde gösterilebilir (Sadıkoğlu, 2020: 599-600).

Deyim örnekleri: “Aç *susuz* kalmak”, “Aklı *suya* ermek”, “Beyni *sulanmak*”, “Akan *sular* durmak”, “Deniz kenarında *susuz* kalmak” olarak gösterilebilir (Sadıkoğlu, 2020: 614-617).

Su sadece bizim kültürümüzde hayati bir değere sahip değildir. Aynı şekilde Azerbaycan Türkçesinde de önemli bir yere sahiptir. Suyun bu ehemmiyeti Azerbaycan edebiyatını etkilemiştir. Bu da “su” kelimesinin eserlerde, atasözlerinde ve deyimlerde sıkça kullanılmasına sebep olmuştur. Su ile ilgili en önemli örneklerden birisi de Fuzuli’nin “Su Kasidesi” adlı eseridir.

Azerbaycan Türkçesindeki su ile ilgili atasözleri ve deyimler şunlardır:

“Dəniz *suyu* kimi, nə içilir nə ki çilir”

“*Su* ki, girdi kaba oldu içməli”

“*Susuz* ağaç meyvə verməz”

“Axar *su* təmiz olar”

“Aydan arı, *sudan* duru” (Jafarova, 2020: 651- 671).

Türkçede önemli sayıda atasözü ve deyimın gösterdiği gibi Türkler suyu, dil ve edebiyata yansıtmıştır. Atasözü ve deyimlerde çoğunlukla milletin tavırlarını, gözlemlerini, itikatlarını vb. suyun niteliklerinden faydalanarak somut hâle getirmiştir (Sadıkoğlu, 2020: 626).

1. ARAŞTIRMANIN DERLEMİ (KONU KÜLLİYATI)

1.1. Köktürk Türkçesi Dönemi

Köktürk Türkçesi yapıtları aşağıda açıklananlar ile sınırlı değildir. Tezde sadece adı geçen yazıtlar açıklanmıştır.

1.1.1. Ongin (İşbara Tamgan Tarkan)

719-720 tarihlerinde dikilmiştir. Yazıtta “kağana bağlılık” fikri bir özdeyiş biçiminde anlatılmıştır (Ercilasun, 2015: 128).

Anıtta, yiğitçe bir tavır ve sert bir üslup bulunmaktadır (Ercilasun, 1985: 59; Sertkaya, 1995: 318).

1.1.2. İhe- Huşotu (Köl İç Çor)

723-725 yılları arasında dikilmiş olan anıtın konusu, Köl İç Çor’un savaş meydanlarındaki kahramanlığıdır. Ayrıca bu yiğitliğin anlatıldığı bölümler Köl Tigin’deki betimlemeleri andırmaktadır (Ercilasun, 2015: 129).

1.1.3. İhe-Aşete (Altun Tamgan Tarkan)

Yazıt, 724 senesinde Altun Tamgan Tarkan adına dikilmiştir ve 10 mısradan oluşmuştur (Sertkaya, 1995: 319).

1.1.4. Tonyukuk (Bayın Çokto)

Yazıtın tam olarak ne zaman dikildiği konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, 725-726 seneleri arasında (Ercilasun, 2015: 129) ve 720-725 yılları ortasında (Tekin, 2000: 15) dikilmiş olabileceğini düşünmektedir.

Tonyukuk’un anıtı yazmasının iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birisi Köl Tigin yazıtında kendisinden ve yaptıklarından söz edilmemiş olmasıdır (Sertkaya, 1995: 113-128). Diğeri Tonyukuk’u vazifesinden ayıran Kapgan Kağan’ı kınamaktır (Ercilasun, 2015: 129).

Yazıtı bizzat kendisi yazmış ve kendisi diktirmiştir. Tonyukuk ayrıca ilk Türk tarihimiz kabul edilmesinin dışında Türk anı edebiyatının ilk temsilci olarak da kabul

görmektedir. Anıtın üslubu sade ve sanatsız olup 62 mısradan oluşmaktadır (Ercilasun, 2015: 129).

1.1.5. Köl Tigin (Birinci Orhun)

Yazıt, Bilge Kagan tarafından 732 yılından diktirilmiştir (Sertkaya, 1995: 323; Tekin, 1995: 12).

71 mısradan oluşan yazıtın konusu Köktürk devletinin ilk dönemlerindeki gücünü sonrasında hangi sebeplerden dolayı zayıflayarak Çin’e esir olduklarını, bu tutsaklığı nasıl sona erdirdiğini ve Köl Tigin’in yiğitlikleridir. (Ercilasun, 2015: 131).

Bu anıt, büyük ihtimalle Bilge Kagan tarafından oluşturularak Yollug Tigin’e ulaştırılmıştır (Tekin, 1995: 13-14).

1.1.6. Bilge Kağan (İkinci Orhun)

Yazıt, 735 yılında Tenri Kağan tarafından dikilmiştir (Tekin, 1995: 12-13). Türk tarihinin önemli yöneticilerinden olmakla birlikte aynı zamanda Türk edebiyatının hitabet alanında ilk mühim temsilcidir (Ercilasun, 2015: 133).

1.2. Uygur Türkçesi Dönemi

Uygur Türkçesi yapıtları aşağıda açıklananlar ile sınırlı değildir. Tezde sadece adı geçen yazıtlar ve eserler açıklanmıştır.

1.2.1. Uygur Türkçesi Dönemi Yazıtları

1.2.1.1. Aldı-Bel (E-12)

E-12 yazıtı adıyla da bilinen Aldı-Bel yazıtının tespit edildiği yer Aldı-Bel geçididir. Günümüzde, Yenisey Nehri’nin yakınlarında bulunan Köylüg-Hem adında geçen bir yerde bulunmuştur. Bu sebeple ilk araştırmalarda eserin tespit edildiği yer olarak “Ulug-Hem-Kuli-Hem” ismi zikredilmektedir. Radloff tarafından yapılan yayından günümüze bu yazıtı başka bir anıtın, bugün farklı bir anıt olduğu tespit edilmiş E-72’nin iki mısrası eklenerek araştırılmaktaydı. Günümüzde bu problemin ortadan kalktığı düşünülebilir (Kormuşin, 2017: 206).

1.2.1.2. Altın Köl I

Altın-Köl olarak bilinen gölün yakınlarında E.T. Korçakoff tarafından bulunan yazıt, Minusink Müzesi'ndedir. İki taştan oluşan anıtın biri zarar görmüş, diğeri iki parçaya ayrılmıştır (Orkun, 2011: 511).

1.2.1.3. Bay-Bulun I (E-42)

İlk kez Malov tarafından incelenen Bay-Bulun I, 8 mısradan oluşmaktadır. Anıtta, bir adet damga tasviri bulunmaktadır (Ercilasun, 2015: 138- 140).

1.2.1.4. Begre (E-11)

E-11 adıyla da bilinen yazıtın tespit edildiği yer Begre Nehri'dir. Günümüzde Minusink Müzesi'nde sergilenmektedir. Anıt, açık bir şekilde okunabilmesine rağmen bazı işaretlerin hatalı tanımlanmasına ve yazıttaki mısraların sıralanmasındaki yanlışlıklara engel olamamıştır (Kormuşin, 2017: 300).

1.2.1.5. Köjeelig-Hovu (E-45)

E-45 adıyla da bilinen yazıt 10 satırdan oluşmuştur. Tuva'da günümüze ulaşan en büyük anıtlardandır. Tespit edildiği yer Köjeelig-Hovu'dur. Yazıt hakkında ilk inceleme Malov'a aittir (Ercilasun, 2015: 140).

1.2.1.6. Şançi III (E-152)

Diğer adı E-152 olan yazıt Biçe-Haagin'da tespit edilmiştir. Anıt halen ilk bulunduğu yerdedir. Şançi III, Kalbak Satoviç Norba, K. A. Biçeldey tarafından araştırılmıştır. Mısralar aşağıdan yukarıya doğru yazılmıştır. Yazıtta sade şekilde olan bir damga göz çarpmaktadır (Kormuşin, 2017: 170).

1.2.1.7. Şine-Usu

51 satırdan ve iki parçadan oluşan yazıt, Şine-Usu'da tespit edilmiştir. Uygur yazıtları içerisinde en büyük anıt olan Şine-Usu, 760 tarihinde Moyun Çor'un namına dikilmiştir. Konusu, Uygurların Köktürklerle olan savaşlarıdır. Üslup açısından, Şine-Usu, Köktürk anıtlarına benzemesine rağmen Köl Tigin ve Bilge

Kagan anıtlarındaki milli bilinç ve heyecan bu yazıtta bulunmamaktadır (Ercilasun, 2015: 135).

1.2.1.8. Talas

Talas yazıtı, eski adıyla Talas ili, yeni adıyla Kazakistan'ın Taraz şehri sınırları içerisinde bulunmaktadır. Bu anıtı, ilk tanıtan Fin araştırmacı Heikel'dir. Ayrıca Radloff, Malov gibi akademisyenler daha sonrasında bu yazıtın neşriyatı üzerine çalışmalar yürütmüştür (Orkun, 2011: 323-324).

1.2.1.9. Tes

757 tarihinde, Moyun Çor tarafından diktirildiği düşünülen, 22 mısradan oluşan yazıt, 1976 yılında Hövsgöl şehrinde tespit edilmiştir. Günümüzde Ulaan Baatar Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Konusu Uygurluların cetlerinin anlatıldığı düşünülmektedir (Ercilasun, 1985: 60).

1.2.1.10. Terh (Taryat)

753 tarihinde, Moyun Çor tarafından diktirilen, 30 mısradan oluşan, Terh yazıtı diğer adıyla Taryat anıtı, Taryat mevkinde, Terh Nehri yakınlarında bulunmuştur. Günümüzde Ulaan Baatar Tarih Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bitigin yazarı olan Bilge Kutlug Tarkan Seğün, anıtın konusunu Moyun Çor ve babası Köl Bilge'nin yiğitlikleri, savaşları olarak belirlemiştir (Ercilasun 1985: 60: Sertkaya, 2001: 229).

1.2.1.11. Tugutüp (E-120)

Tugutüp anıtı, bugün Hakasya Cumhuriyeti hudutlarının dışında bulunmuştur. Diğer adıyla E-120 yazıtı, Orta Yenisey'in en kuzey yerinde tespit edilen yazıttır. Günümüzde Krasnoyarsk Müzesi'nde sergilenmektedir (Kormuşin, 2017: 148).

1.2.1.12. Uyük Turan (E-3)

6 mısradan oluşan Uyük Turan anıtı, diğer adıyla E-3: Uyük-Turan Irmağı yakınlarında, günümüzde Turan ilinin bulunduğu yerde tespit edilmiştir. Tuva Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Bitigde, at, geyik ve benzeri canlıların kabartma

tasvirleri yer almaktadır. Mısralar sağdan sola, aşağıdan yukarıya doğru yazılmıştır (Kormuşin, 2017: 215).

1.2.2. Uygur Türkçesi Dönemi Eserleri

1.2.2.1. Irk Bitig

Dönem olarak Manici edebiyata ait metinler kapsamındadır. 930 tarihinde, Köktürk harfleriyle yazılan Irk Bitig, 65 satırdan oluşan bir fal kitabıdır. Her satırın ya da falın ilk kısmında siyah renkle çizilmiş daireler bulunmaktadır (Orkun, 1938: 71-72).

1.2.2.2. Huastuanift

Mâni inancına bağlı hacimli bir tövbe duasıdır. Mâni dinine ait çokça unsuru konu etmesi yönüyle önemlidir. Huastuanift, Stein tarafından 1906'da Turfan yakınlarında bulunmuştur. Bu eser hakkında yapılan ilk çalışma Radloff'undur (Özbay, 2019: 15).

1.2.2.3. Altun Yaruk

Altun Yaruk, Sanskritçe kökenli Suvarabhāsottama-sūtrendrarāja'nın Çince I-tsing adlı çevirisinden Uygurcaya aktarılmıştır. Berlin ve Petersburg olmak üzere iki versiyonu bulunmaktadır (Uçar, 2009: 6).

Dönem olarak Burkancı edebiyata ait metinler kapsamındadır. "Altın ışıık" anlamına gelen Altun Yaruk, çevirisi yapılmış en uzun sudurdur. Çince den tercümesini Beş Balıklı Şıngku Seli Tutuñ tarafından yapılmıştır. Esere yaptığı eklemelerle çeviriden daha çok müstakil bir yapıt özelliğı taşımaktadır. Konusunu, Burkancılığın başlıca özellikleri ve kuralları, Buda'nın dini hikayeleri oluşturmaktadır (Kaya, 1989: 9).

1.2.2.4. Kuanşı İm Pusar

Çince den tercüme edilen ve manası "Ses İşiten İlah" olan yapıtın yazarı bilinmemektedir. Ayrıca Ş. Tekin tarafından incelenen eser, "Asil Dinin Nilüfer Çiçeğı" isimli sudurun bir kısmıdır. Yapıtın konusu, Burkan adayının insanlara ya da

tüm canlılara zor zamanlarda yardım etmesi ve Nirvana'yı belirtmesidir (Tekin, 2019: 2- 8).

1.2.2.5. Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi

Günümüz tercümesiyle İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade, bilinen en ünlü çatıklerdendir. Eser, Kansu şehri yakınlarında bulunmuştur. Konusu, güzel yürekli bir prensin tüm canlılara yardım etmek amacıyla yapmış olduğu yolculuğu içermektedir. 10. yüzyılda, Çinceden çevrilen yapıtta üslup, akıcı ve canlıdır (Ercilasun, 2015: 244).

1.2.2.6. Aç Bars Hikayesi

Hikâyenin konusu, açlıktan dolayı vefat etmeye yakın olan bir kaplanı kurtarmak isteyen prenstir. Kaplanın vefat etmemesi için prens kendisini feda etmek ister. Hikâyenin son bölümünde prensin Buda olduğu anlaşılmaktadır. (Ahmet, 2009: 1- 15).

1.2.2.7. Maytrısimit

Günümüzde Kulca etrafında yaşayan Prajnaraksita isimli biri tarafından Toharcadan çevrilmiştir. Yapıtın konusu, Maitreya diğer adıyla Burkan'ın dini hikâye şeklinde yaşamının kaleme alınmasıdır. Maytrısimit, bazı araştırmacılar tarafından edebiyatımızdaki ilk tiyatro eseri olarak düşünülmektedir. Bu sebeple yapıt, “körünç” ismiyle anılmaktadır (Ercilasun, 2015: 215).

1.2.2.8. Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi

Esere ait belgelerde yazı ve imlası konusunda şimdiye kadar söylenmiş olanlara eklenecek çok fazla bilgi yer almamaktadır. Bu bağlamda en dikkat çeken özellik, bazı sözcüklerde ya da eklerde “ı-a” vokallerinin nöbetleşmesidir. Diğer göze çarpan unsur, eklerin ve eylemsilerin bazen birbirlerinin yerine kullanılmasıdır. Yapıtın dil hususları incelendiğinde eserin ne zaman yazıldığı konusu kesin olarak aydınlatılamamıştır (Elmalı, 2019: 22-23).

1.3. Karahanlı Türkçesi Dönemi

1.3.1. Kutadgu Bilig

6645 beyitten oluşan ve “feülün feülün feülün feül” aruz vezni ile kaleme alınan Kutadgu Bilig, Türk edebiyatının İslami yönden tanınan ilk önemli yapıtıdır. Eserin mukaddimesinde Kutadgu Bilig’in manasının genel “mutlu olma bilgisi”, terim “siyaset bilgisi” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Kitabı kaleme alan Yusuf Has Hacib, eseri Tavgaç Buğra Han’a takdim etmiştir. Ayrıca günümüze kadar gelen Fergana, Herat, Mısır olmak üzere 3 adet nüshası bilinmektedir (Şentürk- Kartal, 2015: 18- 19).

Alegorik bir olması ile bilinen eserin büyük bir bölümü aynı zamanda karşılıklı diyaloglara yer vermesinden dolayı tiyatro yapıtı olarak görülmesini de sağlamaktadır. Bu bağlamda Türk edebiyatının bilinen ilk tiyatro yapıtı olduğu düşünülebilir (Ercilasun, 2015: 299-304).

1.3.2. Divanü Lügati’t Türk

Kaşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan bu sözlük, Ebü’l Kasım Abdullah’a takdim edilmiştir. Eser, bulunduğu yüzyılın ölçünlü dilinin yanı sıra farklı Türk kavimlerindeki ağız özelliklerini de içermektedir. Ayrıca eserin bilinen tek nüshası İstanbul Beyazıt Camii’nde Ali Emiri tarafından bulunmuştur (Şentürk-Kartal, 2015: 19- 20).

Araplara Türkçeyi öğretmek için yazılan bu eserde madde başı fiil olursa, kelimenin açıklaması yapıldıktan sonra görülen geçmiş zaman ve geniş zaman kipleri ile çekimlenmiş şekilde örnekleri sıralanmıştır. Divanü Lügati’t Türk, Arap sözlük geleneğine göre yazıldığından dolayı madde başları gösterilmemiş, madde başının tanımı ve örneklerinin bittiği yerden hemen sonra kırmızı renkle vurgulanarak gösterilmiştir. Sözlükte örnek olarak verilen şiirler toplamda 764 satırdır. Bu şiirler hem hece hem de aruz ölçüsüyle yazılmıştır (Ercilasun, 2015: 317).

1.3.3. Atabetü’l Hakayık

Edib Ahmed Yükneki tarafından yazılmış olan eser, Muhammed Dad İspehsalar’a takdim edilmiştir. 484 satırdan oluşan eser, aruzun “feülün feülün feülün

feül” ölçüsüyle kaleme alınmıştır. Atabetü’l Hakayık’ın ana kısmını dörtlükler oluşturmaktadır. Bu bağlamda, dörtlüklerde geçen konular “bilimin faydası ve cahilliğin zararları, dilin korunması, vb.” şeklindedir. Eserin günümüze gelen Ayasofya, Topkapı, Semerkant ve Anakara Seyyid Ali olmak üzere 4 adet yazması bilinmektedir (Şentürk- Kartal, 2015: 20- 21).

1.3.4. Kur’an Tercümeleri

Türk edebiyatında ilk Kur’an tercümesine, Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. Eserde, Arap harfli kısım büyük harflerle; tercümesi Türkçe, küçük harflerle yazılmış “satır-altı” olarak adlandırılan tercümelerdir. Bu döneme ait “Anonim Tefsir, Manchester-John Rylans, Özbekistan İlimler Akademisi, Türk İslam Eserleri Müzesi” olmak üzere 4 adet nüshası bulunmaktadır (Ünlü, 2004: 15- 21).

1.3.5. Divan-ı Hikmet

Türk tasavvuf şiirinin ilk örneklerini sunan Ahmed Yesevi tarafından yazılmış olan eserdeki şiirler “hikmet” adıyla bilinmektedir. Divan-ı Hikmet şiir yapısı olarak hem beyit hem dörtlüklerden oluşmuştur. Beyit kısmında, Arapça-Farsça kelimeler sıklıkla tercih edilmiştir ve aruz ölçüsünden faydalanılmıştır. Dörtlüklerde, Türkçe sözcükler çoğunlukla seçilmiştir ve hece ölçüsü kullanılmıştır (Şentürk- Kartal, 2015: 21- 22).

Eserin içeriği, “kıyamet durumu, tasavvuf edebi, dinin esasları, vb.” konular oluşturmaktadır. Ayrıca Divan-ı Hikmet’teki tüm şiirlerin Ahmet Yesevi’ye ait olduğu düşünülmesine rağmen eserde müritlerinin şiirlerine de yer verilmiştir (Ercilasun, 2015: 334-335).

2. SU KAVRAMLARI

2.1. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları

2.1.1. Sub/ Suv/ Suw

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Güncel Türkçe Sözlük'te su için “iki hidrojenle bir oksijenden meydana gelen, normal ortamda sıvı hâlde olan, dünyanın dörtte beşini kapsayan unsur” açıklaması yer almaktadır (Kolektif, 2011: 3260).

Gülensoy, kelimenin sonundaki fonemin “b> w, v> ğ” şeklinde değişmesinin sebebini dar yuvarlak “u” ünlüsü olarak göstermektedir. Nitekim “ab (av)>aw> ağ” biçiminde değişmemektedir. Bunun nedenini, geniş düz ünlü “a” harfinden kaynaklandığını belirtmektedir (2007: 812). Clauson, kelimenin bazen anlam genişlemesine uğrayarak “akarsu, nehir” manasını kapsadığını açıklamaktadır. Ayrıca “yer suv” sözcüğünün mitolojik ve dini çağrışımlarda bulunduğu düşünülmeye karşın sadece bir bölgenin kastedildiğini ifade etmektedir (1972: 783).

Azerbaycan Türkçesi “su”, Başkurt Türkçesi “hıv”, Kazak Türkçesi “suv”, Kırgız Türkçesi “su”, Özbek Türkçesi “suv”, Tatar Türkçesi “su”, Türkmen Türkçesi “suv”, Uygur Türkçesi “su” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 796- 797).

Sub kelimesine, Köktürkçede Bilge Kağan, Kül Tigin, Ongin ve Tonyukuk yazıtlarında rastlanılmıştır.

“Anı *subk(a)* bard(ımız)/ Anı *suyuna* vardık” (TK, 2015: 104).

“Ol *sub* kodı bardımız/ O *sudan* aşağıya gittik” (TK, 2015: 104).

“Kanın *subça* yügürti, süñükün tağça yatdı/ Kanın *su* gibi koştı, kemiğin dağ gibi yattı” (KTD, 2015: 48).

“Kadırkan yış kon(...) (...)ğakına yiriñerü *subıñaru* kontı/ Kadırkan Ormanı'na kon... yerine doğru, *suyuna* doğru kondu” (BKD, 2015: 82).

“(Su) buñd(a adrılmasar)/ *Suyundan* ayrılmazsan” (BKK, 2015: 92).

Bilge Kağan, Kül Tigin, Ongin ve Tonyukuk yazıtlarında, sub sözcüğü, genellikle “ot” ve “yir” kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.

“(Su)b yer tenri öd ...ç kirürerti/ Yer, su, gök girer idi” (O, 2011: 130).

“*Yir sub* basa birti erinç/ Mukaddes *yer, su* üzerine çöküverdi” (TB, 2015: 108).

“Umay ıduķ *yir sub* basa birti erinç/ Mukaddes *yer, su* üzerine çöküverdi herhalde” (TB, 2015: 108).

“Kögmen *yir sub* idisiz ıalmazun tiyin Az Kırkız Budunuğ yarat(ıp keltimiz, süñüştüümüz ... ilin)/ Kögmen’in *yeri, suyu* sahipsiz kalmasın diye Az, Kırız kavmini düzene sokup geldik, savaştık ... ilini” (KTD, 2015: 46).

“Ança kızıganıp biriki budunuğ *ot sub* kılmadım/ Öyle kazanıp bütün milleti *ateş, su* kılmadım” (KTD, 2015: 50).

“Üze Türk Teñrısı Türk ıduķ *yiri subı* ança itmiş erinç/ Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes *yeri, suyu* öyle tanzim etmiştir” (BKD, 2015: 68).

“Eç(ümüz apamız tutmuş *yir sub* idi)siz ıalmazun (tiyin)/ Ecdadımızın tutmuş olduğı *yer, su* sahipsiz olmasın diye” (BKD, 2015: 70).

“Üze Teñri ıduķ *yir sub* (eçimķa)ğan küt taplamadı erinç/ Üstte Tanrı, mukaddes *yer, su* amcam kağanın devleti kabul etmedi olacak” (BKD, 2015: 80).

“Toķuz Oğuz budun *yirin subın* ıdıp Tabğaçğaru bardı/ Dokuz Oğuz kavmi *yerini, suyunu* terk edip Çin’e doğru gitti” (BKD, 2015: 80).

Bilge Kağan’da, *sub* ad ögesi peşine “+sIz” isimden isim yapım ekini alarak türemiş bir sözcük şeklinde kullanılmıştır.

“(Kök) Öñüg yoğuru sü yorıp tünli künli yiti ödüşke *subsuz* keçdim/ Gök Öñü çiğneyerek ordu yürüyüp gece ve gündüz yedi zamanda *susuz* geçtim” (BKGD, 2015: 84).

Sub/ suv/ suw kelimeleri, Uygur Türkçesinde Aldı- Bel, Begre, Köjeelig Havu, Şançi III, Şine- Usu, Terh, Tugutüp yazıtlarında, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Eski Uygurca Altın Dışli Fil Hikayesi, Huastuanift, Irk Bitig, Kuanşı İm Pular, Maytırsimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹

“*Su(w)* ... anda kalmış bodun/ *Su* ... o sırada, geri kalan halk” (Ş-UK, 2018: 52).

“*Suwı* selenge ermiş/ *Suyu* Selenge imiş” (Ş-UK, 2018: 52).

¹ EUTS’nde, “*Su/ Su*”, “*Suv/ Su*” (2015: 211), “*Suv* içrâki/ *Suyun* içindeki” (2015: 213) şeklindedir.

“Subum-a adiriltim-a/ Ah nehirler, göllerim (sizden) ayrıldım” (Bg, 2017: 304).

“Tağ üze yol: sub körüp/ Dağ üstünde yol, su görerek” (I, 2011: 269).

“Sub içipen/ Su içerek” (I, 2011: 269).

“Ki(d)izig subka sukmuş/ Keçeyi suya sokmuş” (I, 2011: 273).

“Kırk törlüg arıgsızların tolu suv üzäki kâräkü täg b(ä)ksiz yarpısz/ Altı türlü kirlilikle dolu, su üstündeki köpük gibi dayanıksızdır” (ABH, 2009: 76).

“Üzä köküzin tokıyu k(a)ltı balık suvıntın adırılıp/ Göğsüne vurarak balık suyundan ayrılıp” (ABH, 2009: 100).

“Suv yadıp pra kuşatri asıp/ Banyo hazırlayıp gölgelik asıp” (AYV, 2009: 187).

“Suvka kirip arıtı yunup arıtınıp/ Suya girip temizlenerek arınıp” (AYV, 2009: 187).

“Hua saçıp aşın suvsuşın tapıg uduğ kılıp/ Çiçek saçıp yiyecek ve içeceklerle hizmet edip” (AYV, 2009: 188).

“Yıdılg yıparlıg suv saçıp tüü tör/ Güzel kokulu su saçıp türlü tür” (AYVI, 2009: 167).

“Ol elig han suvka kirip/ O hükümdar suya girip” (AYVI, 2009: 168).

“Suvka kirip at’özin yumış arıtmış/ Suya girip vücudunu yıkayıp temizlemiş” (AYVI, 2009: 170).

“Yıdılg yıparlıg suv töküp tüü/ Güzel kokulu sular döküp türlü türlü” (AYVI, 2009: 177).

“Üñäy suv taşğa yüdsüz yel yağmur bolğay/ Yüксеlecek, su(lar) taşacak, vakitsiz fırtına olacak” (AYVI, 2009: 192).

“Üdinçä aşın suvsuşın süzök/ Vakitlice yiyeceği, içeceğiyle temiz” (AYVI, 2009: 205).

“Yelvi kömän sakıg täg, suvtağı ayka oğsatı/ Büyüleyici yalgın gibi, su yüzündeki aya benzer” (AYX, 2015: 177).

“Törtünç suv içräki tınl(ı)gka beşinç yerdäki bag(ı)rın yorıgma tınl(ı)ğka/ Dördüncüsü suda yaşayan canlıya, beşincisi sürüngenlere” (H, 2019: 83).

“Öñlög esri kusrı suvdağı kurgak/ Renkte, alacalı, sudaki, karadaki” (M, 2019: 112).

“Tükellig *suvın* tolu/ Mücehhez *su* ile dolu” (M, 2019: 112).

“Tınlıklar *ķayusı* ot *suv/* Yaratıklardan bazıları ateş ve *su*” (M, 2019: 182).

“Üçünç *suvda* yäklär urup kemi *suvķa* çomurur/ Üçünçü (tehlike şudur): *Suda* şeytanlar saldırır ve gemiyi suya batırırlar” (PKVPH, 2020: 39).

“*Suv* egrikläşür ursuķuşur/ *Su* fır fır döner ve her yandan dalgalar birbirine çarpar” (PKVPH, 2020: 39).

“Aşı *suvı* kölüki taķı nā käreğäkin alķu tükäti berip/ Yiyecek, *su* ve yük hayvanından başka gerekli olan her şeyi tam ve eksiksiz verdi” (PKVPH, 2020: 44).

“Aşın *suvın* tonı ‘ätüki ķopı tükäti kıltı/ Gıda, *su*, giyecek ve ayakkabıları her şeyi eksiksiz sağladı” (PKVPH, 2020: 68).

“*Suv/ Su*” (PKVPH, 2020: 72).

Aldı- Bel, Köjeelig- Havu, Şançi III, Terh, Tugutip yazıtlarında, Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk VI, Kuanşı İm Puser, Maytrısimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde, *sub/ suv/ suw* sözcükleri, genellikle “yir” kelimesi ile birlikte dünya manasında kullanıldığı görülmektedir.

“*Sub jār* kām ķatun aj kūn/ *Nehirler, göller ve yer*, hanım efendi nehir Kem” (A-B, 2017: 208).

“*Jerim subum* äsizim-ä/ *Toprağım, suyum, ne yazık bana*” (K-H, 2017: 245).

“*Järim-ä subīm-a* äsizim-ä/ Ah benim yerim, *nehir ve denizlerim*, yazık bana” (ŞIII, 2017: 171).

“Bäğimkā jīta adiriltim-a *järim-a subīm-a* bökmädimäsiz-ä jalķus ölmüş ärjāyim erkim art(ıñc) ärdi/ Beyime, ... (akrabama), yazık, doyamadım! Ah yerim, *suyum, göllerim* (size) doymadım ne yazık! Yalnız düşman öldürmedim” (Tug, 2017: 151).

“Yerimin *suwumun* konur köçür ben/ *Irmaklarım (boyunca)* konup göçerim” (TerB, 2018: 45).

“*Yir suvuğ* (barçanı y(a)ruttı) / *Yeryüzünü* (her yeri) aydınlattı, yarattı” (AYV, 2009: 163).

“Tolp ķamağ *yir suvuğ* tıdığsız barıp/ Bütün *yeryüzünü*, her yere yayılıp engelsiz gidip doldurur” (AYV, 2009: 165).

“*Yirli suvlı* ikeğü: üküşrek/ *Yer ve su* yılanının ikisi daha çok aşağı inerler” (AYV, 2009: 196).

- “K(a)ltı birök bo yir suv/ Eğer bu *dünya* olsaydı” (AYV, 2009: 203).
- “*Yirli suvlu* ikigü üküşrek/ Eğer bu yer ve su üç bin ulu bin ülkeler” (AYV, 2009: 203).
- “Yirtinçü yir suvuğ körüp/ Yere ve suya bakıp” (AYV, 2009: 258).
- “Öz yer suvta/ Kendi *toprağında*” (AYVI, 2009: 192).
- “Bo yer suvta ärigmä/ Bu *yeryüzüne* ulaşan” (AYVI, 2009: 224).
- “Yertinçü yer suv içindä (ça)mbudivip/ *Dünya* içindeki Jambudvîpa ülkesinde” (AYX, 2009: 152).
- “Yertinçü yer suv eyäsi mahabrahmi/ *Dünyasının* sahibi Mahabrahma” (AYX, 2009: 204).
- “*Yir suvda* sansız tümen yağı yavlağ kuvrap/ *Yerde, suda* (memlekette) sayısız yol kesiciler toplansa” (KİP, 2019: 11).
- “*Yir suv* yok kim kentü özi tegmeser kentüni atamış/ Kuanşı İm Pusar’ın ulaşamayacağı hiçbir *alem* yoktur” (KİP, 2019: 17).
- “Yirtinçü yir suvda uluğ yarlıkançuçı bulıt öritir siz/ *Dünyada* çok bereketli bulutlar yaparsınız” (KİP, 2019: 18).
- “Bu yir suvda on yağı arhant/ Bu *dünyada* on yeni veli-rahip” (M, 2019: 51).
- “Bu yir suvda tükel bilge bur-/ Bu *dünyada* mükemmel hâkim Burkan” (M, 2019: 51).
- “*Yir suvda* belgürer kim kayu bu/ *Dünyada* zuhur eder, kim bu Burkanın” (M, 2019: 53).
- “(Burkan)nıñ yirtinçü yir suvda/ Burkanın *dünyada*” (M, 2019: 53).
- “(Teñ)ri teñrısı burkan yir suvda/ Tanrılar Tanrısı Burkan *dünyada*” (M, 2019: 54).
- “*Yir suv* özeki kimi osuğluğ altı/ Tıpkı su üzerindeki bir gemi gibi altı” (M, 2019: 65).
- “Takı yime alku yir suv/ Aynı şekilde bütün *dünyalarda*” (M, 2019: 66).
- “*Yir suvdağı/ Dünyadaki*” (M, 2019: 89).
- “Tutmışta ok yir suv/ Tutar tutmaz *dünya*” (M, 2019: 107).
- “Üç kat yir suvda edgü at/ Üç katlı *dünyada* iyi bir şan” (M, 2019: 110).
- “*Yirin suvın* bağın borluğın/ *Yerini, suyunu, bağını, bahçesini*” (M, 2019: 129).

“Ulatı yir suv küzedteçi/ Öteki yeri ve suyu koruyan” (M, 2019: 162).

“Bu yir suvda burқан/ Bu dünyada Burkanlık’tan” (M, 2019: 171).

“(Y)ir suv/ Yerde ve suda” (M, 2019: 175).

“Bu çimbudvıp yer suvdağı bārānas uluş taķı ķan oğlı/ Bu Jambudvıpa kıtasındaki Benares ülkesi hanının oğlu” (PKVPH, 2020: 52).

“Ötrü ol yer suv ırşı tājri bar erti/ Oysa o ülkede rsi diye bir peri vardı” (PKVPH, 2020: 60).

Terh yazıtında, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X ve Kuanşı İm Puser eserlerinde, sub/ suv/ suw isim unsurları, “arığ, kara, sogık, süzök, süzülmüş, ulug” kelimeleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde bulunmuştur.²

“Kara suw ermiş/ Kara su (gibi) imiş” (TerG, 2018: 43).

“Bāglār inançlar sogıķ suv bükürüp/ Vezirler, (onlara) soğuk su serpip” (ABH, 2009: 98).

“Arığ suvķa kirip yanı arığ ton kädip/ Temiz suya girip yeni, temiz giysi giyip” (AYVI, 2009: 203).

“Süzülmis süzök suv, sogıķņa tükäl/ Arıtılmış temiz su soğukluğuna sahipse” (AYVI, 2009: 222).

“Busuşķa batıp köñülläri sogıķ suvların bükürüp/ Üzüntüye batıp (hizmetçileri, han ve kraliçeye) soğuk su serperek” (AYX, 2015: 126).

“Sogıķ suvın bükürdi/ Soğuk su serpti, döktü” (AYX, 2015: 134).

“Bütürü, ol sogıķ suv küçintä, elig/ Bütün vücuduna soğuk sular serpti” (AYX, 2015: 134).

“Kulut alıp sogıķ suv, bükürdüm saçdım/ Kulunuz soğuk su alıp onlara saçtım” (AYX, 2015: 142).

“Uluğ suvķa kirser ölimegey sıgta tegip öney/ Bir büyük denize girse ıslanmaz ve sığ (bir yere) çıkar” (KİP, 2019: 10).

Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X, Huastuanıft, Kuanşı İm Puser, Maytrısimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde, sub/ suv/ suw

² EUTS’nde: “Sogıķ suv/ Soğuk su” (2015: 207) şeklindedir.

kelimeleri, “çintan, köl, ögüz, taloy, taluy ögüz, tatağlag, t(e)ñri, yagmur, yirtinçülüg, yullug” sözcükleri ile birlikte bir isim tamlaması oluşturmuştur.³

“İnçä k(a)ltı uluğ yeel kälip *köl suvin* tokıp yaymış tæg yoqaru qudı yayıldı, yayqaldı/ Sanki büyük (bir) yelin eserek *göl suyunu* vurup dalgalandırdığı gibi yukarı ve aşağı dağıttı, çalkalandı” (ABH, 2009: 82).

“Çintan suvin soğıtıp, bükürdilär, saçdılar/ *Sandal ağacı suyunu* sovutıp han (ve) kraliçeye serptiler” (AYX, 2015: 141).

“*Taloy suvin* içmiş tæg/ *Deniz suyunu* içmesi gibidir” (AYX, 2015: 187).

“Törtünç *suv t(ä)ñri* beşinç ot t(ä)ñri/ Dördüncüsü *Su tanrı*, beşincisi Ateş tanrı(dır)” (H, 2019: 81).

“Noş teg tatıǵlıǵ *yağmur suvin* yağıtıp yalañuqların/ Siz noş gibi tatlı *yağmur suyunu* yağdırır, canlı varlıkların” (KİP, 2019: 18).

“Gañ *ögüz suvin* siñirürçe/ Ganj *Nehri'nin suyunu* yuttuğu gibi” (M, 2019: 52).

“Ol mini *yirtinçülüg suvin*/ O beni *dünyevi su* ile” (M, 2019: 70).

“Tözün *yulluğ suvin* yud(um)/ Asıl *çayların suyu* ile yıkadım” (M, 2019: 70).

“*Taluy ögüz suvı* turur/ *Deniz ve ırmak suyudur*” (M, 2019: 78).

“Noş *tatağlag suvin* tolu/ *İksir suyu* ile doludur” (M, 2019: 81).

“İzinteki suvuğ *taluy ögüz suvı*/ İzindeki su, *nehir suyu* ile” (M, 2019: 89).

“Yañalar uluğ *ögüz suvin* tapa/ Filler büyük bir *nehirin suyuna* doğru yürüyüp” (M, 2019: 99).

“Ötrü ol *ögüz suvı*/ Sonra bu *nehirin suyu*” (M, 2019: 176).

“*Taluy suvı* artırñü kórkinçig adalıǵ ol/ Bu *okyanusun suyu* son derece korkunç tehlikelerle doludur” (PKVPH, 2020: 43).

Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi, Irk Bitig, Maytrısimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde, sub/ suv/ suw kelimeleri, ardına “+çI, +IIk, +sIz” eklerini alarak türemiş sözcük yapısında kullanılmıştır.⁴

“Otsuz *subsuz* kaltı/ Otsuz, *susuz* kaldı” (I, 2011: 276).

“Adın otluğ *suvluğ* hual(ı)ğ çeçeglig yerke/ Otu, *suyu*, çiçeği (olan başka bir) yere gidelim” (EUADFH, 2019: 66).

³ EUTS’nde: “*Künük suv/ Gümüş suyu*” (2015: 123) şeklindedir.

⁴ EUTS’nde: “*Suvluğ/ Sulu*” (2015: 213), “*Suvluğ/ Su kabı*” (2015: 213), “*Suvsalıq/ Susama*” (2015: 213) şeklindedir.

“Sizni körmeklig suvsamakka biz *suvsalık* boltumuz/ Sizi görmeğe *susadık*” (M, 2019: 166).

“Çadır *suvluğ* uluğ ögü(z belgülüğü)/ *Suyu* küllü bir nehir” (M, 2019: 176).

“Aşsız *suv*suz kırıp katıp yoriyur/ Yiyecek ve *içeceksizlikten* kuruyup yorgun düşerek yaşarlar” (M, 2019: 182).

“*Suvçı* kemiçi bar ersär/ Kaptan bir *denizci* varsa” (PKVPH, 2020: 41).

“Ädgü alp yerçi *suvçı* bar erti/ İyi ve cesur bir *kaptan* vardı” (PKVPH, 2020: 42).

Aç Bars Hikayesi ve Maytrisimit eserlerinde, sub/ suv/ suw sözcükleri, eylem unsur şeklinde tespit edilmiştir.⁵

“Änüklärinä ägirtip kavzatıp açmak *suv*samak üzä sıkılıp turmış/ Yavrusu onu çevreleyerek açlık (ve) *susuzluktan* sıkılıp zayıflamış, bitkin düşmüş” (ABH, 2009: 68).

“Bulmayukka anın açmak *suv*sumak/ Bulamayınca açlık, *susuzluk*” (ABH, 2009: 68).

“Bars açmak *suv*samak ämgäkin aç/ Kaplan, açlık *susuzluk* eziyetiyle son derece” (ABH, 2009: 70).

“Bilig *suv*samakin avantlıg tınlıg/ Hikmete *susamış* canlılara” (M, 2019: 52).

“... *suv*sa/ ... *susayınca*” (M, 2019: 120).

Altun Yaruk VI, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde, sub/ suv/ suw isim unsurları, eylemleştirek “-(X)p, -U” zarf fiil eklerini alıp fiilimsi yapısında tespit edilmiştir.

“*Suvap* kiçig mandal kılzun/ *Sıvayıp* küçük bir daire oluştursun” (AYVI, 2009: 205).

“*Suşup* içerler/ *Susayıp* içerler” (M, 2019: 132).

“Kuruğ yerig *suvay*u/ Kuru toprağı *sulayıp*” (PKVPH, 2020: 31).

Altun Yaruk V ve Maytrisimit eserlerinde, sub/ suv/ suw ad ögeleri peşine “bol-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil görevinde kullanılmıştır.

“*Suv bolsar* boltukgay anı bilgeli/ *Su olsa*, onu anlamak mümkün olacaktır” (AYV, 2009: 169).

⁵ EUTS’nde: “*Suvamak/ Sulamak*” (2015: 213), “*Suvsamak/ Susamak*” (2015: 213), “*Suvsuşmak/ Susamak*” (2015: 213) şeklindedir.

“Sizni körmeklig suvsamakka biz *suvsalıķ boltumuz/ Sizi görmeķe susadık*” (M, 2019: 166).

Suv/ suw kelimelerine, Karahanlı Türkçesinde Atabetü’l Hakayık, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.⁶

“Aķıtısa *suvuğ* yirde ni’met önür/ *Su* akıtılınca yerden nimet çıkar” (KB, 2006: 246).

“Kıyü yir kıazar *suv* kıduğda içer/ Kimi yer kıazar ve *suyu* kuyudan içer” (KB, 2006: 364).

“Kıyü bağkı tepse *suv* eksümedin/ Hangi bahçe devamlı *sulanır*sa” (KB, 2006: 376).

“Arıksızni yalıķuk *suvun* yuparır/ İnsan temiz olmayan şeyleri *suy*la yıkayıp temizler” (KB, 2006: 422).

“Küyer ot aķar *suv* bu begler küsi/ Yanar ateş, akar *su* ve bu beylerin şan ve şöhetü” (KB, 2006: 712).

“Yir almak tilese ayıtıl *suvın*/ Yer almak istersen *suyunu* sor” (KB, 2006: 780).

“Uçuğlı yorığlı *suv* içre balık/ Uķan, yürüyen ve *suda* yüzen mahlukların hiçbiri” (KB, 2006: 898).

“Başında bir atķı maķa *suv* birür/ Son basamakta bir atlı bana *su* uzattı” (KB, 2006: 1000).

“Maķa birdüki *suvnı* içtim alıp/ O atlının gelerek bana verdiķi *suyu* alıp içtim” (KB, 2006: 1003).

“*Suw* aķdı/ *Su* aktı” (DLT, 2005: 146).

“*Suwlar* aķışdı/ *Sular* akıştı” (DLT, 2005: 146).

“Ol *suw* aķıttı/ O, *suyu* akıttı” (DLT, 2005: 146).

“Ol *suw* aķtırdı/ O, *suyun* aktarılmasını emretti” (DLT, 2005: 147).

“*Suw* arıķlandı/ *Su* yolu açtı, ark yaptı” (DLT, 2005: 149).

“Balık *suwda* közi taştın/ Balık *suda*, gözü dışarıda” (DLT, 2005: 169).

“Kıoruğjin *suwķa* battı/ Kurşun, *suya* battı” (DLT, 2005: 178).

⁶ KTS’nde: “*Suw/ Su*” (2012: 705), “*Suw/ Akarsu*” (2012: 705) şeklindedir.

“Ol *suwuğ* böğdi/ O, önüne çektiği bir bentle *suyu* durdurdu” (DLT, 2005: 200).

“*Suw* aktı/ *Su* aktı” (DLT, 2005: 200).

“*Suw* böğlündi/ *Su* bir havuzda toplandı” (DLT, 2005: 200).

“*Suw* böğüldi/ *Su*, onu durdurmak için yapılmış bir setin arkasında birikti” (DLT, 2005: 201).

“Ol maña *suw* böğüşdi/ O, *suyun* önüne bir bent çekme işinde bana yardım etti” (DLT, 2005: 201).

“*Suw* bulğandı/ *Su* bulandı” (DLT, 2005: 205).

“Ol *suwuğ* bulğadı/ O, *suyu* bulandırdı” (DLT, 2005: 205).

“*Suw* burdı/ *Suyun* buharı yükseldi” (DLT, 2005: 207).

“*Suw* butağlandı/ *Su* kollara ayrıldı” (DLT, 2005: 210).

“Buzdan *suw* tamar/ Buzdan *su* damlar” (DLT, 2005: 211).

“Yuğcı tonğa *suw* bürkürdi/ Çırpıcı, giysiyi nemlendirmek için üzerine *su* tuttu” (DLT, 2005: 213).

“*Suw* çağıladı/ *Su* çağladı” (DLT, 2005: 217).

“Boyn *suwin* kızıl sağdı/ Boyunları kızıl *su* sızdırana kadar” (DLT, 2005: 217).

“Er *suwda* çapdı/ Adam *suda* yüzdü” (DLT, 2005: 221).

“Oğlan *suwda* çomdı/ Çocuk *suya* daldı” (DLT, 2005: 239).

“Ol anı *suwğa* çomturdı/ O, onu *suya* daldırdı” (DLT, 2005: 239).

“Ol anı *suwğa* çomurdi/ O, onu *suya* daldırdı” (DLT, 2005: 240).

“Ördek *suwğa* çömdi/ Ördek *suda* derine daldı” (DLT, 2005: 242).

“Temür *suwda* çökdi/ Demir *suyun* içinde dibe çöktü” (DLT, 2005: 242).

“*Suw* kemini egirdi/ *Su* gemiyi döndürdü” (DLT, 2005: 250).

“*Suw* egrimlendi/ *Su* kabararak köpüklenerek döndü” (DLT, 2005: 251).

“*Suw* erkeçlendi/ *Su* dalgalandı” (DLT, 2005: 262).

“*Suw* erkeklendi/ *Su* dalgalandı” (DLT, 2005: 262).

“Er *suw* içdi/ Adam, *su* içti” (DLT, 2005: 284).

“*Suw* içildi/ *Su* içildi” (DLT, 2005: 284).

“Er *suw* keçindi/ Adam *suyu* geçermiş gibi yaptı” (DLT, 2005: 297).

“Ol keçişni *suw* elitti/ *Sel*, o geçidi yok etti” (DLT, 2005: 297).

- “*Suw* keçildi/ *Su* geçildi” (DLT, 2005: 297).
- “Ol meniğ birle *suw* keçişti/ O, *suyu* geçme konusunda benimle yarıştı” (DLT, 2005: 298).
- “Ol meni *suwdın* keçsetti/ O, bende *sudan* geçme istediği oluşturdu” (DLT, 2005: 298).
- “Er *suw* geçti/ Adam *suyu* geçti” (DLT, 2005: 298).
- “Ol aňar *suw* keçürtti/ O, ona *suyu* geçirdi” (DLT, 2005: 299).
- “Er *suwda* kirindi/ Adam *suyun* içinde yürüdü ve yıkandı” (DLT, 2005: 315).
- “Er *suw* opdı/ Adam *suyu* yutuverdi” (DLT, 2005: 357).
- “Saçlup *suwı* aňraşur/ *Sularını* (yeryüzüne) saçana, (ve bu sular) uğuldayarak akana kadar” (DLT, 2005: 378).
- “*Suwda* ƙalňuladı/ *Suyun* üzerinde yüzdü” (DLT, 2005: 394).
- “Er *suwda* ƙalňuladı/ Adam *suyun* üzerinde yüzdü” (DLT, 2005: 394).
- “Ol *suwdın* ƙandı/ O, *suyla* doldu” (DLT, 2005: 397).
- “Ol mini *suwƙa* ƙanturdı/ O, susuzluğumu bana *su* vererek dindirdi” (DLT, 2005: 397).
- “*Suw* ƙaƙlandı/ Kayaların arasındaki oyuklarda *sular* toplandı” (DLT, 2005: 401).
- “Er *suwƙa* ƙardı/ Adamın *suda* nefesi kesildi” (DLT, 2005: 403).
- “*Suw* ariƙtın ƙardı/ *Su* (kışın) oluktan taşı” (DLT, 2005: 403).
- “Ol anı *suwƙa* ƙarturdı/ O, onun *su* nedeniyle nefes alamamasını sağladı” (DLT, 2005: 408).
- “Ƙalwa körüp ƙaşƙalaƙı *suwƙa* batar/ Ƙaşƙalaƙtemrensiz ok atarken beni görse *suya* dalar” (DLT, 2005: 411).
- “*Suw* ƙatlıştı/ *Nehrin* kolları birleşti” (DLT, 2005: 413).
- “*Suw* ƙoğuşlandı/ *Su*, yolu boyunca aktı” (DLT, 2005: 435).
- “*Suw* ƙomdı/ *Su* dalgalıydı” (DLT, 2005: 436).
- “*Suw* ƙomışdı/ *Sular* her yandan yükseldi” (DLT, 2005: 436).
- “Yel *suwuğ* ƙomturdı/ Rüzgār, *suyu* dalgalandırdı” (DLT, 2005: 437).
- “*Suw* ƙoƙdı/ *Su* duruldu” (DLT, 2005: 440).
- “Ol *suwuğ* ƙoƙrattı/ O, *suyu* azalttı” (DLT, 2005: 441).
- “*Suwlar* ƙamuğ ƙoƙruşdı/ *Sular* geri çekildi” (DLT, 2005: 441).

- “*Suw* olmadın *ķutrudı*/ *Su*, testiden boşaltıldı” (DLT, 2005: 456).
- “Ol menig eligke *suw* *ķuyturdı*/ O, benim elime *su* dökölmesini emretti” (DLT, 2005: 457).
- “Er *küpke suw* *ķuydı*/ Adam *suyu* *küpe* boşalttı” (DLT, 2005: 457).
- “Tağdın *suwlar* *ķamuğ* *ķuyluşdı*/ Dağdan *sular* boşaldı” (DLT, 2005: 457).
- “Ol öziñe *suw* *ķuyundı*/ O, kendine *su* döktü” (DLT, 2005: 457).
- “Er *suw* saçğırdı/ Adam neredeyse *su* sıçratıyordu” (DLT, 2005: 460).
- “Ol añar *suw* saçtı/ O, ona *su* serptirdi” (DLT, 2005: 461).
- “Er öziñe *suw* saçındı/ Adam kendi üzerine *su* sıçrattı” (DLT, 2005: 461).
- “Ol tondın *suw* sarķıttı/ O, giysiden *su* damlamasına izin verdi” (DLT, 2005: 473).
- “Buzdın *suw* sarķışdı/ Buzdan çokça *su* damladı” (DLT, 2005: 473).
- “*Suw* sayramlandı/ *Su* bir parça sığlaştı” (DLT, 2005: 479).
- “Er *suwķa* sekridi/ Adam *suyun* içine atladı” (DLT, 2005: 480).
- “*Suw* sıñtıdı/ *Su* neredeyse donuyordu” (DLT, 2005: 490).
- “Olmadın *suw* sızdı/ Testiden *su* sızdı” (DLT, 2005: 493).
- “*Suw* yer kesinđi/ *Su* toprağa sindi” (DLT, 2005: 496).
- “*Suwlar* *ķamuğ* sinjšdi/ *Su* tamamen emildi” (DLT, 2005: 497).
- “*Suw* soğıdı/ *Su* soğudu” (DLT, 2005: 498).
- “Eşyek ayur, başım bolsa sondırıda *suw* içgey men/ Eşek der ki: Başım esen olacaksa, deniz *suyu* bile içirim” (DLT, 2005: 500).
- “*Ķum suw* suğurdı/ *Kum*, *suyu* emdi, kuruttu” (DLT, 2005: 508).
- “*Suw* suğuldı/ *Su* çekildi” (DLT, 2005: 508).
- “Er *suw* suğurdı/ Adam *suyu* yudumladı” (DLT, 2005: 508).
- “*Suw*/ *Su*” (DLT, 2005: 511).
- “*Suw* bermeske süt ber/ (Sana) *su* vermeyene süt ver” (DLT, 2005: 511).
- “Ol menig birle *suw* sümrüşdi/ O, *suyu* hızla yudumlama konusunda benimle yarıştı” (DLT, 2005: 514).
- “*Suw* süzüldi/ *Su* süzüldü” (DLT, 2005: 518).
- “*Suwlar* *ķamuğ* süzlüşdi/ *Sular* süzülerek tamamen arındırıldı” (DLT, 2005: 518).
- “*Suw* süzlündi/ *Su* süzüldü” (DLT, 2005: 518).

- “Ol *suw* süzdi/ O, *suyu* süzdü” (DLT, 2005: 518).
- “Süzündi *suw*/ *Su* temizlendi” (DLT, 2005: 518).
- “Ol *suw* süztürdi/ O, *suyun* süzülmesine emretti” (DLT, 2005: 518).
- “Er öziñe *suw* süzündi/ Adam kendisi için *su* süzüyormuş gibi göründü” (DLT, 2005: 519).
- “*Suw* tamdı/ *Su* damladı” (DLT, 2005: 526).
- “*Suw* tamğırdı/ *Su* damlayayazdı” (DLT, 2005: 526).
- “*Suw* tamışdı/ *Su* damladı” (DLT, 2005: 527).
- “Ol *suwnı* tamıttı/ O, *suyu* damlattı” (DLT, 2005: 527).
- “Ol *suw* tamuzdı/ O, *suyun* damlamasına izin verdi” (DLT, 2005: 527).
- “*Suw* tarmaqlandı/ *Su* kollara ayrıldı” (DLT, 2005: 536).
- “*Suw* tarmutlandı/ *Su* kollara ayrıldı” (DLT, 2005: 536).
- “*Suw* körmeginçe etük tartma/ *Suyu* görmeden çizmelerini çıkartma” (DLT, 2005: 537).
- “Ol anı *suwka* tayturdı/ O, onu *suda* kaydırdı” (DLT, 2005: 545).
- “*Suw* terňüklendi/ *Su* topraktan sızdı” (DLT, 2005: 556).
- “*Suw* toňdı/ *Su* dondu” (DLT, 2005: 577).
- “Anı *suw* tokıdı/ Akan *su* onu boğdu ve sürükleyerek götürdü” (DLT, 2005: 579).
- “Oğlan *suw* tökdi/ Oğlan *su* döktü” (DLT, 2005: 584).
- “Oğlan *suw* töker uluğ yanı sınır/ Oğlan çocuğu yere *su* döker, yaşlı adam bacağını kırar” (DLT, 2005: 584).
- “*Suw* töklündi/ *Su* döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “Ol *suw* töktürdi/ O, *suyun* dökülmesini emretti” (DLT, 2005: 584).
- “*Suw* töküldi/ *Su* döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “*Suwka* tuğ ur/ *Suyun* önüne bir bent inşa et” (DLT, 2005: 588).
- “*Suw* tumlıdı/ *Su* soğudu” (DLT, 2005: 591).
- “Ol *suw* tumlıttı/ O, *suyu* soğuttu” (DLT, 2005: 591).
- “*Suw* boğuzda tüglündi/ *Su* boğazı tıkadı ve adam öksürdü” (DLT, 2005: 602).
- “Usukmışka sakığ kamuğ *suw* körnür/ Susamışa bütün seraplar *su* görünür” (DLT, 2005: 625).

- “Suw üsteldi/ Su arttı” (DLT, 2005: 640).
- “Suwlar üze tayanma/ Suyu yaslanma” (DLT, 2005: 677).
- “Bu suw ol yığaçıg yemürge/ Bu, ağaçları kökünden söküp atan bir sudur” (DLT, 2005: 683).
- “Suw yıldı/ Su ıldı” (DLT, 2005: 691).
- “Suwlar kamuğ yılıdı/ Bütün sular ıldı” (DLT, 2005: 692).
- “Er suwiğ yılıttı/ Adam suyu ısıttı” (DLT, 2005: 692).
- “Suw yilmirdi/ Su ılır gibi oldu” (DLT, 2005: 696).
- “Er suwda yundı/ Adam suda yıkandı” (DLT, 2005: 711).
- “Tawar yığıp suw aqın endi saqın/ Malını yığıp zenginliğini arttıranın bir selin geldiğini düşünmesini saqla” (DLT, 2005: 714).
- “Er suwda yüzdü/ Adam suda yüzdü” (DLT, 2005: 719).
- “Suwnı qoyub paq eylegey zahirimni/ Suyu döküp pak eyleyince zahirimi” (DH, 1993: 47).
- “Anda barsam suvsunlarım kanar mokin/ Orada varsam susuzluğum kanar mı ki” (DH, 1993: 60).
- “Suwdın kamuğ tirig” (KurT, 2004: 41).
- “Suwnı bir kăsäkkan bas” (KurT, 2004: 57).
- “Anı arqa suwı” (KurT, 2004: 57).
- “Suw tep” (KurT, 2004: 69).
- “Kökdin suwı arıtıqlı” (KurT, 2004: 76).
- “Yana suw qudı ıdtımız” (KurT, 2004: 84).
- “Bir kün suw” (KurT, 2004: 86).
- “Batıg suw täg açtı” (KurT, 2004: 93).
- “Kökdin suwnı ündürdümüz” (KurT, 2004: 94).
- “Mädyän suwıqa buldı” (KurT, 2004: 100).
- “Tufan qorqınçlıg suw” (KurT, 2004: 107).
- “Suw qudı ıdtımız” (KurT, 2004: 109).
- “Kökdin suwnı tırgüzdi” (KurT, 2004: 111).
- “İndürür kökdin suwnı tırgürür” (KurT, 2004: 113).
- “İndürdimiz kökdin suwnı” (KurT, 2004: 117).
- “Suwnı otsuz quruğ” (KurT, 2004: 122).

- “Tuprıkdın yana arka *suwdın*” (KurT, 2004: 136).
- “Kökdin *suwnı* çıkardımız” (KurT, 2004: 138).
- “*Suwindın* ançada ol” (KurT, 2004: 144).
- “Yana *suw* kudı ıdtımız” (KurT, 2004: 148).
- “*Suwdın* tamuluklarının” (KurT, 2004: 158).
- “Kökdin *suwnı* kigürdi” (KurT, 2004: 159).
- “*Suwindın* yana bir” (KurT, 2004: 168).
- “Anıj üzä *suwnı* täpräñür küçläñür” (KurT, 2004: 173).
- “Kökdin *suwnı* täñlig tirgürdimiz” (KurT, 2004: 180).
- “Anıj içindä arıqlar *suwdın* yıdıg ärmäs” (KurT, 2004: 195).
- “Qaynayur *suwnı* paräparä kılğay bağarsuqlarını” (KurT, 2004: 195).
- “Kökdin *suwnı* qutluğ üñdürdimiz” (KurT, 2004: 203).
- “Onurqa *suwıdın* qaçan tökülse” (KurT, 2004: 212).
- “Anlarqa kim *suw* artuq turur” (KurT, 2004: 214).
- “Aqar *suw*” (KurT, 2004: 219).
- “*Suw* içrä” (KurT, 2004: 219).
- “Käçti ärsä *suw* kötürdimiz” (KurT, 2004: 245).
- “Yıdılg *suwdın*” (KurT, 2004: 257).
- “*Suw* tatlıg” (KurT, 2004: 260).
- “Bulıtlardın *suwnı* qoyğan aqğañ” (KurT, 2004: 261).
- “*Suwnı* qoymaq” (KurT, 2004: 265).
- “*Suwindın* yarat(t)ı” (KurT, 2004: 265).
- “*Suwdın* çıkar” (KurT, 2004: 271).
- “Anıj *suw* içgü” (KurT, 2004: 276).

Kutadgu Bilig’de, *suv/ suw* kelimeleri, genellikle “aş, ot, yir” sözcükleri ile birlikte kullanılmıştır.

“İve yise *aş suv* neçe ig bolur/ Acele *yemek ve içmek (su)* yüzünden hastalık gelir” (KB, 2006: 406).

“Ya *yir suv* bağım tip kümüştirmese/ *Mülk, su* ve bağ bahçe edineceğim diye gümüş yığmamalı” (KB, 2006: 446).

“Tüşürse toyuğ körse *ot suv* talu/ *Otuna ve suyuna* iyice dikkat ederek karargâh kurmalı” (KB, 2006: 456).

“Ödürgü anar birgü *aş suv* işi/ *Yemek (su) içmek* işini onun eline bırakmalı” (KB, 2006: 526).

“Tü *aş suvka* tüşse tatıgsız bolur/ Kılın *yemeğe ve (su) içkiye* düşmesi tatsız olur” (KB, 2006: 538).

“Saray karşı *yir suv* sini birle yok/ Senin sarayın, köşkün, *yerin, suyun* ve yurdun yok” (KB, 2006: 610).

“Bularda kayu erse *aş suv* yigü/ Bu *ziyafetlerden* hangisine gitmek” (KB, 2006: 784).

“Bu kul küñ at adğır bu *yir suv* kamuğ/ Bu kul carıye, at aygır ve bütün bu *yer su*” (KB, 2006: 960).

Atabetü’l Hakayık, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde, *suv/ suw* kelimeleri, “Adgırak, anın, arkası, edgölükni, Ertiş, Etil, halimlik, ıdışlıg, İla, komı, ogrılık, özük, taglar, tamga, tergeşi, tevfiq, tiriglik, yagmur, Yamar, Yapaku, yaraşı, yemek, yul, yüz” kelimeleri ile birlikte bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“Aķığlı süzük *yul suvı* eksümez/ Akan duru *pınarın suyu* kesilmez” (KB, 2006: 246).

“Yüzüñnüñ *suvın* iltge sindin arığ/ Onlar sende hiç *yüz suyu* bırakmazlar” (KB, 2006: 738).

“Ana *ogrılık suv* alınsa yaşut/ Eğer ana *hırsızlık suyunu* gizlice alır” (KB, 2006: 958).

“*Idışlıg suvuğ* men tükel içmişim/ Benim *kaptaki suyu* alıp içmemi” (KB, 2006: 1004).

“*Idışlıg suvuğ* tüşte içse yarım/ Düşte bir *kaptaki suyun* yarısı içilirse” (KB, 2006: 1004).

“*Idışlıg suvuğ* içtim emdi tükel/ *Kaptaki suyun* tamamını içtim” (KB, 2006: 1004).

“*Tiriglik suvın* sen bulup içse sen/ Ab- ı *hayatı* bulup ondan içsen” (KB, 2006: 1016).

“Yimi ot köki içgü *yagmur suvı*/ Onun yediği ot kökü, içtiği *yagmur suyudur*” (KB, 2006: 1016).

“*Adğırak suvı*/ *Yagma ülkesindeki bir nehir adı*” (DLT, 2005: 132).

- “*Yamar suwın keçmedin/ Yamar suyunu geçmedin*” (DLT, 2005: 147).
- “*Ertiş suwı/ Pek çok kola sahip olan Ertiş (İrtiş) nehrinin döküldüğü göl*” (DLT, 2005: 264).
- “*Etil suwı aқа turur/ Etil Nehri akar, durur*” (DLT, 2005: 270).
- “*Ila suwın keçtimiz/ Ila Nehrini geçtik*” (DLT, 2005: 302).
- “*Yamar suwın keçelim/ Yamar suyunu geçelim*” (DLT, 2005: 317).
- “*Ertiş suwı yemeki/ Ertiş nehrinin yemekleri*” (DLT, 2005: 335).
- “*Özüк suw/ Nehrin bir kolu*” (DLT, 2005: 385).
- “*Қақ suw/ Gölcük, su birikintisi*” (DLT, 2005: 400).
- “*Қаз suwı/ Ila Nehri’ne akan büyük bir nehir*” (DLT, 2005: 419).
- “*Tamға suwı таsра çıғıp тағıғ öter/ Bu nehrin suyu dağı delerek gelir*” (DLT, 2005: 526).
- “*Suw tergeşı/ Bir nehir ardındaki durgun su*” (DLT, 2005: 554).
- “*Ertiş suwın keçsedі/ Düşman Ertiş Nehrini geçeyazdı*” (DLT, 2005: 625).
- “*Yapaқu suwı/ Kaşgar Dağları’ndan çıkarak FerganaÖzçend boyunca akan bir nehir*” (DLT, 2005: 660).
- “*Meңe tevfiк suvidin sen içürgil/ Bana tevfiк suyundan sen içir*” (DH, 1993: 38).
- “*Halimlik suyin saç ol otnı öçür/ Yumuşaklık suyunu dök, o ateşi söndür*” (AH, 2016: 94).
- “*Anlarқа suw қomı*” (KurT, 2004: 119).
- “*Ol suw arқası üzä*” (KurT, 2004: 177).
- “*Suw yaraşı üzä tänäşildi*” (KurT, 2004: 213).
- “*Anıñ suwnı taқı otlaғını taқı*” (KurT, 2004: 263).
- Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde, suv/ suw isim unsurları, “açug, akım, akındı, batruş, bir, bu, bulgayuk, hor, hoş, isig, kaynar, kenes, korkıncılığ, küçsüz, ol, sag, sarıg, sayram, sogık, süzük, ternük, tergin, turkun, üç yüz altmış, üküş, yadin, yañan, yarım, yaşargu, yaşıl, yıdıg, yılıg” kelimeleri tarafından nitelenerek, “kişi, yogrut” sözcüklerini ise niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.⁷

⁷ KTS’nde: “*Sağ suw/ Tatlı su*” (2012: 648) şeklindedir.

“Kişi könlü bağ ol *yaşargu suvı*/ İnsanın gönlü bir bahçedir, onu *yetiştiren su*” (KB, 2006: 376).

“*Yaşıl suv* kızıl otka bolmaz konuk/ *Mavi su* kırmızı ateşe konuk olmaz” (KB, 2006: 442).

“Yağız yir *yaşıl suv* yaraştı bike/ Kara toprak, *mavi su* birbirine yaraştı” (KB, 2006: 578).

“*Soğuk suvka* yunmak anıñ yañı ol/ Buna mukabil *soğuk suyla* yıkanmak vardır” (KB, 2006: 632).

“*Soğuk suvka* yunmak yanutı qatıñ/ Fakat buna karşılık *soğuk suyla* yıkanmak zordur” (KB, 2006: 632).

“*Açığ suv* teg ol kör bu dünya neñi/ Gör ki bu dünya malı *acı su* gibidir” (KB, 2006: 638).

“*Qodısı* yağız yir *yaşıl suv* bile/ Altı kara toprak ile *mavi sudur*” (KB, 2006: 654).

“*Yarım suv* içip qodtum erse yarım/ Ben de *suyun yarısını* içip yarısını bırakmış olsaydım” (KB, 2006: 1004).

“*Bir aqım suw/ Bir akışlık su*” (DLT, 2005: 146).

“*Akındı suw/ Akan su*” (DLT, 2005: 146).

“*Batruş suw/ Çamurlu su*” (DLT, 2005: 177).

“*Bulğayuk suw/ Bulanık (çamurlu) su*” (DLT, 2005: 206).

“*Keñes suw/ Sığ su*” (DLT, 2005: 304).

“*Terñük suwın içelim/ Sızan sudan içelim*” (DLT, 2005: 317).

“*Saq suw/ Temiz su*” (DLT, 2005: 462).

“*Sarığ suw/ Karında toplanan sarı su*” (DLT, 2005: 471).

“*Sarqındı suw/ Damlayan su*” (DLT, 2005: 473).

“*Sayram suw/ Sığ su*” (DLT, 2005: 479).

“*Suvıq yoğrut/ Sıvı, cıvık yoğurt*” (DLT, 2005: 511).

“*Süzük suw/ Temiz su*” (DLT, 2005: 518).

“*Tergin suw/ Durgun su*” (DLT, 2005: 554).

“*Turkun suw/ Durgun su*” (DLT, 2005: 594).

“*Yadıñ suw/ Bir zemine yayılan su*” (DLT, 2005: 646).

“Ol *isig suwuğ* tumluğka yenşürdi/ O, ılık hale gelene kadar *sıcak suyu*, soğuk su ile karıştırdı” (DLT, 2005: 685).

“*Yılığ suw/ Ilık su*” (DLT, 2005: 691).

“*Üçyüzaltmış suv* keçtim törtyüzkırk dört tağ aştım/ *Üç yüz altmış su* geçtim, dört yüz kırk dört dağ aştım” (DH, 1993: 57).

“Kim işitse köñli bolğay *hub suwdın* aq/ Kim işitse, gönlü olur *hoş sudan* ak” (DH, 1993: 71).

“*Issıg suwnı* başdın kuyub çaykağaylar/ *Sıcak suyu* baştan döküp yıkayalar” (DH, 1993: 91).

“*İsig suw*” (KurT, 2004: 51).

“*Qorqınçlığ suw*” (KurT, 2004: 107).

“*Hor suwdın*” (KurT, 2004: 120).

“*Qaynar suw içrâ*” (KurT, 2004: 169).

“*İsig suw* kaynamağı tağ” (KurT, 2004: 186).

“*Üzâ kaynar suwdın*” (KurT, 2004: 186).

“*Üküş suw* birlâ” (KurT, 2004: 213).

“*Qaynar yangan suw*” (KurT, 2004: 216).

“*Aqar hoş suw*” (KurT, 2004: 218).

“*Üza kaynar suwdın*” (KurT, 2004: 220).

“*Ol suwnı* kim içar” (KurT, 2004: 220).

“*İsig kaynar suwdın*” (KurT, 2004: 221).

“*Bu suw aqar*” (KurT, 2004: 242).

“*Yıdığ küçsüz suwdın*” (KurT, 2004: 259).

“*Qaynar suw tağı*” (KurT, 2004: 261).

Divanü Lüğati’t Türk’te, suv/ suw sözcükleri, “ergüz, irkin” kelimeleri ile farklı bir şekilde kullanılmıştır.

“*Ergüz suw/ Baharın başlarında karların erimesi sonucu oluşan su*” (DLT, 2005: 261).

“*İrkin suw/ Belli bir yerde birikmiş su*” (DLT, 2005: 291).

Divan-ı Hikmet, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde, suv/ suw ad ögeleri “ber-, bol-, kıl-, tur-” yardımcı eylemlerini alarak birleşik fiil yapısında kullanılmıştır.

“Törü *suv turur* akşa ni’met öner/ Kanun *sudur*, akarsa, nimet yetiştir” (KB, 2006: 412).

“Yazuklardin seni ne dep *suvâ kılsun*/ Günahlardan seni ne diye *temizlesin*” (DH, 1993: 114).

“İndürdi kökdin *suw boldı*” (KurT, 2004: 55).

“*Suw berdi* anlarka” (KurT, 2004: 100).

Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde, *suv/ suw* isim unsurları, “+IA”, “+(A)r”, “+A” ve “+sA” isimden fiil yapım ekleri vasıtasıyla eylem şeklinde tespit edilmiştir.⁸

“Böri koy bile *suvladı* ol ödün/ O devirde kurt ile kuzu aynı yerden *su içti*” (KB, 2006: 158).

“Buğday kıtında sarķıç *suwalur*/ Buğdayın lütfu ve uğruyla karamuk da *su bulur*” (DLT, 2005: 204).

“*Suwaldı/ Sulandı*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwalur/ Sulanır*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwalmaķ/ Sulanmak*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwğardı/ Su verdi*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwğarur/ Su verir*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwğarmak/ Su vermek*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwiğlandı/ Sulandı, cıvıklandı*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwiğlanur/ Sulanır, cıvıklanır*” (DLT, 2005: 511).

“*Suwiğlanmak/ Sulanmak, cıvıklanmak*” (DLT, 2005: 511).

“Ol balığ *suwiğlandı/ O, balın cıvık olduğunu düşündü*” (DLT, 2005: 511).

“Tarığ *suwaldı/ Tarla sulandı*” (DLT, 2005: 511).

“Ol at *suwğardı/ O, ata su verdi*” (DLT, 2005: 511).

“Er titig *suwladı/ Adam, kile su kattı*” (DLT, 2005: 512).

“At *suwladı/ At, su içti*” (DLT, 2005: 512).

“*Suwladı/ Suladı*” (DLT, 2005: 512).

⁸ KTS’nde: “*Suwal-/ Sulanma, su verilme*”, “*Suvar-/ Sulamak, su vermek*”, “*Suwar-/ Sulamak, su vermek*”, “*Suwar(ı)l-/ Su içirmek*”, “*Suwğar-/ Sulamak, su vermek*”, “*Suwğarımın-/ Sular görünme*”, “*Suwğarış-/ Sulamakta yardım etmek*”, “*Suwğart-/ Sulatmak*”, “*Suwğarun-/ Sular görünme*”, “*Suwiğlan-/ Sulu bulanmak*”, “*Suwl-/ Sulamak, su içirmek*”, “*Suwl-/ Sulanmak, sulu olmak*”, “*Suwl-/ Sulatmak*”, “*Suwrar-/ Sulatmak*”, “*Suwsa-/ Susamak*”, “*Suwsat-/ Susatmak*”, “*Suwsı-/ Sulamak, sulu olmak*” şeklindedir (2012: 707-708).

- “Suwlar/ Sular” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlamak/ Sulamak, su içmek” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlandı/ Sulandı” (DLT, 2005: 512).
- “Anıg közi suwlandı/ Onun gözü sulandı” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlanur/ Sulanır” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlanmak/ Sulanmak” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlattı/ Sulattı” (DLT, 2005: 512).
- “Ol anı suwsattı/ O, onu susattı” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlatur/ Sulatır” (DLT, 2005: 512).
- “Suwlatmak/ Sulatmak” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsadı/ Susadı” (DLT, 2005: 512).
- “Er suwsadı/ Adam susadı” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsar/ Susar” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsamak/ Susamak” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsattı/ Susattı” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsatur/ Susatır” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsatmak/ Susatmak” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsıdı/ Sıvı bir maddenin suyunun çoğalıp su tadına benzedi” (DLT, 2005: 512).
- “Sirke suwsıdı/ Sirke keskinliğini yitirdi ve tadı suya benzedi” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsır/ Sıvı bir maddenin suyunun çoğalıp su tadına benzer” (DLT, 2005: 512).
- “Suwsımak/ Sıvı bir maddenin suyunun çoğalıp su tadına benzemesi” (DLT, 2005: 512).
- Divan-ı Hikmet’te, suv/ suw sözcükleri, “+IA” ve “+sA” isimden fiil yapım ekleri aracılığıyla eylemleşerek “-(X)p” zarf fiil ekini alıp fiilimsi görevinde kullanılmıştır.
- “Şah Hasan dek Kerbela’da suvsab ölsem/ Şah Hasan gibi Kerbela’da susayıp ölsem” (DH, 1993: 60).
- “Yaşın döküp közüñ suvlap sadık bolğıl/ Yaşını döküp gözünü sulayıp sadık ol” (DH, 1993: 113).

2.1.2. Ab

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “su” anlamında kullanılmıştır.

Ab kelimesi, Türk edebiyatında “ab-ı hayat, ab-ı revan, ab u nan, ab u gil” gibi tamlama ve kelime gruplarında, gerçek ve mecaz anlamlarda mazmun olarak kullanılmıştır. Ab-ı hayat, bulup içen her canlının ölümsüzlüğe erişeceğini; ab-ı revan, sevgilinin boyunu; ab u nan, insanın cömertliğini; ab u gil, insan vücuduna olan kinayeyi temsil etmektedir (Pala, 2004: 1).

Ab sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet’te rastlanılmıştır.

“Men men degen şeyh-i zaman *abu gilde*/ Benim diyen şimdiki şeyh, *su* ve toprakta” (DH, 1993: 33).

Divan-ı Hikmet’te ab isim unsuru, “ruy” ve “seldek” sözcükleriyle birlikte kullanılarak bir isim tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“Köz yaşını aķut daim *ab-ı sel dek*/ Gözyaşını akıt daima *sel suyu* gibi” (DH, 1993: 75).

“Kıyamet *ab-ruyığa* kerek hun-ı ciger kılsañ/ Kıyamet *yüzsuyuna* gerek ciğerini kan eylesen” (DH, 1993: 91).

2.1.3. Bu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “buğu, buhar” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “buğ, boğ, boğu, bu, buhu, bug” biçimlerinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca günümüzde olan “buhar” ve “buğu” sözcüklerinin kökünün Eski Türkçedeki “bu” kelimesinden geldiğini açıklamaktadır (2007: 172). Clauson, sözcüğün hem bir işaret zamirini karşıladığını hem de buhar anlamında kullanıldığını açıklamaktadır (1972: 292).

Azerbaycan Türkçesi “buğ”, Başkurt Türkçesi “bıv, bos, par”, Kazak Türkçesi “buv”, Kırgız Türkçesi “bu”, Özbek Türkçesi “buğ”, Tatar Türkçesi “bu, par”, Türkmen Türkçesi “buğ”, Uygur Türkçesi “buğ, hor” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 82- 83).

Bu kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.⁹

“*Bu/ Buğu, buhar*” (DLT, 2005: 203).

Divanü Lügati't Türk'te bu kelimesi, esiç sözcüğü ile birlikte bir isim tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“*Esiç busı/ Tencerenin (başka bir şeyin de olabilir) buğusu*” (DLT, 2005: 203).

Divanü Lügati't Türk'te, bu isim unsuru, “-r” ve “+IA” addan fiil yapım ekleri vasıtasıyla eylem yapısında kullanılmıştır.¹⁰

“*Buladı/ Buğulattı, pişirdi*” (DLT, 2005: 204).

“*Çozı buladı/ Kuzuyu pişirdi*” (DLT, 2005: 204).

“*Bular/ Buğular, pişirir*” (DLT, 2005: 204).

“*Bulamak/ Buğulamak, pişirmek*” (DLT, 2005: 204).

“*Bulattı/ Buğulattı, pişirtti*” (DLT, 2005: 204).

“*Ol çozı bulattı/ O kuzunun buğulanmasını emretti*” (DLT, 2005: 204).

“*Bular/ Buğulatır, pişirtir*” (DLT, 2005: 204).

“*Bulatmak/ Buğulatmak, pişirtmek*” (DLT, 2005: 204).

“*Buruttı/ Buharlandı*” (DLT, 2005: 209).

“*Öt eşiçni buruttı/ Ateş, güğümün buharlanmasına neden oldu*” (DLT, 2005: 209).

“*Burutur/ Buharlanır*” (DLT, 2005: 209).

“*Burutmak/ Buharlanmak*” (DLT, 2005: 209).

2.1.4. Bulut

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “atmosferdeki su damlacıkları ve buz tanelerinin görünebilir yoğunluk kazanmasıyla oluşan, biçimleri, yükseklikleri ve yol açtıkları hava olaylarıyla birbirinden ayrılan yığın” anlamında kullanılmıştır.

⁹ KTS'nde: “*Bu/ Buğ, buhar, buğu*” (2012: 151) şeklindedir.

¹⁰ KTS'nde: “*Bula-/ Pişirmek*” (2012: 158), “*Bulad-/ Tencere buğusunda pişirmek*” (2012: 158), “*Bulat-/ Tencere buğusunda pişirtmek*” (2012: 158), “*Burut-/ Buğulandırma*” (2012: 158) şeklindedir.

Gülensoy, sözcüğün Türkçeden komşu dillere geçtiğini ifade etmektedir (2007: 178). Clauson, kelimenin bazı fonetik değişimlere uğrayarak günümüzde “bulut” biçiminde kullanıldığını göstermektedir (1972: 333). Doerfer, kelimenin “-t” çokluk ekiyle yapılmış bir türev olduğunu bir olasılık olarak dile getirmiştir (1975: 771).

Azerbaycan Türkçesi “bulud”, Başkurt Türkçesi “bolot”, Kazak Türkçesi “bult”, Kırgız Türkçesi “bulut”, Özbek Türkçesi “bulut”, Tatar Türkçesi “bolıt”, Türkmen Türkçesi “bulut”, Uygur Türkçesi “bulut” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 84- 85).

Bulıt kelimesine, Uygur Türkçesinde İrk Bitig, Kuanşı İm Pusa ve Maytrisimit eserlerinde rastlanılmıştır.¹¹

“Yarukın yaltray ıaltı *bulıtdın*/ Parılıyla parlayarak bir *buluttan* doğdu” (M, 2019: 61).

İrk Bitig, Kuanşı İm Pusa ve Maytrisimit’te bulut isim unsuru, “bedük, boz, kara, ulug” sözcüklerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“*Boz bulıt* yorıdım/ *Boz bulut* yürüdü” (I, 2011: 278).

“*Ƙara bulıt* yorıdım/ *Kara bulut* yürüdü” (I, 2011: 279).

“Yirtinçü yir suvda *uluğ* yarlıƘançuçı *bulıt* öritir siz/ Dünyada çok *bereketli bulutlar* yaparsınız” (KİP, 2019: 18).

“Örtlüg yalınlığ *Ƙ(ar)a bulıt* osuğluğ/ Kızgın, alevli *kara bulutlar* gibi” (M, 2019: 127).

“*Uluğ bedük bulıt* (osu)ğlug sansız/ *Büyük, muazzam bir bulut* gibi sayısız” (M, 2019: 131).

“Ol örtenür *Ƙara bulıt*/ Bu tutuşan *kara bulut*” (M, 2019: 183).

Bulıt kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Atabetü’l Hakayık, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹²

“*Bulıt* kökredi urdı nevbet tuğı/ *Gök (bulut)* gürledi, nöbet davulunu vurdu” (KB, 2006: 104).

“Yoriğlı *bulıt* teg yigitlikni ıdtım/ Gençliğimi, geçen *bulut* gibi geçirdim” (KB, 2006: 1072).

¹¹ EUTS’nde: “*Bulıt/ Bulut*” (2015: 52), “*Bulıtcılayı/ Buluta benzer*” (2015: 52), “*Bulut/ Bulut*” (2015: 52) şeklindedir.

¹² KTS’nde: “*Bulıt/ Bulut*” (2012: 155) şeklindedir.

“*Bulut* ağdı/ *Bulut* yükseldi” (DLT, 2005: 134).

“Teñri *bulut* ağıttı/ Tanrı *bulutu* yükseltti” (DLT, 2005: 135).

“*Bulut* boğnaqlandı/ *Bulutlar* dağıldı” (DLT, 2005: 193).

“*Bulut/ Bulut*” (DLT, 2005: 206).

“Ağdı *bulut* kökreyü/ Yükseldi *bulut* kökreyerek” (DLT, 2005: 206).

“*Bulutlar* kamuğ kökreşdi/ *Bulutlar* gürledi” (DLT, 2005: 320).

“*Bulut* köküğ köşitti/ *Bulut* gökyüzünü kapladı” (DLT, 2005: 327).

“*Bulut* ördi/ *Bulut* yükseldi” (DLT, 2005: 377).

“*Bulut* örtendi/ *Bulutlar* kızardı” (DLT, 2005: 378).

“Tünle *bulut* örtense ewluk ırı keldürmişçe bolur, tañda *bulut* örtense ewke yağı kirmişçe bolur/ *Bulutlar* geceleyin kızıla dönerse bu kadının erkek bir çocukla doğuracağı anlamına gelir, eğer *bulutlar* şafak vakti alev alevse bu baskın yapan düşman eve girdi demektir” (DLT, 2005: 378).

“Tutçı yağar *bulut*/ Onun (cömertlik) *bulutu* durmadan yağmaktadır” (DLT, 2005: 397).

“*Bulut* karladı/ *Bulutlar* kar getirdi” (DLT, 2005: 406).

“Ördi *bulut* ırğaşı/ *Bulut* yükseldi gürleyerek” (DLT, 2005: 530).

“Kuydı *bulut* yağmurın/ *Bulut*, yağmurunu koyuverdi” (DLT, 2005: 649).

“*Bulutların* suwnı koyğan aqğan” (KurT, 2004: 261).

Atabetü’l Hakayık, Divanü Lügati’t Türk, Satır Arası Kur’an Tercümesinde, *bulut* kelimesi bazı ses değişimlerine uğrayarak “*bulut*” biçiminde tespit edilmiştir.¹³

“Kökşin *bulut* örüşdi/ Mavi *bulut* belirdi” (DLT, 2005: 146).

“Anıñ bahşişinden *bulut* uftanur/ Onun bahşişinden *bulut* utanır” (AH, 2016: 73).

“*Bulut* hediye kılsa uşak katreni/ *Bulut* hediye kılsa ufak katreyi” (AH, 2016: 74).

“Yarınğı *bulut* tek ya tüş tek hali/ İlkbahar *bulutu*, ya rü’ya gibi boş” (AH, 2016: 83).

“*Bulutnı* ögüzläri utrusında” (KurT, 2004: 192).

Divanü Lügati’t Türk eserinde, *bulut* isim unsuru, “ak, kara, yaşınlık” sözcüklerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

¹³ KTS’nde: “*Bulut/ Bulut*” (2012: 156) şeklindedir.

“*Kara bulut/ Yağmur bulutu*” (DLT, 2005: 206).

“*Kara bulut kökreşür/ Kara bulutlar gürlür*” (DLT, 2005: 320).

“*Ak bulut örtenüp/ Yağmur bulutları da belirir*” (DLT, 2005: 378).

“*Kara bulut kökreşür/ Kara bulutlar gürlür*” (DLT, 2005: 389).

“*Yaşınlig bulut/ Şimşekli bulut*” (DLT, 2005: 672).

Divanü Lügati’t Türk’te bulut sözcüğü, ardına “+IA” addan fiil yapım ekini alarak eylem fonksiyonunda kullanılmıştır.¹⁴

“*Bulutlandı/ Bulutlandı*” (DLT, 2005: 206).

“*Kök bulutlandı/ Gök bulutlandı*” (DLT, 2005: 206).

“*Bulutlanur/ Bulutlanır*” (DLT, 2005: 206).

“*Bulutlanmak/ Bulutlanmak*” (DLT, 2005: 206).

2.1.5. Buz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “soğuktan dolayı donarak katı hâle gelen su” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin kökeninin bilinmediğini ve Anadolu ağızlarındaki “buy- (donmak)” şeklinde dikkat çekmektedir (1999: 65). Gülensoy, sözcüğün sonundaki “z” foneminin Çuvaşçadaki ve öbür Altay dillerindeki karşılığının “r” sesi olduğunu ifade etmektedir (2007: 185). Wilkens, kelimenin manalarının isim unsuru “buz”, “buz suyu”, fiil ögesi “bozmak, ayırmak” biçimlerinde tanımlamaktadır (2021: 210).

Azerbaycan Türkçesi “buz”, Başkurt Türkçesi “boz”, Kazak Türkçesi “muz”, Kırgız Türkçesi “muz”, Özbek Türkçesi “muz”, Tatar Türkçesi “boz”, Türkmen Türkçesi “buz”, Uygur Türkçesi “muz” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 86- 87).

Buz kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁵

“Akar suv tüşese ya *buz* kar tolı/ Düşünde akar su veya *buz*, kar ve dolu görünse” (KB, 2006: 196).

“*Kar buz kamuğ erüşdi/ Kar, buz tümünden eridi*” (DLT, 2005: 146).

“*Buz/ Buz*” (DLT, 2005: 211).

¹⁴ KTS’nde: “*Bulutlan-/ Bulutlanmak*” (2012: 155) şeklindedir.

¹⁵ KTS’nde: “*Buz/ Buz*” (2012: 160) şeklindedir.

“*Buzdan suw tamar/ Buzdan su damlar*” (DLT, 2005: 211).

“*Ƙarga ƙalı bilse muƙın ol buz suƙar/ Karga başına gelecek sıkıntıyı bilse gagasıyla buzı deler*” (DLT, 2005: 403).

“*Buzdın suw sarƙışdı/ Buzdan ƙokça su damladı*” (DLT, 2005: 473).

“*Anıƙ tişi buzdın sızladı/ Onun dişi buz nedeniyle sızladı*” (DLT, 2005: 494).

“*Buz tişig sızlattı/ Buz, dişi kamaştırdı*” (DLT, 2005: 494).

“*Anıƙ adaƙı sürk buz teg/ Onun ayağı buz gibi soğuk*” (DLT, 2005: 515).

Divanü Lügati’t Türk’te buz isim unsuru, ardına “+lUk” addan ad yapım ekini alarak türemiş bir kelime biçiminde kullanılmıştır.¹⁶

“*Buzluk/ Yazın kullanılmak üzere içirisine buz doldurulan yer, buzluk*” (DLT, 2005: 211).

2.1.6. Ƙokra-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “kaynamak, pişirmek” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin Anadolu’da “kaynama” manasında olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca sözcükten türeyen “çokrak (kaynak, pınar, çamurlu, bataklık)”, “çokrağan (gür kaynak)” şekillerine dikkat çekmektedir (1999: 97). Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “çokratma (pişmiş mısır, buğday)” biçiminde kullanılmıştır (2007: 245). Wilkens, kelimenin anlamlarını “haşlamak” ve “fışkırtmak” şeklinde tanımlamaktadır (2021: 237).

Ƙokra- eylemi, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk eserinde tespit edilmiştir.¹⁷

“*Ƙokradı/ Kaynadı*” (DLT, 2005: 240).

“*Eşiç Ƙokradı/ Tencerede herhangi bir şey kaynadı*” (DLT, 2005: 240).

“*Ƙokrar/ Kaynar*” (DLT, 2005: 240).

“*Ƙokramak/ Kaynamak*” (DLT, 2005: 240).

“*Ƙokraşdı/ Kaynaştı*” (DLT, 2005: 241).

“*Tepizler Ƙokraşdı/ Batak yerler kaynadı, fokurdadı*” (DLT, 2005: 241).

¹⁶ KTS’nde: “*Buzluk/ Buzluk, içirisine buz konularak yaz için saklanan yer*” (2012: 161) şeklindedir.

¹⁷ KTS’nde: “*Ƙokra-/ Kaynamak, fışkırtmak*” (2012: 192), “*Ƙokra-/ Kaynamak*” (2012: 192), “*Ƙokraş-/ Ƙoğalmak, dalgalanmak*” (2012: 192), “*Ƙokrat-/ Kaynatmak*” (2012: 192) şeklindedir.

“Çokraşur/ Kaynaşır” (DLT, 2005: 241).

“Çokraşmak/ Kaynaşmak” (DLT, 2005: 241).

“Çokrattı/ Kaynattı” (DLT, 2005: 241).

“Ol eşiç çokrattı/ O, güğümü kaydattı” (DLT, 2005: 241).

“Çokratur/ Kaynatır” (DLT, 2005: 241).

“Çokratmak/ Kaynatmak” (DLT, 2005: 241).

Divanü Lügati’t Türk’te çokra- kelimesi, “çokrama” biçiminde eylemsi öge olarak kullanılmış ve genellikle “yul” sözcüğünü niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.¹⁸

“Çokrama/ Fıskırma, akma” (DLT, 2005: 240).

“Çokrama yul/ Fıskıran kaynak, pınar” (DLT, 2005: 706).

2.1.7. Eri-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “katı cisimlerin ısı etkisiyle sıvı hâle gelmesi” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağzlarında “erintü (kar suyu)” biçiminde olduğunu göstermektedir. Ayrıca kelimenin günümüze “ergü->erü->eri-” şeklinde geldiğini açıklamaktadır (2007: 333). Clauson, er- eyleminin manalarını “ulaşmak” ve “erimek” olarak açıklamaktadır (1972: 239).

Azerbaycan Türkçesi “ärimäk”, Başkurt Türkçesi “iriv”, Kazak Türkçesi “erüv”, Kırgız Türkçesi “erü”, Özbek Türkçesi “erimek”, Tatar Türkçesi “irü”, Türkmen Türkçesi “eremek”, Uygur Türkçesi “erimäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 220- 221).

Eri- fiiline, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁹

“İsigke erir terk soğukça toñar/ Şöyle ki, sıcakta erir, soğukta donar” (KB, 2006: 604).

“Ergürdi/ Eritti” (DLT, 2005: 261).

“Ol yağ ergürdi/ O, yağı eritti” (DLT, 2005: 261).

¹⁸ KTS’nde: “Çokrama yul/ Suyu çok olan, fıskıran kaynak” (2012: 192) şeklindedir.

¹⁹ KTS’nde: “Eri-/ Erimek” (2012: 238), “Erit-/ Eritmek” (2012: 240) şeklindedir.

“Ergürür/ Eritir” (DLT, 2005: 261).

“Ergürmek/ Eritmek” (DLT, 2005: 261).

“Erüdi/ Eridi” (DLT, 2020: 644).

“Erür/ Erir” (DLT, 2020: 644).

“Erümek/ Erimek” (DLT, 2020: 644).

“Erütüti/ Eritti” (DLT, 2020: 644).

“Erütür/ Eritir” (DLT, 2020: 644).

“Erütmek/ Eritmek” (DLT, 2020: 644).

“Erüşdi/ Birlikte eridi” (DLT, 2020: 644).

“Erüşür/ Birlikte erir” (DLT, 2020: 644).

“Erüşmek/ Birlikte erimek” (DLT, 2020: 644).

Divanü Lügati’t Türk’te, eri- eylemi, isim unsuru yapısında “neñ, suw” kelimelerini nitelemiş olarak sıfat görevinde kullanılmıştır.

“Erig neñ/ Yağ, su gibi maddelere benzeyen, eriyen herhangi bir şey” (DLT, 2005: 261).

“Ergüz suw/ Baharın başında buzların erimesi sonucu oluşan su” (DLT, 2005: 261).

2.1.8. Kardu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kar veya buz tanesi” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “suyun yüzeyinde oluşan fındık büyüklüğündeki buz” biçiminde açıklamaktadır (1972: 648).

Kardu kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²⁰

“Kardu/ Aşırı soğuklarda suyun üzerinde ortaya çıkan buz taneleri” (DLT, 2005: 403).

“Kardunı yincü saşınmañ/ Kar tanelerini inci sanma” (DLT, 2005: 403).

²⁰ KTS’nde: “Kardu/ Zemheri sıralarında suyun üzerinde yüzen fındık büyüklüğündeki buz parçaları” (2012: 361) şeklindedir.

2.1.9. Kayna-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir sıvının belirli bir sıcaklığa eriştiğinde buhara dönüşme durumu” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “kay- (ı)n- a” biçiminde göstermektedir (2007: 481). Wilkens, sözcüğün manasını “kaynamak, haşlamak, pişirmek” olarak açıklamaktadır (2020: 350).

Azerbaycan Türkçesi “gaynamag”, Başkurt Türkçesi “kaynav”, Kazak Türkçesi “kaynav”, Kırgız Türkçesi “kayno”, Özbek Türkçesi “kaynamak”, Tatar Türkçesi “kaynav”, Türkmen Türkçesi “gaynamak”, Uygur Türkçesi “kaynimak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 458- 459).

Kayna- fiiline, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde kaynamak manasının dışında mecaz şekilde coşmak, kaynaşmak anlamlarına da rastlanılmıştır.²¹

“Kağılayu kaynar yoğaru ködi/ Bağrışarak bir yukarı bir aşağı kaynaşıyorlar” (KB, 2006: 102).

“Kaynar eşiç amruldı/ Kaynayan tencere (soğuk su döküldüğü için) duruldu” (DLT, 2005: 141).

“Kaynar ögüz keçigsiz bolmas/ Coşkun nehir geçitsiz olmaz” (DLT, 2005: 297).

“Kayındı/ Kaynadı” (DLT, 2005: 417).

“Eşiç kayındı/ Güğüm kaynadı” (DLT, 2005: 417).

“Kaynar/ Kaynar” (DLT, 2005: 417).

“Kaynamak/ Kaynamak” (DLT, 2005: 417).

“Kaynattı/ Kaynattı” (DLT, 2005: 418).

“Ol eşiç kaynattı/ O, güğümü kaynattı” (DLT, 2005: 418).

“Kaynar ögüz keçigsiz bolmas/ Kaynayan nehir geçitsiz olmaz” (DLT, 2005: 418).

“Kaynatur/ Kaynatur” (DLT, 2005: 418).

“Kaynatmak/ Kaynattı” (DLT, 2005: 418).

²¹ KTS’nde: “Kayna-/ Kaynamak” (2012: 380), “Kaynar/ Kaynar” (2012: 380), “Kaynaştır-/ Kaynaştırma, karıştırma” (2012: 380), “Kaynat-/ Kaynatmak” (2012: 380) şeklindedir.

“*Ğaynaşturdu ekki t niz*” (KurT, 2004: 76).

“*Ğaynar suw i r *” (KurT, 2004: 169).

“* sig suw  aynama ı t g*” (KurT, 2004: 186).

“* z   aynar suwd n*” (KurT, 2004: 186).

“*Ğaynayur suwnı par  par   ıl ay ba arsu larını*” (KurT, 2004: 195).

“*Ğaynar yangın suw*” (KurT, 2004: 216).

“*Yalın otd n  aynatmış*” (KurT, 2004: 216).

“* za  aynar suwd n*” (KurT, 2004: 220).

“* sig  aynar suwd n*” (KurT, 2004: 221).

“*Ğaynar suw ta ı*” (KurT, 2004: 261).

Divan-ı Hikmet’te  ayna- eylemi, ardına “-(X)p” zarf fiil ekini alarak fiilimsi görevinde kullanılmıştır.

“Mekteb barıp * aynap* coşup taştım mena/ Medreseye varıp, * aynayıp*, coşup taştım ben işte” (DH, 1993: 8).

“Y rek ba rım cuşuruban * aynab* taşdı/ Y rek- ba rım coşarak * aynayıp* taştı” (DH, 1993: 36).

“Zevk deryası mevc urdu açtı derya * aynaşıp*/ Zevk denizi dalgalandı, açtı deniz * aynaşıp*” (DH, 1993: 83).

2.1.10. Nem

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “havadaki su buharı” anlamında kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi “n m”, Başkurt Türkçesi “yivişlik, d m(l lık)”, Kazak Türkçesi “d m, sız,  l aldık”, Kırğız Türkçesi “n m”,  zbek Türkçesi “n m”, Tatar Türkçesi “y işlik, d m(l lık)”, Türkmen Türkçesi “nem”, Uygur Türkçesi “n m” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 646- 647).

Nem kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet’te gözyaşı manasında tespit edilmiştir.

“Keçe kündüz dideleri p r-*nem* yürür/ Gece gündüz gözleri *yaş* dolu yürür” (DH, 1993: 25).

“Közleride *nemi* yok halka içre kireler/ Gözlerinde *yaş* yok, halka içine girerler” (DH, 1993: 27).

“Közüm *nemlik*, dilim gamlık/ Gözüm *yaşlı*, gönlüm gamlı” (DH, 1993: 62).

“Köz yaşın akkan birle sen *nem* deme/ Gözyaşının akması ile sen *nem* deme” (DH, 1993: 109).

Divan-ı Hikmet’te *nem* isim unsuru, “bol-” yardımcı eylemi ile birlikte bir birleşik fiil bünyesinde tespit edilmiştir.

“Va bolmağay gül gönçesi *nem bolmasa*/ Yazık, olmaz gül goncası *su olmasa*” (DH, 1993: 62).

2.1.11. Sız-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sızma, erime” olarak gerçek anlamda, “gizlice düşman arasına ilerleme, bir bölgenin ağrması” şekillerinde mecaz anlamda kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin manalarını “yavaşça akmak”, “gizli tutulan haberin yayılması”, “uyuyakalmak” ve “erimek” şekillerinde açıklamaktadır (2007: 777). Wilkens, sözcüğün anlamlarından birinin de “sızlama, ağrıma” olduğuna dikkat çekmektedir (2021: 612). Clauson, kelimenin ilk manasının “erimek” biçiminde ortaya çıktığını ancak ilerleyen zamanlarda anlam genişlemesiyle “gizlice düşman arasına ilerleme” biçiminde olduğunu ifade etmektedir (1972: 861).

Azerbaycan Türkçesi “sızmag”, Başkurt Türkçesi “tamıv, harkıv, ağıv”, Kazak Türkçesi “sızdav, dımkıldanuv”, Kırgız Türkçesi “sızılıp çığu”, Özbek Türkçesi “sızmak”, Tatar Türkçesi “tamu, sarku, ağu”, Türkmen Türkçesi “sızmak”, Uygur Türkçesi “sarkıp ötmäk, täpçirimäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 778-779).

Sız- fiili, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V ve Maytrısimit eserlerinde “altun, bakır, kızıl” kelimelerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.²²

“Sızgurmuş bışığ *altun* teg/ *Erimiş*, işlenmiş *altun* gibi” (AYV, 2009: 164).

“Öze kötürüp *sızgurmuş kızıl*/ Üzerine götürüp *eritilmiş kızıl*” (M, 2019: 135).

²² EUTS’nde: “Sızgurmak/ Erimek” (2015: 101), “Sızılmağ/ Erimek” (2015: 105) şeklindedir.

“Sızgurmuş kızıl bakır içerler/ Eritilmiş kızıl bakır içerler” (M, 2019: 135).

Sız- eylemi, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde eserlerinde tespit edilmiştir.²³

“Kulı can sızurğu avınsa begi/ Eğer aklı eriyorsa, beyinin rahat etmesi için” (KB, 2006: 394).

“Özüñ sızgurur sen oğul kız tiyü/ Sen oğul, kız diye kendini üzersin” (KB, 2006: 604).

“Kıyası yimez aş özin sızgurur/ Biri yemek yemez, kendini zayıfladır” (KB, 2006: 1018).

“Sızdı/ (Su vb.) maddelerin eridi” (DLT, 2005: 493).

“Kün sızdı/ Güneşin ilk ışıkları sızdı” (DLT, 2005: 493).

“Sökel sızdı/ Hasta zayıfladı” (DLT, 2005: 493).

“Yağ sızdı/ Yağ eridi” (DLT, 2005: 493).

“Olmadın suw sızdı/ Testiden su sızdı” (DLT, 2005: 493).

“Sızar/ (Su vb.) maddelerin erir” (DLT, 2005: 493).

“Sızmağ/ (Su vb.) maddelerin erimesi” (DLT, 2005: 493).

“Sızgurdı/ (Su vb.) eridi” (DLT, 2005: 493).

“Er yağ sızgurdı/ Adam, yağ eritti” (DLT, 2005: 493).

“Sızgurur/ (Su vb.) erir” (DLT, 2005: 493).

“Sızgurmak/ (Su vb.) erimesi” (DLT, 2005: 493).

“Sızittı/ (Su vb.) eritti” (DLT, 2005: 494).

“Ol anar yağ sızittı/ O, ona donmuş yağı erittirdi” (DLT, 2005: 494).

“Sızitur/ (Su vb.) eritir” (DLT, 2005: 494).

“Sızıtmağ/ (Su vb.) eritmek” (DLT, 2005: 494).

“Başım bizar, yaşım sızar kanım tuzar/ Başım dertli, yaşım sızar, kanım tozar” (DH, 1993: 53).

“Añar kızıl sızgurmuş” (KurT, 2004: 131).

“Sızgurmuş tæg” (KurT, 2004: 186).

“Kök sızgurmuş” (KurT, 2004: 247).

²³ KTS’nde: “Sız-/ Sızmak, erimek” (2012: 686), “Sız-/ Sızmak, erimek” (2012: 686), “Sızgur-/ Sızdırmak, eritmek” (2012: 686), “Sızur-/ Eritmek” (2012: 686) şeklindedir.

Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde, sız-eylemi peşine “-gAll, -(X)p” zarf fiil eklerini alarak eylemsi görevinde kullanılmıştır.

“Sarığ kıldı meñzin özin *sızgurup*/ Gittikçe sarardı, kederden adeta *eridi*” (KB, 2006: 1034).

“*Sızguralır* üdigler essiz yüzi burkurar/ Tutku onu *eritip* bitirmiştir, yazık onun sararıp solmuş yüzüne” (DLT, 2005: 493).

“Ahlarının tilim tağlar *sızıp* akar/ Ahlarından dilim dağlar, *sızıp* akar” (DH, 1993: 48).

2.1.12. Tolan-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kaynatmak, bükme” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarını “çevirmek”, “acı veya ağrı çekmek” ve “kazanmak” biçimlerinde açıklamaktadır (1972: 497).

Tolan- fiili, Karahanlı Türkçesinde yalnızca Satır Arası Kur'an Tercümesi eserinde peşine “-mİş” sıfat fiilini alarak “teniz hakkı” kelime grubunu niteleyen bir eylemsi görevinde tespit edilmiştir.²⁴

“*Tolanmış tññiz hakkı*” (KurT, 2004: 208).

2.1.13. Toñ-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uğur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sıvı maddenin soğuk etkisiyle katı hâle gelmesi” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimenin manalarını isim unsuru “buz”, “giysi”, “temiz”, fiil ögesi “donmak” şekillerinde açıklamaktadır (2021: 731). Clauson, sözcüğün zamanla tonlulara “don-” biçiminde kullanıldığını ifade etmektedir (1972: 515).

Azerbaycan Türkçesi “donmag”, Başkurt Türkçesi “tuñıv, katıv”, Kazak Türkçesi “toñuv”, Kırgız Türkçesi “toñu”, Özbek Türkçesi “muzlämaq, toñmaq”,

²⁴ KTS’nde: “*Tolan-/ Kaynatılmak*” (2012: 816) şeklindedir.

Tatar Türkçesi “tuñu, katu”, Türkmen Türkçesi “doňmak”, Uygur Türkçesi “toñmak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 186- 187).

Toñ fiiline, Uygur Türkçesinde İrk Bitig eserinde rastlanılmıştır.²⁵

“Köneki *toñmuş*/ Kovası *donmuş*” (I, 2011: 280).

“Köneki nelük *toñğay*/ Kovası neden *donmuş*” (I, 2011: 280).

Ton- fiiline, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.²⁶

“İsigke erir terk soguqqa *toñar*/ Şöyle ki, sıcakta erir, soğukta *donar*” (KB, 2006: 604).

“*Toñdı/ Dondı*” (DLT, 2005: 577).

“Suw *toñdı*/ Su *dondı*” (DLT, 2005: 577).

“Er *toñdı*/ Adam *donarak öldü*” (DLT, 2005: 578).

“*Toñar/ Donar*” (DLT, 2005: 578).

“*Toñmak/ Donmak*” (DLT, 2005: 578).

Divanü Lügati’t Türk’te ton- eylemi, “ton” isim unsuru şeklinde tespit edilmiştir.²⁷

“*Toñ/ Donmuş herhangi bir şey*” (DLT, 2005: 577).

“*Toñ et/ Donmuş et*” (DLT, 2005: 577).

2.2. Suyla İlgili Mesleklerin Kavram Alanları

2.2.1. Gevvas

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “dalgiç” anlamında kullanılmıştır.

Gevvas kelimesine, Divan-ı Hikmet eserinde rastlanılmıştır.

“Ol deryanın mevcidin teg mey *gevvas* dürr almaş/ O deryanın dalgalanışından değme *dalgiç* inci almaz” (DH, 1993: 51).

“*Gevvas* bahrığa kirdim vücud şehrini kezdim/ *Dalgiç* denizine girdim, varlık şehrini gezdim” (DH, 1993: 57).

²⁵ EUTS’nde: “*Tomlımaq/ Soğumak*” (2015: 246), “*Tomlıtmaq/ Soğutmaq*” (2015: 246) şeklindedir.

²⁶ KTS’nde: “*Toñ-/ Donmak*” (2012: 818) şeklindedir.

²⁷ KTS’nde: “*Toñ/ Soğuktan donmuş, don*” (2012: 818) şeklindedir.

“Gevher alur *gevväs* eger candın keçse/ İnci alır *dalgıç* eğer candan geçse” (DH, 1993: 101).

“*Gevvas* yanlıg ol deryadın çıkmaz bolur/ *Dalgıç* gibi o denizden çıkmaz olur” (DH, 1993: 105).

Karahanlı Türkçesinde, bu sözcük isim unsuru olmasının yanında birleşik fiil olarak da kullanılmıştır.

“On üçümde *gevväs bolub* derya çomdım/ On üçümde *dalgıç olup* deryaya battım” (DH, 1993: 30).

“Muhabbetni deryaside *gevväs bolup*/ Muhabbetin deryasında *dalgıç olup*” (DH, 1993: 48).

“*Gevvas bolmay* dürr-gevherin alsa bolmaz/ *Dalgıç olmadan* inci-cevherini alsa olmaz” (DH, 1993: 103).

“*Gevvas bolmay* gevher için derya çommaz/ *Dalgıç olmadan* cevher için denize dalınmaz” (DH, 1993: 105).

2.2.2. Kemici

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “gemici, denizci” anlamlarında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin anlamını “gemi yapıcı, gemide çalışan” şeklinde açıklamıştır (1934: 41). Wilkens, kelimenin “kaptan” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (2021: 856). Clauson, sözcüğün ilk anlamının “kayıkçı, denizci” olduğunu açıklayıp daha sonraki dönemlerde “gemi yapan kişi” manasında kullanıldığını belirtmiştir. Bunun yanında bu kelimeye, Budist Uygur metinlerinde rastlanıldığını da örneklerle göstermiştir (1972: 722).

Kemici kelimesine, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi’nde rastlanılmıştır.²⁸

“Suvçı *kemiçi* bar ersär/ *Kaptan* bir denizci varsa” (PKVPH, 2020: 41).

2.2.3. Suvçı

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “gemici, denizci” anlamlarında kullanılmıştır.

²⁸ EUTS’nde: “*Kämici/ Gemicî*” (2015: 105) şeklindedir.

Clauson, sözcüğü “su taşıyıcı, denizci, yüzücü” olarak açıklamıştır. Bunun yanında bu kelimeye, Budist Uygur metinlerinde rastlanıldığını da belirtmiştir (1972: 785).

Suvçı sözcüğüne sadece Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi’nde rastlanılmıştır. Bu dönemde suvçı kelimesi, isimden isim yapım eki olan “+çI” eklenerek meydana gelmiş olan “kemiçi, yırçı” kelimeleri ile birlikte kullanılmaktadır.²⁹

“*Suvçı kemiçi bar ersär/ Kaptan bir denizci varsa*” (PKVPH, 2020: 41).

“*Ädgü alp yerçi suvçı bar erti/ İyi ve cesur bir kaptan vardı*” (PKVPH, 2020: 42).

2.2.4. Tudun

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “köylülere su dağıtan kimse, bir unvan, kumandan” anlamlarında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimenin manasını “bir unvan, kumandan” olarak açıklamıştır (2021: 874-875).

Tudun kelimesine, Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.³⁰

“*Tudun/ Köylüler arasında suyu dağıtan kişi*” (DLT, 2005: 588).

“*Tudun/ Köyün şefi, köylülere su dağıtan kimse*” (DLT, 2005: 588).

2.3. Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları

2.3.1. Sub/ Suv/ Suw³¹

2.3.2. Kevser

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “cennette bulunduğu inanılan kutsal ırmak, havuz veya çeşme” anlamında kullanılmıştır.

²⁹ EUTS’nde: “Yırçı suvçı/ Denizci kılavuz” (2015: 298) şeklindedir.

³⁰ KTS’nde: “*Tudun/ Kaynaktan suyu dağıtan kişi*” (2012: 826) şeklindedir.

³¹ Bkz. Başlık No. 1.1. Sub/ Suv/ Suw.

Kelime, “çok, pek çok” manasında sıfat veya “nehir” anlamında isim yapısında kullanılmaktadır. Ayrıca, Hz. Peygamber’e verilen, tüm cennet nehirlerinin kendisinden meydana geldiği büyük bir su birikintisini anlatmaktadır. Genellikle Arapça “havz” sözcüğü ile birlikte kullanımı tercih edilmiştir (Ertürk, 1997: 546-549).

Kevser kelimesine, Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kuran Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.

“Biz berdimiz saña *kävsärni*” (KurT, 2004: 286).

Divan-ı Hikmet eserinde kevser kelimesi yanına Arapça kökenli “havz” kelimesini alarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“*Havz-ı kevser* şarabıdın içen dostlar/ *Kevser havuzu* suyundan içen dostlar” (DH, 1993: 68).

2.3.3. Sâlsâbil

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “tatlı ve hafif olan bir çeşit su” anlamında kullanılmıştır.

Sözlüklerde ve tefsirlerde, sözcüğün “akıcı ve yumuşak şekilde olan” manasındaki selaset ve “art arda” anlamındaki teselsül kelimeleriyle bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Sıfat görevinde, pınar vb. su kaynaklarında aralıksız ve hızlı akma”; su gibi içeceklerde “lezzeti güzel, içimi rahat” manalarına sahiptir. Ayrıca, “selsal” ve “selcel” sözcüklerinin de aynı anlamda olduğu vurgulanmaktadır. Hz. Ali’ye atfedilen bir izahta, selsebil kelimesinin kökeninin “yol istemek” manasındaki “sel sebil” cümlesinden geldiği düşüncesi de bulunmaktadır. Eğer bu hikâye gerçekse selsebil sözcüğünden ifade edilmek istenen, bu biçimde selsebilden yalnızca hayırlı kulların içebileceği manası çıkmaktadır. Zemahşeri, bu değerlendirmeyi hatalı kabul etmektedir (Cebeci, 2009: 447-448).

İnsan suresinde bahsedilen sözcük, cennetteki bir su birikintisini; Osmanlı mimarlığında “göze ve kulağa, sağlık ya da huzur getirecek şekilde ayarlanmış yapay şelaleler” şeklinde terim olarak kullanılmıştır (Tanman, 2009: 448-451).

Sâlsâbil kelimesine, Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde rastlanılmıştır.³²

³² KTS’nde: “*Sâlsâbil/ Tatlı ve hafif su*” (2012: 668) şeklindedir.

“Anıı içinde atanur *sälsäbil*” (KurT, 2004: 258).

2.3.4. Tesnim

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “cennetteki bir pınar adı” anlamında kullanılmıştır.

Ayverdi, Arapça kökenli kelimeyi “cennetteki bir nehrin adı” şeklinde tanımlanmaktadır (2012: 1245).

Täsnim kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde peşine “bol-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.³³

“Anıı ıatığı *tesnimdin bolğay*” (KurT, 2004: 269).

2.3.5. Yat

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “taşlarla yağmur ve rüzgār getirmek için yapılan kamlık” anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, “yat” kelimesinin “büyücülük” anlamında kullanıldığını ifade etmiştir (2021: 876). Clauson, sözcüğün anlamını “yağmur büyüsü, yağmur taşı” şeklinde anlamlandırmıştır. Bunun yanında “yat” kelimesinin Moğolcada “cada”, Çağataçayda ise “yada” kelimeleri ile benzerliklerine dikkat çekmiştir (1972: 883).

Yat kelimesine, Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.³⁴

“Yat/ Yağmur ya da rüzgār getirmek için taşlarla yapılan kamlık” (DLT, 2005:673).

“Yat/ Yağmur, rüzgār ya da benzer şeyler getirmeye yarayan özel taşlar” (DLT, 2005: 673).

2.3.6. Zemzem

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “Kābe yakınında bulunan bir kuyunun Müslümanlarca kutsal sayılan suyu” anlamında kullanılmıştır.

³³ KTS’nde: “Täsnim/ Cennette yüksek bir mevkide bulunan bir pınarın adı” (2012: 792) şeklindedir.

³⁴ KTS’nde: “Yat/ Taşlarla yağmur ve rüzgār getirmek için yapılan kamlık” (2012: 971) şeklindedir.

Arapça kökenlidir. Ses taklidinden meydana geldiğini düşünülmektedir. Başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere Yahudi ve Hristiyan kaynaklarındaki rivayette, Hz. İbrahim'in bıraktığı su ve yiyeceğin bitmesinden dolayı oğlu İsmail'in susuzluktan vefat edeceği korkusundan Hacer, Safa ve Merve Tepeleri arasında 7 kez gidip gelerek su aramaya başlar. Merve Tepesi'ndeyken oğlunu bıraktığı yerden bir ses işitip Cebrail'in kazdığı topraktan su kaynakıldığını görür. Oğlunun suyla oynadığını gören Hacer, suyun önünü keserek gölcük gibi bir su birikintisi oluşturur. O sırada gelen Cebrail, Hacer'e "Suyun biteceğinden, kuruyup gideceğinden korkma. Bu yer Allah'ın evidir. Bu Allah'ın konuklarının tüketeceği bir sudur" şeklinde buyurduğu rivayet edilir. Zemzem suyunun, Hacer'in oğlunun çokça ayaklarını yere vurmasıyla anlatılır. Ayrıca Hacer'in suyu bulmaya çalışırken Safa ve Merve arasında 7 kez gidip gelmesi Mekke'de yapılan ibadetlerden (hac veya umre) sayın esasını oluşturmaktadır (Küçükaşçı, 2013: 242-246).

Zemzem sözcüğüne, Divan-ı Hikmet'te birleşik fiil yapısında rastlanılmıştır.

"Zemzem bolup yer astığa kirdim mena/ Zemzem olup yer altına girdim ben işte" (DH, 1993: 23).

2.4. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları

2.4.1. Bitkilerin Kavram Alanları

2.4.1.1. Awılğu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, "deniz içinde biten, çınara benzer bir ağaç" anlamında kullanılmıştır.

Clauson, sözcüğün şekil bakımından anlaşılmaz olduğunu belirtmiştir. Bunun yanında ağacın tür olarak da anlaşılmaz olduğunu fakat kırmızı renkte meyvesinin bulunduğunu ve tutmaç rengi olarak kullanıldığını ifade etmiştir (1972: 11).

Awılğu kelimesine Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.³⁵

"Awılğu/ Deniz içinde biten, çınara benzer bir ağaç" (DLT, 2020: 564).

³⁵ KTS'nde: "Afılğu/ Bir deniz ağacı" (2012: 18), "Awılğu/ Kırmızı meyveleri olan ve meyvesinin suyu tutmaca katılan, göz ağrısına ilaç yapılan ve elbise boyanan bir ağaç" (2012: 75) şeklindedir.

“*Awılǵu katı/ Deniz çinde biten, çınara benzer ağacın meyvesi*” (DLT, 2020: 564).

2.4.1.2. Kâmiş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sulak, nemli yerlerde yetişen bir çeşit bitki” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin anlamını “Sulak yerlerde biten içi boş ve boğumlu bitki” şeklinde açıklamıştır (1934: 37). Eren, en eski çağlardan başlayarak kullanıldığını, Orta Türkçede kâmiş olarak varlığını sürdürdüğünü ve Eski Kıpçakçada kâmiş biçiminin de olduğuna dikkat çekmiştir. Ayrıca “sap” olarak kullanılan Çuvaşça “xâmâl” biçimini Türkçe kâmiş kelimesinin karşılığı olarak vermiştir. Son olarak kâmiş sözcüğünün komşu dillerini etkilediğini belirtmiştir (1999: 204-205). Clauson, Çuvaşça “xâmâl” biçimini kâmiş sözcüğünün karşılığı olarak değerlendirmiştir (1972: 628- 629).

Azerbaycan Türkçesi “gamış”, Başkurt Türkçesi “kâmiş”, Kazak Türkçesi “kamıs”, Kırgız Türkçesi “kamış”, Özbek Türkçesi “kâmiş”, Tatar Türkçesi “kamış”, Türkmen Türkçesi “gamış”, Uygur Türkçesi “komuş” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 430-431).

Kâmiş kelimesine, Uygur Türkçesinde Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk V, Altun Yaruk X, Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi, Irk Bitig, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara’da rastlanılmıştır.³⁶

“*Kâmiş üzä k(ä)ntü/ Kendisi kâmiş ile*” (AYX, 2015: 140).

“*Kâmiş tüpläri içindä/ Kâmişlik içinde*” (AYX, 2015: 125).

“*Qayu tepip kâmiş teg/ Nice teperek kâmiş gibi*” (EUADFH, 2019: 71).

“*Kâmiş alaçuk/ Kâmiş kulübe*” (M, 2019: 28).

Kâmiş sözcüğü, bünyesine yapım eki alarak yer adına karşılık gelen başka bir kavram da oluşturmuştur.³⁷

“*Bir uluğ kâmişlik bär qarığça kirip/ Büyük, kâmişli koyu bir ormana girip*” (ABH, 2009: 65).

³⁶ EUTS’nde: “*Kâmiş/ Kâmiş, saz*” (2015: 164), “*Kâmiş/ Kâmiş*” (2015: 164), “*Qaşak/ Kâmiş, saz*” (2015: 170) şeklindedir.

³⁷ EUTS’nde: “*Kâmişlik/ Kâmişlik, sazlık*” (2015: 164) şeklindedir.

Bu dönemde kamış kelimesi sıfat tamlaması bünyesinde de kullanılmıştır.

“*Ol kamış ara kılmış/ Bu kamış arasında kalmış*” (I, 2011: 274).

“Ötrü *kurumuş katıg kamış ol/ Sonra (bir) kurumuş katı kamış* alıp” (ABH, 2009: 81).

“*Ol kamışlık arıg kıatarak bartılar/ O kamışlığa hızla gittiler*” (ABH, 2009: 97).

“Tutturkan kentir *berk kamış/ Pirinç, kendir, sağlam kamış*” (AYV, 2009: 203).

“*Ekki kamış sışılıp (kıyıp)/ İki kamışın ucunu sivrilip*” (PKVPH, 2020: 59).

Kamış kelimesinin bir isim tamlaması yapısında tamlayan ve tamlanan unsurların ikisinde de kullanımı tespit edilmiştir.

“*Kamış butıkı üzä asıp/Kamış budağına asıp*” (ABH, 2009: 79).

“*Kamış butıkı üzä askın/ Kamış budağına asılı*” (ABH, 2009: 86).

“*Künçit ikşu ka(mış)/ Değirmenler ile susam, şeker kamışı*” (M, 2019: 151).

Kamış sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.³⁸

“*Kamış/ Kamış, saz* (DLT, 2005: 396).

“*Sargan kamış/ İçinde kamışların kuruduğu fundalık*” (DLT, 2005: 470).

Bu dönemde kamış kelimesini karşılayan farklı kelimeler bulunmaktadır.³⁹

“*Kuşğun/ Hayvan yemi olarak kullanılan taze kamış*” (DLT, 2005: 454).

Kamış sözcüğü, bünyesine yapım eki alarak bir yer adına karşılık gelen başka bir kavram da oluşturmuştur.⁴⁰

“*Kamışlıg/ Kamışlık*” (DLT, 2005: 396).

“*Kamışlıg yer/ Bambu yetiştiren yer ya da kamışlık*” (DLT, 2005: 396).

Bu dönemde kamış kelimesi, bünyesine isimden fiil yapım eki alarak bir fiil şeklinde de kullanılmıştır.⁴¹

“*Kamışlandı/ Kamışlandı*” (DLT, 2005: 396).

“*Kamışlanur/ Kamışlanır*” (DLT, 2005: 396).

“*Kamışlanmak/ Kamışlanmak*” (DLT, 2005: 396).

³⁸ KTS'nde: “*Kamış/ Kamış*” (2012: 351) şeklindedir.

³⁹ KTS'nde: “*Kuşğun/ Hayvanların yediği taze kamış*” (2012: 502) şeklindedir.

⁴⁰ KTS'nde: “*Kamışlıg/ Kamışlı*” (2012: 352) şeklindedir.

⁴¹ KTS'nde: “*Kamışlan-/ Kamışlanma*” (2012: 351) şeklindedir.

“Yer *kamışlandı*/ Yer *kamışlandı*” (DLT, 2005: 396).

2.4.1.3. **Qumut**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “açılmamış lotus, nilüfer çiçeği” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimenin manasını “beyaz gece nilüferi” şeklinde açıklamaktadır (2021: 423).

Qumut kelimesi, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk X eserinde “çeçek” sözcüğü ile birlikte bir kelime grubu olarak kullanılmıştır.⁴²

“*Qumut çäçäk* öñiñä oğsatı/ *Mavi lotus (çiçeğinin)* rengine benzer” (AYX, 2015: 182).

2.4.1.4. **Quzışay**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “nilüfer çiçeği, lotus” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimeyi madde başı olarak “kuzesay” şeklinde kullanmaktadır ve “nilüfer, su zambağı” olarak açıklamaktadır (2021: 435).

Quzışay kelimesine yalnızca Maytrisimit eserinde rastlanılmıştır.

“Edgü yıdlağ *quzışay*/ Pek güzel kokulu *nilüfer çiçeklerini*” (M, 2019: 66).

2.4.1.5. **Lenhua**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “lotus, nilüfer çiçeği” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimeyi madde başı olarak “lenhwa” şeklinde kullanmaktadır ve “lotus, mavi nilüfer, nilüfer çiçeği” olarak açıklamaktadır. Kökeninin Çince olduğunu ve değişik ülkelerde mitolojik öğeler olarak kullanıldığını da ifade etmektedir (2021: 452).

⁴² EUTS’nde: “*Qumut çiçäk/ İsim*” (2015: 186) şeklindedir.

Lenhua kelimesine Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Eski Uygurca Altın Dışlı Fil Hikayesi, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara eserlerinde rastlanılmıştır.⁴³

“Atl(ı)ğ nom bitigte *linhua/ Lotus çiçeği* tasvirine göre övmek” (AYV, 2009: 158).

“Yumrak tılıız ol: yipün *l[linhua]/ Kırmızı l(otus)* yaprağının parla(ması)” (AYV, 2009: 162).

“Ap alçaq itiglig: kök *linhua* öñi/ Pek zarif yapılı, mavi *lotus* rengi gibidir” (AYV, 2009: 162).

“Ögmiş buyanım küçinte: *linhua* yöleşürüglüg/ Övdüğüm sevap sayesinde *lotus* tasvirinin övgüsü” (AYV, 2009: 170).

“P(a)dum *lenhua* teg t(üp)tüz seviglig/ *Nilüfer çiçeği* gibi dümdüz” (EUADFH, 2019: 57).

“*Lenxua* sayu tütün tütärçä ol ersär/ Sanki *lotusların* her biri duman çıkarıyormuş gibi görünür” (PKVPH, 2020: 49).

Lenhua kelimesi genellikle çiçek sözcüğü ile kullanılarak bir kelime grubu olarak kullanılmıştır.

“Yükünür m(e)n *linhua çiçek* itigi/ *Lotus çiçeği* süsü parıltılı” (AYV, 2009: 182).

“Erdinilig *linhua*{çiçek} lıg/ Hazinele *lotuslu* çiçekleri” (AYV, 2009: 222).

“*Linhua çiçek* yöle sürüglüg ögdi/ *Lotus çiçeği* tasvirinin övgüsü ile durmaksızın” (AYV, 2009: 32).

“Yiti erdinilig *linhua çiçekler* kuşat/ Yedi hazineli *lotus çiçekleri*, gölgelikler kutsal çiçekler yağdı” (AYV, 2009: 122).

“*Lenhua çäçäkkä* oğşatı/ *Lotus çiçeğine* benzer” (AYX, 2015: 153).

“Kayu m(e)n añar *lenhua çiçekimin*/ Öyle ya ben ona *nilüfer çiçeğimi*” (EUADFH, 2019: 73).

“*Linhua çiçeklig* köl osuğluğ kayudın sñar/*Lotus çiçeğinden* bir göl gibi, Burkan hangi tarafa ise o tarafa doğru yaklaşırlar” (M, 2019: 106).

“Ötrü yašovati katun *linhua çiçek*/ Bunun üzerine Yašovati hatun, *nilüfer çiçeklerinden*” (M, 2019: 106).

⁴³ EUTS’nde: “*Linha/ Lotus çiçeği*” (2015: 126), “*Lingua/ Lotus çiçeği*” (2015: 126) şeklindedir.

Lenhua sözcüğü, bünyesine bir yapım eki alarak kullanımına devam etmiştir.

“Erdinilig *linhualıg* örgünler/ Hazinei *lotuslu* tahtların üstüne” (AYV, 2009: 223).

Bu dönemde, lenhua kelimesi hem sıfat işlevinde hem de nitelenen yapı içerisinde kullanılmıştır.

“Oğşatı yüüzünj üzärür, *kök lenhua* öñiñä oğşatı/ Yüzünüz dolunaya benzer *mavi lotus* rengine benzer” (AYX, 2015: 182).

“Ap alçaq itiglig: *kök lenhua* öñi/ Pek zarif yapılı, *mavi lotus* rengi gibidir” (AYV, 2009: 162).

“Erdinilig *linhua* (*çeçek*)liğ örgünler üze olurup/ Hazinei *lotuslu* tahtların üstüne oturup” (AYV, 2009: 222).

“Erdinilig *linhualıg* örgünler üze olurup/ Hazinei *lotuslu* tahtlar üstüne oturdu” (AYV, 2009: 223).

“*Kök lenhuağa* oğşayur/ *Mavi nilüfere* benziyor” (AYVI, 2009: 218).

“*Kök lenxua* p(?) körgäy siz/ *Mavi lotuslar* göreceksiniz” (PKVPH, 2020: 49).

“*Ol lenxua* sayu birär ağuluğ yılan bar/ *Bu lotusların* her birinin zehirli bir yılanı vardır” (PKVPH, 2020: 49).

“*Ol lenxua* yoluğ yoğuru usar siz/ *Bu lotuslardan* kendinize yol açabilerseniz” (PKVPH, 2020: 50).

2.4.1.6. Mntrak

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Soğdakça kökenli olmakla birlikte “nilüfer çiçeği” anlamında kullanılmıştır.

Mntrak kelimesine yalnızca Maytrisimit’te rastlanılmıştır.

“*Mntrak* ulatı teñri dem hua/ Diğer semavi çiçekleri, *nilüfer çiçeği*” (M, 2019: 66).

“*Mntrağ* ulatı hua çiçekler/ Mercan ağacı (*nilüfer*) ve çiçekler” (M, 2019: 97).

2.4.1.7. Orut

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kuru veya solmuş bitki” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “olmuş olan veya solan bitki” biçiminde göstermektedir (1972: 202).

Orut sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁴⁴

“Sağal boldı yazkı gülef teg *orut*/ Sağalım yazdan kalmış *kuru* ota döndü” (KB, 2006: 938).

“Saçım boldı yazkı gülef teg *orut*/ Saçım, bahar kelef otu gibi *kurulaştı*” (KB, 2006: 948).

“Yıl ülgü küz erse er erse *orut*/ Yılın mevsimi güz ve insan da *geçkin* bir yaştıysa” (KB, 2006: 996).

“*Orut/ Kuru*” (DLT, 2005: 362).

Divanü Lügati’t Türk’te *orut* isim unsuru, “ot” kelimesini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“Köyürdi *orut ot/ Kuru ot* yandı” (DLT, 2005: 222).

“*Orut otın* yaşurdu/ *Kuru otların* yerini yeni bitkiler aldı” (DLT, 2005: 327).

“*Orut ot/ Kuru ot*” (DLT, 2005: 362).

2.4.1.8. Padum

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Sanskritçe kökenli olmakla birlikte “nilüfer çiçeği” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimeyi “lotus, nilüfer” şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında kökeninin Sanskritçe olduğunu belirtmektedir (2021: 549).

Padum kelimesine, Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi’nde rastlanılmıştır.

“*P(a)dum* lenhua teg t(üp)tüz seviglig/ *Nilüfer çiçeği* gibi dümdüz” (EUADFH, 2019: 57).

⁴⁴ KTS’nde: “*Arut/ Kuru soluk*” (2012: 62), “*Orut/ Kuru*” (2012: 591), “*Urut/ Kuru*” (2012: 884) şeklindedir.

2.4.1.9. Sarğan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bataklıklarda büyüyen bir çeşit bitki” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimeyi “bir çeşit bitki” olarak açıklamakla birlikte muhtemelen “tekrarlanan bir eylem” anlamının da olabileceğini ifade etmektedir. Kelimenin “sar-”, “bir bitkinin etrafını sarmak” kökeninden geldiğini düşünmektedir (1972: 849).

Sarğan kelimesi, Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁴⁵

“*Sarğan/ Bataklıklarda büyüyen bir bitki*” (DLT, 2005: 470).

“*Sarğan kamış/ İçinde kamışların kuruduğu fundalık*” (DLT, 2005: 470).

2.4.1.10. Tuturğan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “pirinç” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin manasını “pirinç” olarak açıklamakla birlikte Moğolcada da “tuturğan” şeklinde olduğunu ifade etmektedir (1934: 76). Wilkens, kelimenin “pirinç” anlamının yanında “reis” anlamının da olduğunu izah etmiştir. Bunun yanında Sanskritçe “sali” sözcüğüyle de eş değerliliğini açıklamıştır (2021: 765). Clauson, kelimeyi “pirinç” şeklinde anlamlandırmaktadır. Kelimenin yazımı konusunda belirsizlik olduğunu fakat sonraki örneklerin “ğ” ünsüzü kullanılarak yazıldığını belirtmektedir (1972: 460).

Tuturğan kelimesine, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V’te rastlanılmıştır.⁴⁶

“*Tutturğan kentir berk kamış/ Pirinç, kendir, sağlam kamış*” (AYV, 2009: 203).

Tuturğan sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁴⁷

“*Tuturğan/ Pirinç*” (DLT, 2005: 599).

⁴⁵ KTS’nde: “*Sarğan/ Çorak yerde biten ot*” (2012: 658) şeklindedir.

⁴⁶ EUTS’nde: “*Tuturğan/ Pirinç*” (2015: 255), “*Tüki/ Pirinç, pirinç kabuğu*” (2015: 257), “*Yiz/ Pirinç, bakır*” (2015: 300) şeklindedir.

⁴⁷ KTS’nde: “*Tuturğan/ Pirinç*” (2012: 840) şeklindedir.

2.4.1.11. Yorınça/ Yonca

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yonca” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimeyi madde başı olarak “yonçga” şeklinde kullanmaktadır. Bunun yanında sözcüğün anlamını “yonca otu” olarak açıklamaktadır (1934: 93). Eren, kelimeyi “çayırarda yetişen üç yapraklı bir yem bitkisi” olarak izah etmektedir. Eski Türkçede yorunçga olarak kullanılmaktadır. Orta Türkçede yorınçga şeklinde geçmektedir. Oğuzlar ise yorınca biçimini kullanmaktadırlar. Kelimenin kökeni hakkında kesin yargılara ulaşılamamaktadır. Bitki ve hayvan adlarında kullanılan “-nçga” ekiyle kullanıldığı bilinmektedir. Türkçe yonca biçiminin yorincadan geldiği düşünülmektedir. Bu biçimde “r” düşmüştür (1999: 457). Clauson, yorınçga sözcüğündeki “nçga” ekinin, bazı hayvan veya bitki isimlerinin sonuna gelen bir yapı olduğunu ifade etmiştir (1972: 971).

Azerbaycan Türkçesi “yonca”, Başkurt Türkçesi “klever”, Kazak Türkçesi “bede, jonışka”, Kırgız Türkçesi “bede”, Özbek Türkçesi “yonğışka, bedä”, Tatar Türkçesi “klever”, Türkmen Türkçesi “yorunca”, Uygur Türkçesi “bädä” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 994-995).

Yorınça/ yonca kelimesine, Divanü Lügati't Türk ve Satır Arası Kur'an Tercümesinde rastlanılmıştır.⁴⁸

“Bıçma yorınçga/ Biçilmiş yonca” (DLT, 2005: 186).

“Yorınça/ Yonca” (DLT, 2005: 702).

“Yorınçga/ Yonca” (DLT, 2005: 703).

“Takı üzüm takı yonça” (KurT, 2004: 265).

2.4.2. Hayvanların Kavram Alanları

2.4.2.1. Alavan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “timsah” anlamında kullanılmıştır.

⁴⁸ KTS'nde: “Yonça/ Yonca” (2012: 1018), “Yorınça/ Yonca” (2012: 1018), “Yorınçga/ Yonca” (2012: 1018) şeklindedir.

Clauson, kelimeyi “alawan” olarak madde başı kullanmaktadır. Alawan kelimesini “timsah” şeklinde anlamlandırdıktan sonra kelimenin yabancı kökenli olduğunu açıklamaktadır (1972: 128).

Bu kelimeye yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁴⁹

“*Alavan/ Timsah*” (DLT, 2005: 138).

2.4.2.2. Añıt

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin “ördeğe benzer bir çeşit su kuşu” anlamının yanında yerel ağızlarda “ahmak” manasının da kullanıldığına dikkat çekmiştir. Ayrıca günümüz Türk lehçelerinde bulunan “aңgır, aңar, aңgar” kelimelerinin, Moğolcada “aңgir” sözcüğüyle olan ilişkisini ortaya koymuştur (1999: 13). Gülensoy, kelimenin Orta Türkçede “añıt” hâliyle kullanıldığını ifade etmiştir. Bunun yanında kelimenin kökeni ile ilgili “añ/ vahşi hayvan+ gı (isimden fiil yapım eki) / avla- t” şeklinde olduğunu ifade etmektedir (2007: 70).

Hakas Türkçesi “at”, Türkmen Türkçesi “añt” şeklindedir (Gülensoy, 2007: 70).

Añıt kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁵⁰

“*Añıt/ Öörde benzer kızıl renkli bir kuş*” (DLT, 2005: 145).

2.4.2.3. Bağa

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kurbağa, kaplumbağa” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin bazı fonetik değişimlere rağmen “kurbağa” anlamının dışında, “kaplumbağa, boynuz ve taş” manalarının da olduğunu ifade etmektedir (1972: 311-312). Gülensoy, kelimeyi “bağa” şeklinde madde başı kullanıp yalnızca “kaplumbağa” anlamını açıklamaktadır (2007: 101).

⁴⁹ KTS’nde: “*Alavan/ Timsah*” (2012: 32) şeklindedir.

⁵⁰ KTS’nde: “*Añıt/ Öörde benzer kızıl renkli bir kuş*” (2012: 42) şeklindedir.

Azerbaycan Türkçesi “gurbağa”, Başkurt Türkçesi “tälmäryin, baka”, Kazak Türkçesi “kurbaka”, Kırgız Türkçesi “kurbaka”, Özbek Türkçesi “kurbaka”, Tatar Türkçesi “baka”, Türkmen Türkçesi “gurbağa”, Uygur Türkçesi “paka” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 516- 517).

Bağa sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmaktadır.⁵¹

“*Bağa/ Kurbağa*” (DLT, 2005: 169).

“Kılan kuduğa tüşse kır *bağa* aygır bolur/ Yaban eşeği kuyuya düştüğünde, *kurbağa* aygır olur” (DLT, 2005: 450).

Bu dönemde bağa sözcüğü bünyesine bir yapım eki alarak “kurbağacık, kurbağa yavrusu” olarak farklı bir anlamda da kullanımına devam etmiştir.

“*Bağacık/ Kurbağacık*” (DLT, 2005: 170).

2.4.2.4. Balık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlandığı görülmektedir. Bu sözcük, “suda yaşayan hayvanların genel adı, balık” anlamında kullanılmıştır.

Eren, balık kelimesinin kökeninin bilinmediğini, Orta Türkçede ve Eski Kıpçakçada kullanımlarının “balık” şeklinde ortak olduğunu ifade etmiştir. Bunun yanında Türkçeden Arapçaya “balık” hâlinde geçtiğini açıklamıştır (1999: 36). Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “balık ve balık” biçiminde olduğunu belirtmiştir (2007: 107). Clauson, sözcüğün “suda yaşayan hayvanların genel adı” anlamının dışında, günümüzde kullanılmayan “şehir” manasına da dikkat çekmiştir (1972: 335- 336).

Azerbaycan Türkçesi “balıq”, Başkurt Türkçesi “balık”, Kazak Türkçesi “balık”, Kırgız Türkçesi “balık”, Özbek Türkçesi “balık”, Tatar Türkçesi “balık”, Türkmen Türkçesi “balık”, Uygur Türkçesi “belik” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 48- 49).

Balık sözcüğüne Uygur Türkçesi dönemiyle bağlantılı olarak Aç Bars Hikayesi, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde ve Şine- Usu yazıtında rastlanılmıştır.⁵²

⁵¹ KTS’nde: “*Bağa/ Kurbağa*” (2012: 92) şeklindedir.

Bu dönemde balık kelimesi yanına bir isim unsur olarak isim tamlaması oluşturmuştur.

“Üzä kök üzin tokıyu k(a)ltı *balık suvıntın* adırılıp/ Göğsüne vurarak *balık suyundan* ayrılıp” (ABH, 2009: 100).

Balık kelimesi, sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“*Talım balık oduğ/ Canavar balık uyanıkken*” (PKVPH, 2020: 39).

Balık kelimesi, bünyesine yapım eki olarak hem bir yer adına karşılık gelen başka bir kavramı hem de bir çeşit meslek kolunun kavram alanını oluşturmuştur.⁵³

“Orkon *balıklıg* beltirinte/ Orhon Irmağı ile *Balıklığ Irmağı’nın* birleştiği yerde” (Ş-UG, 2018: 62).

“*Balıkcı* avcı tor-çı/ *Balıkcılar*, avcılar, torcular” (PKVPH, 2020: 31).

Yapım ekini, bünyesinde barındırarak benzerlik ilişkisi kurduğu örnekler mevcuttur.⁵⁴

“İğladı sıktadı *balıkça* ağnayu/ Ağladı, bir *balık gibi* kıvranarak hıçkırdı” (PKVPH, 2020: 59).

Balık kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Divan-ı Hikmet ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁵⁵

“*Balık* suwda közi taşın/ *Balık* suda, gözü dışarıda” (DLT, 2005: 169).

“*Balık/ Balık*” (DLT, 2005: 169).

“*Balık* telim bakaturur/ *Balıklar* bakar, durur” (DLT, 2005: 270).

“Yut(t)ı anı *balık*” (KurT, 2004: 150).

Balık kelimesi daha çok “balık idisi, balık sarma-” gibi yapılarla kullanılmıştır.

“*Balık* sarmaldı/ *Balık* sudan çıkarıldı” (DLT, 2005: 472).

“Ol añar *balık* sarmattı/ O, ona sudan *balık* çıkarttı” (DLT, 2005: 472).

“Ol maña *balık* sarmaşdı/ O, bana sudan *balık* çıkartmakta yardım etti” (DLT, 2005: 472).

“*Balık* idisi ançada bardı” (KurT, 2004: 46).

⁵² EUTS’nde: “*Balığ/ Balık*” (2015: 31), “*Balağ/ Balık*” (2015: 31), “*Balık/ Balık*” (2015: 32) şeklindedir.

⁵³ EUTS’nde: “*Balığçı/ Balıkçı*” (2015: 32), “*Balığçı/ Balıkçı*” (2015: 32) şeklindedir.

⁵⁴ EUTS’nde: “*Balığça/ Balık gibi*” (2015: 31) şeklindedir.

⁵⁵ KTS’nde: “*Balık/ Balık*” (2012: 94) şeklindedir.

“*Balık* idisi t  g ka  an okıdı” (KurT, 2004: 244).

Bu y  zyılda, balık kelimesi aynı zamanda bur   anlamında da kullanımı tespit edilmiştir.

“Basa keldi o  lak k  nek hem *balık*/ Bundan sonra O  lak, K  nek (Kova) ve *Balık* gelir” (KB, 2006: 112).

Balık kelimesinin sonrasına isimden isim yapım ekini aldı  ı   rneklere rastlanılmıştır.

“*Balı  lı  / Balıklı*” (DLT, 2005: 169).

“*Balı  lı     g  z/ Balıklı nehir*” (DLT, 2005: 169).

Balık ad unsuru, b  nyesine isimden fiil yapım eki olarak bir eylem g  revinde kullanılmıştır.⁵⁶

“*Balı  sadı/ Balık yemek istedi*” (DLT, 2005: 169).

“*Er balı  sadı/ Adam, balık yemek istedi*” (DLT, 2005: 169).

“*Balı  sar/ Balık yemek ister*” (DLT, 2005: 169).

“*Balı  samak/ Balık yemek istemek*” (DLT, 2005: 169).

“*Balı  landı/ Balıklandı*” (DLT, 2005: 169).

“*K  l balı  landı/ G  l balıklandı*” (DLT, 2005: 169).

“*Balı  lanur/ Balıklanır*” (DLT, 2005: 169).

“*Balı  lanmak/ Balıklanmak*” (DLT, 2005: 169).

Bu d  nemde, balık isim unsuru, “ol” tarafından nitelenerek, “  g  z” kelimesini niteleyerek sıfat tamlaması b  nyesinde kullanılmıştır.

“*Balı  lı     g  z/ Balıklı nehir*” (DLT, 2005: 169).

“*Ol balık hak  ı kim*” (KurT, 2004: 242).

Karahanlı T  rk  esinde, balık kelimesi peşine “bol-” yardımcı eylemini olarak birleşik fiil yapısında bulunmuştur.

“Yunus dek derya i  re *balık bolsam/ Yunus gibi deniz i  inde balık olsam*” (DH, 1993: 53).

⁵⁶ KTS’nde: “*Balı  lan-/ Balıklanmak*” (2012: 94), “*Balı  sa-/ Balık yemek istemek*” (2012: 94) şeklinde dir.

2.4.2.5. Balıkçın

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “et yiyen bir çeşit kuş” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, sözcüğün hem balıkçın hem de balıkçıl şekillerinin olduğunu ifade ettikten sonra “balık+çıl” olarak kelime tahlilini yapmıştır. Buna ek olarak Anadolu ağızlarındaki karşılıklarını “balıkcin, balıkcan, balıkçıl, balıkçıl, balıkçın” hâlinde göstermiştir (2007: 107). Clauson, kelimenin anlamını “balıkçıl, et yiyen bir kuş” şeklinde açıklamaktadır (1972: 337).

Balıkçın kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁵⁷

“*Balıkçın/ Balıkçıl, balık avlayan beyaz bir kuş*” (DLT, 2005: 169).

2.4.2.6. Başğan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “büyük bir balık türü” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, sözcüğü “elli rıtlıdan yüz rıtla kadar ağırlığı olan büyük bir balık türü” şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında “kabile lideri ya da önderi” anlamına dikkat çekmektedir (1972: 379).

Başğan kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁵⁸

“*Başğan/ Elli ya da yüz rıtlı ağırlığında olan büyük bir balık türü*” (DLT, 2005: 176).

2.4.2.7. Çapak

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “Türk göllerinde bulunan küçük bir balık türü” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin ağızlarda yayın ve sazan balıklarının yavrusuna da “çapak” denildiğini ifade etmektedir. Etimolojisi hakkında, “çap-”, “yüzmek” fiil köküne “-ak” fiilden isim yapım eki getirilerek oluştuğunu düşünmektedir (1999: 79).

⁵⁷ KTS’nde: “*Balıkçın/ Balık avlayan ak bir kuş*” (2012: 94) şeklindedir.

⁵⁸ KTS’nde: “*Başğan/ Elli rıtlıdan yüz rıtla kadar olan büyük balık*” (2012: 101) şeklindedir.

Gülensoy, sözcüğü “eti tatsız, kılçıklı, iri pullu, yassı bir tatlı su balığı” anlamında kullanmıştır (2007: 215). Clauson, “çapak” kelimesiyle Rusçada “chebak” kelimesi arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir (1972: 395).

Azerbaycan Türkçesi “çapag”, Türkmen Türkçesi “çapak”, Kırgız Türkçesi “çabak”, Kazak Türkçesi “şabak”, Başkurt Türkçesi “sapak” şeklinde gösterilmektedir (Eren, 1999: 79).

Çapak kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁵⁹

“Çapak/ Bir balık türü, bunlar küçük balıklardır ve Türk göllerinde bulunur” (DLT, 2005: 221).

2.4.2.8. Çulık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin etimolojisi hakkında bir bilginin bulunmadığını ve Türkçe “çulluk” kelimesinin gemination (ünsüz ikizleşmesi) yoluyla oluştuğunu düşünmektedir (1999: 101). Gülensoy, sözcüğün etimolojisini “çu (yansıma sözcük)” ve (+lık) isimden isim yapım ekiyle meydana geldiğini ifade etmektedir (2007: 253).

Çulık kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁶⁰

“Çulık/ Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu” (DLT, 2005: 244).

2.4.2.9. İnek

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “dişi kaplumbağa” anlamında kullanılmıştır.

Eren, sözcüğün Oğuzcada “dişi kaplumbağa” anlamında kullandığını fakat bu kelimenin daha çok “inek” kelimesinin ilk örneklerinden biri olduğunu da belirtmiştir. Etimolojisi hakkında bir bilginin bulunmadığını söylemektedir (1999: 191). Gülensoy, Orta Türkçede “inek” kelimesine rastlanıldığını ifade etmiştir. Bunun yanında “ingen- ingan” şekillerinde bulunduğunu açıklamaktadır (2007: 432). Clauson, kelimenin etimolojisi hakkında “in” köküne “-gek” eki getirilerek oluştuğunu düşünmektedir (1972: 184).

⁵⁹ KTS’nde: “Çapak/ Türk gölünde bulunan küçük bir balık” (2012: 176) şeklindedir.

⁶⁰ KTS’nde: “Çulık/ Üveyik büyüklüğünde alacalı bir su kuşu” (2012: 194) şeklindedir.

İnek kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.⁶¹

“İnek/ Dişi kaplumbağa” (DLT, 2005: 290).

2.4.2.10. Kāk/ Kāz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suda ve karada yaşayan, uçan, yabani veya evcil olan kuş türü, kaz” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Farsçadan geldiği düşüncesini reddetmektedir. Bunun sebebini ise Moğolcada ve Tunguzcada da “kaz” sözcüğünün kullanımını örnek göstermektedir (2007: 483). Clauson, kelimenin anlamının “ördek” olarak verilmesinin yanlış olduğunu ifade etmektedir (1972: 679).

Azerbaycan Türkçesi “gaz”, Başkurt Türkçesi “kaz”, Kazak Türkçesi “kaz”, Kırgız Türkçesi “kaz”, Özbek Türkçesi “ğaz”, Tatar Türkçesi “kaz”, Türkmen Türkçesi “gaz”, Uygur Türkçesi “ğaz” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 460- 461).

Kāk/ kāk kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati't Türk, Divan-ı Hikmet ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁶²

“Kāz ördek kuğu kıl kalığı tudı/ Kāz, ördek, kuğu ve kıl- kuyruk göğü doldurdu” (KB, 2006: 102).

“Sığırcuḡnı kördüm uçar kāk ara/ Sığırcıḡı gördüm, kāklar (kāzlar) arasında uçar” (KB, 2006: 726).

“Ya toy tut ya yügdik ya todliç ya kāk/ Toy kuşu veya yügdik, todliç veya kāzlar” (KB, 2006: 900).

“Kāz kōpsa ördek kölüg ellenür/ Kāz uçup giderse ördek gölü sahiplenir” (DLT, 2005: 377).

“Kārga kākga ötgünse butısınur/ Kārga kāzla aşık atsa ayaḡı kırılır” (DLT, 2005: 381).

“Kāz ḡaḡ etti/ Kāz böylesi bir ses (kaz sesi) çıkarır” (DLT, 2005: 397).

“Kāz kōk kōk etti/ Kāz, böylesi bir ses çıkartarak bağırır” (DLT, 2005: 400).

“Kāz/ Kāz” (DLT, 2005: 419).

“Kāz taḡı kōdayımı/ Kāzımı ve kuḡularımı” (DLT, 2005: 574).

⁶¹ KTS'nde: “İnek/ Dişi kaplumbağa” (2012: 326) şeklindedir.

⁶² KTS'nde: “Kāk/ Kāz” (2012: 347), “Kāz/ Kāz” (2012: 382) şeklindedir.

Bu dönemde, kak/ kaz kelimesi bünyesine isimden fiil yapım eki alarak bir benzetme anlamında kullanılan bir fiil şeklinde de kullanılmıştır.

“İwriķ başı *kazlayu*/ İbriğin başı *kaz (kazın boynu) gibi*” (DLT, 2005: 296).

Kaķ/ kaz sözcüğü, “dek” edatıyla birlikte benzetme anlamında olduğu örnek de bulunmaktadır.

“Biyabanda yalğuz *kaz dek* nale kılsam/ Kırlarda yalnız *kaz gibi* feryad etsem” (DH, 1993: 62).

2.4.2.11. **ĖamiĖaķ**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kurbağa yavrusu” anlamında kullanılmıştır.

ĖamiĖaķ sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁶³

“*ĖamiĖaķ/ İribaş, kurbağa yavrusu*” (DLT, 2005: 395).

2.4.2.12. **Ėaşğalak**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ördekten küçük bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, “su kuşu veya kel su kuşu” anlamında ifade etmektedir. Çağataycada ise “kaşkaldag”, “siyah su kuşu, vücudu gül kokulu” şeklinde izah etmektedir (1972: 672). Gülensoy, kaşga kelimesini “alnında beyaz leke ya da akıtman olan (hayvan)” şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında sözlüğünde, “kaşgalak” kelimesini kullanmamaktadır (2007: 469).

Ėaşğalak sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁶⁴

“*Ėaşğalak/ Ördekten küçük bir su kuşu*” (DLT, 2005: 410).

⁶³ KTS’nde: “*ĖamiĖaķ/ Kurbağa yavrusu*” (2012: 351) şeklindedir.

⁶⁴ KTS’nde: “*Ėaşğalak/ Ördekten küçük bir su kuşu*” (2012: 367) şeklindedir.

2.4.2.13. Kıl Kudruk

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kılkuyruk kuşu, bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, Orta Türkçede “kılkudruk” şeklinde kullanıldığını açıklamakla birlikte kelimenin anlamının “ördekgillerden kuyruğu sivri, tüyleri alacalı, gagası ve ayakları mavi bir kuş” olarak açıklamaktadır (2007: 504).

Kıl kudruk sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde, Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁶⁵

“*Kıl kudruk/ Kılkuyruk kuşu, bir çeşit su kuşu*” (DLT, 2005: 422).

Bu dönemde sadece bir örnekte kıl kudruk sözcüğü, farklı bir kelime ile de ifade edilmiştir.

“*Kaz ördek kuğu kıl kalığığ tudı/ Kaz, ördek, kuğu ve kıl- kuyruk göğü doldurdu*” (KB, 2006: 102).

2.4.2.14. Kıl Kuş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ördeğe benzer bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Kıl kuş sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁶⁶

“*Kıl kuş/ Vahşi kırlangıç, ördeğe benzer bir su kuşu*” (DLT, 2005: 422).

2.4.2.15. Kiş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Köktürk Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yumuşak tüyleri olan, postu için avlanan bir çeşit hayvan, samur” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin “samur” anlamı dışında “ok kuburu, tirkeş” manalarına da dikkat çekmektedir (1934: 41). Clauson, “kiş” kelimesinin hem bir çeşit hayvan için hem de bu hayvanın derisi için kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca Hint-Avrupa ve Ural dil ailelerinde bulunmadığını açıklamaktadır (1972: 752).

⁶⁵ KTS’nde: “*Kıl kudruk/ Kılkuyruk kuşu*” (2012: 416) şeklindedir.

⁶⁶ KTS’nde: “*Kıl kuş/ Ördğe benzer bir kuş*” (2012: 416) şeklindedir.

Kiş sözcüğüne, Köktürk Türkçesinde Bilge Kağan yazıtında rastlanılmıştır. Bu dönemde “kara” sözcüğü “kiş” kelimesini niteleyerek sıfat tamlaması bünyesinde de kullanılmıştır.

“Edgü özlük atın *ķara kişin/* İyi binek atını, *ķara samurunu*” (BKG, 2015: 86).

Ayrıca kiş kelimesine, Karahanlı Türkçesinde, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁶⁷

“*Kiş/ Samur*” (DLT, 2005: 316).

Bu dönemde kiş kelimesi, genellikle tiyiñ kelimesi ile birlikte kullanılmıştır.

“Ağıçuz *tiyiñ kiş* alır sen tirip/ Sen ipekli ve sırmalı kumaşlar, *sincap* ve *samur* kürkleri toplarsın” (KB, 2006: 898).

“*Tiyiñ kiş* öñi tuttı dünya içi/ Dünya içi *sincap* ve *samur* rengine büründü” (KB, 2006: 966).

Karahanlı Türkçesinde kiş sözcüğü, “meñzi” ve “kara” kelimeleriyle nitelenmiş olarak sıfat tamlamasında isim unsur görevinde tespit edilmiştir.

“*Ėalıķ meñzi kiş* teg bolup örledi/ Gökyüzü *parlak bir samur* kürkle büründü” (KB, 2006: 670).

“*Ėaçan kedgey erdiñ ķara kiş içi/ Kara samur* kürkü ne zaman giyerdin” (KB, 2006: 760).

2.4.2.16. Ėorday

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kuğu kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “büyük bir kuş, pelikan” şeklinde açıklamaktadır (1972: 692).

Ėorday sözcüğüne Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁶⁸

“*Ėorday/ Kuğu*” (DLT, 2005: 441).

Bu dönemde “korday” sözcüğü, genellikle suyla bağlantılı canlılar olan “kaz, kuğu, turna, yugak” kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.

⁶⁷ KTS’nde: “*Kiş/ Samur*” (2012: 435) şeklindedir.

⁶⁸ KTS’nde: “*Ėorday/ Kuğu kuşu*” (2012: 448) şeklindedir.

“*Kuğu kırday erse ya turma yugak/ Her cins kuğu, turna ve su kuşları*” (KB, 2006: 900).

“*Kırday kuğu anda uçup yomgın öter/ Kuğular ve diğer kuşlar suların çevresinde uçuşur ve sayısız güzel ezgiyle şakırlar*” (DLT, 2005: 441).

“*Kaz takı kırdayımı/ Kazımı ve kuğumu*” (DLT, 2005: 574).

2.4.2.17. Kuçık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yengeç burcu” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “yengeç burcu” ve “yengeç” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca kelimesinin, “avını saran hayvan” anlamındaki “kuç-” sözcüğünde geldiğini düşünmektedir (1972: 571).

Kuçık sözcüğüne yalnızca Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.⁶⁹

“Erentir *kuçık* birle sançuyorır/ İkiizler ile *Kuçık (Yengeç)* dürtüşerek yürür” (KB, 2006: 112).

2.4.2.18. Kuğu/ Kuğu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kuğu kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamını “uzun boyunlu, geniş gagalı ve kanatlı bir çeşit su kuşu” olarak açıklamaktadır. Eski Türkçede “kogu”, Orta Türkçede ise varlığını “kugu” hâlinde devam ettirmektedir (2007: 560). Buradaki önemli konulardan bir tanesi de Gülensoy’un eserinde, Karahanlı Türkçesini Orta Türkçe döneminde değerlendirmesidir. Clauson, sözcüğün tam manasının anlatılması konusunda “kuğu, kaz, ördek” gibi manalarından ötürü şüphelerin var olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca bazen “ak ku”, “beyaz kuğu” olarak da kullanımının bulunduğunu ifade etmektedir (1972: 609).

Azerbaycan Türkçesi “guguşu”, Başkurt Türkçesi “akkoş”, Kazak Türkçesi “kuv, ak kuv”, Kırgız Türkçesi “ak ku”, Özbek Türkçesi “akkuş”, Tatar Türkçesi

⁶⁹ KTS’nde: “*Kuçık/ Yengeç burcu*” (2012: 490) şeklindedir.

“akkoş”, Türkmen Türkçesi “guv”, Uygur Türkçesi “kuv, akkuş” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 512- 513).

Koğu/ kuğu kelimesine, Uygur Türkçesinde yalnızca İrk Bitig’de rastlanılmıştır.⁷⁰

Bu dönemde koğu/ kuğu sözcükleri, kuş kelimesi ile birlikte kullanılarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“Er koğu kuşka/ Adam kuğu kuşuna rastlamış” (I, 2011: 274).

“Koğu kuş kanatına urup/ Kuğu kuşu kanadına bindirerek” (I, 2011: 274).

Koğu/ kuğu kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁷¹

“Kuğu kıldı kuzgun tüsi teg başım/ Kuzgun tüyü gibi olan başımı kuğu tüyüne çevirdi” (KB, 2006: 146).

“Kara kuzgun erdim kuğu kıldı çal/ Kuzgun gibi karaydım, kuğu gibi ak yaptı” (KB, 2006: 268).

“Kuğu teg örün kılğuk öñlin kişi/ Gönlü de kuğu gibi ak olsun” (KB, 2006: 268).

“Kuğuğa katılmaz körü tur yugak/ Dikkat edersen, yugak (ördek) kuğuya katılmaz” (KB, 2006: 726).

“Kuğu kırtışı boldı dünya tolu/ Dünyanın her tarafı kuğu rengine büründü” (KB, 2006: 910).

“Kuğu kondı başka yetildi yaşım/ Şimdi başıma kuğu kondu, yaşım da çok ilerlerdi” (KB, 2006: 940).

“Kuğu/ Kuğu” (DLT, 2005: 447).

Karahanlı Türkçesinde, kuğu sözcüğü genellikle suyla bağlantılı canlılar olan “kaz, kıl kalığı, korday, kugu, ördek, turna, yugak” kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.

“Kaz ördek kuğu kıl kalığı tudı/ Kaz, ördek, kuğu ve kıl- kuyruk göğü doldurdu” (KB, 2006: 102).

“Kuğu korday erse ya turma yugak/ Her cins kuğu, turna ve su kuşları” (KB, 2006: 900).

⁷⁰ EUTS’nde: “Koğu/ Kuğu kuşu” (2015: 180) şeklindedir.

⁷¹ KTS’nde: “Kuğu/ Kuğu kuşu” (2012: 492) şeklindedir.

“*Korday kuğu anda uçup yomğın öter/ Kuğular ve diğer kuşlar suların çevresinde uçuşur ve sayısız güzel ezgiyle şakırlar*” (DLT, 2005: 441).

2.4.2.19. **Ꞑunduz**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük “su köpeğı” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimeyi “su kıyılarında yaşayan, postu değerli bir hayvan, su iti, su köpeğı” olarak açıklamaktadır. Türkçe “kund” kökünden geldiğini ifade etmekle birlikte sonundaki “-z” harfinin ise bir ek olduğu düşünmektedir. Macarca “hod (kunduz)” biçimiyle kunduz arasındaki bağa dikkat çekmektedir (1999: 267). Gülensoy, sözcüğün Divanü Lügati’t Türk eserindeki “soymak” anlamındaki “kun-” fiilinde geldiğini düşünmektedir. Ayrıca su köpeğı anlamının dışında, Anadolu ağzlarında “su künklerinin içinde gelişen ve suyun akmasına engel olan bitki kökleri” manasında da kullanıldığını ifade etmektedir (2007: 565).

Azerbaycan Türkçesi “gunduz”, Başkurt Türkçesi “kondoz”, Kazak Türkçesi “kundız”, Kırgız Türkçesi “kunduz”, Özbek Türkçesi “kunduz”, Tatar Türkçesi “kondız”, Türkmen Türkçesi “gunduz”, Uygur Türkçesi “kunduz” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 516- 517).

Kunduz kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁷²

“*Kunduz/ Su köpeğı, kunduz*” (DLT, 2005: 449).

2.4.2.20. **Ꞑurbaꞓa**

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “hem karada hem de suda yaşayabilen, iyi yüzen küçük bir hayvan, kurbağa” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamını “sıçrayarak yürüyen ve suda iyi yüzen küçük hayvan” olarak açıklamaktadır. Ayrıca Anadolu ağzında “kapı sürgüsü, menteşe” manasında da kullanıldığını ifade etmektedir. Sözcüğün etimolojisini “kur (yansıma) + baka (kurbağa)” şeklinde olduğunu düşünmektedir (2007: 566). Clauson, kurbağa sözcüğünün yerine eskiden tek başına “baka” hâlinin de kullanıldığını dikkat çekmektedir. Kelimenin başında bulunan “kur” kelimesinin “kurbağa kemeri veya

⁷² KTS’nde: “*Kunduz/ Su köpeğı, kunduz*” (2012: 495) şeklindedir.

benzeri, kurbağa ve kara kurbağası” şeklinde üç anlamının olduğunu izah etmektedir (1972: 646).

Azerbaycan Türkçesi “gurbağa”, Başkurt Türkçesi “tālmäryin, baka”, Kazak Türkçesi “kurbaka”, Kırgız Türkçesi “kurbaka”, Özbek Türkçesi “kurbaka”, Tatar Türkçesi “baka”, Türkmen Türkçesi “gurbağa”, Uygur Türkçesi “paka” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 516- 517).

Ḳurbaka sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁷³

“Ḳurbaka/ Kurbağa” (DLT, 2020: 747).

2.4.2.21. Nağ/ Nek

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yılan, timsah, ejderha” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin Soğdakça kökenli olduğunu ve genellikle “yılan” anlamında kullanıldığını açıklamaktadır. Ayrıca “yılan tanrıları” gibi mitolojik bir öge olarak da ifade edildiğine dikkat çekmektedir (1972: 776).

Nağ/ nek sözcüğüne, Uygur Türkçesinde Maytrisimit’te rastlanılmıştır.

“Nant nantapala *nağa*/ Nanda, Nandapala, *Naga*, *timsah* yılan, ejderha kralı” (M, 2019: 329).

Nağ/ nek kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁷⁴

“*Nağ/ Timsah*” (DLT, 2005: 349).

Bu dönemde nağ kelimesi, oniki hayvanlı Türk takviminde bir ayı veya zaman dilimini karşılamaktadır.

“*Nağ yılı/ Timsah yılı*” (DLT, 2005: 173).

“*Nağ yılı/ Türk takviminin on iki yılından biri, timsah yılı*” (DLT, 2005: 349).

2.4.2.22. Ördek

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük “perde ayaklılardan, evcil ve yabani türleri olan bir çeşit su kuşu, ördek” anlamında kullanılmıştır.

⁷³ KTS’nde: “Ḳurbaka/ Kurbağa” (2012: 496) şeklindedir.

⁷⁴ KTS’nde: “Nek/ Timsah” (2012: 558) şeklindedir.

Eren, kelimenin anlamını “evcil ve yabanî cinsleri bulunan bir su kuşu” olarak tanımlamaktadır. Kâşgarlı Mahmud’un ise bu kelimeyi “kaz” anlamında verdiğine dikkat çekmektedir. Harezmi alanında yazılmış eserlerde ördek sözcüğünün yanında ev/rek, evrek, övrek şekilleri de kullanılmaktadır. Türkçe ördek kelimesinin, ikincil bir biçim olduğunu ifade etmekle birlikte bunun “ödrek> ördek” göçüşmesi sonunda meydana geldiğini düşünmektedir. Çağdaş diyalektlerde geçen “hördek” biçiminin başındaki “h” harfinin ikincil bir ses olduğu için bu sesin “p” harfinden geldiğini kabul etmemektedir. Doerfer’in, “ördek” kelimesinin “pödrek” sözcüğünden geldiği yolundaki savını reddetmektedir. Sevortyan’ın belli başlı açıklamaları özetledikten sonra ördek kelimesini Hint-Avrupa dillerinde ‘su kuşu’ olarak kullanılan arod-, ared- biçimiyle karşılaştırmıştır. Son olarak ördek kelimesi farklı dillerde de kullanılmaktadır. Örneğin, Farsça “urdak” Türkçeden alınmıştır (1999: 316-317). Clauson, “ördek” sözcüğünün bazen “kaz” anlamında da kullanıldığını ifade etmekle birlikte bu düşüncenin yanlış olduğunu da açıklamaktadır. Bunun nedeni olaraksa iki canlının da özel niteliklerine göre ayırt edilmesini sağlayan çeşitli özelliklerin bulunduğunu düşünmesi kanıt olarak gösterilmektedir. Etimoloji anlamında “ör” kökünden geldiğini düşünmektedir (1972: 205).

Azerbaycan Türkçesi “ördäk”, Başkurt Türkçesi “öyräk”, Kazak Türkçesi “üyrek”, Kırgız Türkçesi “ördök”, Özbek Türkçesi “ördäk”, Tatar Türkçesi “ürdäk”, Türkmen Türkçesi “ördek”, Uygur Türkçesi “ödäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 680-681).

Ördek kelimesine, Karahanlı Türkçesinde, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.⁷⁵

“Ördek suwğa çömdi/ Ördek suda derine daldı” (DLT, 2005: 242).

“Ördek/ Ördek” (DLT, 2005: 377).

“Tañda bile körse mini ördek öter/ Ördek beni görse bu göllerde vaklar” (DLT, 2005: 411).

“Ördek kemişğa süñdi/ Ördek kendini sazların arkasına sakladı” (DLT, 2005: 514).

⁷⁵ KTS’nde: “Ördek/ Ördek” (2012: 615) şeklindedir.

Bu dönemde, ördek sözcüğü genellikle suyla bağlantılı canlılar olan “kaz, kıl kalıkıg, kugu, yugak” kelimeleri ile birlikte kullanılmıştır.

“*Kaz ördek kuğu kıl kalıkıg tudı/ Kaz, ördek, kuğu ve kıl- kuyruk göğü doldurdu*” (KB, 2006: 102).

“*Tüşlenür ördek yugak/ (Biriken sulara) konar ördekler ve kuşlar*” (DLT, 2005: 147).

“*Kaz kıpsa ördek kölög ellenür/ Kaz uçup giderse ördek gölü sahiplenir*” (DLT, 2005: 377).

“*Tüş kılur ördek yugak/ Ördekler ve diğer su kuşları buraya konar*” (DLT, 2005: 707).

Karahanlı Türkçesinde ördek kelimesi, “bir” isim unsuruyla nitelenerek sıfat tamlaması bünyesinde de kullanılmıştır.

“*Kuşun avlamasa bir ördek yas ol/ Kuşun avlamazsa bunun zararı bir ördektir*” (KB, 2006: 1050).

2.4.2.23. Sertan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yengeç burcu” anlamında kullanılmıştır.

Sertan kelimesine yalnızca Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.⁷⁶

“*Bu ay burcu sertan bu ev evrilüt/ Ayın burcu Sertan’dır (Yengeç), bu ev döner*” (KB, 2006: 208).

2.4.2.24. Şa

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “balıkçıla benzeyen bir çeşit kuş” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, şa kelimesinin muhtemelen Çince kökenli olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca anlamının ise “rengarenk olan, balıkçıla benzeyen, lakabı erdemsiz “şa (değersiz kuş olan bir çeşit canlı)” şeklinde açıklamaktadır (1972: 866).

Şa kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁷⁷

⁷⁶ KTS’nde: “*Sertan/ Yengeç burcu*” (2012: 672) şeklindedir.

⁷⁷ KTS’nde: “*Şa/ Alacalı bir kuş*” (2012: 716) şeklindedir.

“Şa/ Balıkçıla benzeyen bir kuş, bu kuşa erdemsiz şa, faziletten yoksun kuş da denir çünkü sürekli yere yakın uçmaktadır” (DLT, 2005: 520).

2.4.2.25. Tegin

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “samur, sincap, tekin” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, Köktürk Türkçesi ve Uygur Türkçesi dönemlerinde “teyin” şeklinde kullanıldığını ve “sincap” anlamında olduğunu açıklamaktadır. Karahanlı Türkçesinde ise “samur, tekin” manalarının kullanılmaya başlandığını ifade etmektedir. Etimolojik bir değerlendirmesi bulunmamaktadır (2007: 284). Clauson, kelimenin anlam yönünden Gülensoy’a katılmaktadır. Bunun yanında kelimenin “sincap derisi” manasına da dikkat çekmekle birlikte “tiyin, ti: n” şeklinde de kullanılabildiğini izah etmektedir. Son olarak “ti: n” hâlinde bazı dillerde mevcudiyetini koruduğuna dikkat çekmektedir (1972: 569).

Başkurt Türkçesi “tiyin”, Kazak Türkçesi “tıyın, tiyin”, Kırgız Türkçesi “tıyın, tıyınçıkan”, Tatar Türkçesi “tiyen, tiyin”, Uygur Türkçesi “tiyin” şeklindedir (Gülensoy, 2007: 284).

Tegin kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁷⁸

“Tegin/ Samur” (DLT, 2005: 547).

2.4.2.26. Todlıç

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, todlıç kelimesi ile “tod”, “toy kuşu” kelimesi arasında bir benzerlik kurulması gerektiğini savunmaktadır. Sözcüğün bitimine gelen “+lıç” ekinin ise “sundılaç, kargılaç” örneklerinde gösterildiği gibi diğer kuş adları için de kullanılabilen bir ek olduğunu düşünmektedir (1972: 456).

Todlıç sözcüğüne yalnızca Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.⁷⁹

⁷⁸ KTS’nde: “Tegin/ Samur, tekin” (2012: 770) şeklindedir.

⁷⁹ KTS’nde: “Todlıç/ Todlıç, bir kuş adı” (2012: 811) şeklindedir.

Bu dönemde “todlıç” sözcüğü, genellikle suyla bağlantılı canlı olan “kak” kelimesi ve suyla ilişkisi olmayan hayvanlardan “toy, yügdik” ile birlikte kullanılmıştır.

“Ya toy tut ya *yügdik* ya *todlıç* ya *kağ*/ *Toy kuşu* veya *yügdik*, *todlıç* veya *kazlar*” (KB, 2006: 900).

2.4.2.27. Yengeç

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suda yaşayan bir böcek türü” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, yengeç kelimesinin etimolojisinin “ye: nç- (ısırmak, ısırarak parçaları birbirine katmak) + ge- ç” şeklinde olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca yengeç kelimesinin, Rasanen’in görüşü olan Farsça yoluyla Latince’den geldiği düşüncesini reddetmektedir. Anadolu ağızlarında ise (y) ünsüzünü düşürerek “engeç” tabiri ile kullanıldığını ifade etmektedir (2007: 517). Clauson, yengeç sözcüğünün alternatifini “lengeç” şeklinde göstermektedir. Ayrıca Fransızca “longouste” kelimesiyle “yengeç” kelimesi arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir (1972: 950).

Azerbaycan Türkçesi “härçäng”, Kazak Türkçesi “suv şayanı”, Kırgız Türkçesi “su çayanı”, Özbek Türkçesi “kışkıçbağa”, Türkmen Türkçesi “lengeç”, Uygur Türkçesi “paka, kışkuç” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 982- 983).

Yengeç sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁸⁰

“*Yengeç/ Yengeç*” (DLT, 2005: 684).

2.4.2.28. Yuğak

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir çeşit su kuşu” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin, “bir çeşit su kuşu, ördek” anlamının dışında bazen “kaz” manasında da kullanıldığını açıklamaktadır (1972: 901).

Yuğak sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.⁸¹

⁸⁰ KTS’nde: “*Yengeç/ Yengeç*” (2012: 988) şeklindedir.

⁸¹ KTS’nde: “*Yuğak/ Su kuşu, bir çeşit ördek*” (2012: 1021) şeklindedir.

“Yuğak/ Ördek” (DLT, 2005: 706).

Bu dönemde, yuğak kelimesi genellikle “kugu” kelimesi ve suyla bağlantılı olan diğer canlılar “kugu, korday, turna” kelimeleri birlikte kullanılmıştır.

“Kuğuğa katılmaz körü tur yuğak/ Dikkat edersen, yugak kuğuya katılmaz” (KB, 2006: 726).

“Kuğu korday erse ya turma yuğak/ Her cins kuğu, turna ve su kuşları” (KB, 2006: 900).

“Tüşlenür ördek yuğak/ (Biriken sulara) konar ördekler ve kuşlar” (DLT, 2005: 147).

“Tüş kılur ördek yuğak/ Ördekler ve diğer su kuşları buraya konar” (DLT, 2005: 707).

2.5. Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları

2.5.1. Kayguk

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kürek veya yelkenle ilerleyen küçük su taşıtı” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin eski kaynaklarda kullanımının az olduğunu ve kayguk sözcüğünün günümüzde farklı dillerde yaşadığını açıklamaktadır. Örneklerini, İtalyanca “caicco”, Macarca “hajo” ve Moğolca “kayağ” şeklinde göstermektedir (1999: 221). Clauson, sözcüğün Türkiye Türkçesine gelirken bazı ses değişimlerine uğradığını belirtmektedir (1972: 676).

Azerbaycan Türkçesi “gayıg”, Başkurt Türkçesi “kayık, kämä”, Kazak Türkçesi “kayık”, Kırgız Türkçesi “kayık”, Özbek Türkçesi “kayık”, Tatar Türkçesi “köymä, kayık, kämä”, Türkmen Türkçesi “gayık”, Uygur Türkçesi “keyık” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 456- 457).

Kayguk kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁸²

“Kayguk/ Kayık” (DLT, 2005: 417).

Divanü Lügati’t Türk’te, kayguk isim unsuru peşine “bol-” yardımcı fiilini alarak birleşik eylem olarak da kullanılmıştır.

⁸² KTS’nde: “Kaygık/ Kayık” (2012: 379), “Kayguk/ Kayık” (2012: 379) şeklindedir.

“*Kayguk bolup ügrişür/ Kayık gibi dolanır*” (DLT, 2005: 146).

2.5.2. Keçiş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ırmak ya da dere geçiti” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, “keçit” madde başında, kelimenin etimolojisi hakkında “keç-” fiiline “-(X)t” fiilden isim yapım ekinin getirilmesiyle oluştuğunu düşünmektedir (2007: 487). Clauson, “keçiş” ismini “bir kanal ya da nehrin üzerinden geçmeye yarayan yapı, geçit” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca bu sözcüğünün bazen “keçiş-” olarak fiil unsur fonksiyonunda kullanıldığına dikkat çekmektedir (1972: 699- 700).

Azerbaycan Türkçesi “keçid”, Başkurt Türkçesi “ütivurını, kisiv (suda)”, Kazak Türkçesi “asuv, keşüv, ötkel (suda)”, Kırgız Türkçesi “ötköl, keçü, keçit (suda)”, Özbek Türkçesi “ötiş, ötişyoli, keçik (suvdä)”, Tatar Türkçesi “ütşm, kiçü (suda)”, Türkmen Türkçesi “geçit, geçeliğe (suvda)”, Uygur Türkçesi “ötkül, keçik (suda)” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 262- 263).

Keçiş kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁸³

“*Keçiş/ Bir nehir ya da deredeki geçit*” (DLT, 2005: 297).

Bu dönemde keçiş kelimesi, “ol” işaret zamiri tarafından nitelenerek isim unsur görevinde kullanılmıştır.

“*Ol keçişni suw elitti/ Sel o geçidi yok etti*” (DLT, 2005: 297).

Karahanlı Türkçesinde “keçiş” sözcüğü, fiil fonksiyonunda tespit edilmiştir.

“*Ol menig birle suw keçişti/ O suyu geçme konusunda benimle yarıştı*” (DLT, 2005: 298).

Ayrıca bu dönemde, “ak terek” adında bir geçit örneğine rastlanılmıştır.⁸⁴

“*Ak terek/ Yagma ülkesindeki İla nehri üzerinde bulunan geçit adı*” (DLT, 2005: 146).

⁸³ KTS’nde: “*Keçiş/ Irmak dere geçidi*” (2012: 386) şeklindedir.

⁸⁴ KTS’nde: “*Ak terek/ Yagma ülkesindeki İla nehri üzerinde bir geçit, bir köprü*” (2012: 30) şeklindedir.

2.5.3. Kemi

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “insan veya yük taşıyan, su üstünde yüzen büyük bir taşıt” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin aslının Kıpçakça ve Oğuzcadan geldiğini düşünmektedir (1934: 40). Eren, kemi sözcüğünün Türkçeden Balkan (Slav) dilleri yoluyla Macarcaya “gemia” şeklinde geçtiğini açıklamaktadır (1999: 153). Clauson, “kemi” kelimesinde ilk olarak “e” vokalindeki değişik kullanımlara dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Uygur Türkçesi döneminde bazen, Hakaniye Türkçesinde ise hep “é” şeklindedir. Çoğu modern dilde ise “gemi” olarak varlığını sürdürmektedir (1972: 721).

Türkiye Türkçesinde “gemi” hâlinde varlığını devam ettirmektedir.

Azerbaycan Türkçesi “gämi”, Başkurt Türkçesi “karap”, Kazak Türkçesi “keme”, Kırgız Türkçesi “keme”, Özbek Türkçesi “kemä”, Tatar Türkçesi “korabl”, Türkmen Türkçesi “gämi”, Uygur Türkçesi “kemä” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 264- 265).

Kemi kelimesine, Uygur Türkçesinde, Aç Bars Hikayesi, Kuanşi İm Pusar, Maytrısimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde tespit edilmiştir.⁸⁵

“Taluy içindeki kara yıl kelip *kemisin* tokıp yekler/ Denizde kara yel çıkıp *gemilerini* parçalayıp devlerin” (KİP, 2019: 10).

“Üçünç suvda yäklär urup *kemi* suvğa çomurur/ Üçüncü (tehlike şudur): Suda şeytanlar saldırır ve *gemi*yi suya batırırlar” (PKVPH, 2020: 39).

“Yençü *kemi-kä* tükägüçä urup/ *Gemiye* ender inciler ve mücevherler yükledikleri zaman” (PKPVH, 2020: 47).

Bu dönemde, kemi sözcüğü genellikle “olurup, susüp, solap, tutuzup” zarf fiil ekleriyle beraber kullanılmıştır.

“Erdnilig *kimide olurup*/ Cevher ile süslü *gemide oturup*” (KİP, 2019: 82).

“*Kemi susüp* sınır kişi alku ölür/ *Gemi çarpıp* parçalanır” (PKVPH, 2020: 39).

⁸⁵ EUTS’nde: “*Kämi/ Gemi, kayık*” (2015: 105), “*Kämici/ Gemicî*” (2015: 105), “*Kimi/ Gemi*” (2015: 110) şeklindedir.

“Yetti temir sua *kemi solap* turgurdi/ Yedi demir zincir *gemi*yi bağlayıp hareketsiz hale getirdi” (PKVPH, 2020: 46).

“*Kemi tutuzup* yantru ıdtı/ *Gemi*yi ona bırakarak geri gönderdi” (PKVPH, 2020: 48).

Uygur Türkçesinde, *kemi* kelimesi “aktarılır, itmiş yaratmış, sinjürür, yarattı” fiilleriyle birlikte tespit edilmiştir.

“Tar *kimilerin* itmiş yaratmış/ Sallarını, *gemilerini* yapmış” (M, 2019: 80).

“*Kemi aktrarılır/ Gemi alabora olur*” (PKVPH, 2020: 39).

“*Kemi birlä sinjürür/ Gemi ile birlikte yutar*” (PKVPH, 2020: 39).

“Yetti kün turup *kemi yarattı/ Yedi gün durup bir gemi donattı*” (PKVPH, 2020: 46).

Prens Kalyanamkara ve Papamkara eserinde, *kemi* kelimesi yanına “sıyukı” sözcüğünü alarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“*Kemi sıyukın* tuta öntüm tep tedi/ Ben *geminin bir parçasına* tutunarak kurtuldum” (PKVPH, 2020: 57).

Aç Bars Hikayesi ve Maytrısimit eserinde *kemi* isim unsuru, peşine “bol-” yardımcı fiilini alarak birleşik fiil yapısını oluşturmaktadır.

“Sansarlıg taloy ügüz içindä tar *kämi bolayın/ Varlık dönüşümünün denizi* içinde sandal, *gemi olayım*” (ABH, 2009: 75-76).

“*Kimiler bolur/ Gemiler vardır*” (M, 2019: 81).

Uygur Türkçesinde, *kemi* sözcüğünün bazı fonetik değişimlere uğrayarak “kimi” şeklinde de kullanımı mevcuttur.

“Yir suv özeki *kimi* osuğluğ altı/ Tıpkı su üzerindeki bir *gemi* gibi altı” (M, 2019: 65).

“Tar *kimilerin* itmiş yaratmış/ Sallarını, *gemilerini* yapmış” (M, 2019: 80).

“Erdnilig *kimide* olurop/ Cevher ile süslü *gemide* oturup” (M, 2019: 82).

Kemi kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de tespit edilmiştir.⁸⁶

“*Kemi/ Gemi, sandal (Oğuz ve Kıpçak lehçeleri)*” (DLT, 2005: 302).

“*Këmi/ Gemi, sandal (Oğuzlar dışında Türk lehçelerinde)*” (DLT, 2005: 302).

“*Kemi içre* oldurup/ *Gemi içrisine* oturup” (DLT, 2005: 302).

⁸⁶ KTS’nde: “*Kemi/ Gemi*” (2012: 395), “*Kemi/ Gemi*” (2012: 396) şeklindedir.

“*Kämini biziñ közü(mü)z*” (KurT, 2004: 58).

“*Kämi içiñä okırlar*” (KurT, 2004: 111).

“*Kemilär anıñ yarlığı*” (KurT, 2004: 115).

“*Kemini anıñ içindä*” (KurT, 2004: 137).

“*Oğlanlarını kemi içindä tolu yüklüg*” (KurT, 2004: 142).

“*Kemi tapa tolu yüklüg*” (KurT, 2004: 150).

“*Kemi üzä kötrlür*” (KurT, 2004: 169).

“*Kämiler täñiz içindä*” (KurT, 2004: 177).

“*Yıraq yörgli kemilär bilä*” (KurT, 2004: 205).

“*Kämiler içindä*” (KurT, 2004: 245).

Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde kemi sözcüğü, yanına “bodun, vahdaniyet” kelimelerini alarak bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“*Kämi bodunını kıldımız*” (KurT, 2004: 107).

“*Vahdaniyet kemesini sırrın bilmey/ Vahdaniyet gemisinin sırrını bilmeden*” (DH, 1993: 103).

Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde kemi kelimesi, “sın-, eğir-, yorı-” fiilleriyle birlikte tespit edilmiştir.

“*Kime sinsa suvda tirig kim ıalır/ Gemi parıalanınca su içinde kim diri kalır*” (KB, 2006: 604).

“*Oğul kız törüse kimesi sınır/ Oğul kız dünyaya gelirse gemisi parıalanır*” (KB, 2006: 604).

“*Suw kemini egirdi/ Su gemiyi döndürdü*” (DLT, 2005: 250).

“*Yär içindäkini kemä yorıyur*” (KurT, 2004: 55).

“*Kemi yöriyür*” (KurT, 2004: 119).

Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde kemi kelimesi, yer- konum teşkil eden isim unsurlar olan “iç, üze” kelimeleriyle birlikte tespit edilmiştir.

“*Kemi içre oldurup/ Gemi içerisine oturup*” (DLT, 2005: 302).

“*Seniñ birläki kişilär kemä üzä*” (KurT, 2004: 59).

“*Anıñ birläki kemä içindä tolulanmış*” (KurT, 2004: 84).

“*Kämi içiñä okırlar*” (KurT, 2004: 111).

“*Kemini anıñ içindä*” (KurT, 2004: 137).

“*Kemi üzä kötrlür*” (KurT, 2004: 169).

“*Kämiler täñiz içindä*” (KurT, 2004: 177).

Divan-ı Hikmet, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesi'nde “kemi” sözcüğü yerine “keme, kime, kimi” kelimeleri kullanılmıştır.⁸⁷

“*Kime sınsa suvda tirig kim ǵalur/ Gemi parçalanınca su içinde kim diri kalır*” (KB, 2006: 604).

“*Teñiz otra kirdi kime miñüçi/ Gemiye binen kişi denize açılır*” (KB, 2006: 604).

“*Oǵul ǵız törüse kimesi sınur/ Oǵul ǵız dünyaya gelirse gemisi parçalanır*” (KB, 2006: 604).

“*Vahdaniyet kemesini sırrın bilmey/ Vahdaniyet gemisinin sırrını bilmeden*” (DH, 1993: 103).

“*Yär içindäkini kemä yorıyur*” (KurT, 2004: 55).

“*Seniñ birläki kişilär kemä üzä*” (KurT, 2004: 59).

“*Anıñ birläki kemä içindä tolulanmış*” (KurT, 2004: 84).

“*Kemedin kölüklärdin*” (KurT, 2004: 180).

“*Kemä törütülmış täñiz içindä*” (KurT, 2004: 216).

2.5.4. Köprüg

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük “su ya da kara ulaşımında kolaylık sağlayan bir tür yapıt” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin Grekçeden geldiği düşüncesini reddetmektedir. Bunun nedeni olarak ise Grekçe, Eski Türkçede “köprüg” biçiminin sonundaki “g” ünsüzünü karşılayamamasını göstermektedir. Köprü kelimesinin “köpür-” kökünden geldiğini düşünmektedir. Ayrıca bu sözcük, Türkçeden Arapça, Moğolca ve Balkan dillerinde de geçmektedir (1999: 258- 259). Gülensoy, köprü sözcüğünün Eski Yunanca ile üçüncü bir dilden ilişkili olduğunu düşüncesine katılmamaktadır. Bunun nedeni ise Eren'in de görüşü olan, Eski Türkçede “köprüg” biçiminin sonundaki “g” ünsüzünü karşılayamamasını göstermektedir (2007: 551). Clauson, köprüg

⁸⁷ KTS'nde: “*Kemä/ Gemi*” (2012: 395), “*Kime/ Gemi*” (2012: 431), “*Kimi/ Gemi*” (2012: 431) şeklindedir.

unsurunun kökeniyle ilgili, “köpür- kökü-” fiilleriyle bağlantısına dikkat çekmektedir (1972: 690).

Azerbaycan Türkçesi “körpü”, Başkurt Türkçesi “küpir”, Kazak Türkçesi “köpir”, Kırgız Türkçesi “köpürö”, Özbek Türkçesi “köprik”, Tatar Türkçesi “küpir”, Türkmen Türkçesi “köpri”, Uygur Türkçesi “körük” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 506- 507).

Köprüg sözcüğü yalnızca Divanü Lügati’t Türk’t e tespit edilmiştir.⁸⁸

“Köprüg/ Köprü” (DLT, 2005: 324).

2.5.5. Oluğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “küçük kayık” anlamlarında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin kökeni bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar, Eski Türkçedeki “yul” kelimesi ile bağına dikkat çekerken bazı araştırmacılar Ermeniceden geldiğini düşünmektedir (1999: 306). Gülensoy, sözcüğün manalarını “olgun, bir şeyin akmasına yarayan üst yanı açık boru, uyluk kemiği, ahır” şeklinde göstermektedir (2007: 19). Clauson, kelimenin “değersiz” manasında da kullanıldığını açıklamaktadır (1972: 137).

Oluğ kelimesi, “küçük kayık” anlamında Divanü Lügati’t Türk’t e tespit edilmiştir.⁸⁹

“Oluğ/ Küçük kayık, kök anlamı ağaç kütüğünün içi oyularak yapılmış herhangi bir şeydir” (DLT, 2005: 356).

2.5.6. Sal

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “deniz veya ırmak taşıtı” anlamlarında kullanılmıştır.

Eren, sal kelimesinin Türkçeden Moğolca, Farsça ve Macarca dillerine geçtiğini açıklamaktadır (1999: 352). Gülensoy, sal kelimesinin “üzüm ezmeye yarayan büyük tekne” manasının da kullanıldığını izah etmektedir (2007: 118).

⁸⁸ KTS’nde: “Köprüg/ Köprü” (2012: 477) şeklindedir.

⁸⁹ KTS’nde: “Oluğ/ Küçük kayık” (2012: 583) şeklindedir.

Clauson, sal sözcüğünün Hakaniye Türkçesinde “tar” şeklinin de olduğunu söylemektedir (1972: 824).

Azerbaycan Türkçesi “sal”, Başkurt Türkçesi “hal”, Kazak Türkçesi “sal”, Kırgız Türkçesi “sal”, Özbek Türkçesi “sal”, Tatar Türkçesi “sal”, Türkmen Türkçesi “sal”, Uyгур Türkçesi “sal” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 738- 739).

Sal kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁹⁰

“*Sal/ Sal*” (DLT, 2005: 464).

2.5.7. Satu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uyğur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Sanskritçe kökenli olmasının yanında “köprü” anlamında kullanılmıştır.

Satu sözcüğü, Maytrısimit’te sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“*Erdnilig satular/ Cevherli köprüler*” (M, 2019: 80).

“*Tör(t) satular bolur/ Dört köprü vardır*” (M, 2019: 81).

Satu kelimesi, Maytrısimit’te peşine “bol-” yardımcı fiilini alarak birleşik fiil fonksiyonunda görülmektedir.

“*Tör(t) satular bolur/ Dört köprü vardır*” (M, 2019: 81).

2.5.8. Tar

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Sanskritçe kökenli olup “su ulaşımını sağlayan küçük bir taşıt, sal” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, tar kelimesinin “sal” anlamının dışında “dar, sınırlanmış” ve “bir çeşit süt ürünü” manalarına dikkat çekmektedir (1972: 528).

Tar kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁹¹

“*Tar/ Sal*” (DLT, 2005: 534).

⁹⁰ KTS’nde: “*Sal/ Keleklerden veya sazlardan yapılan sal*” (2012: 653) şeklindedir.

⁹¹ KTS’nde: “*Tar/ Sal*” (2012: 225) şeklindedir.

2.5.9. Uçan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “iki yelkenli olan su ulaşımında yararlanılan küçük bir taşıt” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, uçan kelimesinin anlamını “gemi, kayık” gibi boyut olarak çeşitli şekillerde tanımlamaktadır (1972: 28).

Uçan kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁹²

“Uçan/ İki yelkenli tekne” (DLT, 2005: 613).

2.6. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları

2.6.1. Ağız

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir akarsuyun denize veya göle döküldüğü yer, kapların veya içi boş nesnelerin açık tarafı” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin köktaşı olarak Yakutça “uos” sözcüğünü vermektedir. Fakat bu sözün ilk şeklinin Çuvaşça “sivar” olmasından dolayı “ağır” olarak düşünmek gerektiğini bildirmektedir. Çuvaşçada bazen “y” ünsüzü türeyerek “yağır” biçiminde de varlığını sürdürmektedir (2007: 52). Eren, Çuvaşça “ağır” olan sözcüğün, “ağız” hâline dönüşmesinin sebebini Eski Türkçede “ı” sesinin karşılığının “z” ünsüzünün olmasıdır (1999: 4-5). Clauson, kelimenin Eski Türkçeden günümüze bazı fonetik değişimlere uğradığını belirtmektedir. Ayrıca çoğu modern dilde, “bir çeşit insan organı” anlamının yanında mecazen kullanılan “suyun, nehrin ağzı” manasına da dikkat çekmektedir (1972: 98).

Azerbaycan Türkçesi “ağız”, Başkurt Türkçesi “avız”, Kazak Türkçesi “avız”, Kırgız Türkçesi “oz”, Özbek Türkçesi “agız”, Tatar Türkçesi “avız”, Türkmen Türkçesi “ağız”, Uygur Türkçesi “eğiz” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 8-9).

Ağız kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁹³

⁹² KTS’nde: “Uçan/ İki yelkenli tekne” (2012: 858) şeklindedir.

⁹³ KTS’nde: “Ağız/ Irmağın, su tulumunun, testinin, küpün ağzı” (2012: 23) şeklindedir.

“Ağız/ Nehrin, su tulumunun, testinin, şarap küpünün ya da kuyunun ağzı” (DLT, 2005: 135).

2.6.2. Alış

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir su kaynağının aktığı noktalar” anlamında kullanılmıştır.

Alış sözcüğü yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁹⁴

“Alış/ Bir su kaynağının aktığı noktalar” (DLT, 2005: 139).

2.6.3. Biyaban

Taranılan eserlerde, Eski Türkçede yalnızca Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “çöl, sahra” anlamında kullanılmıştır.

Biyaban kelimesi yalnızca Kutadgu Bilig eserinde tespit edilmiştir.⁹⁵

“Kayısı biyabanda yügrür kezip/ Bitkin bir halde çöllerde koşar” (KB, 2006: 1018).

“Ya vahşi bolup men biyabanda yügrü/ Vahşi olup çöllerde koşayım” (KB, 2006: 1078).

2.6.4. Karkâğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “susuz veya çöle benzeyen bir yer” anlamında kullanılmıştır.

Karkâğ kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.⁹⁶

“Karkâğ tarmakı/ Bir tür bitki” (DLT, 2020: 686).

⁹⁴ KTS’nde: “Alış/ Su ağzı ve suyun havuza döküldüğü yer” (2012: 34) şeklindedir.

⁹⁵ KTS’nde: “Biyaban/ Çöl, sahra” (2012: 138) şeklindedir.

⁹⁶ KTS’nde: “Karkâğ/ Çöl, suyu ve bitkisi bulunmayan kırlar” (2012: 364) şeklindedir.

2.6.5. atlış

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “bir nehrin kollarının birleştiği yer” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, atlış kelimesinin bir kısaltma tabiri olduğunu açıklamaktadır. Ayrıca etimolojisi hakkında, “katıl-” fiilinden geldiğini düşünmektedir (1972: 601).

atlış kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.⁹⁷

“atlış/ Bir nehrin kollarının birleştiği yer” (DLT, 2005: 413).

Bu dönemde atlış kelimesi, isim unsur görevinin dışında aynı zamanda fiil fonksiyonunda, “su kollarının birleşmesi veya kavuşması” anlamında kullanılan bir yapıda tespit edilmiştir.⁹⁸

“Suw atlıştı/ Nehir kolları birleşti” (DLT, 2005: 413).

2.6.6. Kewli

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “su birikintisinin ağızı” anlamında kullanılmıştır.

Kewli kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.⁹⁹

“Kewli/ Sulama arkının ağızı” (DLT, 2005: 311).

2.6.7. Körtük

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “kum veya kar çölü” anlamında kullanılmıştır.

Körtük kelimesine yalnızca Maytrısimit’te rastlanılmıştır.¹⁰⁰

“Öñ körtüklerde yögürü/ Kum ve kar çöllerinde koşarak” (M, 2019: 157).

⁹⁷ KTS’nde: “atlış/ Su kollarının kavşıtında olan su birikintisi” (2012: 376) şeklindedir.

⁹⁸ KTS’nde: “atlış- / Su kollarının kavuşması” (2012: 376) şeklindedir.

⁹⁹ KTS’nde: “Kewli/ Irmak ağızı” (2012: 411) şeklindedir.

¹⁰⁰ EUTS’nde: “Körtük/ Kar yığımı, kar sahası” (2015: 117) şeklindedir.

2.6.8. Oğruğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “derenin dönemeci” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin sadece Tuvacada varlığını devam ettirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca “bir nehrin ağzında oluşan uçurum” şeklinde açıklamaktadır (1972: 90).

Oğruğ kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹⁰¹

“*Oğruğ/ Derenin dönemeci*” (DLT, 2005: 568).

2.6.9. Tamğa

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “herhangi bir denize, nehre akan su kolu” anlamında kullanılmaktadır.

Clauson, sözcüğün, “denize, nehre, göle akan su kolu” anlamının yanında “eşyalara ya da hayvanlara vurulan mülkiyet işareti” manasına da dikkat çekmektedir (1972: 505).

Tamğa kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁰²

“*Tamğa/ Herhangi bir denize, nehre akan su kolu*” (DLT, 2005: 526).

Divanü Lügati’t Türk eserinde, tamğa kelimesi yanına “suwı” kelimesini alarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“*Tamğa suwı* taşra çıgıp tagıg öter/ Bu *nehrin suyu* dağı delerek gelir” (DLT, 2005: 526).

2.6.10. Tarım

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bataklığa ya da göllere dökülen çay kolları” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, tarım tabirini, nehir ve türevleri için “tek bir hareketin ayrımı ya da dağılımı” anlamında açıklamaktadır. Bunun yanında “büyük bir nehir adı” manasında da kullanıldığını ifade etmektedir (1972: 548- 549).

¹⁰¹ KTS’nde: “*Oğruğ/ Vadinin kıvrımı, derenin dönemeci*” (2012: 352) şeklindedir.

¹⁰² KTS’nde: “*Tamğa/ Denize, göle veya dereye dökülen suyun kolu*” (2012: 729) şeklindedir.

Tarım sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹⁰³

“*Tarım/ Bataklıklara dökülen nehir kolları*” (DLT, 2005: 535).

Bu dönemde tarım kelimesi, bünyesine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak bir eylem şeklinde kullanılmıştır.¹⁰⁴

“*Tarımladı/ (Bir nehri veya bataklığı) kanaldan bir kanala, ada ada geçti*” (DLT, 2005: 535).

“*Tarımlar/ (Bir nehri veya bataklığı) kanaldan bir kanala, ada ada geçti*” (DLT, 2005: 535).

“*Tarımlamağ/ (Bir nehri veya bataklığı) kanaldan bir kanala, ada ada geçme*” (DLT, 2005: 535).

“*Ol ögüzni tarımladı/ O, nehri, bir adadan bir adaya, bir arktan öteki arka giderek geçti*” (DLT, 2005: 535).

2.6.11. Tüşürgü

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir su kaynağının arka açılan ağzı” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “değirmenden çıkan suyun akıntıyla birleştiği yer” şeklinde açıklamaktadır (1972: 566).

Tüşürgü sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹⁰⁵

“*Tüşürgü/ Bir su kaynağının arka açılan ağzı, değirmenden çıkan suyun akıntıyla birleştiği yer ve benzerleri*” (DLT, 2005: 611).

2.6.12. Yaban

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “susuz yer, çöl” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin manalarını “ıssız yer” ve “yabancı” şekillerinde tanımlamaktadır. Ayrıca Türkçede olan “biyaban” kelimesinin başındaki “bi” ekinin

¹⁰³ KTS'nde: “*Tarım/ Göllere, kumluklara dökülen çay kolları*” (2012: 756) şeklindedir.

¹⁰⁴ KTS'nde: “*Tarımla- / Irmağın bir adadan öbür adaya atlamak suretiyle geçmek*” (2012: 759) şeklindedir.

¹⁰⁵ KTS'nde: “*Tüşürgü/ Çayın ırmağa karışan ağzı*” (2012: 854) şeklindedir.

zamanla düştüğünü açıklamaktadır (1999: 437). Gülensoy, sözcüğün bazı ses değişimlerine uğrayarak Orta Türkçede “yawa, yafa, yava” biçimlerinde varlıklarını sürdürdüklerine dikkat çekmektedir (2007: 1023).

Azerbaycan Türkçesi “yaban, yabanı, vâhşi”, Başkurt Türkçesi “kırağay”, Kazak Türkçesi “jabayı, tağı”, Kırgız Türkçesi “capayı”, Özbek Türkçesi “yavvayı”, Tatar Türkçesi “kırğıy”, Türkmen Türkçesi “yabanı”, Uygur Türkçesi “yavayı” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 954- 955).

Yaban kelimesine, Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁰⁶

“Yaban/ Hayvanların ayaklarının battığı ve çıkarılmalarının zor olduğu bataklık” (DLT, 2020: 939).

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde yaban kelimesi, “karankulukları” sözcüğü ile birlikte bir isim tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“Yaban karanlıkulukları” (KurT, 2004: 95).

Satır Arası Kur’an Tercümesi eserinde yaban isim unsuru, peşine “ol-” yardımcı fiilini alarak birleşik eylem fonksiyonunda kullanılmıştır.

“Tüz yabanğa ol” (KurT, 2004: 244).

2.6.13. Yağmurçıl

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çok yağmur yağan yer” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “yağmuru çok olan yer” şeklinde açıklamaktadır (1972: 904).

Yağmurçıl kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.¹⁰⁷

“Yağmurçıl/ Çok yağmur yağan yer” (DLT, 2005: 649).

“Yağmurçıl yer/ Yağmurlu yer” (DLT, 2005: 649).

¹⁰⁶ KTS’nde: “Yaban/ Çöl, sahra, kır” (2012: 918) şeklindedir.

¹⁰⁷ KTS’nde: “Yağmurçıl/ Yağmuru çok olan yer” (2012: 923) şeklindedir.

2.6.14. Yaña

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ırmağın kenarı” anlamında kullanılmaktadır.

Clauson, kelimenin “bir şeyin kenarı” anlamının dışında Eski Türkçede “fil” ve “tekrar etme” manalarına da dikkat çekmektedir. Bunun yanında, “yanğa” ve “yanka” şekillerinde yanlış kullanımlarının da olduğunu açıklamaktadır (1972: 943).

Yaña sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁰⁸

“*Yaña/ İrmağın kenarı*” (DLT, 2005: 657).

2.6.15. Yoğuç/ Yuğuç

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ırmak ve derenin arkası” anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, kelimenin manasını “öbür taraf, öteye” şeklinde açıklamaktadır (2021: 908).

Yoğuç/ yuğuç sözcüğü yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹⁰⁹

“*Yoğuç/ Bir nehrin ya da su yolunun karşı yakası*” (DLT, 2005: 699).

Divanü Lügati’t Türk’te yoguç/ yuguç isim unsuru peşine “keç-” yardımcı fiilini alarak birleşik eylem olarak da kullanılmıştır.

“*Yoğuç keçtim/ Nehrin diğer yakasına geçtim*” (DLT, 2005: 699).

2.7. Su Temini İçin Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları

2.7.1. Atız/ Etiz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sulama kanalı” anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, atız kelimesinin anlamını “su yolları, su arkları arasındaki parsel, arazi, toprak parçası” şeklinde açıklamaktadır (2021: 81). Clauson, “iki bent

¹⁰⁸ KTS’nde: “*Yaña/ Herhangi bir ırmağın bir yanı*” (2012: 939) şeklindedir.

¹⁰⁹ KTS’nde: “*Yuğuç/ Herhangi bir ırmağın bir yanı*” (2012: 1021) şeklindedir.

arasındaki arazi” manasında ifade etmektedir. Diğer yandan, “küçük bir alan” anlamının da günümüzde yaşadığına dikkat çekmektedir (1972: 73).

Uygur Türkçesinde, Maytrısimit eserinde, atız sözcüğü bazı fonetik değişimlere uğrayıp “etüzlüg” isim unsurunu niteleyerek sıfat tamlaması yapısında tespit edilmiştir.

“Etüzlüg kayısı *ataz etüzlüg/ Kimi sulama kanalı vücutludur*” (M, 2019: 138).

Atız sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.¹¹⁰

“*Atız/ Suyun iki yanı arasındaki toprak parçası*” (DLT, 2005: 158).

Bu dönemde, atız isim unsuru, bünyesine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak bir eylem şeklinde kullanılmıştır.¹¹¹

“*Atızladı/ Su arkı yaptı*” (DLT, 2005: 158).

“*Er yerin atızladı/ Adam toprağına ark açtı, bent yaptı*” (DLT, 2005: 158).

“*Atızlar/ Su arkı yapar*” (DLT, 2005: 158).

“*Atızlamak/ Su arkı yapmak*” (DLT, 2005: 158).

“*Atızlandı/ Suda arklar açıldı*” (DLT, 2005: 158).

“*Yer atızlandı/ Toprağına arklar açıldı*” (DLT, 2005: 158).

“*Atızlanur/ Suda arklar açılır*” (DLT, 2005: 158).

“*Atızlanmak/ Suda arkların açılması*” (DLT, 2005: 158).

2.7.2. Ark/ Arık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su yolu ve ırmak, nehir” anlamlarında kullanılmıştır. Ancak bu başlıkta, sadece “su yolu” anlamı üzerinde durulmaktadır.

Eren, ağızlarda “arık” ya da “hark” biçimlerinde yaşadığını ve “hark” şeklinin başındaki “h” ünsüzünün sonradan türeme olduğunu açıklamaktadır. Kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak ise kesin yargılara varılamadığını, Ermeniceden geldiği

¹¹⁰ KTS’nde: “*Atız/ İki dere arasındaki su geçecek set*” (2012: 74) şeklindedir.

¹¹¹ KTS’nde: “*Atızla-/ Ark açmak, set yapmak*” (2012: 74), “*Atızlan-/ Sulanmak ve ekilmek için parçalara ayırmak*” (2012: 74), “*Etiz/ İki dere arasındaki set*” (2012: 255), “*Etizle-/ Ark açmak, set yapmak*” (2012: 255) şeklindedir.

düşüncesinin ise yanlış olduğu düşüncesindedir. Bunun yanında, her iki dilde de ortak bir kaynaktan kalma bir alıntı şeklinde kullanıldığı kanaatindedir (1999: 17).

Azerbaycan Türkçesi “arh”, Başkurt Türkçesi “arık”, Kazak Türkçesi “arık”, Kırgız Türkçesi “arık”, Özbek Türkçesi “arık”, Tatar Türkçesi “arık”, Türkmen Türkçesi “arık”, Uygur Türkçesi “erik, östäg” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 24-25).

Arık kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.

“*Arık/ Ark, ırmak, nehir*” (DLT, 2005: 149).

“*Suw arıqtın kırdı/ Su, oluktan taşı*” (DLT, 2005: 403).

“*Er arık kazdı/ Adam, su oluğu kazdı*” (DLT, 2005: 419).

“*Ol arık kırlattı/ O, ark için bir set ya da bent yaptı*” (DLT, 2005: 427).

“*Ol atın arığın sekritti/ O, atını arkın üzerinden atlattı*” (DLT, 2005: 481).

Divanü Lügati’t Türk’te arık kelimesi yanına ad unsuru olarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“*Arık kıdığı/ Arık kıyısı*” (DLT, 2005: 422).

Arık kelimesi, bünyesine yapım eki olarak bir yer adına karşılık gelen başka bir kavram da oluşturmuştur.

“*Arıklığı/ Arkli olan yer*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıklığı yer/ Üzerinde arklar olan yer*” (DLT, 2005: 149).

Divanü Lügati’t Türk’te, arık ad unsuru, peşine isimden fiil yapım ekini olarak fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.¹¹²

“*Arıqlandı/ Ark yaptırdı*” (DLT, 2005: 149).

“*Suw arıqlandı/ Su yolu açtı, ark yaptı*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıqlanur/ Ark yaptırır*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıqlanmak/ Ark yaptırmak*” (DLT, 2005: 149).

2.7.3. Çat

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kuyu” anlamında kullanılmıştır.

¹¹² KTS’nde: “*Arıqlan-/ Suyun akarak ark yapması, su yerde kendine ırmaklar gibi yol açması*” (2012: 51) şeklindedir.

Clauson, çat kelimesini, “yansımali bir ses” ve “kuyu” şeklinde anlamlarını açıklamaktadır. Ayrıca Soğdakça’da, “çat” sözcüğünün “kuyu” manasının halen mevcudiyetini sürdürdüğüne dikkat çekmektedir (1972: 401).

Çat sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹¹³

“Çat/ Kuyu” (DLT, 2005: 224).

2.7.4. Kırım

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su çukuru ya da hendeği” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kırım sözcüğünün genel olarak “hendek” anlamını taşıdığını fakat günümüzde “suyun akmasını sağlayan bir yapı” manasının yaşadığını açıklamaktadır (1972: 659- 660).

Karakalpakçada “kırım”, Türkmen Türkçesi “garım” şeklinde gösterilmektedir (Gülensoy, 2007: 465- 466).

Kırım kelimesine yalnızca Maytrısimit’te rastlanılmıştır.¹¹⁴

“Karımları/ Su çukuru” (M, 2019: 72).

Maytrısimit’te, kırım sözcüğü, hem “yiti kat” kelimesi ile nitelenerek bir sıfat tamlaması içerisinde hem de peşine “bol-” yardımcı fiilini getirerek eylem görevinde kullanılmıştır.

“Yapmış yiti kat karımları bolur/ Örölmüş yedi katlı su çukurları vardır” (M, 2019: 78).

2.7.5. Kır

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su oluğu, su bendi” anlamında kullanılmıştır.

Kır sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹¹⁵

“Kır/ Su bendi” (DLT, 2005: 425).

¹¹³ KTS’nde: “Çat/ Kuyu” (2012: 177) şeklindedir.

¹¹⁴ EUTS’nde: “Kırım/ Çukur, su hendeği” (2015: 168) şeklindedir.

¹¹⁵ KTS’nde: “Kır/ Su bendi” (2012: 419) şeklindedir.

Divanü Lügati't Türk'te, kır kelimesi, peşine "+IA" isimden fiil yapım ekini alarak fiil unsur görevinde de kullanılmıştır.

"*Kırladı/ Su arkı yaptı*" (DLT, 2005: 426).

"*Kırlar/ Su arkı yapar*" (DLT, 2005: 426).

"*Kırlamak/ Su arkı yapmak*" (DLT, 2005: 426).

"*Ol yerig kırladı/ O, toprakta su bendi açtı*" (DLT, 2005: 426).

"*Ol arık kırlattı/ O, ark için bir set ya da bent yaptı*" (DLT, 2005: 427).

2.7.6. Koğuş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, "su oluğu, ark" anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, kelimenin, sadece "deri" anlamını açıklamıştır (2021: 389). Mühenna, sözlüğünde sözcüğün manasını "ortası boş olan" şeklinde ifade etmektedir (1934: 44). Clauson, kelimeyi "deri" ve "oluk" olarak izah etmektedir. Ayrıca günümüzdeki anlamını, "okuldaki, hastanedeki büyük oda" biçiminde kullanıldığına dikkat çekmektedir (1972: 613).

Koğuş sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹¹⁶

"*Koğuş/ Su oluğu, ark*" (DLT, 2005: 435).

Divanü Lügati't Türk'te, koğuş kelimesi, peşine "+IA" isimden fiil yapım ekini alarak fiil unsur görevinde kullanılmıştır.¹¹⁷

"*Koğuşlandı/ (Su yol boyunca) aktı*" (DLT, 2005: 435).

"*Koğuşlanı/ (Su yol boyunca) akar*" (DLT, 2005: 435).

"*Koğuşlanmak/ (Su yol boyunca) akması*" (DLT, 2005: 435).

"*Suw koğuşlandı/ Su, yolu boyunca aktı*" (DLT, 2005: 435).

2.7.7. Köl-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, "su ile dolma" anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, "köl-" fiilini, "düşme, (gözyaşıyla) dolma" şeklinde açıklamıştır (2021: 402). Clauson, kelimenin, "suyun durgunlaşarak bir gölet ya da su birikintisi

¹¹⁶ KTS'nde: "*Koğuş/ Oluk, değirmen oluğu*" (2012: 441) şeklindedir.

¹¹⁷ KTS'nde: "*Koğuşlan-/ Su fışkırmak*" (2012: 441) şeklindedir.

oluşturması” şeklinde gerçek, “atın midesinin genişlemesi” olarak mecaz anlamda kullanıldığını ifade etmektedir (1972: 720).

Köl- eylemi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹¹⁸

“Kaqlar kamuğ kölerdi/ Gölcükler suyla doldu” (DLT, 2005: 288).

“Kölerdi/ Su birikti, toplandı” (DLT, 2005: 321).

“Kölerür/ Su birikti, toplanır” (DLT, 2005: 321).

“Kölermek/ Suyun birikmesi, toplanması” (DLT, 2005: 321).

“Kölerdi suw/ Su bir gölette birikti” (DLT, 2005: 321).

2.7.8. Kuduğ/ Kuyuğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük “su katmanına varılan dek kazılan, suyundan yararlanılan çukur, kuyu” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, sözcüğün, “kanal” ve “arık” olarak yanlış bir şekilde çevrildiğini açıklamaktadır. Bununla birlikte Eski Türkçede, “kudug” ya da “kuyug” biçimlerinde bulunduğunu ifade etmektedir (1972: 598).

Azerbaycan Türkçesi “guyu”, Başkurt Türkçesi “koyo”, Kazak Türkçesi “kudık, kuy”, Kırgız Türkçesi “kuduk”, Özbek Türkçesi “kuduk”, Tatar Türkçesi “koyı”, Türkmen Türkçesi “guyı”, Uygur Türkçesi “kuduk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 524- 525).

Kuduğ/ kuyuğ kelimesi yalnızca Altun Yaruk VI’da tespit edilmiştir.¹¹⁹

“Kuduğ içindä/ Kuyu içinde” (AYVI, 2009: 192).

Kuduğ/ kuyuğ sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹²⁰

“Kara körse tağ ya kuduğ körse üt/ Düşünde siyah, dağ, kuyu veya çukur görürse” (KB, 2006: 996).

“Öziñe kuduğ kazındı/ Kuyuyu kazma işini kendi üzerine aldı” (DLT, 2005: 420).

“Kuduğ/ Kuyu” (DLT, 2005: 447).

¹¹⁸ KTS’nde: “Köler-/ Göl hâline gelme, suyun toplanması” (2012: 463) şeklindedir.

¹¹⁹ EUTS’nde: “Kuduğ/ Kuyu, pınar, deniz” (2015: 185) şeklindedir.

¹²⁰ KTS’nde: “Kuyuğ/ Kuyu” (2012: 506) şeklindedir.

“*Ğudugda* suw bar, it burnı tegmes/ *Kuyuda* su vardır ama köpeğın burnu buna erişemez” (DLT, 2005: 447).

“Ğılan *ğudugka* tüşse ħurbağa ayğır bolur/ Yaban eşeğı *kuyuya* düştüğünde, ħurbağa ayğır olur” (DLT, 2005: 450).

“*Ğuyug/ Kuyu*” (DLT, 2005: 457).

“*Ğudug*” (KurT, 2004: 53).

Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde, ħudug kelimesi hem sıfat görevinde hem de nitelenen yapıda bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“Bu dünya tünek ol *ħaranħu ħudug*/ Bu dünya bir zindan, *karanlık bir kuyudur*” (KB, 2006: 908).

“*Ğuduğluğ ew/ Kuyulu ev*” (DLT, 2005: 441).

Bu dönemde, ħudug sözcüğü, bünyesine bir yapım eki olarak da kullanımına devam etmiştir.

“*Ğuduğluğ/ Kuyulu olan yer*” (DLT, 2005: 441).

“*Ğuduğluğ ew/ Kuyulu ev*” (DLT, 2005: 441).

Satır Arası Kur’an Tercümesinde, ħudug kelimesi, bir isim tamlaması yapısında sadece tamlanan görevinde kullanımı tespit edilmiştir.

“*Ğudug idiläri*” (KurT, 2004: 75).

“*Ğudug bodını*” (DLT, 2004: 203).

2.7.9. Mizab

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “su yolu” anlamında kullanılmıştır.

Ayverdi, kelimenin Arapça “ezb-vuzüb (su akmak)” kökünden türediğini açıklamaktadır (2010: 830).

Mizab kelimesine yalnızca Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.¹²¹

“Tilese fuğa’ bir tilese *mizab*/ İster fuka’ (arpa suyu), ister *mizab* (sofra suyu) istersen” (KB, 2006: 794).

¹²¹ KTS’nde: “*Mizab/ Su yolu, oluk*” (2012: 543) şeklindedir.

2.7.10. Mıyanlık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Sanskritçe kökenli olup “hayrat, çeşme” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “hayırsever bir tesis, yapı” olarak açıklamaktadır (1972: 773).

Mıyanlık sözcüğü yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹²²

“*Mıyanlık/ Gelip geçenlerin su içmeleri için yollara yapılmış hayrat*” (DLT, 2005: 346).

2.7.11. Oluk

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su yolu, bir şeyin akmasını sağlayan üst yanı açık boru” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin kökeninin bilinmediğini dile getirmekle birlikte bazı araştırmacıların, oluk kelimesinin, Türkçe bir türev olduğunu düşündüklerini açıklamıştır. Eski Türkçede “yul” (yulak, yulat), “çay veya göl” sözüyle oluk arasındaki bağlantının karışık olduğunu bildirmiştir. Başka bir görüş ise, sözcüğün, “oy-” fiil kökünden geldiği düşüncesidir. Çuvaşça “valak” isminin karşılıkları arasında Türkçe “yalak” biçimini de saymaktadır. Diğer bir görüş, kelimenin, Ermeniceden alındığı yönündedir. Son görüş ise, Macarca “valyuk” kelimesinin, “oluk” isminden geldiği sık sık dile getirilmiştir (1999: 306). Gülensoy, kelimenin “olgun, uyluk kemiği, ahır” anlamlarına da dikkat çekmektedir (2007: 19). Clauson, “oluk” isminin açıklarken diğer sözlüklerde olmayan “tekne, değersiz” manalarını da göstermektedir (1972: 136-137).

Azerbaycan Türkçesi “nov”, Başkurt Türkçesi “ulak, hıvlık, yalğış”, Kazak Türkçesi “nava”, Kırgız Türkçesi “no, su tütük”, Özbek Türkçesi “tärnav”, Tatar Türkçesi “ulak, kolaşa, yalğış”, Türkmen Türkçesi “ternav”, Uygur Türkçesi “nor” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 660-661).

Oluk sözcüğü yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹²³

¹²² KTS’nde: “*Mıyanlık/ Yollarda yolcuların su içmeleri için yapılan hayrat*” (2012: 548) şeklindedir.

¹²³ KTS’nde: “*Oluk/ Oluk, yalak*” (2012: 583) şeklindedir.

“Oluk/ Gelip geçenlerin su içmeleri için yollara yapılmış hayrat” (DLT, 2005: 356).

2.7.12. Tuğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su bendi” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarını “sembol” ve “doğmak” şeklinde açıklayıp “su bendi” manasından söz etmemektedir (1972: 463-464).

Tuğ sözcüğü yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹²⁴

“Tuğ/ Su bendi” (DLT, 2005: 588).

Bu dönemde, tuğ kelimesi, bünyesine “+IA” isimden fiil yapım eki alarak bir fiil şeklinde kullanılmıştır.¹²⁵

“Tuğladı/ Su bendini kapadı” (DLT, 2005: 589).

“Ol yarığ tuğladı/ O, yarığı ya da su bendini kapadı” (DLT, 2005: 589).

“Tuğlar/ Su bendini kapar” (DLT, 2005: 589).

“Tuğlamak/ Su bendini kapamak” (DLT, 2005: 589).

Divanü Lügati’t Türk eserinde, tuğ isim unsuru, peşine “ur-” yardımcı fiilini alarak birleşik fiil yapısını oluşturmaktadır.

“Suwқа tuğ ur/ Suyun önüne bir bent inşa et” (DLT, 2005: 588).

2.8. Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları

2.8.1. Arı-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “temizlemek” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimeyi isim unsuru anlamını “temiz” ve “hayvan, arı” hâlinde, fiil ögesi manasını “temizlemek” biçiminde göstermektedir (2007: 73-74). Clauson, sözcüğün bazı fonetik değişikliklere uğrayarak “art-” şeklinde günümüze geldiğini açıklamaktadır (1972: 207).

¹²⁴ KTS’nde: “Tuğ/ Su bendi” (2012: 827), “Tuğan/ Set, engel” (2012: 827) şeklindedir.

¹²⁵ KTS’nde: “Tuğla-/ Su gediğini kapama” (2012: 827) şeklindedir.

Arı- fiili, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Huastuanift ve Maytrisimit eserlerinde tespit edilmiştir.¹²⁶

“Burhanlar uluş (ın tolu tükel) *arıtayın*/ Buddhalar ülke(sini), tasavvuru (ve) kelimesi kifayetsiz (olan)ı, (tam olarak) *temizleyeyim*” (AYV, 2009: 171).

“Suvka kirip at’ özin yumış *arıtmış*/ Suya girip vücudunu yıkayıp *temizlemiş*” (AYVI, 2009: 170).

“*Arıtdı* erser anı men seki(z)/ *Temizledi* ise onu ben sekiz” (M, 2019: 70).

“Yirin sipirser *arıtsar* evig bark/ Süpürseler, *temizleseler*, evi barkı” (M, 2019: 109).

Altun Yaruk V’te “arı-” eylemi, “-mAk” isim fiili birlikte kullanılmıştır.

“*Arınmaknuñ* tüşiñe/ *Temizliğin* düşüne” (AYV, 2009: 174).

“Arığ süzük *arınmak*/ Tertemiz *arınma*” (AYV, 2009: 174).

“*Arınmaqlıg* yar(u)kuğ/ *Arınma* ışığını elde edebileyim” (AYV, 2009: 174).

Altun Yaruk VI, Maytrisimit ve Huastuanift eserlerinde “arı-” kelimesi peşine “-(X)p, -I” zarf fiil eklerini alarak fiilimsi unsuru şeklinde tespit edilmiştir.

“Suvka kirip arıtı yunup *arıtınıp*/ Suya girip temizlenerek *arınıp*” (AYV, 2009: 187).

“Tükäti *arıtı* tutu umad(ı)m(ı)z/ Tüm (günahlarımızdan) *arınmayı* dileriz” (H, 2019: 89).

“Alku nızvanı ...-larığ *arıtıp*/ Bütün ihtiraslarını *temizleyip*” (M, 2019: 113).

Arı- eylemine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig, Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹²⁷

“*Arıtsa* boğuz boldı asğın ögüz/ Böyle yapanın ulaşacağı nimetler *temizse*, nehir gibi bol ve devamlı olur” (KB, 2006: 896).

“*Arıttı*/ *Temizletti*” (DLT, 2005: 149).

“Ol tarığ *arıttı*/ O, buğdayı *ayıkladı*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıtur*/ *Temizletir*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıtmak*/ *Temizletmek*” (DLT, 2005: 149).

“*Arındı*/ *Temizlendi*” (DLT, 2005: 149).

¹²⁶ EUTS’nde: “*Arınmak*/ *Arınmak*, *temizlenmek*” (2015: 19), “*Arıtınmak*/ *Arınmak*, *temizlenmek*” (2015: 19), “*Arıtmak*/ *Temizletmek*” (2015: 19) şeklindedir.

¹²⁷ KTS’nde: “*Arın*-/ *Temizlenmek*” (2012: 51), “*Arındurul*-/ *Temizlenmek*, *arındırılmak*” (2012: 51), “*Arıt*-/ *Temizlemek*, *arındırmak*” (2012: 52), “*Arıtıl*-/ *Temizlenmek*” (2012: 52), “*Arıt(t)ur*-/ *Temizlettirmek*” (2012: 52) şeklindedir.

“Er arındı/ Adam yıkandı” (DLT, 2005: 149).

“Arınur/ Temizlenir” (DLT, 2005: 149).

“Arınmak/ Temizlenmek” (DLT, 2005: 149).

“Tanrı arıtur” (KurT, 2004: 66).

“Kim ol arıtğay” (KurT, 2004: 264).

“Kötrülmüş arıtılmış” (KurT, 2004: 264).

“Tawarnı arır” (KurT, 2004: 277).

Arı- fiili, Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde “-mAk” isim fiil, “-An, -gAn” sıfat fiil, “-U” zarf fiil ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

“Arıtmakka” (KurT, 2004: 263).

“Arıtmakni” (KurT, 2004: 264).

“Anı arığlanlar” (KurT, 2004: 198).

“Arığlananlar” (KurT, 2004: 211).

“Arındurulğan” (KurT, 2004: 236).

“Arığlayu” (KurT, 2004: 77).

2.8.2. Çimülgü

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu kelime, “yikanma, yikanma yeri” anlamlarında kullanılmıştır.

Çimülgü sözcüğü yalnızca Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, “bu” işaret sıfatı ile nitelenerek isim unsur görevinde kullanılmıştır.¹²⁸

“Bu çimülgü turur” (KurT, 2004: 154).

2.8.3. Sermet-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir şeyi sudan ayırma, süzme” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, sözcüğün “süzme” anlamının yanında, “balığı zorla dışarıya çıkarma” manasına da dikkat çekmektedir (1972: 853).

Sermet- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmaktadır.¹²⁹

¹²⁸ KTS’nde: “Çimülgü/ Yikanma, yikanma yeri” (2012: 190) şeklindedir.

“Sermet-/ (Sıvı şeylerden) çıkma, süzülme” (DLT, 2005: 483).

2.8.4. Soğun-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sidikten ve benzerlerinden temizlenmek” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimeyi “sugun-” şeklinde madde başı alarak “yılanmak, (saçları) yıkamak, yılanmak, banyo yapmak” anlamlarına dikkat çekmektedir (2021: 627). Clauson, bu sözcüğün Arapça olan ikinci çevirisinin hatalı olduğunu ve “kendini tüketme” anlamının kullanılması gerektiğini ifade etmektedir (1972: 813).

Soğun- eylemine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmaktadır.¹³⁰

“Soğundu/ Sidikten ve benzerlerinden temizlendi” (DLT, 2005: 498).

“Er soğundu/ Adam, (işedikten sonra) abdest aldı” (DLT, 2005: 498).

“Soğnur/ Sidikten ve benzerlerinden temizlenir” (DLT, 2005: 498).

“Soğunmak/ Sidikten ve benzerlerinden temizlenmek” (DLT, 2005: 498).

2.8.5. Süz-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “süzme, temizleme” olarak gerçek anlamda, “zayıflama” şeklinde mecaz manada kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin çeşitli yapım ekleri ile farklı anlamlarda ifade edildiğini örneklerle açıklamaktadır (2007: 831- 832). Clauson, sözcüğün gerçek anlamda “süzme”, mecaz anlamda “bir işi sınıflama” ve “aşırı uykusuzluktan gözleri erimek” şekillerine de dikkat çekmektedir (1972: 861).

Azerbaycan Türkçesi “süzmək”, Başkurt Türkçesi “hözöv”, Kazak Türkçesi “süzüv”, Kırgız Türkçesi “süzü”, Özbek Türkçesi “süzmek”, Tatar Türkçesi “sözü”, Türkmen Türkçesi “süzmek”, Uygur Türkçesi “süzmək” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 806- 807).

Süz- fiiline, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk VI, Maytrisimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi’nde rastlanılmaktadır.¹³¹

¹²⁹ KTS’nde: “Sermet-/ Bir şeyi sudan ayırma, süzme” (2012: 672) şeklindedir.

¹³⁰ KTS’nde: “Soğun-/ Sidikten ve benzerlerinden temizlenmek” (2012: 692) şeklindedir.

“Süzülmäk/ Temizlenmek” (AYVI, 2009: 202).

“Arhantқа оқ сүзүлти/ Günahlarından temizlendi” (M, 2019: 116).

“Sevinti süzülti inçä tep tedi/ Sevindi, kötülüklerden arındı ve şöyle konuştu” (PKVPH, 2020: 54).

Süz- eylemi, Altun Yaruk VI eserinde, -(X)p zarf fiil ekini, Maytrısimit’te, “-mAk” isim fiil ekini alarak eylemsi şeklinde tespit edilmiştir.

“Ädgü kılinçқа uluğ süzülmäkkä/ Sevaplı davranışa, yüce temizliğe” (AYVI, 2019: 228).

“Süzülüp kütğarguğu ol tın(lıg)/ İnanıp kurtarılacak olan o yaratıkları” (M, 2019: 46).

“Süzüp amırtğurup/ Durultup, teskin edip” (M, 2019: 162).

Altun Yaruk VI eserinde “süz-” fiili “süzök” isim unsuru ile birlikte “suv” kelimesini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“Süzülmis süzök suv, soğıkğa tükäl/ Arıtılmış temiz su soğukluğuna sahipse” (AYVI, 2009: 222).

Süz- eylemine, Divanü Lügati’t Türk’te “-l, -n, -ş, -tUr” fiilden fiil yapım ekini rastlanılmıştır.¹³²

“Süzdi/ Süzdü” (DLT, 2005: 518).

“Süzer/ Süzer” (DLT, 2005: 518).

“Süzmek/ Süzmek” (DLT, 2005: 518).

Süz- fiili, “-l, -n, -ş, -tUr” fiilden fiil yapım ekini alarak Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.¹³³

“Suw süzüldi/ Su süzüldü” (DLT, 2005: 518).

“Süzlündi/ Süzüldü” (DLT, 2005: 518).

“Süzlünür/ Süzülür” (DLT, 2005: 518).

“Süzlünmek/ Süzülmek” (DLT, 2005: 518).

“Süzlüşdi/ Süzüldü” (DLT, 2005: 518).

¹³¹ EUTS’nde: “Süzümäk/ Süzmek, temizlemek” (2015: 215), “Süzülmäk/ Süzülmek, temizlenmek” (2015: 215) şeklindedir.

¹³² KTS’nde: “Süz-/ Süzmek” (2012: 714) şeklindedir.

¹³³ KTS’nde: “Süzlün-/ Süzülmek” (2012: 715), “Süzlüş-/ Süzülmek” (2012: 715), “Süztür-/ Süzdürmek” (2012: 715), “Süzül-/ Süzülmek” (2012: 715), “Süzün-/ Süzülür gibi görünme” (2012: 715) şeklindedir.

“Süzlüşür/ Süzülür” (DLT, 2005: 518).
“Süzlüşmek/ Süzülmek” (DLT, 2005: 518).
“Süztürdi/ Süzdürdü” (DLT, 2005: 518).
“Süztürür/ Süzdürür” (DLT, 2005: 518).
“Süztürmek/ Süzdürmek” (DLT, 2005: 518).
“Süzündi/ Temizlendi” (DLT, 2005: 518).
“Süzüldi/ Süzüldü” (DLT, 2005: 518).
“Süzlür/ Süzülür” (DLT, 2005: 518).
“Süzülmek/ Süzülmek” (DLT, 2005: 518).
“Suwlar kamuğ süzlüşdi/ Sular süzülerək tamamen arındırıldı” (DLT, 2005: 518).
“Suw süzlündi/ Su süzüldü” (DLT, 2005: 518).
“Ol suw süzdi/ O, suyu süzdü” (DLT, 2005: 518).
“Süzündi suw/ Su temizlendi” (DLT, 2005: 518).
“Ol suw süztürdi/ O, suyun süzülmesine emretti” (DLT, 2005: 518).
“Süzündi/ Süzüyor gibi gösterdi” (DLT, 2005: 519).
“Süzünür/ Süzüyor gibi gösterir” (DLT, 2005: 519).
“Süzünmek/ Süzüyor gibi göstermek” (DLT, 2005: 519).
“Er öziñe suw süzündi/ Adam kendisi için su süzüyormuş gibi göründü” (DLT, 2005: 519).

2.8.6. Yu-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yikanmak, temizlenmek” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin halk ağzında “yu-, yuğ-, yuy-, yü-, yüğ-, yüv-” şekillerinde yaşadığını açıklamaktadır. Orta Türkçede “yuba- (ihmal etmek)” biçiminin de olduğunu ifade etmektedir (2007: 566). Clauson, sözcüğün hem baş harfinin hem de ünsüzlerin bazı fonetik değişimlere uğradığına dikkat çekmektedir (1972: 870).

Yu- fiiline, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi ve Maytrısimit eserlerinde rastlanılmıştır.¹³⁴

“Suvğa kirip at’ özin *yumuş* arıtmış/ Suya girip vücudunu *yıkayıp* temizlemiş” (AYVI, 2009: 170).

“Tözün yulluğ suvın *yud(um)*/ Asıl çayların suyu ile *yıkadım*” (M, 2019: 70).

“Arığ *yunar*/ Temiz *yıkanır*” (M, 2019: 159).

Yu- eylemi, Altun Yaruk V ve Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi eserlerinde, -(X)p zarf fiil ekini alarak eylemsi görevinde kullanılmıştır.

“Suvğa kirip arıtı *yunup* arıtınıp yağı arığ/ Suya girip *temizlenerek arınıp*” (AYV, 2009: 187).

“*Yup.../ Yıkayıp...*” (EUADFH, 2019: 78).

Yu- fiiline, Karahanlı Türkçesinde Atabetü’l Hakayık, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.¹³⁵

“Uminçsız bolup candın elgin *yudı*/ Ümidini keserek canından elini *yıkadı*” (KB, 2006: 270).

“Turup *yundı* kıldı yana tañ namaz/ Kalkıp *abdest aldı* ve sabah namazını kıldı” (KB, 2006: 588).

“Turup kıptı *yundı* kör ögdülmiş/ Ögdülmiş kalkıp *abdest aldı*” (KB, 2006: 828).

“Yana kıptı *yundı* tonandı tükel/Ögdülmiş kalktı, *yıkandı*, giyinip hazırlandı” (KB, 2006: 840).

“Yana kıptı *yundı* tarandı arığ/ Ögdülmiş tekrar kalktı, *abdest aldı*” (KB, 2006: 1026).

“*Yudı/ Yıkadı*” (DLT, 2005: 706).

“Ol ton *yudı*/ O, giysiyi *yıkadı*” (DLT, 2005: 706).

“Er ton *yudı*/ Adam, giysiyi *yıkadı*” (DLT, 2005: 706).

“*Yur/ Yıkar*” (DLT, 2005: 706).

“*Yumağ/ Yıkamak*” (DLT, 2005: 706).

“*Qanığkan bile yumas/ Kan kanla yıkanmaz*” (DLT, 2005: 706).

¹³⁴ EUTS’nde: “*Yunmağ/ Yıkanmak*” (2015: 305), “*Yumağ/ Yıkanma, temizlenme*” (2015: 305) şeklindedir.

¹³⁵ KTS’nde: “*Yu-/ Yıkamak, abdest almak*” (2012: 1020), “*Yun-/ Yıkanmak, boy abdesti almak*” (2012: 1026), “*Yundı/ Yemek yedikten sonra kapların yıkanması*” (2012: 1027) şeklindedir.

“Yundi/ Yıkandı” (DLT, 2005: 711).

“Yunar/ Yıkanır” (DLT, 2005: 711).

“Yunmak/ Yıkanmak” (DLT, 2005: 711).

“Ne türlüğ arığ sızarır yudısa/ Ne türlü na-pak yıkamakla temizlenir” (AH, 2016: 77).

“Ahılık kamu gayb kirini yuyur/ Sahabet bütün ‘ayıb kirini yıkar” (AH, 2016: 83).

“Arımaz niçe yusa kan birle kan/ Ne kadar yıkansa kan ile kan temizlenmez” (AH, 2016: 93).

Atabetü’l Hakayık ve Kutadgu Bilig eserlerinde, yu- fiil kökü peşine -(X)p zarf fiil ekini alarak kullanılmıştır.

“Arıgsızını yalıhuq suvun yup arır/ İnsan temiz olmayan şeyleri suyla yıkayıp temizler” (KB, 2006: 422).

“Yunup kıldı yatğu namazın turup/ Kalkıp abdest alıp yassı namazını kıldı” (KB, 2006: 828).

“Cahil yup arımas/ Cahil yıkanmakla arınmaz” (AH, 2016: 77).

2.9. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları

2.9.1. Balçık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “içerisinde kil oranı yüksek, su geçirmez, koyu renkli yapışkan çamur, toprak” anlamında kullanılmıştır.

Eren, Orta Türkçede, Oğuzca “balık”, Arguca “balk”, çamur anlamındaki sözcüğe +(a)ç eki getirilerek oluştuğunu düşünmektedir. Diyalektlerde “balkaç” biçiminin göçüşme sonucunda “balçak” şeklini aldığı kanaatindedir. Ayrıca Moğolca “balçığ” kelimesi Türkçeden alınmıştır (1999: 35). Gülensoy, Anadolu ağızlarında “balçak” ve “balçılı” kullanımlarına dikkat çekmektedir (2007: 105). Clauson, balçık sözcüğünün, türlü göçüşmelere ve çeşitli ses değişmelerine uğradığını dile getirmiştir (1972: 333).

Azerbaycan Türkçesi “palçığ”, Başkurt Türkçesi “balsık”, Kazak Türkçesi “balşık”, Kırgız Türkçesi “balçık, batkak”, Özbek Türkçesi “balçık”, Tatar Türkçesi “balçık, sutlı balçık”, Türkmen Türkçesi “palçık”, Uygur Türkçesi “lay, patkak, balçık” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 48- 49).

Balçık kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹³⁶

“*Balçık/ Çamur*” (DLT, 2005: 168).

“*Balçık* balık yoğrulur/ Kil ve *çamur* yığılır” (DLT, 2005: 353).

“Titigden *balçık*dın” (KurT, 2004: 57).

“*Balçık*dın” (KurT, 2004: 120).

“*Balçık*dın yana” (KurT, 2004: 120).

“Anlarını *balçık*dın yapşu turur” (KurT, 2004: 145).

2.9.2. Batıg

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük “bataklık” anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, kelimenin “bataklık, bataklık çamuru” anlamının dışında, “batış, çöküş” manasına da dikkat çekmektedir (2021: 151). Clauson, sözcüğün “bat-” fiil kökünden geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca bat- eylemine çeşitli yapım ekleri getirilerek farklı kelimelerin de oluştuğunu açıklamaktadır (1972: 301).

Batıg kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹³⁷

“Fırağ kâdğuları tenizde *batıg*/ Fırakın kaygıları denizden *daha derindir*” (KB, 2006: 1024).

“*Batıg*/ Bir su yatağının, nehrin derin yeri” (DLT, 2005: 174).

“*Batıg* tãñiz içindä” (KurT, 2004: 69).

“*Batıg* suw tãg açtı” (KurT, 2004: 93).

Kutadgu Bilig’de batıg sözcüğü, “teşsiz” kelimesiyle nitelenmiş olarak sıfat tamlamasında isim unsur görevinde tespit edilmiştir.

¹³⁶ KTS’nde: “*Balçık/ Çamur*” (2012: 93) şeklindedir.

¹³⁷ KTS’nde: “*Batıg/ Bataklık, kumlu çamur*” (2012: 102) şeklindedir.

“Tatığğa yanut ornı *teşsiz batıg*/ Zevk karşılığında elde edilen yer *berbat bir bataklık*tır” (KB, 2006: 810).

2.9.3. Çalpañ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çamur” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimeyi “çalpak” şeklinde madde başı gösterip “bataklık, bataklık çamuru” anlamının dışında, “kir, pislik” manasına da dikkat çekmektedir (2021: 219). Clauson, çalpan sözcüğünün sadece “sıvı çamur” anlamını ifade etmektedir (1972: 418).

Çalpañ sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹³⁸

“*Çalpañ/ Çamur*” (DLT, 2005: 219).

2.9.4. Lıyu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir çeşit çamur” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin “letu” şeklinde de bu dönemde görüldüğünü ifade etmektedir. Bunun yanında ilk sesli harfin uzun okunması gerektiğini ve bu kelimenin yozlaşmış olabileceğini açıklamaktadır (1972: 764).

Lıyu sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹³⁹

“*Lıyu/ Kuruduğu zaman sert kil haline gelen çamur*” (DLT, 2005: 339).

2.9.5. Öyük/ Üyük

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “balçık, çamur” anlamında kullanılmıştır.

Eren, Türkçe “öy-” fiil köküne “-k” eki getirilerek oluşturulmuştur. Çağdaş Türk diyalektlerinde “öy- (yığmak)” şeklindedir (1999: 181). Gülensoy, kelimenin “civık bir çeşit çamur” anlamının dışında “tepe gibi yüksek olan yerler” manasına da dikkat çekmektedir (2007: 401- 402). Clauson, sözcüğün isim unsur bünyesinde

¹³⁸ KTS’nde: “*Çalpañ/ Çamur*” (2012: 175) şeklindedir.

¹³⁹ KTS’nde: “*Lıyü/ Kuruyunca kuru balçık olan ince kumlu çamur*” (2012: 527) şeklindedir.

“öyük”, fiil yapısında ise “öyük-” olmak üzere iki farklı şekilde bu dönemde görüldüğünü ifade etmektedir (1972: 271).

Öyük/ üyük kelimesi, Uyğur Türkçesinde yalnızca Altun Yaruk V’te, tamlayan olarak bir isim tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“Emgeklig öyük(*din tınl(ı)ğlarığ*) bütüreyin/ Izdırap *bataklığın(dan canlılar)ı* dışarı çekip çıkarayım” (AYV, 2009: 171).

Öyük/ üyük kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁴⁰

“Üyük çim osuğluğ bolur bilgeler/ Bilgeler *sulak yerlere* benzer” (KB, 2006: 246).

“Üyükke kirigli üyüldi *qodı/ Bataklığa* giren dibe batar, kimse oradan bir daha çıkamaz” (KB, 2006: 562).

“Örü tartğıl özni *üyüktin* *qutul/ Kendini yukarı çek, bataklıktan* kurtul” (KB, 2006: 562).

“Öyük/ Bataklık” (DLT, 2005: 383).

“Öyük yer/ Bataklık yer, *yutan kum basıldığı zaman ayağın içinde kaybolduğu ve su ya da benzer bir etken nedeniyle bir daha dışarı çekilemediği kumluk yer*” (DLT, 2005: 383).

Bu dönemde, öyük isim unsuru, fiil fonksiyonunda kullanılmıştır.¹⁴¹

“Üyükke kirigli *üyüldi qodı/ Bataklığa* giren *dibe batar*, kimse oradan bir daha çıkamaz” (KB, 2006: 562).

“Üyükti/ *Battı*” (DLT, 2005: 642).

“Anığ adaqı *qumda üyükti/ Onun ayağı, yutan kuma battı*” (DLT, 2005: 642).

“Üyker/ *Batar*” (DLT, 2005: 642).

“Üyükmek/ *Batmak*” (DLT, 2005: 642).

Kutadgu Bilig eserinde, üyük kelimesi, tamlayan olarak bir isim tamlaması yapısında tespit edilmiştir.

“Ayı sevme dünya *tüpi ol üyük/ Bu dünyaya gönül verme, onun dibi bataklıktır*” (KB, 2006: 562).

¹⁴⁰ KTS’nde: “Öyük/ *Balçık, çamur*” (2012: 625), “Üyük/ *Sulak yer, bataklık*” (2012: 910) şeklindedir.

¹⁴¹ KTS’nde: “Üyük-/ *Gömülmek, batmak*” (2012: 910) şeklindedir.

Kutadgu Bilig’de üyük kelimesi, “ked, ol, sukum” sözcükleri ile nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“Bu dünya tüpi *ked üyük ol sukum*/ Bu dünyanın dibi kurutulması *imkānsız bir bataklık*tır” (KB, 2006: 664).

Divanü Lügati’t Türk’te öyük/ üyük kelimesine, bazı fonetik değişimlere uğrayarak “özük” şeklinde rastlanılmıştır.¹⁴²

“Özük/ Bataklık ya da sele maruz kalmış bölge” (DLT, 2005: 385).

2.9.6. Sağızlıg

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yapışkan olan bir çeşit çamur” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin bazı ses değişimlerine uğradığını açıklamaktadır. Bunun yanında anlamsal olarak “yapışkan çamur” manasının dışında “sağızlıg er (sakız sahibi olan adam)” yapısına da dikkat çekmektedir (1972: 818).

Sağızlıg kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁴³

“Sağızlıg/ Yapışkan çamur” (DLT, 2005: 463).

“Sağızlıg yer/ Killi toprak” (DLT, 2005: 463).

2.9.7. Tepiz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bataklık, çorak yer, otlaklık” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “tuzlu yer” olarak açıklamaktadır. Ayrıca mecaz yoluyla “kin, imrenme” duygularını ifade etmek için kullanılmıştır. Etimolojik görüşü, anlamsal açıdan belirgin olmadığından dolayı kelimenin “tep-” fiil kökünden geldiği düşüncesini reddetmektedir (1972: 448).

Tepiz kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.

“Tepizler çokraşdı/ Batak yerler kaynadı, fokurdadı” (DLT, 2005: 241).

“Tepiz/ Bataklık ya da çorak yer” (DLT, 2005: 552).

¹⁴² KTS’nde: “Özük/ Oyularak havuz yapılan her yer” (2012: 628) şeklindedir.

¹⁴³ KTS’nde: “Sağızlıg/ Çamuru yapışkan” (2012: 647) şeklindedir.

2.9.8. Titig

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kil, çamur” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin “ev inşasında yararlanılan ham madde, çamur” anlamı dışında, “ağrı, sızı” manasına da dikkat çekmektedir. Sözcüğün “balçık” kelimesi ile kullanımının benzerliği üzerinde durmaktadır (1972: 455).

Titig kelimesine, Uygur Türkçesinde Aç Bars Hikayesi, Irk Bitig ve Maytrısimit eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁴⁴

“Tebe *titigke* tüşmiş/ Deve, *çamura* düşmüş” (I, 2011: 277).

“Turkuru yatmışın akmış kanı tuprakta *titig* yoğrulup/ Darmadağın durduğunu, akan kanının toprakla *çamur* (gibi) yoğrulup” (ABH, 2009: 86).

“*Titigin* kerpicin/ *Balçık* ve kerpiçler ile” (M, 2019: 172).

Maytrısimit’te titig kelimesi, “bu” ve “ödeki” isim unsurları tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“*Bu ödeki titig/ Bu devirdeki çamur*” (M, 2019: 172).

Titig sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁴⁵

“Er *titig* suwladı/ Adam, *kile* su kattı” (DLT, 2005: 512).

“*Titig/ Çamur, kil*” (DLT, 2005: 571).

“*Titigdin* balçıkydın” (KurT, 2004: 57).

Kutadgu Bilig’de titig kelimesi, peşine isimden isim yapım eki alarak yeni bir sözcük şeklinde varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁶

“Karañku *titigsig* bu bürk ev içi/ Bu kubbe evin içi *balçıktan* yapılmış ve karanlıktır” (KB, 2006: 652).

2.9.9. Toy

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çamur” anlamında kullanılmıştır.

¹⁴⁴ EUTS’nde: “*Titig/ Balçık, çamur*” (2015: 241) şeklindedir.

¹⁴⁵ KTS’nde: “*Titig/ Çamur, balçık*” (2012: 809), “*Titik/ Çamur*” (2012: 809) şeklindedir.

¹⁴⁶ KTS’nde: “*Titigsig/ Çamurdan yapılmış*” (2012: 809) şeklindedir.

Gülensoy, kelimenin anlamlarını “gençliği sebebiyle görgüsüz ve beceriksiz olan”, “ziyafet, ölen” ve “böcek ve tane ile beslenen, eti için avlanan, kızıl tüylü bir kuş” şeklinde açıklamaktadır. Çamur manasından bahsetmemektedir (2007: 921). Clauson, sözcüğün “çamur” anlamının dışında “kamp, çadır topluluğu, büyük bir toplanma”, “tıbbi bitkilerin genel adı” ve “toy kuşu” manalarına dikkat çekmektedir (1972: 566- 567).

Toy kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁴⁷

“*Toy/ Çamur, kıl*” (DLT, 2005: 582).

“*Toy tæg yarat(t)ı*” (KurT, 2004: 215).

2.9.10. Yapañ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yutan kum, bataklık” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamlarını “kapama, tutma, yapışma” ve “hayvanların ayaklarının battığı yer” şeklinde açıklamaktadır (1972: 878).

Yapañ kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁴⁸

“*Yapañ/ Kumlu, batakl*” (DLT, 2005: 660).

“*Yapañ yer/ Yutan kum, batakl*” (DLT, 2005: 660).

2.10. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları

2.10.1. Ab-ı Seldek

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sel suyu gibi” anlamında kullanılmıştır.

Ab-ı seldek sözcüğüne yalnızca Divan-ı Hikmet eserinde rastlanılmıştır.

“Köz yaşını akuz daim **ab-ı seldek**/ Gözyaşını akıt daima **sel suyu gibi**” (DH, 1993: 75).

¹⁴⁷ KTS’nde: “*Toy/ Çanak yapılan çamur*” (2012: 820) şeklindedir.

¹⁴⁸ KTS’nde: “*Yebeñ/ Kumlu, batakl*” (2012: 983) şeklindedir.

2.10.2. Akın

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su taşkını, sel” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin hem akıntı, sel biçiminde gerçek anlamda hem de yağmalama şeklinde mecaz manada ifade edildiğini açıklamaktadır (1972: 87). Gülensoy, etimolojisini “ak-” eylem köküne “-In” fiilden isim yapım eki getirilerek “akın” sözcüğünün oluştuğunu düşünmektedir (2007: 59).

Akın kelimesine, Uygur Türkçesinde yalnızca Altun Yaruk V’te bir isim tamlaması yapısında rastlanılmaktadır.

“*Süzük y(a)ruklar: akını üze üzüksüz/ Temiz ışıklar seli* ile süreklidir” (AYV, 2009: 162).

Akın kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁴⁹

“*Akın/ Sel*” (DLT, 2005: 146).

“Tawar yığıp suw *akın* endi sakın/ Malını yığıp zenginliğini arttıranın bir *selin* geldiğini düşünmesini sağla” (DLT, 2005: 714).

Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de akın isim unsuru genellikle “ak-” fiili ile birlikte kullanılmıştır.

“Tutup kuçtı közde akıttı *akın*/ Tutup kucakladı ve gözünden *sel* gibi yaş akıttı” (KB, 2006: 276).

“Teñri *akın akıttı*/ Allah *sel akıttı*” (DLT, 2005: 146).

“Bu tağ ol tawruk *akın akıtğan*/ Bu dağ yağmuru, *seli çabuk akıtır*” (DLT, 2005: 146).

“*Aktı akın* münreşü/ *Seller* çağıldayarak ve inleyerek *aktı*” (DLT, 2005: 530).

“*Akın akar* anraşur/ Oradan *akar sel* inleyerek ve gürleyerek” (DLT, 2005: 649).

Divanü Lügati’t Türk’te, akın kelimesi, farklı türde bir sel çeşidi kelimesi anlamında olan “munduz” isim unsuru ile birlikte bulunmaktadır.

“*Munduz akın/ Ansızın oluşan sel*” (DLT, 2005: 146).

“*Aktı akın munduzı/ Kar suları ve seller aktı*” (DLT, 2005: 261).

¹⁴⁹ KTS’nde: “*Akın/ Sel*” (2012: 29) şeklindedir.

“*Munduz akın/ Ansızın oluſan sel*” (DLT, 2005: 345).

Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde, akın sözcüğü, “anıñ” ve “suwnı” kelimeleri ile birlikte bir isim tamlaması oluſturmuſtur.

“*Akſa anıñ akını/ Onun seli akſa*” (DLT, 2005: 397).

“*Atlığ akın suwnı*” (KurT, 2004: 132).

2.10.3. Bat-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görölmektedir. Bu sözcük, “bir su kütesinin üzerindeyken içine gömülmesi, batmak” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “azalmak, yok olmak” şeklinde açıklamaktadır. Astronomide ise “yıldızların batması” manasına dikkat çekmektedir (1972: 298).

Azerbaycan Türkçesi “batmag”, Başkurt Türkçesi “sumıv, batıv”, Kazak Türkçesi “batuv”, Kırgız Türkçesi “batu”, Özbek Türkçesi “çökme, batmak”, Tatar Türkçesi “çumu, batu”, Türkmen Türkçesi “batmak, gark bolmak”, Uygur Türkçesi “patmak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 54- 55).

Bat- eylemi, Köktürk Türkçesinde isim yapısında tespit edilmiştir.

“*Sünüg batımı karıg söküp/ Mızrak batımı karı söküp*” (BKD, 2015:52).

Bat- fiiline, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Huastuanıft ve Maytırsimit eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁵⁰

“*Çommiſ batmış ärür m(ä)n busuſluğ taloy içintä/ Keder denizinde gark olmuſ gibiyim*” (AYX, 2015: 33).

“*Ärks(i)z(i)n tuğar batar ärki/ Kendiliğinden doğup batıyorken*” (H, 2019: 81).

“*Kim yime yaſut batut kılınçlığ/ Yine gizli amellerle*” (M, 2019: 139).

Bat- eylemi, bu dönemde zaman anlamı taşıyan kiplerden daha çok fiilimsi ekleri ile çekimlenmiştir. Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X ve Maytırsimit eserlerinde “-A, -gAll, -Ip, -mAdAn, -U” zarf fiil ekleriyle birlikte kullanılmıştır.¹⁵¹

¹⁵⁰ EUTS’nde: “*Batılmağ/ Batmak, batmış olma*” (2015: 35), “*Batmağ/ Batmak*” (2015: 36), “*Baturmağ/ Batırmak, saklamak, gizlemek*” (2015: 36) şeklindedir.

¹⁵¹ EUTS’nde: “*Batsıq/ Batıſ*” (2015: 36) şeklindedir.

“Uzun sansar içinte çoma *bata* tegzinürler/ Uzun samsara içinde *bata* çıka dolanırlar” (AYV, 2009: 234).

“Uzun sansar içinte çoma *bata* tegzinmezler/ Uzun samsara içinde *bata* çıka dolanmazlar” (AYV, 2009: 236).

“*Batğalı* ıdmağuluk uluğ küsüşin/ (Öğreti mücevherinin) *kaybolup* gitmemesi için” (AYVI, 2009: 227).

“Busuşka *batıp* köñülläri soğık suvların bükürüp/ Üzüntüye *batıp* (hizmetçileri, han ve kraliçeye) soğuk su serperek” (AYX, 2015: 126).

“Kılınçların kızlemedin *batmadın* açarlar yadarlar/ Kötü amellerini *açmadan*, saklamadan açarlar, yayarlar” (M, 2019: 122).

“Tartdımız yaşuru *baturu* oğurladımız/ Çektik ve *gizleyip* çaldık” (M, 2019: 132).

“Tülerimiz kentü saçımızta *batılıp*/ Tüylerimizin, kendi saçlarımızın içine *gömülüp*” (M, 2019: 143).

Bat- fiili, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁵²

“Kapuğda *batursa* yarumış künüg/ (Güneşi de) aynı kapıda *batırmalı*” (KB, 2006: 482).

“İdi ters iş ermez *batar* kılsa aş/ Aş bir kere yapılsın, nasıl olsa yenir *sindirilir*” (KB, 2006: 700).

“Neçe miñ tirig öldi tulup *batur*/ Yaşayan kaç bin insan öldü ve yerin altına girip *gizlendi*” (KB, 2006: 820).

“*Battı/ Battı*” (DLT, 2005: 177).

“Kün *battı/* Güneş (gün) *battı*” (DLT, 2005: 177).

“*Batırışmaq/ Batırmak*” (DLT, 2005: 177).

“*Batırışur/ Batırır*” (DLT, 2005: 177).

“Olar ekki bir birig suwğa *batruşdı/* Onlar birbirini suya *batırdı*” (DLT, 2005: 177).

“*Batmaq/ Batmak*” (DLT, 2005: 177).

“*Batar/ Batar*” (DLT, 2005: 177).

“Koruğjin suwğa *battı/* Kurşun suya *battı*” (DLT, 2005: 178).

¹⁵² KTS’nde: “*Bat-/ Batmak*” (2012: 102), “*Batur-/ Batırmak*” (2012: 103) şeklindedir.

“Ol sözün mendin *baturdı*/ O sırrını benden *gizledi*” (DLT, 2005: 178).

“Ol anı suwқа *baturdı*/ O, onu suya *batırdı*” (DLT, 2005: 178).

“*Baturur/ Batırır*” (DLT, 2005: 178).

“*Baturmak/ Batırmak*” (DLT, 2005: 178).

“Mağfiretni deryasığa *battı* bolğay/ Mağfiretin deryasına *battı* olmalı” (DH, 1993: 55).

“Haқиқatın deryasığa *batar* dostlar/ Hakikatın deryasına *batar* dostlar” (DH, 1993: 66).

“Melâmetge hamr içgen didârığa *battı* ya/ Melamet şarabından içen cemaline *battı* ya” (DH, 1993: 99).

“Pir қолıdın mey içgenen varığa *battı* ya/ Mürşid elinden mey içen nurlarına *battı* ya” (DH, 1993: 99).

“Muhabbetni deryasığa çomub *batğıl*/ Muhabbetin denizine gömülüp *bat*” (DH, 1993: 104).

“Yaraşılık *batar* anlardın” (KurT, 2004: 104).

“Қақан *batsa*” (KurT, 2004: 121).

Bat- eylemi, Satır Arası Kur'an Tercümesinde “-DUk, -gAn, -mAz” sıfat fiiliyle, Divan-ı Hikmet, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesinde ise “-A, -gAlI, -(X)p, -(X)pAn” zarf fiil eklerini bünyesine katarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁵³

“Künüm *batğalır* teg yarumaz tünüm/ (Güneşim) şimdi *batmak üzere*, gecem artık aydın olmayacak” (KB, 2006: 264).

“Körürde yitürdim yıradıñ *batıp*/ Görürken kaybettim, sen gözlerimden *silinip* benden uzaklaştın” (KB, 2006: 1040).

“Gam layığa *batıp* қалған аралаşını/ Gam çukuruna *batıp* kalan aralışı” (DH, 1993: 71).

“Yokluk içre *batuban* barlıqlardan alınlar/ Yokluk içine *batarak* varlıklardan alınız” (DH, 1993: 80).

“Bir *batğan* nahs” (KurT, 2004: 171).

“Kün *batmazda* aşnu” (KurT, 2004: 204).

“Çoma *bata* batıl” (KurT, 2004: 208).

¹⁵³ KTS'nde: “*Batğal-/ Batmak üzere olmak*” (2012: 102) şeklindedir.

“Yulduzlar *bat(t)uğda*” (KurT, 2004: 209).

2.10.4. Börün

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suların yerde yaptığı yarıklar” anlamında kullanılmıştır.

Börün kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁵⁴

“*Börün/ Suların yerde yaptığı yarıklar*” (DLT, 1941: 370).

2.10.5. Bud-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “soğuktan donarak ölmek” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “soğuk sebebiyle ölme” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca yalnızca Güneybatı dillerinde varlığını devam ettirmektedir (1972: 298).

Bud- eylemine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁵⁵

“*Budutti/ Donarak ölmesine sebep oldu*” (DLT, 2005: 203).

“Ol kişini tumluğğa *budutti/ O, adamın donarak ölmesine neden oldu*” (DLT, 2005: 203).

“*Budutur/ Donarak ölmesine sebep olur*” (DLT, 2005: 203).

“*Budutmaq/ Donarak ölmesine sebep olmak*” (DLT, 2005: 203).

2.10.6. Çom-/ Çöm-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “batmak, dalmak” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, Eski Türkçede çom- eyleminin “(suya) batmak” anlamında, çöm-fiilinin ise “suya dalmak” manasında ifade edildiğini açıklamaktadır. Etimolojisi ile

¹⁵⁴ KTS’nde: “*Börün/ Suların yerde yaptığı yarıklar*” (2012: 148) şeklindedir.

¹⁵⁵ KTS’nde: “*Bud-/ Buymak, donmak*” (2012: 152) şeklindedir.

ilgili “çom-” ve “çöm-” şekillerinin izini takip etmenin imkânsız olduğu düşüncesindedir (1972: 422).

Çom-/ çöm fiiline, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V, Altun Yaruk X, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁵⁶

“Çommuş batmış ärür m(ä)n busuşluğ taloy içintä/ Keder denizinde *gark olmuş* gibiyim” (AYX, 2015: 130).

“Üçünç suvda yäklär urup kemi suvğa *çomurur*/ Üçüncü (tehlike şudur): Suda şeytanlar saldırır ve gemiyi suya *batırırlar*” (PKVPH, 2020: 39).

Altun Yaruk V eserinde çom- eylemi “-A” zarf fiil eki ile bir yapı oluşturmuştur.

“Uzun sansar içinte *çoma* bata tegzinürler/ Uzun samsara içinde *bata* çıka dolanırlar” (AYV, 2009: 234).

“Uzun sansar içinte *çoma* bata tegzinmezler/ Uzun samsara içinde *bata* çıka dolanmazlar” (AYV, 2009: 236).

Çom-/ çöm- fiiline, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁵⁷

“Çomdı/ (Suya) *daldı*” (DLT, 2005: 239).

“Oğlan suwda *çomdı*/ Çocuk suya *daldı*” (DLT, 2005: 239).

“Çomar/ (Suya) *dalar*” (DLT, 2005: 239).

“Çommağ/ (Suya) *dalmak*” (DLT, 2005: 239).

“Çomruşdı/ (Suya) *daldırma konusunda yarıştı*” (DLT, 2005: 239).

“Ol menig birle suwda *çomruşdı*/ O, benimle suya *dalma konusunda rekabet etti*” (DLT, 2005: 239).

“Çomruşur/ (Suya) *daldırma konusunda yarışır*” (DLT, 2005: 239).

“Çomruşmağ/ (Suya) *daldırma konusunda yarışmak*” (DLT, 2005: 239).

“Çomturdı/ (Suya) *daldırdı*” (DLT, 2005: 239).

“Ol anı suwğa *çomturdı*/ O, onu suya *daldırdı*” (DLT, 2005: 239).

“Çomtudur/ (Suya) *daldırır*” (DLT, 2005: 239).

“Çomturmağ/ (Suya) *daldırmak*” (DLT, 2005: 239).

¹⁵⁶ EUTS’nde: “Çomınmağ/ (Suya) *dalmak*” (2015: 65), “Çommağ/ Batmak, *dalmak*” (2015: 65), “Çomurmağ/ Batırmak” (2015: 65) şeklindedir.

¹⁵⁷ KTS’nde: “Çom-/ Batmak” (2012: 192), “Çöm-/ Dalmak, *çömmek*” (2012: 193), “Çüm-/ Dalmak” (2012: 196), “Çümtür-/ Suya daha derin *dalmak*” (2012: 196), “Çümür-/ Suya daha derin *dalmak*” (2012: 196), “Çümüş-/ Suya daha derin *dalmak konusunda yarış etme*” (2012: 196) şeklindedir.

- “Çomurdi/ (Suya) daldırdı” (DLT, 2005: 240).
- “Çomurur/ (Suya) daldırır” (DLT, 2005: 240).
- “Çomurmak/ (Suya) daldırmak” (DLT, 2005: 240).
- “Çomuşdı/ (Suya) daldı” (DLT, 2005: 240).
- “Çomuşur/ (Suya) dalar” (DLT, 2005: 240).
- “Çomuşmak/ (Suya) dalmak” (DLT, 2005: 240).
- “Çömdi/ (Suya) daldı” (DLT, 2005: 242).
- “Ördek suwқа çömdi/ Ördek suda *derine daldı*” (DLT, 2005: 242).
- “Çömer/ (Suya) dalar” (DLT, 2005: 242).
- “Çömmek/ (Suya) dalmak” (DLT, 2005: 242).
- “Çömürdi/ Daha *derine daldı*” (DLT, 2005: 242).
- “Çömürür/ Daha *derine dalar*” (DLT, 2005: 242).
- “Çömürmek/ Daha *derine dalmak*” (DLT, 2005: 242).
- “Çömüşdi/ Daha *derine daldı*” (DLT, 2005: 242).
- “Onüçümde gevvas bolub derya *çomdım*/ On üçümde dalgıç olup deryaya *battım*” (DH, 1993: 30).
- “Candın geçip dür üçün nahr qarığa *çomsam* ben/ Candan geçip inci için derya içine *dalsam* ben” (DH, 1993: 51).
- “Gevvas bolmay gevher üçün derya *çommaz*/ Dalgıç olmadan cevher için denize *dalınmaz*” (DH, 1993: 105).
- “Kim *çömärlär* anı” (KurT, 2004: 46).
- Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, *çom-*/ *çöm-* eylemi peşine “-(X)gl” sıfat fiil, “-A, -InçA, -(X)p” zarf fiil ekleri alarak farklı bir yapıda kullanılmıştır.
- “Däryaқа *çömüglini*” (KurT, 2004: 154).
- “Muhabbetni deryasığa *çomub* yüzgil/ Muhabbetin deryasına *batıp* yüz” (DH, 1993: 81).
- “Fenâfillah deryasığa *çommağunça*/ Fena-fillah deryasına *batmayınca*” (DH, 1993: 102).
- “Muhabbetni deryasığa *çommağunça*/ Muhabbet deryasına *batmayınca*” (DH, 1993: 102).

“Muhabbetni deryasığa *çomub* batğıl/ Muhabbetin denizine *gömülüp* bat”
(DH, 1993: 104).

“*Çoma* bata batıl” (KurT, 2004: 208).

2.10.7. Iğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “soğuk su içilip hemen sonra peşine ekmek yenildiğinde oluşan hıçkırık” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin yansıma bir sözcükten gelebileceğini ve eş anlamlı bir kelimesinin olmadığını belirtmektedir (1972: 75).

Iğ kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁵⁸

“*Iğ/ Soğuk su içilip hemen sonrasında ekmek yenildiğinde oluşan hıçkırık*”
(DLT, 2005: 281).

2.10.8. Kād

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “insanı öldüren tipi, kar fırtınası” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin “kar fırtınası, tipi” anlamının dışında, bazen de “şiddetli ve iyi yağmur” manasına da dikkat çekmektedir. Ayrıca bu hava durumunun dağlarda hem kışın hem de yazın, ovalarda ise sadece kışın oluşabileceğini açıklamaktadır (1972: 573).

Kād kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.

“*Kād/ İnsanı öldüren tipi, kar fırtınası*” (DLT, 2005: 388).

“*Kādka* tükel ösneyü/ Bu (şiddeti ve yarattığı pusuyla) *tipiye* benziyordu”
(DLT, 2005: 389).

Kād-, fiil yapısında tespit edilmiştir.¹⁵⁹

“*Kādtı/ Tipide (fırtınada) öldü*” (DLT, 2005: 391).

“*Er kādtı/ Adam, tipide (fırtınada) öldü*” (DLT, 2005: 391).

“*Kādar/ Tipide (fırtınada) ölür*” (DLT, 2005: 391).

¹⁵⁸ KTS’nde: “*Iğ/ Soğuk su içilerek üzerine ekmek yenildiğinde göğsü kabarak çıkan hıçkırık*” (2012: 302) şeklindedir.

¹⁵⁹ KTS’nde: “*Kādtı-/ Soğuktan donarak ölmek*” (2012: 344) şeklindedir.

“*Ƙadmaƙ/ Tipide (firtınada) ölmese*” (DLT, 2005: 391).

Ƙad sözcüğü peşine “bol-” yardımcı fiilini alarak bir birleşik fiil yapısında bulunmuştur.

“*Ƙad boldı/ Tipi (firtına) batırdı*” (DLT, 2005: 388).

2.10.9. Ƙamıt-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kaymak” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, eyleminin ilk hâlinin “kayıt-” şeklinde olduğunu ifade etmektedir (1972: 626). Wilkens, fiilin anlamını “yere düşmek, bozulmak” biçiminde açıklamaktadır (2021: 327).

Ƙamıt- fiiline yalnızca Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.¹⁶⁰

“Üçegü turur tüz *Ƙamıtmaz* bolur/ Her üçü de düz durdukça taht *sallanmaz*” (KB, 2006: 218).

“İkisi *Ƙamıtar* uçar ol eri/ Diğer ikisi de *kayar* ve üstünde oturan yuvarlanır” (KB, 2006: 218).

2.10.10. Ƙarıƙ-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kardan göz kamaşması” anlamında kullanılmıştır.

Ƙarıƙ- eylemine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁶¹

“*Ƙarıƙtı/ (Kar yüzünden) göz kamaştı*” (DLT, 2005: 405).

“Er *Ƙarıƙtı/ (Kar yüzünden) adamın gözü kamaştı*” (DLT, 2005: 405).

“*Ƙarıƙar/ (Kar yüzünden) göz kamaşır*” (DLT, 2005: 405).

“*Ƙarıƙmaƙ/ (Kar yüzünden) göz kamaştı*” (DLT, 2005: 405).

¹⁶⁰ KTS’nde: “*Ƙamıt-/ Kaymak*” (2012: 352) şeklindedir.

¹⁶¹ KTS’nde: “*Ƙarıƙ-/ Kardan göz kamaşması*” (2012: 362) şeklindedir.

2.10.11. Kazgan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sel sularının toplandığı yer” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin bilinen ilk anlamının “büyük, derin kap, kazan” şeklinde olduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte, sözcüğün “suyun toprakta yaptığı kırıklar ve çatlaklar” anlamının kullanılmaya başlandığı ve “büyük çaplı top”, “Salur Türkmenlerinin bir kabilesi”, “Cengiz Han’ın ailesinden olan bir hükümdarın adı”, “Rusya’nın krallıklarından birisi” manalarına da dikkat çekmektedir (1972: 682). Mühenna, kelimenin anlamını sadece “(köpek sıfatlarından) kazan, kazıcı” anlamını belirtmektedir (1934: 39).

Kazgan kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁶²

“Kazgan/ Sel sularının toplandığı yer” (DLT, 2005: 419).

“Kazgan yer/ Suyula aşınmış, üzerinde oyuklar ve çatlaklar olan toprak” (DLT, 2005: 419).

2.10.12. Kelgin/ Keljiz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir çeşit sel” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin “gelgit oluşumu, suyun akışı, sel” şeklinde manalarını açıklamaktadır (1972: 718).

Kelgin/ keljiz kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁶³

“Kelgin/ Gelgit döngüsünde suların yükselmesi ve bu nedenle olan seller” (DLT, 2005: 301).

“Kelginleyü aktımız/ (Onların üzerine) sel gibi aktık” (DLT, 2005: 303).

2.10.13. Sakıg

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çöllerde veya suyun bulunmadığı yerlerde olan göz yanılması, serap” anlamında kullanılmıştır.

¹⁶² KTS’nde: “Kazgan/ Sel sularının yardığı yer” (2012: 389) şeklindedir.

¹⁶³ KTS’nde: “Kelgin/ Büyük ırmakların veya denizlerin taşar gibi kabarması” (2012: 394), “Keljiz/ Sel” (2012: 395) şeklindedir.

Clauson, kelimenin anlamını “serap” şeklinde açıklamaktadır. Bunun yanında, “sağın” sözcüğü ile aynı kökten geldiğini düşünmektedir (1972: 808).

Azerbaycan Türkçesi “ilğım, häyal”, Başkurt Türkçesi “sağım, miraj”, Kazak Türkçesi “sağım, buldır”, Kırgız Türkçesi “aldamçıeles (kıyal)”, Özbek Türkçesi “sarab”, Tatar Türkçesi “çağım, miraj”, Türkmen Türkçesi “salğım”, Uygur Türkçesi “seräp, hiyalikörünüş” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 760- 761).

Sakığ kelimesi, Uygur Türkçesinde yalnızca Altun Yaruk VI’te, bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“*Yelvi kömän sakığ täg/ Büyülü bir serap gibi*” (AYVI, 2009: 219).

Sakığ sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁶⁴

“*Sakığ/ Serap, ılgın*” (DLT, 2005: 469).

“*Sakık sakıdı/ Serap, su sanıldı*” (DLT, 2005: 469).

Divanü Lügati’t Türk’te sakığ isim unsuru, fiil olarak kullanılmıştır.

“*Sakıdı/ Serap gördü*” (DLT, 2005: 469).

“*Sakık sakıdı/ Serap, su sanıldı*” (DLT, 2005: 469).

“*Sakır/ Serap görür*” (DLT, 2005: 469).

“*Sakımağ/ Serap görmek*” (DLT, 2005: 469).

Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de sakığ kelimesi, “bu” ve “kamug” kelimeleri ile nitelenerek bir sıfat tamlaması yapısında bulunmuştur.

“*Uluğ menü il kıl nerek bu sakığ/ Bu seraba neden aldanıyorsun*” (KB, 2006: 908).

“*Usukmışka sakığ kamuğ suw körnür/ Susamışa bütün seraplar su görünür*” (DLT, 2005: 625).

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde sakığ kelimesinin farklı şekillerde kullanımı tespit edilmiştir.¹⁶⁵

“*İşlärni salgım täg*” (KurT, 2004: 69).

“*Taglar bolğay salgım*” (KurT, 2004: 261).

¹⁶⁴ KTS’nde: “*Sakığ/ Serap*” (2012: 649) şeklindedir.

¹⁶⁵ KTS’nde: “*Salgım/ Serap*” (2012: 654) şeklindedir.

Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesinde, sakıg ve sakım isim unsurları, “ol-” ve “bol-” yardımcı fiilleri ile birlikte birleşik fiil fonksiyonunda da kullanılmıştır.

“*Sakıg ol körü barsa dünya işi/ Dikkat edersen, dünya işi bir seraptır*” (KB, 2006: 316).

“*Sakım ol körü barsa körnü turur/ Dikkat edersen, o ancak göze görünen bir seraptır*” (KB, 2006: 810).

“*Taglar bolğay salgım*” (KurT, 2004: 261).

2.10.14. Sızlağ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “soğuk su veya buz tüketimi sonrası dişte olan kamaşma, uyuşma” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin son foneminin bazı ses değişimlerine uğrayarak “sızlav”, “sızlaw” şekillerinin olduğunu belirtmektedir (1972: 862).

Azerbaycan Türkçesi “sızı”, Başkurt Türkçesi “hızlavık”, Kazak Türkçesi “sızdav, sırkırav (avruv)”, Kırgız Türkçesi “sızdaporu”, Özbek Türkçesi “sirkırâş, zirkırâş”, Tatar Türkçesi “sızlavık”, Türkmen Türkçesi “sızlama”, Uygur Türkçesi “sikırâş” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 778- 779).

Sızlağ kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹⁶⁶

“*Sızlağ/ Aşırı soğuk bir şeyin içilmesi ya da buz çiğnenmesi nedeniyle dişlerin donarak kamaşmasını anlatır*” (DLT, 2005: 494).

Sızlağ isim unsuru, sonundaki “ğ” fonemini düşürerek fiil ögesi olarak kullanılmıştır.

“*Anıg tişi buzdın sızladı/ Onun dişi buz nedeniyle sızladı*” (DLT, 2005: 494).

“*Buz tişig sızlattı/ Buz, dişi kamaştırdı*” (DLT, 2005: 494).

¹⁶⁶ KTS'nde: “*Sızlağ/ Soğuk su içmekten veya buz çiğnemekten dişlerin üşüyerek uyuşması*” (2012: 686) şeklindedir.

2.10.15. Tufan

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “şiddetli yağmur” anlamında kullanılmıştır.

Eski dönemlerden itibaren din ve efsanelerin ihtivalarından olan tufan olayı, birçok sanat dalını ve özellikle tezyini sanatlarını etkilemiştir. İlkçağlardaki duvar ve tablet resimlerinden Hristiyan ikonlarında ve İslam minyatürlerinde Nuh’un gemisi ve tufan betimlemelerine çokça rastlanılmaktadır (Pala, 2012: 322-323).

Azerbaycan Türkçesi “tufan”, Başkurt Türkçesi “tufan”, Kazak Türkçesi “topan, taskın”, Kırgız Türkçesi “taşkın”, Özbek Türkçesi “tofan”, Tatar Türkçesi “tufan”, Türkmen Türkçesi “sil, daşgın”, Uygur Türkçesi “kıyan, taşkın” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 902- 903).

Tufan kelimesi yalnızca Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde tespit edilmiştir.¹⁶⁷

“*Tufan* korkınçlığı suw” (KurT, 2004: 107).

2.10.16. Üyük-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “batmak” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin anlamını “aşk acısı” olarak belirtmektedir (1934: 83). Eren, Türkçe “öy-” fiil köküne “-k” eki getirilerek oluşturulmuştur. Çağdaş Türk diyalektlerinde “öy- (yığmak)” şeklindedir (1999: 181). Gülensoy, sözcüğün “cıvık bir çeşit çamur” anlamının dışında “tepe gibi yüksek olan yerler” manasına da dikkat çekmektedir. Ayrıca Anadolu ağzında “üyücek, üğük, üvcek, üyücek, üyük” biçimlerinde de kullanıldığını ifade etmektedir (2007: 401-402).

Üyük- eylemine, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁶⁸

“Üyükke kirigli *üyüldi* kodı/ Bataklığa giren *dibe batar*, kimse oradan bir daha çıkamaz” (KB, 2006: 562).

“*Üyükti/ Battı*” (DLT, 2005: 642).

“Anıg adakı kumda *üyükti*/ Onun ayağı, yutan kuma *battı*” (DLT, 2005: 642).

¹⁶⁷ KTS’nde: “*Tufan/ Tufan*” (2012: 826) şeklindedir.

¹⁶⁸ KTS’nde: “*Üyül-/ Batmak*” (2012: 910), “*Üyük-/ Gömülmek, batmak*” (2012: 910) şeklindedir.

“Üyker/ Batar” (DLT, 2005: 642).

“Üyükmek/ Batmak” (DLT, 2005: 642).

2.10.17. Yut

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “soğuktan dolayı hayvanların telef olması” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin gerçek anlamını “yutmak”, mecaz anlamlarını “inanmak, bir şeyi eksiksiz öğrenme, parlaklığını ya da gücünü azaltma” şeklinde göstermektedir (2007: 579-580). Clauson, yut sözcüğünü, isim unsur olarak anlamını “soğuktan hayvanların ölmesi” (1972: 883) şeklinde, fiil ögesi olarak manasını “yutmak” biçiminde belirtmektedir (1972: 885).

Yut kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁶⁹

“Yut/ Kışın gelen soğukla birlikte vahşi hayvanların ve çiftlik hayvanlarını öldüren felaket” (DLT, 2005: 713).

Bu dönemde, yut isim unsuru fiil yapısında kullanılmıştır.¹⁷⁰

“Yutıktı/ Kardan ve soğuktan oluşan afet sonucu canlılar öldü” (DLT, 2005: 713).

“Yılkı yutıktı/ Yağan karla birlikte hayvanları soğuk öldürdü” (DLT, 2005: 713).

“Yutıkar/ Kardan ve soğuktan oluşan afet sonucu canlılar ölür” (DLT, 2005: 713).

“Yutıkmağ/ Kardan ve soğuktan oluşan afet sonucu canlılar ölmesi” (DLT, 2005: 713).

2.11. Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları

2.11.1. Çap-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yüzmek” anlamında kullanılmıştır.

¹⁶⁹ KTS’nde: “Yut/ Kışın soğukta hayvanları öldüren felaket” (2012: 1028) şeklindedir.

¹⁷⁰ KTS’nde: “Yutık-/ Yutamak, soğuktan hayvanın telef olması” (2012: 1028), “Yutuk-/ Kuraklıktan arıklamak, ölüm hâline gelmek” (2012: 1028) şeklindedir.

Gülensoy, kelimenin anlamını “(atı) koşturmak, akın etmek, koşmak” şeklinde belirtmektedir (2007: 215). Clauson, kelimenin manasını “suda yüzmek” olarak göstermektedir. Ayrıca çap- fiilinin yansıma bir sözcükten geldiğini ve bazı fonetik değişimlerle birlikte çeşitli anlamlarda da kullanıldığını bildirmektedir (1972: 394).

Çap- eylemine, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁷¹

“Kayusu çapar kör kayu suv içe/ Biri yüzüyor, biri su içiyor” (KB, 2006: 104).

“Çapdı/ (Suda) yüzdü” (DLT, 2005: 221).

“Er ewin çapdı/ Adam evini yumuşak çamurla yıkadı, sıvadı” (DLT, 2005: 221).

“Çapar/ (Suda) yüzer” (DLT, 2005: 221).

“Çapmak/ (Suda) yüzmek” (DLT, 2005: 221).

“Çapsadı/ (Suda) yüzmek istedi” (DLT, 2005: 221).

“Ol suwda çapsadı/ O, suda yüzmek istedi” (DLT, 2005: 221).

“Çapsar/ (Suda) yüzmek ister” (DLT, 2005: 221).

“Çapsamak/ (Suda) yüzmek istemek” (DLT, 2005: 221).

“Çapındı/ (Suda) yüzdü” (DLT, 2005: 221).

“Çapınur/ (Suda) yüzer” (DLT, 2005: 221).

“Çapınmak/ (Suda) yüzmek” (DLT, 2005: 221).

“Çapturdı/ (Suda) yüzdürdü” (DLT, 2005: 222).

“Er kılın suwda çapturdı/ Adam, kölesini suda yüzdürdü” (DLT, 2005: 222).

“Çapturur/ (Suda) yüzdürür” (DLT, 2005: 222).

“Çapturmak/ (Suda) yüzdürmek” (DLT, 2005: 222).

“İçindä çaparlar” (KurT, 2004: 42).

“Tağlar çapmış” (KurT, 2004: 247).

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde çap- fiili, “-A” zarf fiili ile birlikte kullanılmıştır.

“Fäläk içindä çapa tüzginürlär” (KurT, 2004: 142).

¹⁷¹ KTS’nde: “Çap-/ Yüzmek” (2012: 176), “Çapın-/ Yüzmek” (2012: 176), “Çapsa-/ Yüzmek istemek” (2012: 176), “Çaptur-/ Suda yüzdürmek” (2012: 176) şeklindedir.

2.11.2. İç-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir sıvıyı (suyu) yutmak, içmek” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin sadece “sıvı yutma” anlamını değil, “sigara vb. tüketme” manasına da dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, iç- fiiline çeşitli yapımları getirilerek hem isim unsur hem de fiil unsur olarak da bulunabildiğini açıklamıştır (2007: 419). Clauson, kelimenin ilk zamanlarda canlı varlıklar için kullanıldığını fakat süreç içerisinde gözenekli eşyalar için de “emme” şeklinde anlam genişlemesine uğradığını bildirmektedir (1972: 19).

Azerbaycan Türkçesi “içmək”, Başkurt Türkçesi “isiv”, Kazak Türkçesi “işüv”, Kırgız Türkçesi “içü”, Özbek Türkçesi “içmak”, Tatar Türkçesi “içü”, Türkmen Türkçesi “içmek”, Uygur Türkçesi “içmək” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 366- 367).

İç- fiili, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk X, Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi, İrk Bitig ve Maytrısimit eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁷²

“Taloy suvın içmiş tög/ Deniz suyunu içmesi gibidir” (AYX, 2015: 187).

“İçmiş aryançtri bodisvtkşi açarı/ İçmiş olan üstat Bodhisattva Aryacandranın” (M, 2019: 68).

“İçtim anın amtı alku tınlıqlar/ İçtim, şimdi bu yüzden bütün canlılar” (M, 2019: 84).

“Biz kentü kanımızın içer biz/ Kendi kanımızı içeriz” (M, 2019: 120).

“Suşup içerler/ Susayıp içerler” (M, 2019: 132).

“Öñre yiyür içer yunlayur/ Yer, içer ve kullanırlar” (M, 2019: 134).

“İçerler/ İçerler” (M, 2019: 135).

“Sızgırmış kızıl bakır içerler/ Eritilmiş kızıl bakır içerler” (M, 2019: 135).

“İçtiler sattılar yunladılar/ İçtiler, sattılar ve çabaladılar” (M, 2019: 140).

“Törtmin ... içgey/ 14.000 ... içecek” (M, 2019: 179).

“İçerler ... pritajunta toğmış tınlıqlar/ İçerler ... aç ruhlar aleminde doğmuş olan canlılar” (M, 2019: 182).

“İçmeserler/ İçmeseler” (M, 2019: 182).

¹⁷² EUTS’nde: “İçmək/ İçmek” (2015: 88), “İçürmək/ İçürmek” (2015: 89) şeklindedir.

Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi ve Irk Bitig eserlerinde, iç- eylemi “-DUK” sıfat fiil ve “-(X)pAn” zarf fiil ekleriyle birlikte kullanılmıştır.

“Sub *içipen/ Su içerek*” (I, 2011: 269).

“*Qan iç(de)ki yek/ Kan içen şeytanlardan*” (EUADFH, 2019: 85).

İç- fiili, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁷³

“*Qayusı çapar kör qayu suv içer/ Biri yüzüyor, biri su içiyor*” (KB, 2006: 104).

“*Yatıg yarlıkağıl içür bir yigü/ Yabancınn kusurunu bağışla, onu yedir içir*” (KB, 2006: 166).

“*Üle neñ kişike yitür hem içür/ Malını insanlara dağıt, yedir ve içir*” (KB, 2006: 282).

“*Kişi tepsemegil yime içme soñ/ Başkasını kıskanma, çok fazla yiyip içme*” (KB, 2006: 298).

“*Neçe içse kanmaz ölimez tili/ İnsan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz*” (KB, 2006: 314).

“*Qayu yir qazar suv kuduğda içer/ Kimi yer kazar ve suyu kuyudan içer*” (KB, 2006: 364).

“*Qamuğ aç yise içse ahır todur/ Bütün açlar yer ve içerlerse sonunda doyarlar*” (KB, 2006: 408).

“*Akı bol bağışla içür hem yitür/ Cömert ol, bağışla ve yedir ve içir*” (KB, 2006: 414).

“*Yitürse içürse kedürse kedim/ Yedirip içirmeli, giydirip kuşatmalı*” (KB, 2006: 446).

“*Yitürse içürse todursa qarın/ Yedirip içirerek qarınlarını doyurduktan sonra*” (KB, 2006: 486).

“*İdi sarp bolur begke içse yese/ Beyin güvenle yiyip içmesi çok güç olur*” (KB, 2006: 534).

“*Yitürse içürse çığayka ülep/ Yedirir ve içirir malını fakirlere dağıtarak*” (KB, 2006: 610).

¹⁷³ KTS’nde: “*İç-/ İçmek*” (2012: 310), “*İçil-/ İçilmek*” (2012: 310), “*İçir-/ İçirmek*” (2012: 310) şeklindedir.

“Neçe *içse* kanmaz ölimez eñi/ İnsan ne kadar *içse* kanmaz, damağı bile ıslanmaz” (KB, 2006: 638).

“Yidi *içti* tındı bir ança serip/ Yedi, *içti* ve bir süre dinlendi” (KB, 2006: 688).

“Yitürgil *içürgil* aşın kiñrü bir/ Onların hizmet hakkını derhal öde, bol bol yedir *içir*” (KB, 2006: 766).

“Neñin edgülük kıl *içür* hem yitür/ Onlara mal ile iyilik et, yedir *içir*” (KB, 2006: 768).

“İsig artsa terkin soğık *iç* öze/ Sıcaklık fazlalaşırsa üzerine hemen soğuk bir şey *içmeli*” (KB, 2006: 790).

“İsig erse tumlıg yiyü tur *içe*/ Sıcaksa, soğuk şeyler ye ve soğuk şeyler *iç*” (KB, 2006: 790).

“Aş içgü *içer* yir negü birseler/ Ziyafette ne ikram edilirse yer *içer*” (KB, 2006: 796).

“Yidi *içti* ança sakındı özün/ Yedi, *içti* ve bir süre düşünceye daldı” (KB, 2006: 826).

“İsig neñ yitürgi *içürgi* emi/ Ona sıcak şeyler yedirip *içirmektir*” (KB, 2006: 996).

“Maña birdüki suvnı *içtim* alıp/ O atlının gelerek bana verdiği suyu alıp *içtim*” (KB, 2006: 1003).

“Idışlıg suvuğ men tükel *içmişim*/ Benim kaptaki suyu alıp *içmemi*” (KB, 2006: 1004).

“Idışlıg suvuğ tüşte *içse* yarım/ Düşte bir kaptaki suyun yarısı *içilirse*” (KB, 2006: 1004).

“Idışlıg suvuğ *içtim* emdi tükel/ Kaptaki suyun tamamını *içtim*” (KB, 2006: 1004).

“Yidi *içti* ögdülmiş az inçrünüp/ Ögdülmiş biraz teselli bularak yedi *içti*” (KB, 2006: 1024).

“Yidi *içti* yattı bir ança serip/ Yedi *içti*, bir süre yatıp dinlendi” (KB, 2006: 1058).

“Yimek *içmek* erse yidim *içtim* ud teg/ Yerken *içerken* öküz gibi yedim, *içtim*” (KB, 2006: 1074).

“*İçti* bolup yüzi turı/ Yüzünü buruşturarak bunu *içti*” (DLT, 2005: 267).

- “İçdi/ İçti” (DLT, 2005: 284).
- “Er suw içdi/ Adam su içti” (DLT, 2005: 284).
- “İçer/ İçer” (DLT, 2005: 284).
- “İçmek/ İçmek” (DLT, 2005: 284).
- “İçildi/ İçildi” (DLT, 2005: 284).
- “Suw içildi/ Su içildi” (DLT, 2005: 284).
- “İçlür/ İçilir” (DLT, 2005: 284).
- “İçilmek/ İçilme” (DLT, 2005: 284).
- “İçişdi/ İçilme konusunda yarış yapılması” (DLT, 2005: 284).
- “Ol menig birle süt içişdi/ O, süt içme konusunda benimle aşık attı” (DLT, 2005: 284).
- “Suw içürmeske süt ber/ (Sana) su içirmeyene içmesi için süt ver” (DLT, 2005: 285).
- “İçsedi/ (Su vb. bir sıvıyı) içmek istedi” (DLT, 2005: 285).
- “İçser/ (Su vb. bir sıvıyı) içmek ister” (DLT, 2005: 285).
- “İçsemek/ (Su vb. bir sıvıyı) içmek istemesi” (DLT, 2005: 285).
- “Terñük suwın içelim/ Sızan sudan içelim” (DLT, 2005: 317).
- “Eşyek ayur, başım bolsa sondırıda suw içgey men/ Eşek der ki: Başım esen olacaksa, deniz suyu bile içerim” (DLT, 2005: 500).
- “Vâ-deriğa muhabbetni câmin içmey/ Vah ne yazık, sevgi kadehini içmeden” (DH, 1993: 8).
- “Ey bul- aceb içmek yemek rahat üçün/ Ey acaip, içmek, yemek, rahat için” (DH, 1993: 23).
- “Andağ âşık şevk şarâbın içer dostlar/ Öyle âşık şevk şarabını içer dostlar” (DH, 1993: 31).
- “Kutuluñ içseñ şarabı mehridin/ Rıza şarabından içsen kurtulursun” (DH, 1993: 33).
- “İçmiş yemiş ni’metleri kayğu mihnet/ İçtiği ve yediği nimetleri kaygı ve sıkıntı” (DH, 1993: 35).
- “Meñe tevfiq suvıdın sen içürgil/ Bana tevfiq suyundan sen içir” (DH, 1993: 38).

“Muhabbetni şarabıdın içürmese/ Muhabbetin şarabından içmese” (DH, 1993: 74).

“Ol suwnı kim içar” (KurT, 2004: 220).

Divanü Lügati’t Türk’te iç- eylemine “-r, -ş, -tUr” fiilden fiil yapım eklerini almış türevlerine rastlanılmıştır.¹⁷⁴

“İçrüşdi/ İçme konusunda yardım etti ve yarıştı” (DLT, 2005: 285).

“Ol maña suw içrüşdi/ O, bana su içme konusunda yardım etti” (DLT, 2005: 285).

“İçrüşür/ İçme konusunda yardım eder ve yarışır” (DLT, 2005: 285).

“İçrüşmek/ İçme konusunda yardım etmesi ve yarışması” (DLT, 2005: 285).

“İçtürdi/ (Su vb. bir sıvıyı) içtirdi” (DLT, 2005: 285).

“İçtürür/ (Su vb. bir sıvıyı) içtirir” (DLT, 2005: 285).

“İçtürmek/ (Su vb. bir sıvıyı) içtirme” (DLT, 2005: 285).

“İçürdi/ (Su vb. bir sıvıyı) içirdi” (DLT, 2005: 285).

“Ol añar suw içürdi/ O, ona su içirdi” (DLT, 2005: 285).

“İçürür/ (Su vb. bir sıvıyı) içirir” (DLT, 2005: 285).

“İçürmek/ (Su vb. bir sıvıyı) içirme” (DLT, 2005: 285).

“İçtürdi/ (Su vb. bir sıvıyı) içtirdi” (DLT, 2005: 285).

“Ol maña suw içtürdi/ O, bana su içirdi” (DLT, 2005: 285).

“İçtürür/ (Su vb. bir sıvıyı) içtirir” (DLT, 2005: 285).

“İçtürmek/ (Su vb. bir sıvıyı) içtirme” (DLT, 2005: 285).

Divan-ı Hikmet, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde, iç-eylemi peşine “-gAn, -glI” sıfat fiil eklerini, Divan-ı Hikmet ve Kutadgu Bilig eserlerinde “-gInçA, -(X)p” zarf fiil eklerini alarak filimsi ögesi olarak kullanılmıştır.

“Ay yigli içigli yavalık bile/ Ey yiyip içmekle hayatını boşa geçiren” (KB, 2006: 886).

“Muhabbetni câmin içken divâneler/ Muhabbetin kadehini içen divaneler” (DH, 1993: 30).

¹⁷⁴ KTS’nde: “İçiş-/ İçişmek, içmekte yardım ve yarış etmek” (2012: 311), “İçrül-/ İçirilmek” (2012: 311), “İçtür-/ İçirmek, su içirmek” (2012: 311), “İçür-/ İçirmek” (2012: 311) şeklindedir.

“Şevk şarabın *içken* kılur dünya talak/ Şevl şarabını *içen* kullar dünyayı boşar” (DH, 1993: 49).

“Sır şarâbın *içken* âşık sırnı yapar/ Sır şarabını *içen* aşık sırrı öter” (DH, 1993: 92).

“Melâmetge hamr *içgen* didârîga battı ya/ Melamet şarabından *içen* cemaline battı ya” (DH, 1993: 99).

“*İçigli* turur” (KurT, 2004: 220).

“*İçigli* turur usukmış” (KurT, 2004: 220).

“Alır men tüketü *içip* öz kanur/ Ben de alıp sonuna kadar *içtim* ve suya kandım” (KB, 2006: 1000).

“Yarım suv *içip* kırdım erse yarım/ Ben de suyun yarısını *içip* yarısını bırakmış olsaydım” (KB, 2006: 1004).

“Çil-ten birle şarâp *içip* hemrâh boldum/ Kırklar ile şarap *içip* yoldaş oldum” (DH, 1993: 13).

“İhlas birle muhabbetni camın *içip*/ İhlas ile aşkın şarabını *içip*” (DH, 1993: 69).

“Muhabbetni câmin *içib* raks eylegen/ Muhabbetin kadenini *içip* raks eyleyen” (DH, 1993: 77).

“Yuhibbuhum şarabın *içmegünçe*/Yuhibbuhum şarabını *içmeyince*” (DH, 1993: 101).

“Şevk şarabın *içib* tâ ki ruh kansa/ Şevk şarabın *içip* ta ki ruhu kansa” (DH, 1993: 107).

“Yeb, *içib*, hayvan kebi tünler yatıb/ Yiyip *içip* geceleri hayvan gibi yatıp” (DH, 1993: 113).

2.11.3. Kalku

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun üstünde durma, yüzme” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimenin anlamını “ileriye gitmek” şeklinde göstermektedir (2021: 323). Clauson, sözcüğün manasını “suyun üzerinde durma, yüzme” olarak açıklamaktadır (1972: 623- 624).

Ğalıu kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹⁷⁵

“Ğalıu/ Suyun üzerinde yüzme” (DLT, 2005: 394).

Divanü Lügati't Türk'te ғalıu isim unsuru, “+lA” isimden fiil yapım ekini bünyesine katarak eylem ögesi şeklinde de kullanılmıştır.¹⁷⁶

“Ğalıudı/ Suyun üzerinde yüzdü” (DLT, 2005: 394).

“Suwda ғalıuladı/ Suyun üzerinde yüzdü” (DLT, 2005: 394).

“Er suwda ғalıuladı/ Adam suyun üzerinde yüzdü” (DLT, 2005: 394).

“Ğalıular/ Suyun üzerinde yüzer” (DLT, 2005: 394).

“Ğalıumak/ Suyun üzerinde yüzmek” (DLT, 2005: 394).

2.11.4. Münle-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çorba içmek” anlamında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin manasını “çorba, et suyu” ve “delirmek” olarak açıklamaktadır (1934: 51). Wilkens, sözcüğün anlamını “binmek, tırmanmak, seyahate çıkmak” olarak göstermektedir (2021: 482). Clauson, “çorba içmek” şeklinde anlamını izah etmektedir. Ayrıca kelimenin, baş fonemi olan “m” harfinin bazen “b” ünsüzüne dönüşebildiğini de belirtmektedir (1972: 769).

Mün- fiiline yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹⁷⁷

“Münledi/ Çorba içti” (DLT, 2005: 347).

“Er münledi/ Adam çorba içti” (DLT, 2005: 347).

“Münler/ Çorba içti” (DLT, 2005: 347).

“Münlemek/ Çorba içmek” (DLT, 2005: 347).

2.11.5. Öp-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yudumlamak, içmek” anlamında kullanılmıştır.

¹⁷⁵ KTS'nde: “Ğalıu/ Suyun yüzünde durma, suyun yüzüne çıkma” (2012: 351) şeklindedir.

¹⁷⁶ KTS'nde: “Ğalıula-/ Suyun yüzüne çıkmak, sudan başını yüksek tutmak” (2012: 350), “Ğalıula-/ Suyun yüzüne çıkmak, sudan başını yüksek tutmak” (2012: 351) şeklindedir.

¹⁷⁷ KTS'nde: “Münle-/ Çorba içmek” (2012, 551) şeklindedir.

Gülensoy, kelimenin anlamını “sevgi, saygı, bağlılık, teşekkür belirtmek amacıyla dudaklarını bir şeye değdirmek” şeklinde açıklamaktadır (2007: 666).

Clauson, kelimenin manasını “yutmak, içmek” biçiminde göstermektedir (1972: 4).

Öp- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁷⁸

“Öpdi/ Yudumladı” (DLT, 2005: 375).

“Mun öpdi/ Çorbayı (başka bir şeyi de olabilir) yudumladı” (DLT, 2005: 375).

“Öper/ Yudumlar” (DLT, 2005: 375).

“Öpmek/ Yudumlamak” (DLT, 2005: 375).

“Men añar suw öpürttüm/ Ben, ona su içirttim” (DLT, 2005: 376).

“Öprüşdi/ Çorbayı (başka bir şeyi de olabilir) yudumlamasına yardım etti” (DLT, 2005: 376).

“Öprüşür/ Çorbayı (başka bir şeyi de olabilir) yudumlamasına yardım eder” (DLT, 2005: 376).

“Öprüşmek/ Çorbayı (başka bir şeyi de olabilir) yudumlamasına yardım etmek” (DLT, 2005: 376).

“Öprüldi/ Çorba yudumlandı” (DLT, 2005: 376).

“Mun öprüldi/ Çorbayı (başka bir şeyi de olabilir) yudumlandı” (DLT, 2005: 376).

“Öprülür/ Çorba yudumlanır” (DLT, 2005: 376).

“Öprülmek/ Çorba yudumlanması” (DLT, 2005: 376).

“Öpüldi/ İçildi, yudumlandı” (DLT, 2005: 376).

“Süt öpüldi/ Süt içildi” (DLT, 2005: 376).

“Öplür/ İçilir, yudumlanır” (DLT, 2005: 376).

“Öpülmek/ İçilme, yudumlanma” (DLT, 2005: 376).

“Öpündi/ Yudumlanır gibi göründü” (DLT, 2005: 376).

“Ol mun öpündi/ O, çorbayı yudumluyormuş gibi gözüktü” (DLT, 2005: 376).

“Öpünür/ Yudumlanır gibi görünür” (DLT, 2005: 376).

“Öpünmek/ Yudumlanır gibi görünmek” (DLT, 2005: 376).

“Öpürdi/ İçti, yudumladı” (DLT, 2005: 376).

¹⁷⁸ KTS’nde: “Öp-/ İçmek” (2012: 614), “Öprül-/ İçilmek” (2012: 614), “Öprüş-/ İçişmek, içmekte yardım ve yarış etmek” (2012: 614), “Öpül-/ İçilmek” (2012: 614), “Öpün-/ İçer gibi görünmek” (2012: 614), “Öpür-/ İçirmek” (2012: 614), “Öpürt-/ İçirtmek” (2012: 614) şeklindedir.

“Ol maña süt öpürdi/ O, bana yudumlamam için süt verdi” (DLT, 2005: 376).

“Öprür/ İçer, yudumlar” (DLT, 2005: 376).

“Öpürmek/ İçmek, yudumlamak” (DLT, 2005: 376).

“Öpürttüm/ İçirttim, yudumladım” (DLT, 2005: 376).

“Öpürtür men/ İçiritirim, yudumlarım” (DLT, 2005: 376).

“Öpürtmek/ İçirtme, yudumlama” (DLT, 2005: 376).

Bu dönemde, öp- eylemi, “-(X)m” fiilden isim yapı ekini bünyesine katarak isim unsuru şeklinde varlığını devam ettirmiştir.¹⁷⁹

“Öpüm/ Yudum” (DLT, 2005: 376).

“Bir öpüm mun/ Bir yudum çorba” (DLT, 2005: 376).

Divanü Lügati’t Türk’te öp- eylemi peşine “-gAn” sıfat fiilini alarak fiilimsi ögesi olarak kullanılmıştır.

“Öpürgen/ Başkasına (su vb. içecek) içirme adeti olan” (DLT, 2005: 376).

“Bu er ol süt öpürgen/ Bu her zaman insanlara yudumlamaları için süt veren adamdır” (DLT, 2005: 376).

2.11.6. Sap

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Sözcük, “değirmende, sulamada oluşan sıra” anlamında kullanılmıştır.

Sap kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁸⁰

“Sap/ Değirmende, suda olan sıra” (DLT, 2005: 470).

2.11.7. Suvsa-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “susamak” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “susam-susan-susa” biçimlerinin de olduğunu belirtmektedir (2007: 213- 214). Clauson, sözcüğün anlamını “susamak” şeklinde açıklamaktadır (1972: 793).

¹⁷⁹ KTS’nde: “Öpüm/ Yudum” (2012: 614) şeklindedir.

¹⁸⁰ KTS’nde: “Sap/ Değirmende, suda olan sıra” (2012: 656) şeklindedir.

Azerbaycan Türkçesi “susamag”, Başkurt Türkçesi “hıvhav, iskikiliv”, Kazak Türkçesi “suvsav, şöldev”, Kırgız Türkçesi “susso, çaŋko”, Özbek Türkçesi “suvsämäk”, Tatar Türkçesi “suvsav, içäsikilü”, Türkmen Türkçesi “suvsamak”, Uygur Türkçesi “susirimak, ussimak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 798- 799).

Suvs- fiiline, Uygur Türkçesinde Aç Bars Hikayesi ve Maytrısimit eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁸¹

“Änüklärinä ägirtip ƣavzatıp açmaq suvsamaƣ üzä sıƣılıp turmış/ Yavrusu onu çevreleyerek açlık (ve) *susuzluktan* sıkılıp zayıflamış, bitkin düşmüş” (ABH, 2009: 68).

“Bars açmaq suvsamaƣ ämgäkin aç/ Kaplan, açlık *susuzluk* eziyetiyle son derece” (ABH, 2009: 70).

“*Suvs- / Susayınca*” (M, 2019: 120).

Maytrısimit’te suvs- eylemi peşine “-mAk” isim fiil ekini alarak fiilimsi ögesi biçiminde kullanılmıştır.

“Bilig suvsamaƣın avantlığı tınlıƣ/ Hikmete *susamış* canlılara” (M, 2019: 52).

“Sizni körmeklig suvsamaƣƣa biz suvsalık boltumuz/ Sizi görmeğe *susadık*” (M, 2019: 166).

Suvs- fiili, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.

Divanü Lügati’t Türk’te suv- eylemi, “suw-” şeklinde varlığını sürdürmüştür.¹⁸²

“*Suwsadı/ Susadı*” (DLT, 2005: 512).

“Er *suwsadı/ Adam susadı*” (DLT, 2005: 512).

“*Suwsar/ Susar*” (DLT, 2005: 512).

“*Suwsamaƣ/ Susamak*” (DLT, 2005: 512).

“*Suwsattı/ Susattı*” (DLT, 2005: 512).

“Ol anı *suwsattı/ O, onu susattı*” (DLT, 2005: 512).

“*Suwsatur/ Susatır*” (DLT, 2005: 512).

“*Suwsatmaƣ/ Susatmak*” (DLT, 2005: 512).

¹⁸¹ EUTS’nde: “*Suvsamaƣ/ Susamak*” (2015: 213) şeklindedir.

¹⁸² KTS’nde: “*Suwsa-/ Susamak*” (2012: 707), “*Suwsat-/ Susatmak*” (2012: 708) şeklindedir.

Divan-ı Hikmet'te “-(X)p” zarf fiili, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesinde “-mİş” sıfat fiil eki ile birlikte fiilimsi yapısında bulunmuştur.

“Usup *suvsamışka* körüp ığangusuz/ *Susamış* insan için o bakıp da kanılmaz bir içkidir” (KB, 2006: 538).

“Şah Hasan dek Kerbela'da *suvsab* ölsem/ Şah Hasan gibi Kerbela'da *susayıp* ölsem” (DH, 1993: 60).

“Anı *suwsamış* kişi” (KurT, 2004: 69).

2.11.8. Toprat-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kurumak” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “bitkinin kuruması” şeklinde açıklamaktadır (1972: 489).

Toprat- eylemine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.¹⁸³

“*Topradı/ Kuruttu, bitirdi*” (DLT, 2005: 578).

“*Ot topradı/ Bitki, kuru dallar ve saptan ibaret kaldı*” (DLT, 2005: 578).

“*Toprar/ Kurutur, bitirir*” (DLT, 2005: 578).

“*Topramak/ Kurutmak, bitirmek*” (DLT, 2005: 578).

“*Toprattı/ Kuruttu, bitirdi*” (DLT, 2005: 578).

“*Çoy otuğ toprattı/ Koyunlar toprakta hiç ot kalmayacak biçimde bütün bitki örtüsünü yediler ve sonunda toz yükselir oldu*” (DLT, 2005: 578).

“*Topratur/ Kurutur, bitirir*” (DLT, 2005: 578).

“*Topratmak/ Kurutmak, bitirmek*” (DLT, 2005: 578).

“*Topraşdı/ Kuruttu, bitirdi*” (DLT, 2005: 578).

“*Yer kırup topraşdı/ Toprak kurudu ve neredeyse üzerinden toz kalkacak duruma geldi*” (DLT, 2005: 578).

“*Topraşur/ Kurutur, bitirir*” (DLT, 2005: 578).

“*Topraşmak/ Kurutmak, bitirmek*” (DLT, 2005: 578).

¹⁸³ KTS'nde: “*Topra-/ Kurumak*” (2012: 819), “*Topraş-/ Kuruyup tozlaşmak*” (2012: 819), “*Toprat-/ (Hayvanların) yeri kurutasiya dek otunu yemesi*” (2012: 819), “*Töpret-/ (Hayvanların) yeri kurutasiya dek otunu yemesi*” (2012: 822) şeklindedir.

2.11.9. Us-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “susamak” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, “usa-” fiilini anlamını “kederlenmek” olarak açıklamaktadır (2007: 972). Clauson, kelimenin manalarını “susamak” ve “düşünmek” şeklinde göstermektedir (1972: 241).

Azerbaycan Türkçesi “susamag”, Başkurt Türkçesi “hıvhav, iskikiliv”, Kazak Türkçesi “suvsav, şöldev”, Kırgız Türkçesi “susso, çaŋko”, Özbek Türkçesi “suvsämäk”, Tatar Türkçesi “suvsav, içäsikilü”, Türkmen Türkçesi “suvsamak”, Uygur Türkçesi “susirimak, ussimak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 798- 799).

Us- eylemi, Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁸⁴

“*Usdı/ Susadı*” (DLT, 2005: 625).

“*Er usdı/ Adam susadı*” (DLT, 2005: 625).

“*Usar/ Susar*” (DLT, 2005: 625).

“*Usmağ/ Susamak*” (DLT, 2005: 625).

“*Usıttı/ Susattı*” (DLT, 2005: 625).

“*Tuzluğ et mini usıttı/ Tuzlu et beni susattı*” (DLT, 2005: 625).

“*Usıtur/ Susatır*” (DLT, 2005: 625).

“*Usıtmak/ Susatmak*” (DLT, 2005: 625).

“*Usuğtı/ Susadı*” (DLT, 2005: 625).

“*Usuğar/ Susar*” (DLT, 2005: 625).

“*Usuğmak/ Susamak*” (DLT, 2005: 625).

“*İçigli tururlar usuğmış*” (KurT, 2004: 220).

Us- eylemi, Divanü Lügati’t Türk’te “-mİş” sıfat fiil, Kutadgu Bilig’de “-(X)p” zarf fiil ekleriyle birlikte fiilimsi ögesi olarak kullanılmıştır.

“*Usup suvsamışka körüp kaçusuz/ Susamış* insan için o bakıp da kanılmaz bir içkidir” (KB, 2006: 538).

“*Usuğmışka sakığ kamuğ suw körnür/ Susamışa* bütün seraplar su görünür” (DLT, 2005: 625).

¹⁸⁴ KTS’nde: “*Us-/ Susamak*” (2012: 884), “*Usıt-/ Susamak*” (2012: 884), “*Usuğ-/ Susamak*” (2012: 884) şeklindedir.

2.11.10. Yaşla-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “taze ot yeme, ıslak olma, ağlama” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamlarını “taze ot yeme”, “ıslak olma” ve “gözyaşı dökme” şekillerinde açıklamaktadır (1972: 1023).

Yaşla- eylemine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁸⁵

“Yaşladı/ Taze ot, yeşillik yedi” (DLT, 2005: 672).

“At yaşladı/ At yeşilliklerde otladı” (DLT, 2005: 672).

“Yaşlar/ Taze ot, yeşillik yer” (DLT, 2005: 672).

“Yaşlamak/ Taze ot, yeşillik yemek” (DLT, 2005: 672).

2.11.11. Yeşür-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sıcağa soğuk karıştırarak ılıklaştırma” anlamında kullanılmıştır.

Yeşür- eylemine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁸⁶

“Yeşürdi/ Sıcak ve soğuk suyu karıştırıp ılıklaştırdı” (DLT, 2005: 685).

“Ol isig suwuğ tumluğka yeşürdi/ O, ılık hale gelene kadar sıcak suyu, soğuk su ile karıştırdı” (DLT, 2005: 685).

“Yeşürür/ Sıcak ve soğuk suyu karıştırıp ılıklaştırır” (DLT, 2005: 685).

“Yeşürmek/ Sıcak ve soğuk suyu karıştırıp ılıklaştırmak” (DLT, 2005: 685).

2.11.12. Yüz-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun üzerinde ileriye gitme, yüzmek” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamlarını “bir sıvının yüzeyinde batmadan durmak”, “derisini çıkarma” ve “çok para istemek” şekillerinde açıklamaktadır (2007: 1197-

¹⁸⁵ KTS’nde: “Yaşla-/ Yaş ot yemek” (2012: 969) şeklindedir.

¹⁸⁶ KTS’nde: “Yeşür-/ Sıcağa soğuk karıştırarak ılıklaştırma” (2012: 988) şeklindedir.

1198). Clauson, sözcüğün bazı fonetik değişikliklere uğrayarak “suyun üzerinde durma” ve “(deri) soyma” manalarında kullanıldığını ifade etmektedir (1972: 1028).

Azerbaycan Türkçesi “üzmäk”, Başkurt Türkçesi “yözöv”, Kazak Türkçesi “jüzüv”, Kırgız Türkçesi “süzü”, Özbek Türkçesi “süzmäk”, Tatar Türkçesi “yözü”, Türkmen Türkçesi “yüzmek”, Uygur Türkçesi “üzmäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 1002-1003).

Yüz- eylemine, Bilge Kağan’da “-I” zarf fiil ekiyle birlikte rastlanılmıştır.

“Togla ögüzüg *yüzüti* keçip süsi/ Togla Nehri’ni *yüzdürerek* geçip ordusu” (BKD, 2015: 78).

Yüz- fiili, Karahanlı Türkçesinde, Divan-ı Hikmet ve Divanü Lügati’t Türk eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁸⁷

“*Yüzdi/ (Suda) yüzdü*” (DLT, 2005: 719).

“*Er suwda yüzdi/ Adam suda yüzdü*” (DLT, 2005: 719).

“*Yüzer/ (Suda) yüzer*” (DLT, 2005: 719).

“*Yüzmek/ (Suda) yüzmek*” (DLT, 2005: 719).

“*Yüztürdi/ (Suda) yüzdürdü*” (DLT, 2005: 719).

“*Ol anı suwda yüztürdi/ O, onu suda yüzdürdü*” (DLT, 2005: 719).

“*Yüztürür/ (Suda) yüzdürür*” (DLT, 2005: 719).

“*Yüztürmek/ (Suda) yüzdürmek*” (DLT, 2005: 719).

“*Taşkın kelgen deryalarda yüzleşem men/ Taşkın gelen deryalarda yüzsem ben*” (DH, 1993: 59).

“*Muhabbetni deryasığa çomub yüzgil/ Muhabbetin deryasına batıp yüz*” (DH, 1993: 81).

Divanü Lügati’t Türk’te yüz- eylemi, peşine “-(X)p” zarf fiil ekini alarak fiilimsi ögesi olarak kullanılmıştır.

“*Kanı yüzüp turuqtı/ Kanı fişkırırcasına gani gani aktı, yüzdü*” (DLT, 2005: 255).

¹⁸⁷ KTS’nde: “*Yüz-/ Yüzmek*” (2012: 1038) şeklindedir.

2.12. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları

2.12.1. Ak-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, gerçek anlamda “sıvı maddelerin bir yöne doğru hareket etmesi”, mecaz manada “düşman saldırma” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin “akmak” anlamı dışında, “akın etme, yağmalama” manasına dikkat çekmektedir. Ayrıca Moğolcada “akı-” fiilinin, “gelişme” anlamına geldiğini ifade etmektedir (2007: 55). Clauson, “ak-” eyleminden, “akıglı” ve “akıgsız” sözcüklerinin türediğini açıklamaktadır. Kelimenin ilk anlamının “gözyaşı ya da su birikintisinin hareket etmesi, akması” şeklinde olduğunu ancak daha sonra “yüzmek” manası da kullanılmaya başlandığı düşüncesindedir (1972: 77).

Azerbaycan Türkçesi “ahmag”, Başkurt Türkçesi “ağıv”, Kazak Türkçesi “ağuv”, Kırgız Türkçesi “ağu”, Özbek Türkçesi “akmak”, Tatar Türkçesi “ağu”, Türkmen Türkçesi “akmak”, Uygur Türkçesi “akmak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 10- 11).

Ak- fiiline, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁸⁸

“Turkuru yatmışın *akmış* kanı toprak tatitig yoğrulup/ Darmadağın durduğunu, *akan* kanının toprakla çamur (gibi) yoğrulup” (ABH, 2009: 86).

“*Akmış* kanı yol bolup/ *Akan* kanının yol olup” (AYX, 2015: 125).

“Ötrü *akdı* yürün süt/ Birdenbire beyaz süt *akıp* çıktı” (AYX, 2015: 127).

“Süt *açar*/ Süt *akar*” (AYX, 2015: 128).

“(Tü)men tütöpüm sayu taluy (ö)güz osuğluğ sütler *akzun*/ Saçımın her birinin ucundan nehirler gibi süt *aksaydı*” (M, 2019: 82).

“Söl ... *açar* barınur/ Usaresi ... *akar*, boşalır” (M, 2019: 119).

“Çan ögüz *akıtar*/ Kanlarını nehir gibi *akıttıklarını*” (PKVPH, 2020: 32).

“Kemi *aktrarılır*/ Gemi *alabora olur*” (PKVPH, 2020: 39).

¹⁸⁸ EUTS’nde: “Abmak/ Akmak, fışkırmak” (2015: 1), “Akdarılmaq/ Aktarılmaq” (2015: 9), “Akıtmak/ Akıtmak” (2015: 9), “Akmaq/ Akmak” (2015: 9), “Akırmak/ Aktarmak, dönmek, çevirmek” (2015: 9), “Aktarılmaq/ Aktarılmaq, devrilmek, baş aşağı çevrilme” (2015: 9), “Akıtmak/ Akmak, suya batmak” (2015: 9), “Akırmak/ Akıttırmak, yükseltmek” (2015: 9) şeklindedir.

Aç Bars Hikayesi ve Altun Yaruk X eserlerinde, ak- eylemi peşine “-mİş” sıfat fiili, “-A, -(X)p” zarf fiil eklerini alarak filimsi ögesi şeklinde kullanılmıştır.

“Kan *akmışın* kördi/ Kan *aktığını* gördü” (ABH, 2009: 84).

“Evit(i)p süt *akıp* kâldi/ İtişip süt *akıp* çıktı” (ABH, 2009: 90).

“Yaşları *ağa* yığlayu, ayıtdılar/ Gözyaşları *akıp* ağlayarak sordular” (AYX, 2015: 132).

“Yaşı *ağa* töküldi/ Gözyaşları *akıp* döküldü” (AYX, 2015: 134).

“Yaşı *ağa* yığlayu, ötrü inçä tep/ Yaşları *akıp* ağlayarak şöyle arz etti” (AYX, 2015: 138).

Ak- fiili, Karahanlı Türkçesinde, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.¹⁸⁹

“*Akıtsa* suvuğ yirde ni’met önür/ Su *akıtılınca* yerden nimet çıkar” (KB, 2006: 246).

“Törü suv turur *akısa* ni’met öner/ Kanun sudur, *akarsa*, nimet yetişir” (KB, 2006: 412).

“*Qayuka* bu *akısa* çiçek öndi tüz/ Nereye *akarsa* orada çiçek açar” (KB, 2006: 506).

“Küyer ot *akar* suv bu begler küsi/ Yanar ateş, *akar* su ve bu beylerin şan ve şöhetü” (KB, 2006: 712).

“Urundı tokındı *akıttı* yaşa/ Feryat ederek dövündü ve gözyaşı *döktü*” (KB, 2006: 1038).

“*Akıdı/ Aktı*” (DLT, 2005: 146).

“Suw *akdı/ Su aktı*” (DLT, 2005: 146).

“Yağı *akdı/ Düşman aktı*” (DLT, 2005: 146).

“*Akar/ Akar*” (DLT, 2005: 146).

“*Akmağ/ Akmak*” (DLT, 2005: 146).

“*Akışdı/ Akışma, her yönden akma*” (DLT, 2005: 146).

“Suwlar *akışdı/ Sular akıştı*” (DLT, 2005: 146).

“*Akıttı/ Akıttı*” (DLT, 2005: 146).

“Ol suw *akıttı/ O, su akıttı*” (DLT, 2005: 146).

¹⁸⁹ KTS’nde: “*Ak-/ Akmak*” (2012: 29), “*Akıd-/ Akıtmak*” (2012: 29), “*Akış-/ Akışmak*” (2012: 29), “*Akıt-/ Akıtmak*” (2012: 30), “*Aklış-/ Aklışmak*” (2012: 30), “*Aktur-/ Aktırmak, akıtmak*” (2012: 30) şeklindedir.

- “Akındı/ Akan su, akıntı” (DLT, 2005: 146).
- “Tağlar suwı akışdı/ Dağlar suyu akıttı” (DLT, 2005: 146).
- “Suwlar akışdı/ Sular akıştı” (DLT, 2005: 146).
- “Teñri aqın akıttı/ Allah sel akıttı” (DLT, 2005: 146).
- “Aqlışdı/ (İnsan ve su için) her yönden toplanma” (DLT, 2005: 147).
- “Akturdı/ Akıtılmasını emretti, akıttı” (DLT, 2005: 147).
- “Akturur/ Akıtılmasını emreder, akıtır” (DLT, 2005: 147).
- “Akturmak/ Akıtılmasını emretme, akıtma” (DLT, 2005: 147).
- “Aktı aqın munduzı/ Kar suları ve seller aktı” (DLT, 2005: 261).
- “Kelginleyü aqtımız/ (Onların üzerine) sel gibi aktık” (DLT, 2005: 303).
- “Aksa anıñ aqını/ Onun seli aksa” (DLT, 2005: 397).
- “Aktı aqın müñreşü/ Seller çağıldayarak ve inleyerek aktı” (DLT, 2005: 530).
- “Közüm yaşı aqdı/ Gözüm yaşı aktı” (DLT, 2005: 671).
- “Akturur közüm yulaq/ Gözüm yaş pınar gibi akar” (DLT, 2005: 707).
- “Keçe kündüz bigam yürdüm yaşım aqmay/ Gece gündüz gamsız yürüdüm, yaşı akıtmadan” (DH, 1993: 22).
- “Ahlaridin tilim tağlar sızıp aqar/ Ahlarından dilim dağlar, sızıp akar” (DH, 1993: 48).
- “Bulaq yañlıq aqar közdin yaşım meniñ/ Pınar gibi akar, gözden yaşım benim” (DH, 1993: 53).
- “Aqar yaşım keter huşum ol waqıtde/ Akar yaşım, gider şuurum o zamanda” (DH, 1993: 65).
- “Közde yaşı aqmas hergiz bağı küymey/ Gözde yaşı akmaz asla bağı yanmadan” (DH, 1993: 86).
- “Akar hoş suw” (KurT, 2004: 218).
- “Akar suw” (KurT, 2004: 219).
- “Bu suw akar” (KurT, 2004: 242).
- Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig, Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde, aq- eylemi peşine “-gli, -gAn” sıfat fiil eklerini alarak eylemsi ögesi şeklinde kullanılmıştır.
- “Bu tağ ol tawruq aqın aqıtğan/ Bu dağ yağmuru çabuk akıtır” (KB, 2006: 146).

“*Akıġlı süzük yul suvı eksümez/ Akan duru pınarın suyu kesilmez*” (KB, 2006: 246).

“*Akıtġan/ Hızlı akıtan*” (DLT, 2005: 146).

“*Taġ u çölñi bostan kılrur akġan yaşı/ Daġ ve çölü bostan eyler akan yaşı*” (DH, 1993: 52).

“*Közde yaşıñ kurutmas yaşı akġan dervişler/ Gözde yaşıñı kurutmaz yaşı akan dervişler*” (DH, 1993: 84).

“*Keçe kündüz közde yaşı akġan kişi/ Gece gündüz gözde yaşı akan kişi*” (DH, 1993: 112).

“*Bulıtlardın suwnı kıoyġan akġan*” (KurT, 2004: 261).

Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig, Satır Arası Kur’an Tercümesinde aġ- fiili sonrasına “-A, -(X)p, -(X)pAn” zarf fiil eklerini alarak eylemsi unsur biçiminde de kullanılmıştır.

“*Aġa kelsü arzu kıırılmaz bolup/ Arzun, kurumayan bir nehir gibi akıp gelsin*” (KB, 2006: 242).

“*Öğüz teg akayı tüpi teg toġayı/ Nehir gibi akayım, kasırğa gibi göklere yükseleyim*” (KB, 2006: 1078).

“*Aġa tınmaz erter bulaklar ara/ O pınarlar arasından durmadan akar gider*” (KB, 2006: 1086).

“*Kanı akıp yuşıldı/ Kanı akıp döküldü*” (DLT, 2005: 557).

“*Köz yaşımnı akġkuzuban jale kıldım/ Gözyaşımnı akıtarak pınar eyledim*” (DH, 1993: 14).

“*Baġrı pişib yaşı akıb kılrur efġan/ Baġrı pişip yaşı akıp eyler figan*” (DH, 1993: 55).

“*Köz yaşımnı akġkuzuban jale kıldım/ Gözyaşımnı akıtarak süs eylesem*” (DH, 1993: 58).

“*Köz yaşıñ akġkuzuban feryâd kılsa/ Gözyaşıñı akıtarak feryad etse*” (DH, 1993: 86).

“*Canıñ kıynab yaşıñ akıb huşıñ ketib/ Canıñı incitip yaşıñ akıp aklın gidip*” (DH, 1993: 99).

“*Aġa turu çözülmüş*” (KurT, 2004: 57).

2.12.2. Akım

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “tek bir yöne akan su, bir akımlık/akışlık su” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimeyi “tek bir yöne akan su” olarak açıklamıştır (1972: 87). Gülensoy, sözcüğü “akmak işi” anlamının yanında “cereyan” şeklinde de izah etmiştir. Bununla birlikte kelimenin kökeninin “ak-” fiilinden geldiğini söylemiştir (2007: 59).

Akım sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁹⁰

“Akım/ Bir akımlık su” (DLT, 2005: 146).

“Bir akım suw/ Bir akışlık su” (DLT, 2005: 146).

2.12.3. Çağıla-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun ses çıkararak hızlı bir şekilde” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin etimolojisini, “çağ (yansıma sözcük) +la” şeklinde göstermektedir (2007: 207). Clauson, sözcüğün kısa hâlinin “çağla-”, uzun biçiminin “çağılda-”, modern dillerde ise “çakılda-” şeklinde olduğunu açıklamaktadır (1972: 408).

Azerbaycan Türkçesi “çağıldamag”, Başkurt Türkçesi “urğıv, urğılıv, şarlav”, Kazak Türkçesi “sarkırav, şarıldav”, Kırgız Türkçesi “şarkıro, şarıldo”, Özbek Türkçesi “şarillämaq”, Tatar Türkçesi “urğılıpçığu, yarsıp, dulkınlanu, şarlav”, Türkmen Türkçesi “şağğıldamak, şağlamak”, Uygur Türkçesi “gürüldimäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 110- 111).

Çağıla- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁹¹

“Çağılar/ Çağlar, akar” (DLT, 2005: 217).

“Suw çağıladı/ Su çağladı” (DLT, 2005: 217).

Çağıla- eylemi, bazı fonetik değişimlere uğrayarak “jagıla-” ve “şagıla-” şekillerinde kullanılmıştır.¹⁹²

¹⁹⁰ KTS’nde: “Akım/ Bir defada akacak kadar olan” (2012: 29) şeklindedir.

¹⁹¹ KTS’nde: “Çağıla-/ Çağlamak” (2012: 173) şeklindedir.

“Şağıladı/ Çağıladı, aktı” (DLT, 2005: 217).

“Şağılar/ Çağlar, akar” (DLT, 2005: 217).

“Şağılamak/ Çağlamak, akmak” (DLT, 2005: 217).

“Jağıladı/ Çağıladı, aktı” (DLT, 2005: 217).

“Kanı akıp jağıladı/ Ta ki kanları çağıldayan su gibi akana” (DLT, 2005: 217).

2.12.4. Egrik

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su anaforu, dalga, girdap” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “suyun akarak kıvrımlar veya girdap oluşturması” biçiminde açıklamaktadır. Ayrıca egrik isim unsurunun, Eski Türkçede, “iyrim”, “irim” şekillerinde de yaşadığını ifade etmektedir (1972: 112- 113).

Egrik kelimesi, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi’nde, “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylem şeklinde tespit edilmiştir.¹⁹³

“Suv *egrikleşür* ursukuşur/ Su *fır fır döner ve her yandan dalgalar* birbirine çarpar” (PKVPH, 2020: 39).

Karahanlı Türkçesinde, egrik kelimesi, bazı fonetik değişimlerle “egrim” olarak kullanılmıştır.¹⁹⁴

“Egrim/ Suyun toplandığı yer, girdap” (DLT, 2005: 251).

Değişime uğrayan “egrim” sözcüğü, isimden fiil yapım eki olan “+IA” vasıtasıyla fiil unsur görevinde tespit edilmiştir.¹⁹⁵

“Egrimlendi/ (Suyun) kabarıp akarak döndü” (DLT, 2005: 251).

“Suw egrimlendi/ Su kabararak köpüklenerek döndü” (DLT, 2005: 251).

“Egrimlenür/ (Suyun) kabarıp akarak döner” (DLT, 2005: 251).

“Egrimlenmek/ (Suyun) kabarıp akarak dönmesi” (DLT, 2005: 251).

¹⁹² KTS’nde: “Jağıla-/ Çağlamak” (2012: 338), “Şağıla-/ Çağlamak” (2012: 716) şeklindedir.

¹⁹³ EUTS’nde: “Ägrik/ Su anaforu, girdap” (2015: 70) şeklindedir.

¹⁹⁴ KTS’nde: “Egrim/ Suyun toplandığı yer” (2012: 217) şeklindedir.

¹⁹⁵ KTS’nde: “Egrimlen-/ Su göllerde eğreklenme, kaynayarak ve akarak dönmek” (2012: 217) şeklindedir.

2.12.5. Erkeç

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su birikintisindeki kıvrımlı hareket, dalga” anlamında kullanılmıştır.

Erkeç kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.

“*Erkeç/ Dalga*” (DLT, 2005: 262).

Divanü Lügati’t Türk’te, erkeç kelimesi peşine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylem görevinde de tespit edilmiştir.

“*Erkeçlendi/ Dalgalandı, yükseldi*” (DLT, 2005: 262).

“*Suw erkeçlendi/ Su dalgalandı*” (DLT, 2005: 262).

“*Erkeçlenür/ Dalgalanır, yükselir*” (DLT, 2005: 262).

“*Erkeçlenmek/ Dalgalanmak, yükselmek*” (DLT, 2005: 262).

2.12.6. Erkeklen-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun yükselmesi, dalgalanma” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamını “erkeklenme” şeklinde açıklamaktadır. Dalgalanma manasına yer vermemektedir (2007: 335). Wilkens, sözcüğün anlamını “gelişme, büyüme” olarak izah etmektedir (2021: 262). Clauson, erkeklen- eyleminin manalarını “dalgalanma”, “erkeklik, yiğitlik” biçiminde ifade etmektedir (1972: 228).

Erkeklen- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁹⁶

“*Erkeklendi/ Dalgalandı, yükseldi*” (DLT, 2005: 262).

“*Suw erkeklendi/ Su dalgalandı*” (DLT, 2005: 262).

“*Erkeklenür/ Dalgalanır, yükselir*” (DLT, 2005: 262).

“*Erkeklenmek/ Dalgalanmak, yükselmek*” (DLT, 2005: 262).

¹⁹⁶ KTS’nde: “*Erkeklen-/ Dalgalanmak*” (2012: 241) şeklindedir.

2.12.7. K  -

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su veya sıvı maddelerin azalıp durgunlaşması, hastalığın sakinleşmesi” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamlarını “pis kokmak” ve “azalmak” şeklinde açıklamaktadır (1972: 609).

K  - fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.¹⁹⁷

“K  dı/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaştı” (DLT, 2005: 440).

“Suw k  dı/ Su duruldu” (DLT, 2005: 440).

“K  kar/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaşır” (DLT, 2005: 440).

“K  mak/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaşması” (DLT, 2005: 440).

“K  krattı/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaştı” (DLT, 2005: 441).

“Ol suwu  k  krattı/ O, suyu azalttı” (DLT, 2005: 441).

“K  kratur/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaşır” (DLT, 2005: 441).

“K  kratmak/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaştı” (DLT, 2005: 441).

“K  kruşdı/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaştı” (DLT, 2005: 441).

“Suwlar  amu  k  kruşdı/ Sular geri çekildi” (DLT, 2005: 441).

“K  kruşur/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaşır” (DLT, 2005: 441).

“K  kruşmak/ (Su vb. maddeler) azalıp durgunlaşması” (DLT, 2005: 441).

2.12.8. K  m

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun yükselmesi, dalga” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimeyi “hom” olarak madde başı gösterip “deniz dalgası” biçiminde açıklamaktadır (1999: 179). Gülensoy, sözcüğün anlamlarını “a ıl evi, yayla evi, köy” ve “küçük tümsek” şeklinde izah etmektedir (2007: 532). Clauson, kelimenin manalarını “devenin eyeri” ve “dalga” biçiminde tanımlamaktadır (1972: 625).

Türk lehçelerinde: Türkmen Türkçesi “gom”,  uva  a “xum” şeklindedir (Eren, 1999: 179).

¹⁹⁷ KTS’nde: “K  -/ Su senmek, hastalığı sakinleşmek” (2012: 441) şeklindedir.

Ƙom kelimesine, Divanü Lügati't Türk ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.¹⁹⁸

“Ƙom/ *Dalga*” (DLT, 2005: 436).

“Kölüm *Ƙomı* Ƙopsa Ƙalı tamığ iter/ Gölüm coştuğunda *dalgalar* kalemin duvarlarına çarpar sanki onu itmek istemiş gibi” (DLT, 2005: 436).

“Suw *Ƙomı* üstünindin” (KurT, 2004: 69).

“AnlarƘa suw *Ƙomı*/ Onlara *su dalgası*” (KurT, 2004: 119).

Divanü Lügati't Türk'te, Ƙom isim unsuru, eylem ögesi biçiminde kullanılmıştır.¹⁹⁹

“*Ƙomdı*/ (*Suyun*) *dalgalandı*” (DLT, 2005: 436).

“Suw *Ƙomdı*/ Su *dalgalıydı*” (DLT, 2005: 436).

“*Ƙomar*/(*Suyun*) *dalgalanır*” (DLT, 2005: 436).

“*Ƙommak*/(*Suyun*) *dalgalanması*” (DLT, 2005: 436).

“*Ƙomışdı*/ *Dalgalandı, yükseldi*” (DLT, 2005: 436).

“Suw *Ƙomışdı*/ Sular *her yandan yükseldi*” (DLT, 2005: 436).

“*Ƙomışur*/ *Dalgalanır, yükselir*” (DLT, 2005: 436).

“*Ƙomışmak*/ *Dalgalanması, yükselmesi*” (DLT, 2005: 436).

“*Ƙomturdı*/ *Dalgalandırdı*” (DLT, 2005: 437).

“Yel suwuğ *Ƙomturdı*/ Rüzgār, suyu *dalgalandırdı*” (DLT, 2005: 437).

“*Ƙomturur*/ *Dalgalandırır*” (DLT, 2005: 437).

“*Ƙomturmak*/ *Dalgalandırmak*” (DLT, 2005: 437).

2.12.9. Ƙoy-/ Ƙuy-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “dökmek, boşaltmak” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamlarını “bir şeyi bir yere bırakmak” ve “dökmek” şeklinde açıklamaktadır (2007: 544). Clauson, sözcüğün manasını “(bir sıvıyı) dökmek, boşaltmak” olarak izah etmektedir (1972: 596).

¹⁹⁸ KTS'nde: “*Ƙom/ Dalga, su dalgası*” (2012: 443), “*Ƙum/ Dalga, su dalgası*” (2012: 495), “*Ƙum-/ Dalgalanmak*” (2012: 495), “*Ƙumtur-/ Dalgalandırmak*” (2012: 495), “*Ƙumuş-/ Suyun dalgalanması*” (2012: 495) şeklindedir.

¹⁹⁹ KTS'nde: “*Ƙomı-/ Heyecanlanma, coşma, dalgalanma*” (2012: 443) şeklindedir.

Ɩoy/ Ɩuy- fiiline, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati't Türk ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.²⁰⁰

“Ɩuydı/ (Su vb. sıvı maddeleri) döktü, boşalttı” (DLT, 2005: 457).

“Er küpke suw Ɩuydı/ Adam suyu küpe boşalttı” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyar/ (Su vb. sıvı maddeleri) döker, boşaltır” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuymak/ (Su vb. sıvı maddeleri) dökmesi, boşaltması” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyturdı/ Döktürdü, boşalttı” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyturur/ Döktürür, boşaltır” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyturmak/ Döktürmek, boşaltmak” (DLT, 2005: 457).

“Ol menig eligke suw Ɩuyturdı/ O, benim elime su dökülmesini emretti” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyundu/ (Su vb. sıvı maddeler) döküldü” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyunur/ (Su vb. sıvı maddeler) dökülür” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyunmak/ (Su vb. sıvı maddeler) dökülmesi” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyuşdı/ (Su vb. sıvı maddeleri) dökmeye yardım etti” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyuşur/ (Su vb. sıvı maddeleri) dökmeye yardım eder” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyuşmak/ (Su vb. sıvı maddeleri) dökmeye yardım etmesi” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyluşdı/ (Su vb. sıvı maddeler) döküldü” (DLT, 2005: 457).

“Tağdın suwlar Ɩuyluşdı/ Dağdan sular boşaldı” (DLT, 2005: 457).

“Ol anjar suw Ɩuyuşdı/ O, ona suyu boşaltmakta yardım etti” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyluşur/ (Su vb. sıvı maddeler) dökülür” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuyluşmak/ (Su vb. sıvı maddeler) dökülmesi” (DLT, 2005: 457).

“Ɩuydı bulıt yağmurın/ Bulut yağmurunu koyuverdi” (DLT, 2005: 649).

“İbn Abbas suwnı Ɩuydı, Ali yuvdı/ İbn-i Abbas suyunu koydu, Ali yıkadı” (DH, 1993: 45).

“Suwnı Ɩoymak” (KurT, 2004: 265).

²⁰⁰ KTS'nde: “Ɩoy-/ Dökmek, akıtmak” (2012: 457), “Ɩoyluş-/ Aktırma, döktürme” (2012: 457), “Ɩoytur-/ Döktürme, aktırma” (2012: 457), “Ɩoyun-/ Kendine su koyma, dökülme” (2012: 458), “Ɩuy-/ Akıtma, dökmek” (2012: 506), “Ɩuyul-/ Dökmek, akıtılmak” (2012: 506) şeklindedir.

Ɩoy/ Ɩuy eylemi peşine Satır Arası Kur'an Tercümesinde “-gAn” sıfat fiil, Divan-ı Hikmet'te “-(X)p” zarf fiil eklerini alarak fiilimsi ögesi olarak kullanılmıştır.

“Bulıtlardıñ suwnı *ƖoyƖan* aƖƖar” (KurT, 2004: 261).

“Suvnı *Ɩoyub* paƖ eylegey zahirimni/ Suyu *döküp* paƖ eyleyince zahirimi” (DH, 1993: 47).

“İssıƖ suvnı başdın *Ɩuyub* ƇayƖaƖaylar/ Sıcak suyu baştan *döküp* yıƖayalar” (DH, 1993: 91).

2.12.10. Köpük

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun hareketi sonucunda Ƈalkalanarak ya da kaynatılarak oluşan hava kabarcıkları yığını” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “köpüklü (Ƈabuk öfkelenen)”, “köpük taşı, köpürük (çok hafif, köpük gibi olan, süngere benzeyen, delikli taş)” gibi örneklerle anlam genişlemesine uğramış olarak günümüzde de kullanıldığını açıklamaktadır (2007: 551). Clauson, sözcüğün bazı ses deƖişimlerine uğrayarak günümüze “köpük” biçiminde geldiğini izah etmektedir (1972: 689).

Azerbaycan Türkçesi “köpük”, Başkurt Türkçesi “kübik, küpirik, kasmak”, Kazak Türkçesi “köbik”, Kırgız Türkçesi “köbük”, Özbek Türkçesi “köpik”, Tatar Türkçesi “kübik, yarı”, Türkmen Türkçesi “köpük”, Uygur Türkçesi “kövük” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 506- 507).

Köpük kelimesine, Uygur Türkçesinde yalnızca İrk Bitig’de rastlanılmıştır.²⁰¹

“*Köpükümin* saƇar men/ *Köpüğümü* saƇarım” (I, 2011: 270).

Köpük kelimesi sadece Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.²⁰²

“*Köpük/ Köpük*” (DLT, 2005: 324).

“*Köpük/ Güğümde kaynarken taşan şey*” (DLT, 2005: 324).

Divanü Lügati’t Türk’te, köpük sözcüğü, “kö” kelimesi ile birlikte bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“*Köl köpüki/ Deniz köpüğü*” (DLT, 2005: 321).

²⁰¹ EUTS’nde: “*Köpig/ Köpük*” (2015: 116), “*Köpüg/ Köpük*” (2015: 116) şeklindedir.

²⁰² KTS’nde: “*Köpük/ Kaynayan tencerenin köpüğü*” (2012: 477), “*Köpük/ Köpük*” (2012: 477) şeklindedir.

Divanü Lügati't Türk'te, köpük isim unsuru eylem ögesi olarak kullanılmıştır.²⁰³

“*Köpürdi/ Köpürdi*” (DLT, 2005: 324).

“*Esiç köpürdi/ Tencere köpürdü, taştı*” (DLT, 2005: 324).

“*Süt köpürdi/ Süt köpürdü*” (DLT, 2005: 324).

“*Köpürür/ Köpürür*” (DLT, 2005: 324).

“*Köpürmek/ Köpürmek*” (DLT, 2005: 324).

“*Köpürtti/ Köpürttü*” (DLT, 2005: 324).

“*Ot esiçni köpürtti/ Ateş, tencerenin köpürmesine neden oldu*” (DLT, 2005: 324).

“*Köpürtür/ Köpürtür*” (DLT, 2005: 324).

“*Köpürtmek/ Köpürtmek*” (DLT, 2005: 324).

2.12.11. Mevvac

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su birikintisinin yükselmesi, dalga” anlamında kullanılmıştır.

Ayverdi, kelimenin Arapça “mevc” kökünden gelmektedir (2010: 815).

Mevvac kelimesine yalnızca Divan-ı Hikmet'te rastlanılmıştır.

“Rahmet bahrı tolup taşıp urdu mevvac/ Rahmet denizi dolup aşırı dalgalandı” (DH, 1993: 70).

2.12.12. Sarğ-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun damlaması” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamlarını “damlamak”, “kapamak” ve “durdurmak” şeklinde açıklamaktadır (1972: 849).

Sarğ- fiiline yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.²⁰⁴

“*Sarğıttı/ (Su vb. maddeler) damlattı*” (DLT, 2005: 473).

²⁰³ KTS'nde: “*Köpür-/ Köpürmek*” (2012: 477), “*Köpürt-/ Köpürtmek*” (2012: 477) şeklindedir.

²⁰⁴ KTS'nde: “*Sarğ-/ Sızıp damlamak*” (2012: 659), “*Sarğındı suw/ İri su damlası*” (2012: 659), “*Sarğış-/ Çok damlamak*” (2012: 659), “*Sarğıt-/ Damlatmak*” (2012: 659), “*Sarğur-/ Damlatmak*” (2012: 659) şeklindedir.

“Ol tondın suw *sarķıttı*/ O, giysiden su *damlamasına izin verdi*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķıtur*/ (*Su vb. maddeler*) *damlatır*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķıtmak*/ (*Su vb. maddeler*) *damlatmak*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķışdı*/ (*Suyun vb. maddelerin*) *damladı*” (DLT, 2005: 473).

“*Buzdın suw sarķışdı*/ Buzdan çokça su *damladı*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķındı suw*/ *Damlayan su*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķışur*/ (*Suyun vb. maddelerin*) *damlar*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķışmak*/ (*Suyun vb. maddelerin*) *damlaması*” (DLT, 2005: 473).

“*Sarķındı*/ (*Su vb. maddelerin*) *damladı*” (DLT, 2005: 473).

2.12.13. Tam-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “damlamak” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “damlam, damzım, damzırı, damzırık” şeklinde olduğunu açıklamaktadır (2007: 261). Clauson, sözcüğün anlamını “damlamak” biçiminde tanımlamaktadır. Ayrıca kelimenin bazı ses değişimlerine uğrayarak günümüzde “dam-” hâlinde kullanıldığını izah etmektedir (1972: 503).

Azerbaycan Türkçesi “damcılamağ”, Başkurt Türkçesi “tamıv, tamsılav”, Kazak Türkçesi “tamuv, tamşılav”, Kırgız Türkçesi “tamçilo”, Özbek Türkçesi “tamçilamak”, Tatar Türkçesi “tamu, tamçılav”, Türkmen Türkçesi “dammak, damcalamak”, Uygur Türkçesi “tamçilimak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 148-149).

Tam- fiili, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V, Altun Yaruk X’te, tam-ylemi, “tamız” şeklinde isim unsuru olarak kullanılmıştır.²⁰⁵

“Ol birk(i)ye edgünüñ *tam{ımça}ızımça*/ O bir tek erdemin *damlacığı*” (AYV, 2009: 168).

²⁰⁵ EUTS’nde: “*Tamışmak/ Damlatmak*” (2015: 222), “*Tamızmak/ Damlatmak*” (2015: 222), “*Tamızım/ Damla*” (2015: 222) şeklindedir.

“*Tamızın* tenlençsiz/ (Kıl ucu kadar) *damlası* dengi olmayan” (AYV, 2009: 169).

“Ädgülüg taloy içindä bir *tamızımķ(ı)ya* ülüşin/ Fazilet okyanusunuz içinden (sadece) bir *damlacık* kısmını” (AYX, 2015: 159).

“Taloyuñuznuñ *tamızımķa* ülüşin ögä täğintim/ Fazilet denizinizin bir *damlasını* övmeye çalıştım” (AYX, 2015: 186).

Tam- eylemi, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet ve Divanü Lügati’t Türk eserlerinde tespit edilmiştir.²⁰⁶

“Buzdan suw *tamar*/ Buzdan su *damlar*” (DLT, 2005: 211).

“Altun *tamar* arığ/ (Bu buluttan) saf altın *damlar*” (DLT, 2005: 397).

“*Tamdı/ Damladı*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamar/ Damlar*” (DLT, 2005: 526).

“*Tammaķ/ Damlamak*” (DLT, 2005: 526).

“Suw *tamdı/ Su damladı*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamındı suw/ Su damlası*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamçurdı/ Çiseledi, damladı*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamçurur/ Çiser, damlar*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamçurmaķ/ Çiselemek, damlamak*” (DLT, 2005: 526).

“Yağmur *tamçurdı/ Yağmur çiseledi*” (DLT, 2005: 526).

“Suw *tamğırdı/ Su damlayayazdı*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamındı/ Su vb. maddeleri damlattı*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamınur/ Su vb. maddeleri damlatır*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamınmaķ/ Su vb. maddeleri damlaması*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamıttı/ Su vb. maddeleri damlattı*” (DLT, 2005: 527).

“Ol suwnı *tamıttı/ O, suyu damlattı*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamıtur/ Su vb. maddeleri damlatır*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamıtmak/ Su vb. maddeleri damlaması*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamdurdu/ Su vb. maddelerin damlamasını emretti*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamdurur/ Su vb. maddelerin damlamasını emreder*” (DLT, 2005: 527).

²⁰⁶ KTS’nde: “*Tam-/ Damlamak*” (2012: 728), “*Tamçır-/ Damlamak, sepelemek*” (2012: 729), “*Tamçur-/ Sepelemek, çiselemek*” (2012: 729), “*Tamğır-/ Damlıyayazmak*” (2012: 730), “*Tamğur-/ Damlıyayazmak*” (2012: 730), “*Tamındı suw/ Su damlası*” (2012: 730), “*Tamış-/ Damlaşmak*” (2012: 730), “*Tamıt-/ Damlatmak*” (2012: 730), “*Tamtur-/ Damlatmak*” (2012: 730), “*Tamur-/ Damlamak*” (2012: 732), “*Tamuz-/ Damlatmak*” (2012: 732) şeklindedir.

“*Tamdurmak/ Su vb. maddelerin damlamasını emretmek*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamıştı/ Su vb. maddeler damladı*” (DLT, 2005: 527).

“*Suw tamışdı/ Su damladı*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamışur/ Su vb. maddeler damlar*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamışmak/ Su vb. maddeler damlaması*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamuzdı/ Damlattı*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamuzur/ Damlatır*” (DLT, 2005: 527).

“*Tamuzmak/ Damlatmak*” (DLT, 2005: 527).

“Rahmetiñdin kıatre *tamdı* şeytân kaçtı/ Rahmetinden bir damla *düştü*, şeytan kaçtı” (DH, 1993: 14).

“Kıatre yaşı yerge *tamsa* ummân kıılır/ Damla yaşı yere *damlasa*, ummân eyler” (DH, 1993: 110).

2.12.14. Terñük

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “topraktan sızan su” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “suyun sızması veya akması” şeklinde açıklamıştır (1972: 553).

Terñük kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁰⁷

“*Terñük/ Topraktan sızan su*” (DLT, 2005: 556).

“*Terñük suwın içelim/ Sızan sudan içelim*” (DLT, 2005: 317).

Divanü Lügati’t Türk’te, terñük isim unsuru peşine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylem ögesi biçiminde kullanılmıştır.

“*Terñüklendi/ Sızdı, aktı*” (DLT, 2005: 556).

“*Suw terñüklendi/ Su, topraktan sızdı*” (DLT, 2005: 556).

“*Terñüklenür/ Sızar, akar*” (DLT, 2005: 556).

“*Terñüklenmek/ Sızmak, akmak*” (DLT, 2005: 556).

²⁰⁷ KTS’nde: “*Terñük/ Su sızıntısı, su birikintisi*” (2012: 790), “*Terñük/ Su sızıntısı, su birikintisi*” (2012: 790) şeklindedir.

2.12.15. Tök-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sıvı bir ürünü başka bir yere aktarma” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Moğolcadaki karşılığını “tügü-” şeklinde göstermektedir (2007: 297). Clauson, kelimenin anlamını “(sıvı bir şey) dökmek” biçiminde açıklamaktadır. Ayrıca sözcüğün “yiğitlik” manasının açık bir şekilde olmadığını düşünmektedir (1972: 477).

Azerbaycan Türkçesi “tökmäk”, Başkurt Türkçesi “koyov, ağızıv, tügıv”, Kazak Türkçesi “tögüv, kuyuv”, Kırgız Türkçesi “kuyu, tögü”, Özbek Türkçesi “tökmäk, kuymak”, Tatar Türkçesi “ağızu, tügü, salu”, Türkmen Türkçesi “dökmek”, Uygur Türkçesi “tökmäk, kuymak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 186- 187).

Tök- fiiline, Uygur Türkçesinde Terh ve Tes yazıtında, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Huastuanift ve Maytrisimit eserlerinde rastlanılmıştır.²⁰⁸

“Yaşı aқа *töküldi*/ Gözyaşları *döküldü*” (AYX, 2015: 134).

“*Töktümüz* saçtım(ı)z ärsär/ *Döküp* saçtıysak” (H, 2019: 88).

“Tarağlağ yirinte *tökerler* ötrü/ Tarlasına *dökerler* sonra” (M, 2019: 178).

Aç Bars Hikayesi ve Altun Yaruk VI eserlerinde tök- eylemi ardına “-U, - (X)p” zarf fiil eklerini alarak fiilimsi ögesi biçiminde kullanılmıştır.

“Közintä isig yaş *tökülü*/ Gözlerinden sıcak yaş *dökerek*” (ABH, 2009: 96).

“Yıdılığ yıparlıg suv *töküp* tüü/ Güzel kokulu sular *döküp* türlü türlü” (AYVI, 2009: 177).

“Kälip yaşları *tökülü*/ Gelip yaşlar *döküp*” (AYVI, 2009: 225).

Tes ve Terh yazıtlarında, tök- eylemi peşine “-A” zarf fiil ekini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.

“Uçuz kölke atlıgın *tökebarmış*/ Uçuz Gölü’ne atlarıyla (birlikte) *döküvermiş*” (TeK, 2018: 35).

“Uç(uz köl)ke atlıgın *tökebarmış*/ Uçuz Gölü’ne atlarıyla (birlikte) *döküvermiş*” (TerD, 2018: 41).

²⁰⁸ EUTS’nde: “*Tökmäk/ Dökmek*” (2015: 249), “*Töklünmäk/ Dökülmek*” (2015: 249), “*Tökülmäk/ Dökülmek*” (2015: 249), “*Tökün/ Dökülmüş*” (2015: 249) şeklindedir.

Tök- fiili, Karahanlı Türkçesinde Atabetü'l Hakayık, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati't Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.²⁰⁹

“Özüm aydı sözle sözün barı *tök*/ Kendi kendime dedim: Söyle, *dök* içindekileri” (KB, 2006: 122).

“Kişi neñi alma yime *tökme* ған/ Başkasının malını alma ve kan *dökme*” (KB, 2006: 312).

“Kişi kanı *tökme* hasım kılma öç/ İnsan kanı *dökme*, düşmanlık besleyip kin gütmek” (KB, 2006: 318).

“Laçın kuş kıvar teg *töker* ғанları/ Şahinin kuşa saldırması gibi hücum eder, kanlarının *döker*” (KB, 2006: 460).

“Kiñeşte *töker* begke yünçü üge/ Yığınla inci *döken* has- müşavir ne der” (KB, 2006: 540).

“Hasım kılma özke yime *tökme* ған/ Kendine düşman edinme ve kan *dökme*” (KB, 2006: 884).

“Yazuğ *tökse* kıtlur kişi ay toña/ Ey kahraman, günah *dökülünce* insan kurtulur” (KB, 2006: 992).

“Yorı bar esen tur közün *tökme* yaş/ Gözünden yaş *dökme* dedi ve sözünü kesti” (KB, 2006: 1022).

“Öpüp yığladı yirke *tökti* yaşığ/ Öpüp ağlayarak gözyaşı *döktü*” (KB, 2006: 1022).

“Fırağın *töker* yaş körügli karağ/ Şu gören göz fırağ yüzünden yaş *döker*” (KB, 2006: 1024).

“*Tökdi/ Döktü*” (DLT, 2005: 584).

“Oğlan suw *tökdi*/ Oğlan su *döktü*” (DLT, 2005: 584).

“*Töker/ Döker*” (DLT, 2005: 584).

“Oğlan suw *töker* uluğ yanı sınır/ Oğlan çocuğu yere su *döker*, yaşlı adam bacağına *döker*” (DLT, 2005: 584).

“*Tökmek/ Dökmek*” (DLT, 2005: 584).

²⁰⁹ KTS'nde: “*Tök-/ Dökmek*” (2012: 821), “*Tökil-/ Dökülmek*” (2012: 821), “*Tökleş-/ Dökülüp akmak*” (2012: 821), “*Töklün-/ Dökülmek*” (2012: 821), “*Töktür-/ Döktürmek*” (2012: 821), “*Tökül-/ Dökülmek*” (2012: 821), “*Töküş-/ Dökme konusunda yardım etme ve yarışmak*” (2012: 821) şeklindedir.

- “Töklündi/ Döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “Suw töklündi/ Su döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “Töklünür/ Dökülür” (DLT, 2005: 584).
- “Töklünmek/ Dökülmek” (DLT, 2005: 584).
- “Töktürdi/ Dökülmesi için emir verdi” (DLT, 2005: 584).
- “Ol suw töktürdi/ O, suyun dökülmesini emretti” (DLT, 2005: 584).
- “Töktürür/ Dökülmesi için emir verir” (DLT, 2005: 584).
- “Töktürmek/ Dökülmesi için emir vermek” (DLT, 2005: 584).
- “Tökleşdi/ Döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “Tökleşdi neş/ Bir şeyler döküldü, aktı” (DLT, 2005: 584).
- “Töküldi/ Döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “Suw töküldi/ Su döküldü” (DLT, 2005: 584).
- “Tökülür/ Dökülür” (DLT, 2005: 584).
- “Tökülmek/ Dökülmek” (DLT, 2005: 584).
- “Töküşdi/ Dökmesine yardım etti” (DLT, 2005: 584).
- “Ol maña tarıǵ töküşdi/ O, buğdayı dökmekte bana yardım etti” (DLT, 2005: 584).
- “Töküşür/ Dökmesine yardım eder” (DLT, 2005: 584).
- “Töküşmek/ Dökmesine yardım etmek” (DLT, 2005: 584).
- “Razı aytıp Haqq’a bakıp yaşıım töktüm/ Dileğimi deyip Hakk’a bakıp yaşıımı döktüm” (DH, 1993: 10).
- “Kān tökmedim közlerimdin baǵrım ezip/ Kān dökmedim gözlerimden, baǵrımı ezip” (DH, 1993: 15).
- “Tün keçeler uhlamay ya ornıǵa kaniş tök/ Geceleri uyumayıp yaş yerine kanını dök” (DH, 1993: 27).
- “Riya tesbih elkinde yıǵlap yaşın tökmesler/ Riya tesbihi elinde, aǵlayıp yaşını dökmezler” (DH, 1993: 27).
- “Seher vaǵtte yıǵlab töksem kanlar közdin/ Seher vaktinde aǵlayıp döksem kanlar gözden” (DH, 1993: 32).
- “Fedâ bolsun seje cânım töker bolsañ benim kanım/ Feda olsun sana canım, doker olsan benim kanım” (DH, 1993: 39).

“Köp yığlasam günahlarım *tökülgey* mü/ Çok ağlasam günahlarım *dökülür* mü” (DH, 1993: 61).

“Tilindin *töküldi*/ Dilinden *döküldü*” (AH, 2016: 78).

“Kān *tökmāk*” (KurT, 2004: 55).

“Onurka suwıdın kaçan *tökülse*” (KurT, 2004: 212).

“Biri üzä *tökülmış*” (KurT, 2004: 219).

“Yulduzlar *tökülsä*” (KurT, 2004: 266).

“Kodı *tökdi*” (KurT, 2004: 274).

Tök- eylemi, Divan-ı Hikmet’te peşine “-gAn” sıfat fiilini, Divan-ı Hikmet ve Kutadgu Bilig’de “-(X)p” zarf fiil ekini alarak fiilimsi ögesi şeklinde kullanılmıştır.

“*Töküp* ıd sav altun sunup tut saçal/ Saf altın *dök* ve onların sakalını eline al” (KB, 2006: 738).

“Sen öz kädguñı yi *töküp* közde yaş/ Sen gözünden yaş *dökerek* kendi derdinle uğraş” (KB, 2006: 818).

“Közlerimdin kanlar *töküp* yād etmedim/ Gözlerimden kanlar *döküp* yad etmedim” (DH, 1993: 27).

“Yaş ornığa kanın *töküp* yüzni boyar/ Yaş yerine kanını *döküp* yüzünü boyar” (DH, 1993: 31).

“İkki közüm nedametde kanlar *töküb*/ İki gözüm pişmanlıkta kanlar *döküp*” (DH, 1993: 36).

“Yaş omığa kanım *töküb* dua kılsam/ Yaş yerine kanımı *döküp* dua eylesem” (DH, 1993: 58).

“Kānlar *töküb* közlerimdin zar inresem/ Kanlar *döküp* gözlerimden ağlayıp inlesem” (DH, 1993: 60).

“Didar tileb kan yaş *töküb* zar inresen/ Cemal dileyip kan- yaş *döküp* ağlayıp inlesen” (DH, 1993: 82).

“Mahşergahda efğan kılıp yaşın *töküp*/ Mahşer yerinde figan eyleyip, yaşını *döküp*” (DH, 1993: 85).

“Haķ kahrıdın korkıb yaşın *tökmegenler*/Hakk kahrından korkup yaşını *dökmeyenler*” (DH, 1993: 75).

Divan-ı Hikmet’te tök- eyleminin, başındaki “t” fonemi tonsuzlaşarak “d” ünsüzüne dönüşmüştür.

“Yaşın *döküp* közün suvlap sadık bolğıl/ Yaşını *döküp* gözünü sulayıp sadık ol” (DH, 1993: 113).

Divanü Lügati’t Türk’te, tök- fiili, “-lUk” yapım eki birlikte kullanılmış olarak tespit edilmiştir.

“*Töküklük/ Dökülmüş olan*” (DLT, 2005: 584).

“*Töküglüg tarığ/ Dökülmüş buğday ya da başka bir şey*” (DLT, 2005: 584).

2.12.16. Yuşul-/ Yuvul-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sıvı bir maddeyi akıtma, boşaltma” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “kan, yaş veya suyun akması” şeklinde açıklamıştır (1972: 978).

Yuşul-/ yuvul- fiiline, Divanü Lügati’t Türk’te eserinde “yuşul-” ve Kutadgu Bilig’de “yuvul-” biçimlerinde rastlanılmıştır.²¹⁰

“Köñül bertti yaşı *yuvuldı* közün/ Gönlü yaralandı, gözlerinden yaş *döküldü*” (KB, 2006: 830).

“Köpüp çıktı ilke *yuvuldı* yaşı/ Kalkıp kapıya çıktı, gözyaşı *döktü*” (KB, 2006: 1026).

“Köñül bertti ilig *yuvuldı* yaşı/ Hükümdar çok müteessir oldu, (*gözyaşı aktı*) ağlamaya başladı” (KB, 2006: 1030).

“Köñül bertti közde *yuvuldı* yaşa/ Gönlü sızladı, gözünden yaşlar *aktı*” (KB, 2006: 1044).

“Kanı akıp *yuşuldı*/ Kanı akıp *döküldü*” (DLT, 2005: 557).

“Sütler kumuğ *yuşuldı*/ Bolca süt *aktı*” (DLT, 2005: 657).

“*Yuşdı/ Aktı, boşalttı*” (DLT, 2005: 713).

“Ol begni *yuşdı*/ O, (testinin ağzından) birayı *akıttı*” (DLT, 2005: 713).

“*Yuşar/ Akar, boşaltır*” (DLT, 2005: 713).

“*Yuşmak/ Akması, boşaltması*” (DLT, 2005: 713).

“*Yuşuldı/ (Su vb. maddeler) aktı*” (DLT, 2005: 713).

“*Kan yuşuldı/ Kan fışkırdı, aktı*” (DLT, 2005: 713).

²¹⁰ KTS’nde: “Yuşul-/ Akıp dökme” (2012: 1028), “Yuvul-/ Akıtmak” (2012: 1029) şeklindedir.

“Yuşulur/ (Su vb. maddeler) akar” (DLT, 2005: 713).

“Yuşulmak/ (Su vb. maddeler) akması” (DLT, 2005: 713).

“Yuşıldı/ Akıtıldı” (DLT, 2005: 713).

“Yuşulur/ Akıtılır” (DLT, 2005: 713).

“Yuşulmak/ Akıtılmak” (DLT, 2005: 713).

Divanü Lügati’t Türk’te, yuşul- eylemi peşine “-gAn” sıfat fiil ekini alarak fiilimsi ögesi olarak kullanılmıştır.

“Yuşulğan/ Devamlı kan akan yara” (DLT, 2005: 713).

“Bu baş ol kanı yuşulğan/ Bu, sürekli kanın aktığı bir yaradır” (DLT, 2005: 713).

2.13. Suyun Miktarıyla İlgili Kavram Alanları

2.13.1. Çı/ Çi

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ıslaklık, nemlilik, terleme” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamlarını “nemli” ve “pişmemiş” şekillerinde açıklamaktadır. Ayrıca kelimenin günümüzde “çiğ” biçiminde kullanıldığını göstermektedir (2007: 236). Clauson, Eski Türkçede “çık-” fiilinin kökünün “çı” isim unsuru olduğunu düşünmektedir. Bunun için hem “çık-” eyleminin manasının hem de modern dildeki “çiğ” sözcüğünün anlamının “ıslatma, nemlendirme” biçimlendirme tanımlamaktadır (1972: 393).

Azerbaycan Türkçesi “çiy, bişmämiş”, Başkurt Türkçesi “siy”, Kazak Türkçesi “şiyki”, Kırgız Türkçesi “çiyki, kam”, Özbek Türkçesi “ham”, Tatar Türkçesi “çi”, Türkmen Türkçesi “çiğ”, Uygur Türkçesi “ham, çürüç” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 132- 133).

Çı/çi kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²¹¹

“Çi/ Nem, rutubet” (DLT, 2005: 235).

Divanü Lügati’t Türk’te, çı/ çi sözcüğü ardına “+IA” isimden fiil yapım eki olarak eylem görevinde kullanılmıştır.²¹²

²¹¹ KTS’nde: “Çi/ Toprakta yaşlılık, yaş” (2012: 189) şeklindedir.

- “Çılandı/ Nemlendi, ıslandı” (DLT, 2005: 231).
- “Çılandı neñ/ Nesne nemlendi, ıslandı” (DLT, 2005: 231).
- “At çılandı/ At terledi” (DLT, 2005: 232).
- “Çılanur/ Islanır” (DLT, 2005: 232).
- “Çılanmak/ Islanmak” (DLT, 2005: 232).
- “Çılaşdı/ Islattı” (DLT, 2005: 232).
- “Ol maña ot çılaşdı/ O, bana kuru otu ıslatmakta yardım etti” (DLT, 2005: 232).
- “Çılaşur/ Islatır” (DLT, 2005: 232).
- “Çılaşmak/ Islatmak” (DLT, 2005: 232).
- “Çılattı/ Terletti” (DLT, 2005: 232).
- “Ol atı çılattı/ O, atını terletti” (DLT, 2005: 232).
- “Ol kepek çılattı/ O, kepeğin ıslandırılmasını emretti” (DLT, 2005: 232).
- “Çılatır/ Terletir” (DLT, 2005: 232).
- “Çılatmak/ Terletmek” (DLT, 2005: 232).
- “Çiledi/ Isladı” (DLT, 2005: 237).
- “Tonuğ çiledi/ Giysiyi hafifçe ıslattı” (DLT, 2005: 237).
- “Çiler/ Islar” (DLT, 2005: 237).
- “Çilemek/ Islamak” (DLT, 2005: 237).

2.13.2. Çık-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “nemlendirme, ıslatma” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin anlamını “içeriden dışarıya çıkmak” şeklinde açıklamaktadır (1999: 89). Wilkens, sözcüğün manasını “gitmek” ve “gıcırdamak” biçimlerinde göstermektedir (2021: 227). Clauson, kelimenin anlamını “herhangi bir şeyin neminin emilmesi” olarak tanımlamaktadır (1999: 406).

²¹² KTS’nde: “Çılan-/ Yaşlıktan ıslanmak” (2012: 185), “Çılan-/ At terlemesi” (2012: 185), “Çılaş-/ Islatmakta yardım etmek” (2012: 185), “Çılat-/ Islattırmak, atı terletmek” (2012: 185), “Çile-/ Yaşartmak, ıslatmak” (2012: 190) şeklindedir.

Çık- fiiline yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.²¹³

“Çıkı/ Nemlendi” (DLT, 2005: 234).

“Ton çıkı/ Giysi nemlendi” (DLT, 2005: 234).

“Çıkar/ Nemlenir” (DLT, 2005: 234).

“Çıkmak/ Nemlenmek” (DLT, 2005: 234)

“Çıkturdu/ Nemlendirdi” (DLT, 2005: 234).

“Ol tonın çıktı/ O, onun ıslak giysisini ıslak bir yere koydu, böylece giysi nemlendi” (DLT, 2005: 234).

“Çıkturur/ Nemlendirir” (DLT, 2005: 234).

“Çıkturmak/ Nemlendirmek” (DLT, 2005: 234).

2.13.3. Çim

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir şeyin nemli ya da ıslak olma durumunu pekiştirmek için faydalanılan ilgeç” görevinde kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamlarını isim unsuru “bahçelerin yeşillendirilmesinde kullanılan bitki”, fiil ögesi “yılanmak” olarak açıklamaktadır (2007: 238-239). Clauson, sözcüğün manalarını “çimen”, “tohumların nemlendirilerek filizlenmesi” ve “tamamen, yoğun veya saf anlamında bir ilgeç” şekillerinde göstermektedir (1972: 421).

Çim kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.²¹⁴

“Çim/ Bir şeyin çiğ ya da nemli olma durumunu pekiştirmek için kullanılan ilgeç” (DLT, 2005: 237).

“Çim öl ton/ Olabildiğince ıslak giysi” (DLT, 2005: 238).

“Çim yig et/ Oldukça çiğ et” (DLT, 2005: 238).

²¹³ KTS'nde: “Çık-/ Nemlenmek” (2012: 183), “Çıktur-/ Islatmak, ıslak yere koymak” (2012: 185) şeklindedir.

²¹⁴ KTS'nde: “Çim/ Bir şeyin çiğ veya yaş olmasında abartma istenildiği zaman kullanılan bir edat” (2012: 190) şeklindedir.

2.13.4. Kaç

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyu ya da nemi olmayan, kuru” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin anlamlarını “elma, armut gibi yemişlerin kurutulmuşu” ve “su birikintisi, göl” şekillerinde açıklamaktadır. Ayrıca kaç sözcüğünün, Farsça diline herhangi bir ses değişimine uğramadan “kak” olarak geçtiğini ifade etmektedir (1999: 201). Gülensoy, sözcüğün manalarını, isim unsur “elma, armut, erik gibi meyvelerin kurusu”, fiil fonksiyonunda “itmek, vurmak” biçimlerinde tanımlamaktadır (2007: 448). Clauson, kelimenin anlamlarını “kurumak”, “meyve kurusu” ve “bir çeşit av kuşunun adı” hâlinde tanımlamaktadır (1972: 608).

Kaç kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²¹⁵

“Kaç/ Kurutulmuş herhangi bir şey” (DLT, 2005: 400).

Divanü Lügati’t Türk’te kaç kelimesi, “kok” ve “et” sözcüklerini niteleyerek sıfat görevinde tespit edilmiştir.

“Kaç koç/ Kurutulmuş meyve” (DLT, 2005: 400).

“Kaç et/ Kurutulmuş et” (DLT, 2005: 400).

Divanü Lügati’t Türk’te kaç isim unsuru, “+IA”, “+sA” ve “+(A)r” isimden fiil yapım eki vasıtasıyla eylem fonksiyonunda kullanılmıştır.²¹⁶

“Kaçlandı/ Kurulandı” (DLT, 2005: 401).

“Kaçlanur/ Kurulanır” (DLT, 2005: 401).

“Kaçlanmak/ Kurulanmak” (DLT, 2005: 401).

“Et kaçlandı/ Et kurutuldu” (DLT, 2005: 401).

“Kaçlattı/ Kurutuldu” (DLT, 2005: 401).

“Ol ahar et kaçlattı/ O, etin kurutulmasını emretti” (DLT, 2005: 401).

“Kaçlatur/ Kurutulur” (DLT, 2005: 401).

“Kaçlatmak/ Kurutulmak” (DLT, 2005: 401).

“Kaçsıdı/ Kuruyacak gibi oldu” (DLT, 2005: 401).

“Et kaçsıdı/ Et dilimlendi ve kurutuldu” (DLT, 2005: 401).

²¹⁵ KTS’nde: “Kaç/ Kuru, kurutulmuş nesne” (2012: 347), “Kaç/ Erik, kayısı gibi meyvelerin kurusu” (2012: 347) şeklindedir.

²¹⁶ KTS’nde: “Kaçlan-/ Kurutulmak” (2012: 348), “Kaçlat-/ Kurutturmak” (2012: 348), “Kaçraş-/ Su çekilmek” (2012: 348) şeklindedir.

“*Kaşır/ Kuruyacak gibi olur*” (DLT, 2005: 401).

“*Kaşımak/ Kuruyacak gibi olmak*” (DLT, 2005: 401).

2.13.5. Katre

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “damla” anlamında kullanılmıştır.

Katre kelimesine, Atabetü’l Hakayık ve Divan-ı Hikmet eserlerinde rastlanılmıştır.²¹⁷

“Pir-i muğan curasıdın *katre* tattım/ Pir-i kâmil içkisinden *damla* tattım” (DH, 1993: 14).

“Rahmetiñdin *katre* tamdı şeytân kaçtı/ Rahmetinden bir *damla* düştü, şeytan kaçtı” (DH, 1993: 14).

Divan-ı Hikmet’te *katre* sözcüğü, genellikle “yaş” kelimesi ile birlikte bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“*Katre yaşı* Hağ mevlamnı nezri bolğay/ *Damla yaşı* Hakk Mevla’mın nezri olur” (DH, 1993: 89).

“Ah u vah derler yene közide *katre yaşı* yok/ Ah-vah derler yine gözünde *damla yaşı* yok” (DH, 1993: 100).

“Aslı nesliñ *katre-i âb- meni*/ Aslın- neslin *erlik suyu damlası*” (DH, 1993: 109).

“*Katre yaşı* yerge tamsa ummân kıılır/ *Damla yaşı* yere damlasa, ummân eyler” (DH, 1993: 110).

Katre isim unsuru, Divan-ı Hikmet’te “bir” kelimesi, Atabetü’l Hakayık eserinde “ufak” kelimesi tarafından nitelenerek bir sıfat tamlamasında kullanılmıştır.

“*Bir katrege* kani bolmay ol dür bolmas/ *Bir damlaya* razı olmadan o inci olmaz” (DH, 1993: 22).

“Sübhâni gem *bir katre* mey kılsa inâm/ SübhanRabb’im *bir damla* mey armağan eylese” (DH, 1993: 30).

“*Bir katre* katurğıl meñe derya-yı Muhammed/ *Bir damla* tattır bana derya-ı Muhammed” (DH, 1993: 44).

²¹⁷ KTS’nde: “*Katre/ Damla*” (2012: 376) şeklindedir.

“*Bir katre-yi mey ol cam- elestdin meşe in’am/ Bir damla su o elest kadehinden bana bağış*” (DH, 1993: 44).

“*Haqq rahmeti uluğ derya bir katrebes/ Hakk rahmeti ulu derya bir damla yeter*” (DH, 1993: 83).

“*Bulut hediye kılsa uşak katreni/ Bulut hediye kılsa ufak katreyi*” (AH, 2016: 74).

2.13.6. Kepi-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kurumak” anlamında kullanılmıştır.

Kepi- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²¹⁸

“*Kepidi/ Kurudu*” (DLT, 2005: 305).

“*Kepir/ Kurur*” (DLT, 2005: 305).

“*Kepimek/ Kurumak*” (DLT, 2005: 305).

“*Yel tonuğ kepitti/ Rüzgār, giysiyi kısmen kuruttu*” (DLT, 2005: 305).

“*Ton kepitti/ Giysinin yüzeyi kurudu*” (DLT, 2005: 305).

“*Kepitti/ Kuruttu*” (DLT, 2005: 305).

“*Kepitür/ Kurutur*” (DLT, 2005: 305).

“*Kepitmek/ Kurutmak*” (DLT, 2005: 305).

2.13.7. Kerbişimän

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kuru veya çöp” anlamında kullanılmıştır.

Kerbişimän kelimesine yalnızca Satır Arası Kur’an Tercümesi eserinde rastlanılmıştır.²¹⁹

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde kerbişiman isim unsuru peşine “bol-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.

“*Tamuğ kārbişimän bolğay*” (KurT, 2004: 220).

²¹⁸ KTS’nde: “*Kepi-/ Kurumak*” (2012: 402), “*Kepit-/ Kurutmak*” (2012: 402) şeklindedir.

²¹⁹ KTS’nde: “*Kārbişimän/ Kuru, çöp*” (2012: 402) şeklindedir.

2.13.8. Kuruğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyu ya da nemi olmayan, kuru” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, Anadolu ağızlarında “guru”, “kurudan (verem)” ve “kurugicik (uyuz)” biçimlerinde yaşadığını belirtmektedir (2007: 572). Clauson, kelimenin manasının “suyun olmaması, kuruma” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca sözcüğün zaman ilerledikçe anlam genişlemesine uğradığını düşünmektedir (1972: 646).

Azerbaycan Türkçesi “guru”, Başkurt Türkçesi “koro, kirkän, katkan”, Kazak Türkçesi “kurğak”, Kırgız Türkçesi “kuru, kurğak”, Özbek Türkçesi “kuruk”, Tatar Türkçesi “kırı”, Türkmen Türkçesi “guri”, Uygur Türkçesi “kuruk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 518- 519).

Kuruğ kelimesine, Maytrisimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde rastlanılmıştır.²²⁰

“Buzulur yok *kuruğ* emgek tözlüg/ Bozulur *yokluğun*, menşei üzüntü ve tehlikelidir” (M, 2019: 39).

“Öz *kuruğ*/ Asıl *kuru*” (M, 2019: 126).

“Ağlık *kuruğ*/ Hazine *bitmek üzere*” (PKVPH, 2020: 34).

Kuruğ kelimesi, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi’nde “yerig”, Maytrisimit’te “kavagu, kovuk, otuñ, süngük” kelimelerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“Adrılurlar *kalı kuruğ otuñ* tılt/ Ayrılır, nasıl *kuru odun* sebebiyle” (M, 2019: 94).

“İr *kuruğ kavagu* erniñ *çaqmış*/ *Kuru kav* ve adamın vurması” (M, 2019: 95).

“Amarıları *kuruğ süñük*/ Bazıları ise *kuru kemik*” (M, 2019: 138).

“Kim yime ol *kuruğ süñük*/ Yine o *kuru kemik*” (M, 2019: 142).

“*Kuruğ kovuk* mensiz sakı-/ *Boş düşüncesine*” (M, 2019: 147).

“*Kuruğ yerig* suvayu/ *Kuru yeri* sulayıp” (PKVPH, 2020: 31).

Maytrisimit eserinde, kuruğ sözcüğü eylemleşerek ardına “-(X)p” zarf fiil eki ile birlikte kullanılmıştır.

²²⁰ EUTS’nde: “*Kurımaq/ Kurumak*” (2015: 187), “*Kurıtmak/ Kurutmak*” (2015: 187), “*Kurkağ/ Kuru*” (2015: 187), “*Kuruğ/ Kuru*” (2015: 188), “*Kurımaq/ Kurumak*” (2015: 188) şeklindedir.

“Yarı *kurıp* köz/ Yarı gözü *kuru*” (M, 2019: 119).

“Bilge kişi *kurıp* katıp törü/ Hâkim kimse *kuruyup* halsiz düşerel (ama) ahlaklı olarak” (M, 2019: 152).

“Aşsız suvsuz *kurıp* katıp yorıyur/ Yiyecek ve içeceksizlikten *kuruyup* yorgun düşerek yaşarlar” (M, 2019: 182).

Kuruğ kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Atabetü'l Hakayık, Divanü Lügati't Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.²²¹

“İsig tumlığığ hem *kuruğ* ya ölüğ/ Sıcak ile soğuğu, *kuru* ile yaşı birbirine” (KB, 2006: 654).

“*Kuruğ* tumlığı artsa isig öl anut/ *Kuruluk* ve soğukluk fazlaşırsa sıcak ve yaş şeyleri hazır tut” (KB, 2006: 790).

“İsigin *kuruğun* anı yandru bas/ Sıcak ve *kuru* şeylerle onları karşıla” (KB, 2006: 790).

“*Qur/ Kuru*” (DLT, 2005: 450).

“*Kuruğ/ Herhangi bir şeyin kuru olanı*” (DLT, 2005: 453).

“Eri bardı kaldı *kuruğ* tik yeri/ Ahalisi gitti, yeri *kurumuş* gibi kaldı” (AH, 2016: 82).

“Anlarını *kuruğ* ırak bolsun” (KurT, 2004: 59).

“Suwnı otsuz *kuruğ*” (KurT, 2004: 122).

“Anıñ içindäkini *kuruğ* kalsa” (KurT, 2004: 269).

Kurug isim unsuru, Atabetü'l Hakayık'ta “zahmet”, Divanü Lügati't Türk'te “ew, olma, yığaç”, Kutadgu Bilig'de “kep, kum, yemiş”, Satır Arası Kur'an Tercümesinde “tamug” sözcüklerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“Könülsüz kişiler *kuruğ kep* bolur/ Gönülsüz kişiler *kuru bir kalıp* olur” (KB, 2006: 474).

“*Kuruğ* öl yimiş tut ya içgüsü çig/ *Kuru* veya yaş meyve ya da içki ve şarap” (KB, 2006: 534).

²²¹ KTS'nde: “*Qur/ Kuru*” (2012: 497), “*Qurı/ Kuru*” (2012: 497), “*Kurığ/ Kuru, boş*” (2012: 497), “*Kurıgu/ Kurumak üzere olan nesne*” (2012: 497), “*Kurğak/ Kurak*” (2012: 497), “*Kuruğ/ Kuru, boş*” (2012: 500), “*Kuruğ/ Kuru, boş*” (2012: 500) şeklindedir.

“*Ƙuruğ öl yimiş ya cüleng bin cülab/ Kuru, yaş meyve veya gül- balı, gül- şurubu*” (KB, 2006: 536).

“*Ƙuruğ ƙumƙa okşar bu yalñu ƙözi/ Bu insan kuru kuma benzer*” (KB, 2006: 638).

“*Ƙuruğ öl yimiş ur bir ança simiş/ Kuru ve yaş meyve yanında bir miktar simiş de bulunsun*” (KB, 2006: 796).

“*Ƙuruğ yıgaç egilmes, ƙurmuş kiriş tügülmes/ Kuru ağaç eğilmez, gerilmiş yay bağlanmaz*” (DLT, 2005: 250).

“*Ƙuruğ ew/ İçinde eşya veya insan olmayan, tamamen boş ev*” (DLT, 2005: 453).

“*Ƙuruğ olma/ Kuru testi*” (DLT, 2005: 453).

“*Harıslık tek irge ƙuruğ zahmet ol/ Hırs yalnız insana kuru zahmettir*” (AH, 2016: 90).

“*Anı ƙuruğ tamuğ*” (KurT, 2004: 220).

Divanü Lügati’t Türk’te eserlerinde ƙuruğ kelimesi, peşine “+IUK” isimden isim yapım ekini alarak türemiş bir sözcük şeklinde kullanılmıştır.²²²

“*Ƙuruğluk/ Herhangi bir şeyin kuruluşu*” (DLT, 2005: 453).

Atabetü’l Hakayık, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de ƙuruğ kelimesi, eylem yapısında tespit edilmiştir.²²³

“*Ƙayuka bu baksa yaşarmış ƙurır/ Nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur*” (KB, 2006: 112).

“*Ökün tutçı yığla ƙurıtma közüñ/ Haklısın, durmadan ağla, gözyaşın kurumasın*” (KB, 2006: 288).

“*İletür ölümke ƙuritur eñim/ Bu at onu ölüme götürür, benzini soldurur*” (KB, 2006: 312).

“*Ƙapuğum ƙurıttıñ ƙor ittiñ orun/ Kapımı kimsesiz ve yerini boş bıraktın*” (KB, 2006: 336).

²²² KTS’nde: “*Ƙuruğluk/ Kuruluk*” (2012: 500) şeklindedir.

²²³ KTS’nde: “*Ƙurğa-/ Kurumak*” (2012: 497), “*Ƙurğad-/ Kurulamak*” (2012: 497), “*Ƙurğır-/ Kurumak*” (2012: 497), “*Ƙurı-/ Kurumak*” (2012: 497), “*Ƙurı-/ Kurumak*” (2012: 497), “*Ƙurır-/ Kurumaya yüz tutmak*” (2012: 497), “*Ƙurıt-/ Kurutmak*” (2012: 497), “*Ƙuru-/ Kurutmak*” (2012: 499), “*Ƙuruğlan-/ Kuru bulmak*” (2012: 500), “*Ƙurur-/ Kurumaya yüz tutmak*” (2012: 501), “*Ƙuruğsı-/ Kurumaya yüz tutmak*” (2012: 501), “*Ƙurut-/ Kurutmak*” (2012: 501) şeklindedir.

“Yaşarmış çiçekler *kurır* terk bilin/ Yeşeren çiçekler çabuk *kurur*, bunu böyle bil” (KB, 2006: 376).

“Kara ilke yazsa *kuritur* başın/ Avam memlekete karşı suç işlerse başı *gider*” (KB, 2006: 480).

“Teñiz erse suğlur *kuritur* yirig/ Deniz bile olsa *kurutur*” (KB, 2006: 530).

“Tükettim sözümni *kurittim* kalem/ Sözümü *bitirdim* ve kalemi sildim” (KB, 2006: 586).

“Sini sözle yüşük *kurıtmaz* tilig/ (Hükümdar) hep senden bahseder, bir an bile seni dilinden *düşürmez*” (KB, 2006: 616).

“Kalık tanı esti *kurıttı* hatıg/ Havadan serin bir esinti esti ve yazıyı *kuruttu*” (KB, 2006: 686).

“Hazan mu tüşüttüm kamuğni *kurıttım*/ Hazana mı uğrattım, hepsini *kuruttum*” (KB, 2006: 1072).

“*Kurğadı/ Kurudu*” (DLT, 2005: 450).

“*Kurğar/ Kurur*” (DLT, 2005: 450).

“*Kurğamağ/ Kurumak*” (DLT, 2005: 450).

“*Kurğattı/ Kuruttu*” (DLT, 2005: 450).

“Yer *kurğattı/ Toprak kurumaya ve çatlamaya başladı*” (DLT, 2005: 450).

“*Kurğatur/ Kurutur*” (DLT, 2005: 450).

“*Kurğatmak/ Kurutmak*” (DLT, 2005: 450).

“Yer *kurğadı/ Toprak (yağmur yağmadığı için) kurudu*” (DLT, 2005: 450).

“*Kurğırdı/ Kurudu*” (DLT, 2005: 451).

“Yer *kurğırdı/ Toprak (yağmur yağmadığı için) kurudu*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurğırur/ Kurur*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurğırmak/ Kurumak*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurıdı/ Kurudu*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurıdı ton/ Giysi kurudu*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurır/ Kurur*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurımak/ Kurumak*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurıgladı neğni/ Nesneyi kuruyken kullandı*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurıgladı/ Kuruladı*” (DLT, 2005: 451).

“*Kurıglar/ Kurular*” (DLT, 2005: 451).

- “*Kurıġlamak/ Kurulamak*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurındı/ Kurundu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Er kurındı/ Adam yıkandıktan sonra kendini kuruttu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurınur/ Kurunur*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurınmak/ Kurunmak*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurırdı/ Kurudu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurırdı neḡ/ Nesne kurumaya başladı*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurırur/ Kurur*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurırmaḡ/ Kurumak*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurıttı/ Kuruttu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kün tonuġ kurıttı/ Güneş giysiyi kuruttu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurıtur/ Kurutur*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurıtmak/ Kurutmak*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurışdı/ Kurudu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Etmek kamuġ kurışdı/ Ekmek tamamen kurudu*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurışur/ Kurur*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kurışmak/ Kurumak*” (DLT, 2005: 451).
- “*Kuruġsıdı/ Kurumaya yüz tuttu*” (DLT, 2005: 453).
- “*Kuruġsıdı (neḡ)/ Nesne kurumaya başladı*” (DLT, 2005: 453).
- “*Kuruġsır/ Kurumaya yüz tutar*” (DLT, 2005: 453).
- “*Kuruġsımaḡ/ Kurumaya yüz tutmak*” (DLT, 2005: 453).
- “*Kuruġlandı/ Kurulandı*” (DLT, 2005: 453).
- “*Ol ötmekni kuruġlandı/ O, ekmeġi yavan ve kuru buldu*” (DLT, 2005: 453).
- “*Kuruġlanur/ Kurulanır*” (DLT, 2005: 453).
- “*Kuruġlanmak/ Kurulanmak*” (DLT, 2005: 453).

Kur- fiiline, Divanü Lügati’t Türk’te “-gU, -gAn”, Kutadgu Bilig’de “-mAz, -mİş” sıfat fiil, Atabetü’l Hakayık ve Divanü Lügati’t Türk eserlerinde “-(X)p” zarf fiil ekleri ile birlikte eylemsi yapısında rastlanılmıştır.

“*Kurımuş yığaḡlar tonandı yaşıl/ Kurumuş aġaḡlar, yeşiller donandı*” (KB, 2006: 102).

“*Kurımuş yığaḡtın salınsu küjek/ Kurumuş aġaḡlardan perḡemler sarksın*” (KB, 2006: 110).

“Ağa kelsü arzu *ķurımaz* bolup/ Arzun, *ķurumayan* bir nehir gibi akıp gelsin” (KB, 2006: 242).

“*Ķurıķan/ Ķokķa ķurutan*” (DLT, 2005: 451).

“*Ķurıķu neķ/ Ķurumak üzere olan nesne*” (DLT, 2005: 451).

“*Ķurıķu/ Ķuru olan*” (DLT, 2005: 451).

“Bu er ol telim üzüm *ķuritķan/* Bu sık sık üzüm *ķurutan* bir adamdır” (DLT, 2005: 451).

“Köñli köyüp kanı *ķurıp* aķzı aķıp *ķatķurar/* (Aşk hastalığından muzdarip olan kimse) bir kahkaha patlatır aķzını aķa aķa ve kalbi yanmaktadır ve kanı *ķurumuştur*” (DLT, 2005: 493).

“Yer *ķurup* topraşdı/ Toprak *ķurudu* ve neredeyse üzerinden toz kalkacak duruma geldi” (DLT, 2005: 578).

“Vefa köli suķlup *ķurup* yulları/ Vefa gölünün suyu çekildi, kaynaķı *ķurudu*” (AH, 2016: 100).

Ķur- eylemi, Divanü Lügati’t Türk eserinde birkaç fonetik deķişimle birlikte “kuz-” hâlinde kullanımı tespit edilmiştir.²²⁴

“*Ķuzıdı/ (Islak veya nemli herhangi bir nesne) ķurudu*” (DLT, 2005: 458).

“Anıķ boķzı aşķa *ķuzıdı/* Onun boķazı yemeķe *ķurudu*” (DLT, 2005: 458).

“*Ķuzır/ (Islak veya nemli herhangi bir nesne) ķurur*” (DLT, 2005: 458).

“*Ķuzımak/ (Islak veya nemli herhangi bir nesne) ķuruması*” (DLT, 2005: 458).

“*Ķuzıttı/ (Islak veya nemli herhangi bir nesneyi) ķuruttu*” (DLT, 2005: 458).

“Ol anıķ boķzın *ķuzıttı/* O, ona sanki boķazı yemeķe *ķurumuş* ve ıslanması için yemek yemesi gerekiyormuş gibi yemek arzulattı” (DLT, 2005: 458).

“*Ķuzıtur/ (Islak veya nemli herhangi bir nesneyi) ķurutur*” (DLT, 2005: 458).

“*Ķuzıtmak/ (Islak veya nemli herhangi bir nesneyi) ķurutmak*” (DLT, 2005: 458).

2.13.9. Ödüş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ıslak, nemli” anlamında kullanılmıştır.

²²⁴ KTS’nde: “*Ķuzı-/ Ķurumak*” (2012: 506), “*Ķuzut-/ Ķurutmak*” (2012: 506) şeklindedir.

Wilkens, kelimenin anlamlarını “nem, rutubet” ve “bir erkek adı” şekillerinde açıklamaktadır (1972: 523). Clauson, sözcüğün manasını “zaman” biçiminde tanımlamaktadır (1972: 72).

Ödüş kelimesine yalnızca Maytrısimit eserinde rastlanılmıştır.²²⁵

“Ödüş özlüg tınlıg/ Canlı yaratıklar” (M, 2019: 83).

2.13.10. Öl

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “nemli, ıslak” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamını “toprağın nemi, yaşlılık” şeklinde açıklamaktadır. Anadolu ağızlarında “öl, ölağaz, öllük, öllüt-” biçimlerinde olduğunu göstermektedir (1972: 659- 660). Wilkens, sözcüğün manalarını “ıslak” ve “öldürmek” hâlinde açıklamaktadır (2021: 530). Clauson, kelimenin “taze” anlamına dikkat çekmektedir (1972: 124).

Azerbaycan Türkçesi “yaş, nām(li)”, Başkurt Türkçesi “dımlı, yüiş, hıvlı”, Kazak Türkçesi “ılğal, sulı, dımkıldı”, Kırgız Türkçesi “nım, nımdı, sulu”, Özbek Türkçesi “höl, nām”, Tatar Türkçesi “dımlı, yiş, sulı”, Türkmen Türkçesi “öl”, Uygur Türkçesi “höl, nām(lik)” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 358- 59).

Öl kelimesine, Huastuanift, Kuanşı İm Puser, Maytrısimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde rastlanılmıştır.²²⁶

Kuanşı İm Puser eserinde, öl isim unsuru, eylem ögesi olarak da kullanılmıştır.

“Uluğ suvğa kirser *ölimegey* sıgta tegip öney/ Bir denize girse *ıslanmaz* ve sığ (bir yere) çıkar” (KİP, 2019: 10).

Huastuanift, Maytrısimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde öl kelimesi, “yer” ve “çimen” sözcüklerini niteleyerek bir isim tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“Kuruğ *öl yerkä* / Kuru ve *ıslak yere*” (H, 2019: 82).

²²⁵ EUTS’nde: “Ödüş/ Nemli, ıslak” (2015: 146) şeklindedir.

²²⁶ EUTS’nde: “Öl/ Yaşlılık, ıslaklık” (2015: 150), “Öläñ/ Sulak yer, yaş, bataklık arazi” (2015: 150) şeklindedir.

“Beş t(ä)ñri y(a)rukın ırıuğ öl yerig/ Beş tanrı aydınlığına, kuru ve ıslak yere” (H, 2019: 91).

“Öleñ çimgenleri erür/ Islak çayırları vardır” (M, 2019: 112).

“Öl yerig tarıyu/ Nemli toprağı ekerlerken” (PKVPH, 2020: 31).

Öl kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.²²⁷

“İsig tumlığığ hem ırıuğ ya ölüğ/ Sıcak ile soğıuğ, kuru ile yaşı birbirine” (KB, 2006: 654).

“Bu öl tumlığ artsa saña kılsa yas/ Bu yaşıllık ve soğukluk fazlalaşıp sana zarar verirse” (KB, 2006: 790).

“Öl/ Islak, nemli” (DLT, 2005: 373).

Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de öl isim unsuru, “anut, neñ, ton, yimiş” kelimelerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“Kıruğ öl yimiş tut ya içğüsü çig/ Kuru veya yaş meyve ya da içki ve şarap” (KB, 2006: 534).

“Kıruğ öl yimiş ya cüleng bin cülab/ Kuru, yaş meyve veya gül- balı, gül- şurubu” (KB, 2006: 536).

“Kıruğ tumlığ artsa isig öl anut/ Kuruluk ve soğukluk fazlalaşırsa sıcak ve yaş şeyleri hazır tut” (KB, 2006: 790).

“Kıruğ öl yimiş ur bir ança simiş/ Kuru ve yaş meyve yanında bir miktar simiş de bulunsun” (KB, 2006: 796).

“Çim öl ton/ (Olabildiğince) ıslak giysi” (DLT, 2005: 238).

“Öl neñ/ Nemlenmiş herhangi bir şey” (DLT, 2005: 373).

“Öl ton/ Nemlenmiş giysi” (DLT, 2005: 373).

Öl kelimesine, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde eylem görevinde rastlanılmıştır.²²⁸

“Neçe içse kanmaz ölimez tili/ İnsan ne kadar içse kanmaz, dili bile ıslanmaz” (KB, 2006: 314).

“Neçe içse kanmaz ölimez eñi/ İnsan ne kadar içse kanmaz, damağı bile ıslanmaz” (KB, 2006: 638).

²²⁷ KTS’nde: “Öl/ Yaş, ıslak” (2012: 608) şeklindedir.

²²⁸ KTS’nde: “Öli-/ İslatmak” (2012: 610), “Öliş-/ Nemlenmek, yaşığın yayılması” (2012: 610), “Ölit-/ İslatmak” (2012: 610) şeklindedir.

“Ölidi/ Islandı” (DLT, 2005: 373).

“Ton ölidi/ Giysi ıslandı” (DLT, 2005: 373).

“Ölir/ Islanır” (DLT, 2005: 373).

“Ölirmek/ Islanmak” (DLT, 2005: 373).

“Kedüklüg ölimes, küweçlig kürimes/ Keçeden yapılmış başlığı olan kimse ıslanmaz, gem vurulursa (at) ileri atılmaz” (DLT, 2005: 373).

“Ölişdi/ Islandı” (DLT, 2005: 373).

“Ölişdi neñ/ Islak herhangi bir şeyin içine işlendi” (DLT, 2005: 373).

“Ölişür/ Islanır” (DLT, 2005: 373).

“Ölişmek/ Islanmak” (DLT, 2005: 373).

“Ölitti/ Islattı” (DLT, 2005: 373).

“Ol ton ölitti/ O, giysiyi ıslattı” (DLT, 2005: 373).

“Ölitür/ Islatur” (DLT, 2005: 373).

“Ölitmek/ Islatmak” (DLT, 2005: 373).

2.13.11. Sayramla-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun azalması veya sığlaşması” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “suyun sığlaşması” biçiminde açıklamaktadır (1972: 860).

Sayramla- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²²⁹

“Sayramlandı/ (Su vb. maddeler) sığlaştı” (DLT, 2005: 479).

“Suw sayramlandı/ Su bir parça sığlaştı” (DLT, 2005: 479).

“Sayramlanur/ (Su vb. maddeler) sığlaşır” (DLT, 2005: 479).

“Sayramlanmak/ (Su vb. maddeler) sığlaşması” (DLT, 2005: 479).

Divanü Lügati’t Türk’te sayramla- fiili, kökü olan “sayram” isim unsuru ile “suw” kelimesini niteleyerek bir sıfat tamlaması yapısında tespit edilmiştir.

“Sayram suw/ Sığ su” (DLT, 2005: 479).

²²⁹ KTS’nde: “Sayramlan-/ Su azalmak, suyun biraz çekilmesi, sığlaşması” (2012: 665) şeklindedir.

2.13.12. Taze

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, dilimize Farsçadan geçmiş olmakla birlikte “yaş, solmuş olmayan” anlamında kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi “täzä”, Başkurt Türkçesi “yañı, yaş”, Kazak Türkçesi “jaña, taza”, Kırgız Türkçesi “cañı”, Özbek Türkçesi “yañgi”, Tatar Türkçesi “yaña, yaş”, Türkmen Türkçesi “taze, ter”, Uygur Türkçesi “höi, yeñi” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 858-859).

Taze kelimesi yalnızca Satır Arası Kur'an Tercümesi'nde tespit edilmiştir.²³⁰

“Kün *tazä* oçuk/ Gün *taze*, parlak” (KurT, 2004: 256).

Bu dönemde, taze sözcüğü bünyesine bir yapım eki alarak türemiş sözcük şeklinde kullanımına devam etmiştir.²³¹

“Anlarğa *tazälik* säwünç/ Onlara *taze* sevinç” (KurT, 2004: 258).

2.13.13. Turumla-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “suyun sığlaşması” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “suyun derinliğini kendi yüksekliğine göre ölçme” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca anlamının günümüze değişmeden geldiğini ifade etmektedir (1972: 551).

Turumla- fiiline yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.²³²

“*Turumladı/ Suyun derinliğini ölçtü*” (DLT, 2005: 594).

“Ol suwuğ *turumladı/ O, suyun derinliğini kendi boyuna göre ölçtü*” (DLT, 2005: 594).

“*Turumlar/ Suyun derinliğini ölçer*” (DLT, 2005: 594).

“*Turumlamak/ Suyun derinliğini ölçmesi*” (DLT, 2005: 594).

Divanü Lügati't Türk'te turumla- eylemi, kökü olan “turum” isim unsuru “suw” kelimesi ile birlikte bir isim tamlaması yapısında kullanılmıştır.

“Bir er *turumu suw/ Bir adam boyu derinliğindeki su*” (DLT, 2005: 594).

²³⁰ KTS'nde: “*Täze/ Taze, nemli*” (2012: 766) şeklindedir.

²³¹ KTS'nde: “*Täzälik/ Taze, yaş*” (2012: 767) şeklindedir.

²³² KTS'nde: “*Turumla-/ Suyun derinliğini boyu ile ölçme*” (2012: 833) şeklindedir.

2.13.14. Yaş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “gözyaşı, taze, ıslak, yeşil bitkilerin genel adı” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin manalarını “ölçülen zaman”, “nemli, ıslak”, “gözyaşı” “çürük, güvenilirmez” ve “örtmek, gizlemek” biçimlerinde açıklamaktadır (2007: 1084). Clauson, sözcüğün bazen yeşil bitkilerin genel adı olarak da kullanıldığını ifade etmektedir (1972: 975).

Azerbaycan Türkçesi “yaş”, Başkurt Türkçesi “yiviş”, Kazak Türkçesi “suvlı, ılğal”, Kırgız Türkçesi “su”, Özbek Türkçesi “höl”, Tatar Türkçesi “yüiş”, Türkmen Türkçesi “öl, çiğ”, Uygur Türkçesi “höl” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 972- 973).

Yaş kelimesine, Uygur Türkçesinde Altın Köl I yazıtında, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X ve Irk Bitig eserlerinde rastlanılmıştır.²³³

“*Yaş yipen/ Taze, yaş (ot) yiyerek*” (I, 2011: 269).

Altın Köl I yazıtında, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X ve Irk Bitig eserlerinde yaş isim unsuru, “keyik, ot, sünok” sözcüklerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“*Yaş ot öndi/ Taze, yaşlı ot fişkırđı*” (I, 2011: 269).

“*Altun suna yaş keyiki artıglat/ Altun turna, genç geyiği çoğalt*” (I, 2011: 512).

“*Yaş süñökläri inaru bärü anda/ Yaş kemiklerinin oraya buraya*” (ABH, 2009: 98).

“*Qalmış kövtän yaş süñök/ (Geriye) kalan gövdesi(ni), yaş kemiklerini*” (AYX, 2015: 125).

Yaş kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.²³⁴

“*Yaş soluşdı/ Yeşillikler soldu*” (DLT, 2005: 499).

“*Yaş/ (Yenilebilen) yeşil yapraklı bitkiler ya da zerzevat*” (DLT, 2005: 670).

Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde yaş isim unsuru, “et, ot” sözcüklerini niteleyerek bir sıfat tamlaması yapısında tespit edilmiştir.

²³³ EUTS’nde: “*Yaş/ Yaş, taze, ot*” (2015: 289), “*Yaşarmak/ Yeşermek*” (2015: 289) şeklindedir.

²³⁴ KTS’nde: “*Yaş/ Sebze, yeşillik*” (2012: 968), “*Yaş/ Taze*” (2012: 968) şeklindedir.

“*Yaş ot köymes, yalawar ölmes/ Yaş ot yanmaz, elçi ölmez*” (DLT, 2005: 651).

“*Yaş ot/ Taze saman*” (DLT, 2005: 670).

“*Yaş et çıkarur*” (KurT, 2004: 136).

“*Yemiş yaş ot*” (KurT, 2004: 265).

Divanü Lügati’t Türk’te yaş kelimesine, ardına “+lık” isimden isim yapım ekini alarak türemiş bir ad fonksiyonunda rastlanılmıştır.

“*Yaşlıg/ Yaşlı, ıslak*” (DLT, 2005: 672).

Divanü Lügati’t Türk’te yaş sözcüğü, peşine “yoş” sözcüğünü alarak ikileme ögesi biçiminde tespit edilmiştir.

“*Yaş yoş/ (Taze) sebze ve bitkiler*” (DLT, 2005: 703).

Divanü Lügati’t Türk eserinde yaş ad ögesi, “+(A)r” ve “+la” isimden fiil yapım eki vasıtasıyla eylem görevinde kullanılmıştır.²³⁵

“*Yaşardı/ Yeşerdi*” (DLT, 2005: 671).

“*Ot yaşardı/ Ot yeşerdi*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşarur/ Yeşerir*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşarmak/ Yeşermek*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşarttı/ Yeşertti*” (DLT, 2005: 671).

“*Yağmur otuğ yaşarttı/ Yağmur bitki örtüsünü yeşertti*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşartur/ Yeşertir*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşartmak/ Yeşertmek*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşladı/ Taze ot, yeşillik yedi*” (DLT, 2005: 672).

“*At yaşladı/ At yeşilliklerde otladı*” (DLT, 2005: 672).

“*Yaşlar/ Taze ot, yeşillik yer*” (DLT, 2005: 672).

“*Yaşlamak/ Taze ot, yeşillik yemek*” (DLT, 2005: 672).

2.13.15. Yaşıl

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Sözcük, “yeşil, taze (sebze), olmamış ya da ham (meyve)” anlamlarını karşılamaktadır.

²³⁵ KTS’nde: “*Yaşar-/ Yeşertmek*” (2012: 968), “*Yaşart-/ Yeşermek*” (2012: 968), “*Yaşla-/ Yaş ot yemek*” (2012: 968) şeklindedir.

Wilkens, yeşil kelimesinin sadece renk anlamını izah etmiştir (2021: 874-875). Clauson, sözcüğü “taze sebzelerin rengi” olarak açıklamıştır. Ayrıca sadece yeşil anlamında değil açık mavi anlamında da kullanılabildiğini ifade etmiştir. Sözcük, sonraki zamanlarda anlam genişlemesine uğrayarak yeşil bitkilerin genel adı olarak da kullanılmıştır. Yeşil kelimesinin vokallerin değişerek günümüze kadar geldiğini söylemektedir (1972: 978).

Azerbaycan Türkçesi “yaşıl”, Başkurt Türkçesi “yäşil”, Kazak Türkçesi “jasıl”, Kırgız Türkçesi “caşıl”, Özbek Türkçesi “yäşil”, Tatar Türkçesi “yäşil”, Türkmen Türkçesi “yäşil”, Uygur Türkçesi “yeşil” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 858-859).

Köktürk Türkçesinde, yeşil kelimesine, Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında rastlanılmıştır. Bu kullanımlarda yeşil sözcüğü, bir yer adını ifade etmek için kullanılmıştır.

“Eçim kağan birle ilgerü *Yaşıl Ögüz* Şantuñ yazıka tegi süledimiz/ Amcam kağan ile doğuda *Yeşil Nehir*, Şantung Ovası’na kadar ordu sevk ettik” (KTD, 17), (2015: 46).

“Eçim kağan birle ilgerü *Yaşıl Ögüz* Şantuñ yazıka tegi süledimiz/ Amcam kağan ile doğuda *Yeşil Nehir*, Şantung Ovası’na kadar ordu sevk ettik” (BKD, 15), (2015: 70).

Uygur Türkçesi döneminde yeşil kelimesine, sıfat görevinde rastlanılmıştır.²³⁶

“*Yaşıl* kaya yaylağım/ *Yeşil* kaya yaylağım” (I, 2011: 278).

Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinde, yeşil sözcüğüne Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig, Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde rastlanılmıştır. Yalnızca renk anlamını ifade eden örnekler şunlardır:²³⁷

“*Yaşıl/ Herhangi bir şeyin yeşil olanı*” (DLT, 2005: 671).

Yeşil renginin tonlarını ifade edebilmek için pekiştirme veya ikileme unsurlarından yararlanılmıştır.

“*Yap yaşıl/ Parlak yeşil*” (DLT, 2005: 671).

“*Yaşıl yuşul/ Yeşil meşil*” (DLT, 2005: 671).

²³⁶ EUTS’nde: “*Yaşıl/ Yeşil*” (2015: 289) şeklindedir.

²³⁷ KTS’nde: “*Yaşıl/ Yeşil*” (2012: 968), “*Yuşul/ Yeşil*” (2012: 1028) şeklindedir.

Yaşıl kelimesi az da olsa anlamsal olarak doğanın canlanması ve bitkilerin genelini ifade eden bir unsur görevinde kullanılmıştır.

“Kırımış yıgaçlar tonandı *yaşıl*/ Kurumuş ağaçlar, *yeşiller* donandı” (KB, 2006:102).

“Yazı tağ kır oprı *yaşıl* kök meñiz/ Dağ, kır, vadi, *yeşil* ve maviyle örtülmüş” (KB, 2006: 106).

“Tanrı indürdi kökdin suw boldı *yâr yaşıl*” (KurT, 2004: 55).

Genellikle yaşıl kelimesi, bu dönemde, sıfat görevinde kullanılmıştır.

“Yağız yir *yaşıl torğu* yüzke badı/ Yağız yer, yüzüne *yeşil ipek* bağladı” (KB, 2006: 102).

“*Yaşıl* suv kıızıl otқа bolmaz қонуқ/ *Yeşil su* kırmızı ateşe konuk olmaz” (KB, 2006: 442).

“*Yaşıl kök sarığ al ağı ton* kedip/ Onların *yeşil, mavi, sarı ve pembe ipek* giysiler giyip” (KB, 2006: 538).

“*Yepgin yaşıl* tergeşip/ *Yeşil ve kahverengi reyhanlar* dizi dizi” (DLT, 2005: 433).

“*Yaşıl çüvit/ Yeşil renk*” (DLT, 2005: 671).

“Yıgaçdın *yaşıl otı*” (KurT, 2004: 144).

“*Yaşıl kalıñ tawarlar*” (KurT, 2004: 258).

2.13.16. Yelpit-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ıslatma, nemlendirme” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, “yelpi-” eyleminin manasını, “hafif yel esmek” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca Orta Türkçedeki “yele çarpılmak” anlamına da dikkat çekmektedir (2007: 1117).

Yelpit- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²³⁸

“*Yelpitti/ Islattı, nemlendirdi*” (DLT, 2005: 682).

“Ol atқа ашбар *yelpetti*/ O, atın yemini *ıslattı*” (DLT, 2005: 682).

²³⁸ KTS’nde: “*Yelpet-/ Ot, saman ve yem ıslatmak*” (2012: 986), “*Yelpir-/ Nemlenmek*” (2012: 986), “*Yelpiş-/ Nem almak, nem çekmek*” (2012: 986) şeklindedir.

“Yağmur yerig yelpitti/ Toprağın üzerini nemlendiren çiseleyen yağmur” (DLT, 2005: 682).

“Yelpitür/ Islatır, nemlendirir” (DLT, 2005: 682).

“Yelpitmek/ Islatma, nemlendirme” (DLT, 2005: 682).

2.14. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları

2.14.1. Burçak

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yem bitkisi, bezelye, ter damlası” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “borcak, borçoh” biçimlerinde bulunduğunu açıklamaktadır. Sözcüğün manalarını “taneleri hayvan yemi olarak kullanılan yıllık bir yem bitkisi” ve “ter taneleri” olarak tanımlamaktadır (2007: 181). Clauson, sözcüğün gerçek anlamlarını “güzel koku” ve “bezelye”, mecaz manada “ter damlası” hâlinde ifade etmektedir (1972: 357).

Kazakistan Türkçesi “burşak”, Kırgızistan Türkçesi “buurçak”, Uygur Türkçesi “porso” şeklindedir (Gülensoy, 2007: 181).

Burçak kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²³⁹

“Burçak/ Ter damlası” (DLT, 2005: 207).

Divanü Lügati’t Türk’te, burçak isim unsuru, ardına “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylemsi görevinde tespit edilmiştir.²⁴⁰

“Burçaklandı/Ter vb. sıvılar akar, boncuk boncuk oldu” (DLT, 2005: 207).

“Ter burçaklandı/ Ter boncuk boncuk aktı” (DLT, 2005: 207).

“Burçaklanır/ Ter vb. sıvılar akar, boncuk boncuk olur” (DLT, 2005: 207).

“Burçaklanmak/ Ter vb. sıvılar akar, boncuk boncuk olması” (DLT, 2005: 207).

²³⁹ KTS’nde: “Burçak/ Burçak” (2012: 156), “Burçak/ Ter taneleri” (2012: 157) şeklindedir.

²⁴⁰ KTS’nde: “Burçaklan-/ Burçaklanmak, terin tane tane akması” (2012: 157) şeklindedir.

2.14.2. Çiçe-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “idrar, küçük abdest” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “çişle-” biçiminde olduğunu ifade etmektedir (2007: 240). Clauson, eylemin manasının “(sadece çocukları için) işemek, dışkı yapmak” şeklinde açıklamaktadır (1972: 431).

Azerbaycan Türkçesi “çişi gälmäk”, Başkurt Türkçesi “hiyähikiliv”, Kazak Türkçesi “siygisikelüv”, Kırgız Türkçesi “siygisikelü”, Özbek Türkçesi “siygisikelmek”, Tatar Türkçesi “siyasi kiliv”, Türkmen Türkçesi “siyesi gelmek”, Uygur Türkçesi “siygüsikälmäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 134- 135).

Çiçe- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁴¹

“Çişedi/ İşedi” (DLT, 2005: 238).

“Oğlan çişedi/ Bebek hem işedi hem kaka yaptı” (DLT, 2005: 238).

“Çişetti/ İşetti” (DLT, 2005: 238).

“Urağut kençin çişetti/ Kadın bebeğinin işemesine neden oldu” (DLT, 2005: 238).

“Çišetür/ İšetir” (DLT, 2005: 238).

“Çišetmek/ İšetmek” (DLT, 2005: 238).

Çiçe- eyleminin kökü olan “çiş” isim unsuru, ikileme yapısında kullanılmıştır.²⁴²

“Çiş çiş/ Bebeği išetmek için kadınların tekrarladığı sözcük” (DLT, 2005: 238).

2.14.3. Çürgü

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çiş, idrar” anlamında kullanılmıştır.

Çürgü kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁴³

“Çürgü/ Çiş, çocuğun çişi olup olmadığını sorma” (DLT, 2005: 245).

²⁴¹ KTS’nde: “Çiçe-/ Çişemek, çiş etmek, pislemek” (2012: 190), “Çišet-/ Çiş ettirmek, abdest bozdurmak” (2012: 191) şeklindedir.

²⁴² KTS’nde: “Çiş çiş/ Kadın, çocuğu išetmek istediği zaman söyler” (2012: 190) şeklindedir.

²⁴³ KTS’nde: “Çürkü/ (Çocuklar için) çiş” (2012: 196) şeklindedir.

2.14.4. Erre

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sidik, çiş” anlamında kullanılmıştır.

Erre kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²⁴⁴

“*Erre/ Sidik*” (DLT, 2020: 643).

2.14.5. Liş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “salya, balgam” anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, kelimenin anlamlarını “balgam” ve “üç Doşa’dan biri” biçimlerinde açıklamaktadır (2021: 453). Clauson, sözcüğün tıbbi metinlerin çevirileri yoluyla ve aşınmış bir şekilde kullanıldığını düşünmektedir (1972: 764).

Liş kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁴⁵

“*Liş/ Salya, balgam*” (DLT, 2005: 339).

“*Liş aktı/ Sümük ya da balgam aktı*” (DLT, 2005: 339).

2.14.6. İğ-/ Sığ-/ Yığ-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “ıg-, sıg-, yığ-” gibi bazı ses değişimlerine uğramış olmakla birlikte, “ağlamak, gözyaşı dökmek, sızlamak” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “ağlak, ağlaç, ağlağan, ağlah, ağlamsek, ağlamsuk, ağlamuk, ağlarca, ağlarcı, ağlaz” biçimlerinde yaşadığını açıklamaktadır (1972: 53). Wilkens, sözcüğün anlamını “inlemek, ağlamak” olarak açıklamaktadır (2021: 288). Clauson, “ıg-” fiilinin ses değişiklikleri açısından “ıgaç” kelimesi ile benzerliğine dikkat çekmektedir (1972: 85).

Azerbaycan Türkçesi “ağlamag”, Başkurt Türkçesi “yılav”, Kazak Türkçesi “jılav”, Kırgız Türkçesi “ıylo”, Özbek Türkçesi “yiğlämək”, Tatar Türkçesi “cılau”, Türkmen Türkçesi “ağlamak”, Uygur Türkçesi “jığlimäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 8- 9).

²⁴⁴ KTS’nde: “*Erre/ Sidik*” (2012: 243) şeklindedir.

²⁴⁵ KTS’nde: “*Liş/ Salya, balgam*” (2012: 527) şeklindedir.

İğ-/ sığ-/ yığ- fiillerine, Bilge Kağan, İhe Ashete ve Kül Tigin yazıtlarında rastlanılmıştır.

“Bunça budun kelipen *sıgtamış* yoğlamış/ Bunce millet gelip *ağlamış*, yas tutmuş” (KTD, 2015: 40).

“Bunça budun kelipen *sıgtamış* yoğlamış/ Bunce millet gelip *ağlamış*, yas tutmuş” (BKD, 2015: 66).

İhe Ashete yazıtında yığ- eylemi, bünyesine “-U” zarf fiilini katıp sonrasına “ber-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil yapısında kullanılmıştır.

“*Yığlayu bertim/ Ağlayı verdim*” (I-A, 2011: 315).

İğ-/ sığ-/ yığ- eylemleri, Uygur Türkçesinde Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X, Maytrisimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde tespit edilmiştir.²⁴⁶

“*Yeriñütilär yığladılar/ Feryat ederek ağladılar*” (ABH, 2009: 86).

“*Sıgtadılar/ Ağladılar*” (ABH, 2009: 87).

“*Ulışdılar sıgtaşdılar/ Üzüntüyle ağladılar*” (ABH, 2009: 97).

“*Yığladı, kim ärti äрки bıçtağı, ögük/ Ağladı: Kim idi (o) kesen sevgi*” (ABH, 2009: 100).

“*Tep monçulayu yığladı/ Deyip böylece ağladı*” (ABH, 2009: 102).

“*Uluğ ünin sıgtaştılar/ Hepsi aynı şekilde yüksek sesle feryat ettiler*” (AYX, 2015: 131).

“*Sıgtatı, tal çıbıķı tığ titräyü/ Söğüt dalı gibi titreyerek son derece acı bir sesle feryat etti*” (AYX, 2015: 137).

“*Yalvarur m(ä)n küsäyü, yığlamazun/ İçten(likle) yalvarıyorum, böyle ağlamasın*” (AYX, 2015: 137).

“*Ötrü turup ikäğü, uluğ ünin sıgtaştılar/Sonra ikisi ayağa kalkıp yüksek sesle ağıt yaktılar*” (AYX, 2015: 141).

“*Yığlaşur, ät’özläri titräyü, elig/ Vücutları titreyerek acı sesleriyle ağlaşıyorlar*” (AYX, 2015: 143).

“*Üzä turup yığlaşdılar/ Birlikte ayakta durup ağlaştılar*” (AYX, 2015: 145).

²⁴⁶ EUTS’nde: “*İğlamak/ Ağlamak*” (2015: 85), “*İğlaşmak/ Ağlaşmak*” (2015: 85), “*Sıgtamak/ Ağlamak*” (2015: 202), “*Sıgtaşmak/ Ağlaşmak*” (2015: 202), “*Yığlaşmak/ Ağlaşmak*” (2015: 294) şeklindedir.

“Yıǵdılar bodis(a)t(a)vnıñ süñök/ Hüzünlenerek Bodhisattvanın kemiklerini” (AYX, 2015: 145).

“Tınlıǵ-lar-aǵ körüp ıǵladım/ Yaratık görüp aǵladım” (PKVPH, 2020: 33).

“Iǵlaştı/ Aǵlaştı” (PKVPH, 2020: 57).

“Busantı ıǵladı/ Çok üzüldü ve aǵladı” (PKVPH, 2020: 57).

“Amtı ıǵlamañ turuñ/ Şimdi aǵlamayın kalkın” (PKVPH, 2020: 60).

“Bārānas uluş bodunı alķu busantı ıǵladı-lar/Benares halkı üzülp aǵladı” (PKVPH, 2020: 61).

Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X, Maytrısimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde ıǵ-/ sıǵ- / yıǵ- eylemleri, peşlerine “-(X)p, -U” zarf fiil eklerini alarak fiilimsi yapısında kullanılmıştır.

“Yanturu yanıp yıǵlaşu bayaķı ol bars/ Geri dönüp aǵlayarak az önceki o kaplanın” (ABH, 2009: 86).

“Ulıyu sıǵtayu inçä tep tedilär/ Aǵıt yakarak şöyle dediler” (ABH, 2009: 87).

“Yañın käyirkänçig kılını ulıyu sıǵtayu talıp/ Feryat ederek aǵlayarak yorulup” (ABH, 2009: 88).

“Kadǵuluǵın yıǵlayu aǵızı kurup/ Aǵlayarak aǵzı kuruyup” (ABH, 2009: 96).

“Sıǵtayu inçä tep taķşurdılar/ Aǵlayıp şöyle aǵıt yaktılar” (ABH, 2009: 99).

“Birgärü yıǵılıp, sıǵtaşdılar kamaǵun/ Birlikte toplanıp gönülleri hüzne dolup topluca feryat ettiler” (AYX, 2015: 126).

“Yerinü yıǵlayu açığıña, säriñäli umadı/ Kederine üzülp aǵlayarak, acısına tahammül edemedi” (AYX, 2015: 128).

“Yaşları aķa yıǵlayu, ayıtdılar/ Gözyaşları akıp aǵlayarak sordular” (AYX, 2015: 132).

“Yerintilär yıǵlayu/ İçin için üzülp aǵlayarak” (AYX, 2015: 133).

“Maharateelig han, açığı ünin yıǵlayu/ Maharatha han acı sesiyle aǵlayarak” (AYX, 2015: 133).

“Yıǵlayu, köñülläri açıyu, busuşluǵ/ Yüksek sesle aǵlayarak yürekleri acıdı” (AYX, 2015: 135).

“Yıǵlayu sıǵtayu busanu, ünläri idi/ Aǵlaya sızlaya kederlenip, sesleri hiç kesilmedi” (AYX, 2015: 136).

“Açığ ünün sığtayu, ötrü yakın/ Acıklı sesiyle *ağlayarak* yaklaştığını gördü” (AYX, 2015: 136).

“Yaşı aқа *yığlayu*, ötrü inçä tep/ Yaşları akıp *ağlayarak* şöyle arz etti” (AYX, 2015: 137).

“*Yığlayu sığtayu* yorır[lar]/ *Ağlaya sızlaya* yürüyor” (AYX, 2015: 144).

“Tün *ığlayu sıqtayu*/ Bütün gece *ağladı, matem tuttu*” (M, 2019: 62).

“Kötürüp uluğ ünün *ığlayu* maytrı/ Getirip yüksek sesle *ağlayarak* Maytrı” (M, 2019: 124).

“*Yığlayu sıqtayu* kelirler/ *Ağlaya ağlaya* gelirler” (M, 2019: 131).

“Ünün *ığlayu sıqtayu* maytrı burқан/ (Yüksek) sesle *ağlaya ağlaya* Maytrı Burkan’a” (M, 2019: 133).

“Yükünüp ayasın қавışurup *ığlayu*/ Secdeye varıp ayalarını kavuşturur ve *ağlayarak*” (M, 2019: 164).

“İnçä tep ötünti *ığlayu*/ *Ağlayarak* derdini dile getirdi” (PKVPH, 2020: 32).

“Қадғу-луғ болуп *ığlayu*/ Kaygılanarak *ağlar* durumda” (PKVPH, 2020: 32).

“Näkä *ığlayu* buşuşluğ kältiñ/ Neden *ağlayarak* üzüntülü döndün” (PKVPH, 2020: 33).

“Қор тғуңлар *yığlayu* barsar/ Bağış istemeye gelenler *ağlayarak* uzaklaştı” (PKVPH, 2020: 35).

“Tegin yemä *ığlayu* қалır erti/ Prens de oturup *ağlıyordu*” (PKVPH, 2020: 35).

“Yüzlügi *ığlayu* busanu turğurup/ Eşraf *ağlayarak, üzülerек* kaldırmaya çalıştılar” (PKVPH, 2020: 40).

“*ığlayu* yerdä yatıp/ *Ağlayarak* yerde yatıp” (PKVPH, 2020: 40).

“Ol avıçқа әр *ığlayu* қан-қайнçä tep ötünti/ Bunun üzerine yaşlı adam *ağlayarak* hana şu sözleri söyledi” (PKVPH, 2020: 43).

“Uluş bodun *ığlayu sıqtayu*/ Tüm halk *ağlayıp sızlanarak*” (PKVPH, 2020: 45).

“Yırığ tañlayu esirkäyü *ığlayu* tägrä tolı tuturlar/ Şarkısına hayran olup, ona acıyıp *ağlaşarak* (insanlar) çevresindeki (alanı) doldurup duruyorlardı” (PKVPH, 2020: 66).

Iğ-/ sığ-/ yığ- fiillerine, Karahanlı Türkçesinde Atabetü'l Hakayık, Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati't Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.²⁴⁷

“Bu keçmiş kününke *sıgıt* kıl ünün/ Geçmiş günlerin için *ağlayıp sızla*” (KB, 2006: 148).

“Bu yarığlı gök ündi öküş *yıgladı*/ Böylece çok pişman oldu ve çok *ağladı*” (KB, 2006: 272).

“Özüñ *yıglar* erse yorı *yıglama/Ağlıyorsan* bırak, bunlar da *ağlamaya* değmez” (KB, 2006: 288).

“Ökün tutçı *yıgla* kurıtmak özün/ Haklısın, durmadan *ağla*, gözyaşın kurumasın” (KB, 2006: 288).

“Ökünçün *sıgıt* birle *yıglap* ögün/ Pişmanlıkla *ağlayıp sızlayarak*” (KB, 2006: 294).

“Öpüp *yıgladı* bürnü yaşın saça/ Öpüp *ağladı*, yüzü gözyaşlarıyla kaplandı” (KB, 2006: 328).

“Bu sözler eşitti ilig *yıgladı*/ Hükümdar bu sözleri dinledi, *ağladı*” (KB, 2006: 904).

“Yana *yıglasa* tüşte körse sakınç/ Eğer biri düşünde *ağlar* ve keder görürse” (KB, 2006: 998).

“Neçe külse bir kün yana *sıgtatur*/ Ne kadar gülerse gülsün, bir gün yine *ağlatır*” (KB, 2006: 1012).

“Öpüp *yıgladı* yirke tökti yaşığ/ Öpüp *ağlayarak* gözyaşı döktü” (KB, 2006: 1022).

“Kalı kadğu kelse sakınç *yıglatur*/ Kaygı gelirse keder onu *ağlatır*” (KB, 2006: 1024).

“Ara *yıglatur* kör firakın tükel/ Bir bakarsın, firak onu sonsuz bir keder ile *ağlatır*” (KB, 2006: 1024).

“Ünün *sıgtadı* eştip ögdülmişe/ Bunu duyan Ögdülmiş *feryat ederek*” (KB, 2006: 1038).

²⁴⁷ KTS'nde: “*Iğla-/ Ağlamak*” (2012: 302), “*Iğlaş-/ Ağlaşmak*” (2012: 302), “*Sıgdat-/ Ağlatmak*” (2012: 681), “*Sıgıt/ Ağlayış*” (2012: 681), “*Sıgta-/ Ağlamak*” (2012: 681), “*Sıgtaş-/ Ağlaşmak*” (2012: 681), “*Sıgtat-/ Ağlatmak*” (2012: 681), “*Yıgla-/ Ağlamak*” (2012: 997), “*Yıglaş-/ Ağlaşmak*” (2012: 998), “*Yıglat-/ Ağlatmak*” (2012: 998) şeklindedir.

“Kuçup *yığladı* yaşı saçtı barın/ Onu kucaklayıp *ağladı*, gözyaşlarını döktü” (KB, 2006: 1038).

“Yana okküler köz neçe *yığlasa*/ Ne kadar *ağlatırsa ağlatsın*, bir gün yüzün yine gülecektir” (KB, 2006: 1046).

“Odun *yığla* tınma yazukça basıttım/ Uyanık ol, durmadan *ağla*, günahlarımın yükü altına girdim” (KB, 2006: 1076).

“Aya usrıx öz sen odun *yığla* tınma/ Ey uyuklayan vücut, uyan, durma *ağla*” (KB, 2006: 1076).

“*İğladı/ Ağladı*” (DLT, 2005: 280).

“Oğlan *ığladı/* Bebekler *ağladı*” (DLT, 2005: 280).

“*İğlar/ Ağlar*” (DLT, 2005: 280).

“*İğlamak/ Ağlamak*” (DLT, 2005: 280).

“*İğlaştı/ Ağlaştı*” (DLT, 2005: 280).

“Oğlan *ığlaştı/* Bebekler *ağlaştı*” (DLT, 2005: 280).

“*İğlaşur/ Ağlaşır*” (DLT, 2005: 280).

“*İğlaşmak/ Ağlaşmak*” (DLT, 2005: 280).

“*Sığtaşdı/ Ağlaştı*” (DLT, 2005: 488).

“*Sıgtadı/ Ağladı*” (DLT, 2005: 488).

“Oğlan *sıgtadı/* Bebek *ağladı*” (DLT, 2005: 488).

“*Sıgtar/ Ağlar*” (DLT, 2005: 488).

“*Sıgtamak/ Ağlamak*” (DLT, 2005: 488).

“*Yığladı/ Ağladı*” (DLT, 2005: 690).

“Oğlan *yığladı/* Bebek *ağladı*” (DLT, 2005: 690).

“*Yığlar/ Ağlar*” (DLT, 2005: 690).

“*Yığlamak/ Ağlamak*” (DLT, 2005: 690).

“*Yığlaştı/ (Karşılıklı) ağlaştı*” (DLT, 2005: 690).

“*Yığlattı/ Ağlattı*” (DLT, 2005: 690).

“Ol anı *yığlattı/* O, onu *ağlattı*” (DLT, 2005: 690).

“*Yığlatır/ Ağlatır*” (DLT, 2005: 690).

“*Yığlatmak/ Ağlatmak*” (DLT, 2005: 690).

“Til ol tidi *yığ til* yol ottın *yüzin/* Dildir dedi, *ağla* dil (gönül), ateşten nefisini kurtar” (AH, 2016: 78).

“Mümin ermes hikmet eştip *yığlamaydur*/ Mümin değil, hikmeti işitip *ağlamıyor*” (DH, 1993: 12).

“Ümmet bolsañ keçe kündüz tınmay *yığla*/ Ümmet olsan gece gündüz dinmeden *ağla*” (DH, 1993: 18).

“Allah aydı köb *yığlasañ* körgüñ meni/ Allah dedi: (Çok *ağlasan* göresin Beni)” (DH, 1993: 22).

“Başım koyup *yığladım* halim körüp küldiler/ Başımı koyup *ağladım*, halimi görüp güldüler” (DH, 1993: 29).

“Haram şüphe yiyürler korkup *yığlar* Hacı Ahmed/ Haram, şüphe yerler, korkup *ağlar* Hoca Ahmed” (DH, 1993: 36).

“*Yığlamay* mu ey dostlarım hata kıldım/ *Ağlamayım* mı, ey dostlarım hata eyledim” (DH, 1993: 51).

“*Yığlay* *yığlay* köz yaşını habab etti/ *Ağlaya* *ağlaya* gözyaşını habab etti” (DH, 1993: 57).

“Kayda barsam yadın aytıp *yığlasam* men/ Nereye gitsem yadını deyip *ağlasam* ben” (DH, 1993: 58).

“Seherlerde zari kılıb *yığlasam* men/ Seherlerde feryad edip *ağlasam* ben” (DH, 1993: 59).

“Köp *yığlasam* günahlarım tökülgey mü/ Çok *ağlasam* günahlarım dökülür mü” (DH, 1993: 61).

“Çın ümmetsen iştip *yığla* misl-i bulak/ Gerçek ümmetsen, işitip *ağla* pınar misali” (DH, 1993: 71).

“Keçe kündüz *yığla* daim bir dem tınmay/ Gece gündüz *ağla* daima bir an dinmeden” (DH, 1993: 86).

“Kime aytıp kime *yığlay* ışık derdini/ Kime söyleyip kime *ağlayıp* aşk derdini” (DH, 1993: 99).

“Sufilik şartı durur tünler kóbub kan *yığlamak*/ Sufilik şartıdır geceleri kalkıp *ağlamak*” (DH, 1993: 100).

“Yüz min münacat aytıb *yığlay* sende Huda/ Yüz bin dua deyip *ağlayım* sana Allah” (DH, 1993: 107).

“*Yığlamadı* anlar” (KurT, 2004: 186).

“Külärsilär *yığlamas* silär” (KurT, 2004: 212).

“Ol küldürdi *yığlattı*” (KurT, 2004: 212).

Iğ-/ sığ-/ yığ- eylemi, Divan-ı Hikmet’te “-gAn” sıfat fiili, Divanı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de “-(X)p, -(X)pAn, -U” zarf fiil ekleriyle birlikte eylemsi görevinde kullanılmıştır.

“Muñla kanda *yığlağan* kulluqla bel bağlağan/ Dertleşen de *ağlayan*, kulluğa bel bağlayan” (DH, 1993: 44).

“Feryad urub *yığlağan* gıryan bolğan aşıklar/ Feryad edip *ağlayan*, gıryan olan aşıklar” (DH, 1993: 84).

“İşk yolıda keçe kündüz *yığlağanlar*/ Aşk yolunda gece gündüz *ağlayanlar*” (DH, 1993: 113).

“Añar *yığlayu* boldı muñlu gözi/ O kişiye *ağlamak* düşer, keder ona yazılıdır” (KB, 2006: 286).

“Ökünç ün sıgıt birle *yığlap* ögün/ Pişmanlıkla *ağlayıp* sızlayarak” (KB, 2006: 294).

“Sevinç körse kadğu bolur *yığlayu*/ Sevinç görülürse kaygı gelir ve insanı *ağlatır*” (KB, 2006: 998).

“*Yığlap* udu irtedim/ Sevgilimin ardından *ağladım*” (DLT, 2005: 293).

“Tün kün turup *yığlayu*/ Gündüz, gece durmadan *ağlarım*” (DLT, 2005: 478).

“*Sığtap* közi örtülür/ Gözleri gözyaşıyla örtülene kadar *ağlar*” (DLT, 2005: 619).

“Kaldım erinç kadğuğa eşim udu *yığlayu*/ Eşim için *ağlıyorum* sanki onun ardında yalnızca üzüntü çekmek için kalmışım gibi” (DLT, 2005: 690).

“Munda *yığlab* ahiretde bolğıl arık/ Burada *ağlayıp* ahirette ol tertemiz” (DH, 1993: 14).

“Tınmay *yığlab* köñli buzuk divanemen/ Durmadan *ağlayıp* gönü harab divaneyim” (DH, 1993: 24).

“Bende bolsañ Haqdın korkup *yığlap* yürgil/ Kul olsan, Hak’tan korkup, *ağlayıp* yürü” (DH, 1993: 27).

“Duzah *yığlab* dad eyle gey Huda yige/ Cehennem *ağlayıp* yalvaracak Allah’ma” (DH, 1993: 30).

“Allah süygen bende daim *yığlab* yürer/ Allah’ın sevdiği kul daima *ağlayıp* yürür” (DH, 1993: 55).

“Bi-kes yetim *yığlab* keldim saña arab/ Kimsesiz, yetim, *ağlayıp* geldim sana bakıp” (DH, 1993: 71).

“Munda *yığlab* ahiretde k lmekt r r/ Burada *ağlayıp* ahirette g lmektir” (DH, 1993: 72).

“Bu dünyaya meyl ılmay *yığlab*  tti/ Bu dünyaya meyl etmeyip *ağlayıp* gitti” (DH, 1993: 79).

“ın k n lde *yığlab* k rgil H da bilsin/ Gerçek g n lde *ağlayıp* g r Allah bilsin” (DH, 1993: 82).

“Yazuqların orup  zin *yığlab* turar/ Günahlardan korkup kendisi *ağlayıp* durur” (DH, 1993: 88).

“Cümle açık *yığlıp* barđay dergahığa/ Bütün aıklar *ağlayıp* varır dergahına” (DH, 1993: 89).

“Munda *yığlap* anda barsa sultan ılır/ Burada *ağlayıp* orada gitse, sultan eyler” (DH, 1993: 109).

“Yer   k kde melayikler *yığlab* turar/ Yer ve gökte melekler *ağlayıp* durur” (DH, 1993: 110).

“Keçe kündüz tınmay *yığlap* ged  bolđıl/ Gece gündüz *ağlayıp* kul ol” (DH, 1993: 118).

2.14.7. Sağur-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “tükürmek” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin anlamını “akıtmak, boşaltmak” şeklinde açıklamaktadır (1972: 816).

Sağur- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²⁴⁸

“*Sađurđı/ (Barsgan lehçesinde) tükürdü*” (DLT, 2020: 800).

“K kge *sağursa* y zge t er/ Göge doğru *tükürsen, tükürük* yüzüne d er” (DLT, 2020: 800).

“*Sağurur/ (Barsgan lehçesinde) tükürür*” (DLT, 2020: 800).

“*Sağurmağı/ (Barsgan lehçesinde) tükürmek*” (DLT, 2020: 800).

²⁴⁸ KTS’nde: “*Sağur-/ Tükürmek*” (2012: 648) eklinededir.

2.14.8. Sarıġ Suw

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “karında toplanan su, idrar, irin” anlamlarında kullanılmıştır.

Sarıġ suw kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.
“*Sarıġ suw/ Karında toplanan su*” (DLT, 2005: 471).

2.14.9. Sidük

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sidik, idrar” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında biçimlerini “sidikli (nemli), sidikli (basma), sidikli (sulu göz), sidiksal (sidiği tutamama)” olarak göstermektedir. Ayrıca sözcüğün “sid-” fiil kökünden türediğini açıklamaktadır (2007: 176). Clauson, kelimenin “siydik, sidük, sidtük” şekillerinde de kullanıldığını göstermektedir. Bununla birlikte sidtük isim unsurunun sonunda yer alan “-tük” ekini, geçmişin doğasında olan fiilin edilgen hâli olarak tanımlamaktadır (1972: 801).

Azerbaycan Türkçesi “sidik”, Başkurt Türkçesi “hiydik, bävıl, hıkrık”, Kazak Türkçesi “sidik”, Kırgız Türkçesi “siydik”, Özbek Türkçesi “siydik”, Tatar Türkçesi “sidik, bävıl”, Türkmen Türkçesi “siydik”, Uygur Türkçesi “siydik” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 778- 779).

Sidük kelimesine, Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁴⁹

“*Sidük/ Her türlü sidik*” (DLT, 2005: 494).

Divanü Lügati’t Türk’te, sidük isim unsuru, kökü olan “sid-” şeklinde eylem görevinde kullanılmıştır.²⁵⁰

“*Sidti/ İşedi*” (DLT, 2005: 494).

“*Sider/ İşer*” (DLT, 2005: 494).

“*Sidmek/ İşemek*” (DLT, 2005: 494).

“*Siditti/ İşetti*” (DLT, 2005: 494).

“*Uraġut oġlın siditti/ Kadın, bebeğini işetti*” (DLT, 2005: 494).

“*Siditür/ İşetir*” (DLT, 2005: 494).

²⁴⁹ KTS’nde: “*Sidük/ Sidik*” (2012: 687) şeklindedir.

²⁵⁰ KTS’nde: “*Sid-/ İşemek*” (2012: 687), “*Sidit-/ İşetmek*” (2012: 687) şeklindedir.

“*Siditmek/ İşetmek*” (DLT, 2005: 494).
“*Sitti/ İşedi*” (DLT, 2005: 498).
“*Sider/ İşer*” (DLT, 2005: 498).
“*Sidmek/ İşemek*” (DLT, 2005: 498).
“*Sidtürdi/ İşettirdi*” (DLT, 2005: 494).
“*Sittürdi/ İşetti*” (DLT, 2005: 498).
“Ol oğlın *sittürdi*/ O, çocuğunu *işetti*” (DLT, 2005: 498).
“*Sittürür/ İşettirir*” (DLT, 2005: 498).
“*Sittürmek/ İşettirmek*” (DLT, 2005: 498).

2.14.10. Suduk

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “tükürük” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin anlamını “salya” şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca sözcüğün etimolojisini “su+duk” biçiminde göstermektedir (2007: 814). Wilkens, kelimenin “sudok, sudmak” hâllerinde kullanıldığını açıklamaktadır (2021: 627).

Suduk kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁵¹

“*Suduk/ Tükürük*” (DLT, 2005: 507).

“*Suduk ağızda yoğruşdı/ Tükürük ağızda kurudu*” (DLT, 2005: 699).

Divanü Lügati’t Türk’te, suduk isim unsuru, kökü olan “sud-” şeklinde eylem görevinde kullanılmıştır.²⁵²

“Kökke *sudsa* yüzke *tüşür*/ Göge doğru *tükürsen*, *tükürük* yüzüne düşer” (DLT, 2005: 319).

“*Sudtı/ Tükürdü*” (DLT, 2005: 507).

“Er *sudtı*/ Adam *tükürdü*” (DLT, 2005: 507).

“*Sudar/ Tükürür*” (DLT, 2005: 507).

“*Sudmak/ Tükürmek*” (DLT, 2005: 507).

“*Sudturdı/ Tükürmesini sağladı*” (DLT, 2005: 507).

“*Sutturdı/ Tükürmesini sağladı*” (DLT, 2005: 511).

“*Suttı/ Tükürdü*” (DLT, 2005: 511).

²⁵¹ KTS’nde: “*Suduk/ Tükürük*” (2012: 702) şeklindedir.

²⁵² KTS’nde: “*Sut-/ Tükürmek*” (2012: 705), “*Suttur-/ Tükürtmek*” (2012: 705) şeklindedir.

“Ol kişi yüziğe *sutti*/ O, adamın yüzüne *tükürdü*” (DLT, 2005: 511).
“*Sudar/ Tükürür*” (DLT, 2005: 511).
“*Sudmak/ Tükürmek*” (DLT, 2005: 511).
“*Sutturdı/ Tüküttürdü*” (DLT, 2005: 511).
“Ol anıg yüziğe *sutturdı*/ O, onun yüzüne *tükürmesini sağladı*” (DLT, 2005: 511).
“*Sudturur/ Tüküttürür*” (DLT, 2005: 511).
“*Sudturmak/ Tüküttürmek*” (DLT, 2005: 511).

2.14.11. Ter

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, isim unsuru “canlıların derisinden sızan tuzlu su, ücret”; fiil yapısında “derlemek, toplamak” anlamlarında kullanılmıştır.

Eren, eski ve yeni diyalektlerde kelimenin anlamını “ücret” şeklinde açıklamaktadır. Ter ve ücret anlamları arasındaki ilişkinin açık ve doğal olduğunu ifade etmektedir. Sözcüğün başka dillerde benzer birçok örneğinin bulunduğunu ve Moğolca “kölesün (ter, ücret)” manasında kullanıldığını göstermektedir (1999: 403). Clauson, kelimenin isim biçiminde “ter, ücret”, eylem şeklinde “toplamak” anlamında olduğunu belirtmektedir (1972: 529).

Azerbaycan Türkçesi “tär”, Başkurt Türkçesi “tir”, Kazak Türkçesi “ter”, Kırgız Türkçesi “ter”, Özbek Türkçesi “ter”, Tatar Türkçesi “tir”, Türkmen Türkçesi “der”, Uygur Türkçesi “tär” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 874- 875).

Ter kelimesine, Irk Bitig ve Maytrisimit eserlerinde rastlanılmıştır.²⁵³

“Etlig *terlig* xanlıg etüzümin/ Etten, *terden* ve kandan ibaret olan vücudumu” (M, 2019: 72).

Irk Bitig’de ter isim unsuru, eylem görevinde tespit edilmiştir.²⁵⁴

“Uluğ ança *terit*/ Böylece *terlesin*” (I, 2011: 278).

Ter sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁵⁵

²⁵³ EUTS’nde: “*Tär/ Ter*, ücret” (2015: 234) şeklindedir.

²⁵⁴ EUTS’nde: “*Tärtärmäk/ Terletmek*” (2015: 235) şeklindedir.

“Er *terke* beledi/ Adam *tere* bulandı” (DLT, 2005: 181).

“*Ter* burçağlandı/ *Ter* boncuk boncuk aktı” (DLT, 2005: 207).

“*Ter/ Ter*” (DLT, 2005: 554).

Divanü Lügati’t Türk’te *ter* isim unsuru, eylem görevinde tespit edilmiştir.²⁵⁶

“*Terledi/ Terledi*” (DLT, 2005: 555).

“At *terledi/ At terledi*” (DLT, 2005: 555).

“*Teritti/ Terletti*” (DLT, 2005: 555).

“Er *teritti/ Adam terletti*” (DLT, 2005: 555).

“*Teriter/ Terletir*” (DLT, 2005: 555).

“*Teritmek/ Terletmek*” (DLT, 2005: 555).

“*Terler/ Terler*” (DLT, 2005: 556).

“*Terlemek/ Terlemek*” (DLT, 2005: 556).

“*Terletti/ Terletti*” (DLT, 2005: 556).

“*Terletür/ Terletir*” (DLT, 2005: 556).

“*Terletmek/ Terletmek*” (DLT, 2005: 556).

“*Terlendi/ Terledi*” (DLT, 2005: 556).

“At *terlendi/ At terlendi*” (DLT, 2005: 556).

“*Terlenür/ Terlenir*” (DLT, 2005: 556).

“*Terlenmek/ Terlendi*” (DLT, 2005: 556).

2.14.12. Yar

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “salya, tükürük” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin kökünün bilinmediğini fakat Eski Türkçeden beri var olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Türkçede *yar* sözcüğünün yerine “tüpürük>tüfürük>tükürük” biçiminin geçtiğini ifade etmektedir (1999: 442). Gülensoy, sözcüğün anlamlarını “uçurum” ve “salya” şeklinde tanımlamaktadır (2007: 1069). Clauson, kelimenin günümüz Türkçesinde çok fazla tercih edilmediğini açıklamaktadır (1972: 953).

²⁵⁵ KTS’nde: “*Ter/ Ter*” (2012: 787) şeklindedir.

²⁵⁶ KTS’nde: “*Terit-/ Terlemek*” (2012: 789), “*Terle-/ Terlemek*” (2012: 790), “*Terlen-/ Terletmek*” (2012: 790), “*Terlet-/ Terletmek*” (2012: 790) şeklindedir.

Yar kelimesine, Uygur Türkçesinde yalnızca Aç Bars Hikayesi'nde rastlanılmıştır.²⁵⁷

“Özümin sidmiş kâmişmiş yin *yar* tæg/ Atılmış *tükürük* ve sümük gibi” (ABH, 2009: 72).

Yar sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde tespit edilmiştir.²⁵⁸

“*Yar/ Salya*” (DLT, 2005: 664).

“Anıg *yarı* aktı/ Onun *salyası* aktı” (DLT, 2005: 664).

Divanü Lügati't Türk'te yar ad unsuru, peşine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylem yapısında kullanılmıştır.²⁵⁹

“*Yarladı/ Tükürdü*” (DLT, 2005: 667).

“Ol anıgı yüziğe *yarladı*/ O, onun yüzüne *tükürdü*” (DLT, 2005: 667).

“*Yarlar/ Tükürür*” (DLT, 2005: 667).

“*Yarlamak/ Tükürmek*” (DLT, 2005: 667).

2.14.13. Yaş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “gözyaşı, ıslak, taze” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin manalarını “yıl birimi ile ölçülen zaman”, “nemli”, “gözyaşı”, “taze”, “çürük, güvenilirmez” ve “örtmek” biçimlerinde tanımlamaktadır (2007: 1083- 1084). Clauson, sözcüğün “taze” ve “ıslak” anlamlarının zamanla mana genişlemesine uğradığını açıklamaktadır (1972: 975).

Azerbaycan Türkçesi “yaş”, Başkurt Türkçesi “yáš”, Kazak Türkçesi “jas”, Kırgız Türkçesi “caş”, Özbek Türkçesi “yaş”, Tatar Türkçesi “yáš”, Türkmen Türkçesi “yaş, gözyaş”, Uygur Türkçesi “yaş” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 972-973).

Köktürk ve Uygur Türkçesine ait metinlerde yaş kelimesi “gözyaşı” anlamında tespit edilmiştir. Karahanlı Türkçesi eserlerinde yaş kelimesinin “köz” kelimesiyle bir arada kullanıldığı görülmektedir. Yaşlı köz, közi yaşlı biçimlerinde

²⁵⁷ EUTS'nde: “*Yar/ İrin, түкүрүк, салыа*” (2015: 285) şeklindedir.

²⁵⁸ KTS'nde: “*Yar/ Salya*” (2012: 948) şeklindedir.

²⁵⁹ KTS'nde: “*Yarla-/ Tükürmek*” (2012: 958) şeklindedir.

kelime grupları bünyesinde kullanılmıştır. Ancak metinlerde köz yaşı kullanımına Divan-ı Hikmet'e kadar rastlanılmamıştır. Közden yaş saç-, közden yaş akıt, yaş tök-, yaş ak- deyimleri içinde kullanımı yaygındır.

Yaş kelimesine, Köktürk Türkçesinde yalnızca Kül Tigin yazıtında rastlanılmıştır.

“Közde *yaş* kelser/ Gözden *yaş* gelse” (KTK, 2015: 60).

Yaş sözcüğü, Uygur Türkçesinde Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X ve Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi tespit edilmiştir.²⁶⁰

“Közündä tolu *yaşı* birlä t(ä)rkin/ Gözlerinde *yaş* dolu halde hemen” (ABH, 2009: 92).

“*Yaşın* yodunu/ *Yaşını* sildi” (ABH, 2009: 92).

“Közintä isig *yaş* tökülü/ Gözlerinden sıcak *yaş* dökerek” (ABH, 2009: 96).

“Kälip *yaşları* tökülü/ Gelip *yaşlar* döküp” (AYVI, 2009: 225).

“*Yaşları* aқа yığlayu, ayıtdılar/ Gözyaşları akıp ağlayarak sordular” (AYX, 2015: 132).

“*Yaşı* aқа töküldi/ Gözyaşları döküldü” (AYX, 2015: 134).

“*Yaşı* aқа yığlayu, ötrü inçä tep/ *Yaşları* akıp ağlayarak şöyle arz etti” (AYX, 2015: 138).

“Ürüg uzatı yerinüyü, *yaşım* tökülzün/ Sürekli onun (Buddha) için hayıflanıp (*göz*)*yaşım* aksın” (AYX, 2015: 175).

Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi'nde yaş kelimesi, ardına “+IIk” isimden isim yapım ekini alarak türemiş bir sözcük biçiminde kullanılmıştır.²⁶¹

“Korkup *yaşlıg* közin yığlayu/ Korkup *yaşlı*, gözlerle ağladı” (EUADFH, 2019: 84).

Yaş sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.²⁶²

“Kalış kışı tügdi közi *yaş* saçar/ Gök kaşını çattı, gözünden *yaş* saçıyor” (KB, 2006: 104).

“Öpüp yığladı bürnü *yaşın* saça/ Öpüp ağladı, yüzü *gözyaşlarıyla* kaplandı” (KB, 2006: 328).

²⁶⁰ EUTS'nde: “*Yaş/ Gözyaşı*” (2015: 289) şeklindedir.

²⁶¹ EUTS'nde: “*Yaşlıg/ (Gözü) yaşlı*” (2015: 290) şeklindedir.

²⁶² KTS'nde: “*Yaş/ Gözyaşı*” (2012: 968) şeklindedir.

“Sözin kestilig közi *yaş* saça/ Hükümdar sözünü kesti, gözünden *yaşlar* akıttı” (KB, 2006: 338).

“Sen öz kadıgunı yi töküp közde *yaş*/ Sen gözünden *yaş* dökerek kendi derdinle uğraş” (KB, 2006: 818).

“Köñül bertti *yaşı* yuvuldı közün/ Gönlü yaralandı, gözlerinden *yaş* döküldü” (KB, 2006: 830).

“Kıyay yir kezer bu közi *yaş* saça/ Biri gözden *yaş* dökerek diyar diyar koşar” (KB, 2006: 1018).

“Yorı bar esen tur közün tökme *yaş*/ Gözünden *yaş* dökme dedi ve sözünü kesti” (KB, 2006: 1022).

“Öpüp yıgladı yirke tökti *yaşığ*/ Öpüp ağlayarak *gözyaşı* döktü” (KB, 2006: 1022).

“Kıpup çıktı ilke yuvuldı *yaşı*/ Kalkıp kapıya çıktı, *gözyaşı* döktü” (KB, 2006: 1026).

“Köñül bertti ilig yuvuldı *yaşı*/ Hükümdar çok müteessir oldu, *ağlamaya* başladı” (KB, 2006: 1030).

“Selam kıldı ötrü közi *yaş* saçıp/ Onu *gözyaşlarıyla* karşıladı” (KB, 2006: 1036).

“Urundı tokındı akıttı *yaşa*/ Feryat ederek dövündü ve *gözyaşı* döktü” (KB, 2006: 1038).

“Kıcuup yıgladı *yaşı* saçı barın/ Onu kucaklayıp ağladı, *gözyaşlarını* döktü” (KB, 2006: 1038).

“Köñül bertti közde yuvuldı *yaşa*/ Gönlü sızladı, gözünden *yaşlar* aktı” (KB, 2006: 1044).

“Ökünç birle közde kanın *yaş* akıttım/ Pişmanlıkla gözden kanlı *yaşlar* akıttım” (KB, 2006: 1072).

“*Yaşı* anıg sawrukar/ Fıskırır *yaşı*, gizlenemez” (DLT, 2005: 182).

“*Yaş* közdin sawruldı/ *Gözyaşı*, gözden damladı” (DLT, 2005: 478).

“Közüm *yaşı* ağıdı/ Gözüm *yaşı* aktı” (DLT, 2005: 671).

“Ol közdin *yaş* yodundı/ O, gözlerinden *yaşı* sildi” (DLT, 2005: 698).

“Közüm *yaşın* yamladı/ Gözümdeki *yaşı* sildi” (DLT, 2005: 717).

“*Yaşın* saçıp meşe sığınıp belin bağla/ *Yaşını* saçarak bana sığınıp belini bağla” (DH, 1993: 21).

“Keçe kündenüz bigam yürdüm *yaşım* akmay/ Gece gündüz gamsız yürüdüm, *yaşı* akıtmadan” (DH, 1993: 22).

“Riya tesbih elkinde yığlap *yaşın* tökmesler/ Riya tesbihi elinde, ağlayıp *yaşını* dökmezler” (DH, 1993: 27).

“*Yaşın* saçıp kögsin açıp yüzün sürüp/ *Yaşını* saçıp göğsünü açıp yüzünü sürüp” (DH, 1993: 30).

“Nedâmetde akar mukin közde *yaşım*/ Pişmanlıkta akar mı ki gözde *yaşım*” (DH, 1993: 31).

“Tağ u çölün bostan kılur akkan *yaşı*/ Dağ ve çölün bostan eyler akan *yaşı*” (DH, 1993: 52).

“Ayırdı canım ketti hüşum aktı *yaşım*/ Ayrıldı canım, gitti şuurum, aktı *yaşım*” (DH, 1993: 53).

“Bulak yanlıg akar közdin *yaşım* meniñ/ Pınar gibi akar, gözden *yaşım* benim” (DH, 1993: 53).

“Anıñ üçün akar dayim közde *yaşım*/ Onun için akar daima gözde *yaşım*” (DH, 1993: 54).

“Bağrı kanlıg közi *yaşlıg* toldı bolğay/ Bağrı kanlı, gözü *yaşlı* doldu olmalı” (DH, 1993: 54).

“Allah üçün közde *yaşı* bağrı biryan/ Allah için gözde *yaşı*, bağrı biryan” (DH, 1993: 55).

“Muhabbetni şevki birle *yaşın* saçar/ Muhabbetin şevki ile *yaş* saçar” (DH, 1993: 56).

“Bu hasretde nedametde *yaşım* akıb/ Bu hasrette, pişmanlıkta *yaşım* akıp” (DH, 1993: 62).

“Hasretiñe közdin *yaşım* kan dek ketti/ Hasretinde gözden *yaş* kan gibi gitti” (DH, 1993: 64).

“Akar *yaşım* keter hüşum ol vakitte/ Akar *yaşım*, gider şuurum o zamanda” (DH, 1993: 65).

“Özi muñluğ köñli sınığ közde *yaşı*/ Özü mahzun, gönü kırık, gözde *yaşı*” (DH, 1993: 74).

“Didar tileb an *yaş* tkb zar irese/ Cemal dileyip kan- *yaş* döküp alayıp inlesen” (DH, 1993: 82).

“Közde *yaşı* amas hergiz barı kymey/ Gözde *yaşı* akmaz asla barı yanmadan” (DH, 1993: 86).

“*Yaşın* saçıp ean ılıp bargahıa/ *Yaşını* saçıp ean eyleyip bargahına” (DH, 1993: 89).

“Ortap kyp ı yoluda *yaşın* sasa/ Yanıp yakılıp ak yolunda *yaşını* sasa” (DH, 1993: 109).

“Keçe kündüz közde *yaşı* aan işı/ Gece gündüz gözde *yaşı* akan işı” (DH, 1993: 112).

Divan-ı Hikmet ve Divanü Lügati’t Türk eserlerinde *yaş* ad unsuru, ardına “+Ilk” isimden isim yapım ekini alarak türemiş sözcük şeklinde tespit edilmiştir.²⁶³

“*Yaşlı kz/ Yaşlı gz*” (DLT, 2005: 672).

“Ol sebebdin közüm *yaşlı* ametim dal/ O sebepten gözüm *yaşlı* bedenim bükük” (DH, 1993: 13).

“I yol da közi *yaşlı* barı biryn/ Ak yolunda gözü *yaşlı*, barı yanık” (DH, 1993: 92).

Divan-ı Hikmet’te *yaş* kelimesi, “kz” sözcüğü ile birlikte kullanılarak günümüzdeki “gözyaşı” kelimesinin ilk örneklerini oluturmutır.

“*Kz yaşımı* akuzuban jale ıldım/ *Gözyaşı* akıtarak pınar eyledim” (DH, 1993: 14).

“*Kz yaşıdır* Ha arşıda tuhfeye niyaz/ *Gzyaşıdır* Hak arşısında niyaz armağanı” (DH, 1993: 18).

“*Kz yaşımı* derya ılıp yürdüm mena/ *Gözyaşı* derya eyleyip yürdüm ben ite” (DH, 1993: 25).

“*Kz yaşıdın* zge hiç kim gvah bolmas/ *Gzyaşıdan* başka bir tanık olmaz” (DH, 1993: 39).

“*Kz yaşını* sarı yzge jale ılır/ *Gözyaşı* sarı yüze ss eyler” (DH, 1993: 56).

“Yılay yılay *kz yaşını* habab etti/ Alaya alaya *gözyaşı* habab etti” (DH, 1993: 57).

²⁶³ KTS’nde: “*Yaşlı/ Yaşlı, gözü yaşlı olan*” (2012: 969) eklindedir.

“Köz yaşımını akkuzuban jale kıldım/ Gözyaşımı akıtarak süs eylesem” (DH, 1993: 58).

“Köz yaşıynı derya kılğıl rahmı kelsin/ Gözyaşını derya eyle rahmeti gelsin” (DH, 1993: 82).

“Köz yaşını bārān kılıb rengi solub/ Gözyaşını yağmur eyleyip rengi solup” (DH, 1993: 92).

“Köz yaşıy akkan birle sen nem deme/ Gözyaşının akması ile sen nem deme” (DH, 1993: 109).

“Allah desen köz yaşıynı bārān kıılır/ Allah desen, gözyaşını yağmur eyler” (DH, 1993: 110).

“Köz yaşıynı riya kıılma Hakkı tanı/ Gözyaşını riya eyleme, Hakk’ı tanı” (DH, 1993: 111).

“Keçe künden köz yaşını ummān kıılır/ Gece gündüz gözyaşını deniz eyler” (DH, 1993: 111).

“Hağğa sığınıp köz yaşıynı jale eyle/ Hakk’a sığınıp gözyaşını çağlayan eyle” (DH, 1993: 114).

Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde, yaş isim unsuru, “+A”, “+U”, “+(A)r” ve “+IA” addan fiil yapım ekleri vasıtasıyla eylem ögesi olarak kullanılmıştır.²⁶⁴

“Kıyuka bu baksa yaşarmış kırır/ Nereye bakarsa, yeşermiş olan kurur” (KB, 2006: 112).

“Yaşarmış çiçekler kırır terk bilin/ Yeşeren çiçekler çabuk kurur, bunu böyle bil” (KB, 2006: 376).

“Alın töpü yaşardı/ Dağ zirveleri yeşerdi” (DLT, 2005: 327).

“Orut otın yaşurdu/ Kuru otların yerini yeni bitkiler aldı” (DLT, 2005: 327).

“Yaşanurdu/ (Göz) yaşardı” (DLT, 2005: 671).

“Yaşanurur/ (Göz) yaşarır” (DLT, 2005: 671).

“Yaşanurmak/ (Gözün) yaşarması” (DLT, 2005: 671).

“Hasretiğe ikki közüm yaşlasam men/ Hasretinde iki gözümü yaşlasam ben” (DH, 1993: 50).

²⁶⁴ KTS’nde: “Yaşanur-/ Gözün yaşarması” (2012: 968) şeklindedir.

2.14.14. Yiğ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “salya, tükürük, hayvan ini, deri” anlamlarında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarını “hayvan dışkısı, gübresi”, “insan vücudunun bir kısmı, deri” ve “sümük” şekillerinde açıklamaktadır (1972: 941).

Yiğ kelimesine, Uygur Türkçesinde yalnızca Aç Bars Hikayesi’nde rastlanılmıştır.²⁶⁵

“Özümin sidmiş kemişmiş *yiğ* yar tæg/ Atılmış tükürük ve *sümük* gibi” (ABH, 2009: 72).

Yiğ kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk’te tespit edilmiştir.²⁶⁶

“*Yiğ/ Sümük*” (DLT, 2005: 697).

“*Yiğdegü/ Sümüklü*” (DLT, 2005: 697).

Divanü Lügati’t Türk eserinde yiğ isim unsuru, eylem görevinde kullanılmıştır.²⁶⁷

“*Yiğitti/ Sümkürdü*” (DLT, 2005: 697).

“*Er yiğitti/ Adam sümkürdü*” (DLT, 2005: 697).

“*Yiğitir/ Sümküür*” (DLT, 2005: 697).

“*Yiğitmek/ Sümkürmek*” (DLT, 2005: 697).

2.15. Su Kaynaklarının Kavram Alanları

2.15.1. Küçük Su Kaynaklarının Kavram Alanları

2.15.1.1. Arık

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, isim unsuru “orman, pınar, küçük su birikintisi, temiz”, fiil ögesi “ark yapma, su yolu açma, temizleme” anlamlarında kullanılmıştır.

²⁶⁵ EUTS’nde: “*Yiğ/ İrin*” (2015: 297) şeklindedir.

²⁶⁶ KTS’nde: “*Yiğ/ Sümük*” (2012: 1004), “*Yiğdegü/ Sümüklü*” (2012: 1005) şeklindedir.

²⁶⁷ KTS’nde: “*Yiğit-/ Sümkürmek*” (2012: 1005) şeklindedir.

Eren, kelimenin kökünün net olarak bilinmediğini ve Türkçeden Farsça, Kürtçe, Macarca dillerine geçtiğini göstermektedir (1999: 17). Gülensoy, Anadolu ağızlarında, kelimenin önüne “h” fonemi getirilerek “harık” şeklinde kullanıldığını açıklamaktadır (2007: 74). Clauson, sözcüğün manalarını “yorgun” ve “sulama kanalı, ırmak” biçimlerinde ifade etmektedir (1972: 214).

Azerbaycan Türkçesi “arh”, Başkurt Türkçesi “arık”, Kazak Türkçesi “arık”, Kırgız Türkçesi “arık”, Özbek Türkçesi “arık”, Tatar Türkçesi “arık”, Türkmen Türkçesi “arık”, Uygur Türkçesi “erik, östän” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 24-25).

Arık sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.²⁶⁸

“*Arık/ Ark, ırmak, nehir*” (DLT, 2005: 149).

“Ağılda oğlak tuğsa *arıkda* öti öner/ Ağılda oğlak doğsa *nehirde* otu biter” (DLT, 2005: 149).

“Ol atın *arıkın* sekritti/ O, atını *arkın* üzerinden atlattı” (DLT, 2005: 481).

“Anıj arasından *arıklar*” (KurT, 2004: 95).

“*Arıklar* sütdin” (KurT, 2004: 195).

“İçigilärkä *arıklar*” (KurT, 2004: 195).

“Anıj mäsäsi *arıklar*” (KurT, 2004: 195).

“Butanlar içrä *arıklar*” (KurT, 2004: 215).

“Anıj altınından *arıklar*” (KurT, 2004: 222).

“Silärkä *arıklar*” (KurT, 2004: 249).

“Qılur siz *arıklar*” (KurT, 2004: 258).

Divanü Lügati’t Türk’te, arık kelimesi, “kıdığı” sözcüğü ile birlikte bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“*Arık kıdığı/ Arkın kıyısı*” (DLT, 2005: 422).

Divanü Lügati’t Türk eserinde arık kelimesine, sonuna “+lık” isimden isim yapım eki alarak türemiş bir sözcük şeklinde rastlanılmıştır.²⁶⁹

“*Arıklığ/ Arklı olan yer*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıklığ yer/ Üzerinde arklar olan yer*” (DLT, 2005: 149).

²⁶⁸ KTS’nde: “*Arık/ Irmak*” (2012: 51) şeklindedir.

²⁶⁹ KTS’nde: “*Arıklığ/ Nehirli, ırmaklı*” (2012: 51) şeklindedir.

Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde, arık isim unsuru, “bu, ol, tört” kelimeleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“Uçmağ içre *tört arığda* şerbeti var/ Cennet içinde *dört pınarda* şerbeti var” (DH, 1993: 117).

“Tevbesizler *ol arığdın* içmes ba veli/ Tevbesizlero *pınardan* içmez suyu” (DH, 1993: 117).

“*Ol arığlar* kimge turur bilgil anı/ *O pınarlar* kimedir, bil onu” (DH, 1993: 117).

“*Bu arıklar* akar” (KurT, 2004: 182).

Divanü Lügati't Türk'te, arık ad ögesi ardına “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylem görevinde tespit edilmiştir.²⁷⁰

“*Arıqlandı/ Ark yaptırdı*” (DLT, 2005: 149).

“*Suw arıqlandı/ Su yolu açtı, ark yaptı*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıqlanur/ Ark yaptırır*” (DLT, 2005: 149).

“*Arıqlanmak/ Ark yaptırmak*” (DLT, 2005: 149).

2.15.1.2. Biril

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çay, kaynak, pınar” anlamlarında kullanılmıştır.

Biril kelimesine yalnızca Satır Arası Kur'an Tercümesi'nde rastlanılmıştır.²⁷¹

“*Zäncäbil biril*” (KurT, 2004: 258).

2.15.1.3. Bulak

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çeşme, kaynak, pınar” anlamlarında kullanılmıştır.

Mühenna, kelimenin manasını yalnızca “haşarı erkek at” şeklinde tanımlamaktadır (1934: 22). Gülensoy, sözcüğün etimolojisini, “buğ (yansıma) +IA

²⁷⁰ KTS'nde: “*Arıqlan-/ Suyun akarak ark yapması, su yerde kendine ırmaklar gibi yol açması*” (2012: 51) şeklindedir.

²⁷¹ KTS'nde: “*Biril/ Kaynak, pınar, çay*” (2012: 133) şeklindedir.

(addan fiil yapım eki) -k (eylemden isim yapım eki)” olarak açıklamaktadır (2007: 176). Clauson, kelimenin anlamlarını “su kaynağı”, “haşarı at” ve “düzensizlik” biçimlerinde göstermektedir (1972: 336).

Azerbaycan Türkçesi “bulag, çeşmä”, Başkurt Türkçesi “şışmä, şığanak”, Kazak Türkçesi “köz, bulak, kaynar”, Kırgız Türkçesi “kaynar”, Özbek Türkçesi “bulak, çäşmä”, Tatar Türkçesi “çişmä, çığanak”, Türkmen Türkçesi “çeşme, gözbaş”, Uygur Türkçesi “bulak, mänbä” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 704-705).

Bulak sözcüğü, Divan-ı Hikmet, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.²⁷²

“Ağa tınmaz erter *bulaklar* ara/ O *pınarlar* arasından durmadan akar gider” (KB, 2006: 1086).

“*Bulak* yağlıg akar közdin yaşım meniñ/ *Pınar* gibi akar, gözden yaşım benim” (DH, 1993: 53).

“Sızgırmış tuç *bulakını*” (KurT, 2004: 131).

“Anıñ içindä *bulaklarcın*” (KurT, 2004: 142).

“Akar *bulakdın*” (KurT, 2004: 147).

“Anı *bulaklar*” (KurT, 2004: 159).

“*Bulaklar* içrä” (KurT, 2004: 205).

“*Bulakdın* akar” (KurT, 2004: 218).

Divan-ı Hikmet’te, bulak kelimesi, “misil” kelimesi ile birlikte bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“Çın ümmetsen iştip yığla *misil-i bulak*/ Gerçek ümmetsen, iştip ağla *pınar misali*” (DH, 1993: 71).

Satır Arası Kur’an Tercümesi eserinde, bulak isim unsuru, “ekki” sözcüğü tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması yapısında kullanılmıştır.

“*Ekki bulak* turur” (KurT, 2004: 217).

2.15.1.4. Çulıman

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su birikintisi” anlamında kullanılmıştır.

²⁷² KTS’nde: “*Bulak/ Çeşme, pınar*” (2012: 154) şeklindedir.

Clauson, kelimenin manasını “durgun su” şeklinde açıklamaktadır (1972: 420).

Çulıman kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²⁷³
“Çulıman/ Durgun su” (DLT, 2005: 244).

2.15.1.5. Havz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “yüzmek, su biriktirmek için kullanılan yapay su birikintisi” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin yerel ağızlarda “havut” hâlinde olduğunu göstermektedir (1999: 175).

Azerbaycan Türkçesi “hovuz”, Başkurt Türkçesi “basseyın, hıvhaklağıs”, Kazak Türkçesi “havız”, Kırgız Türkçesi “havuz”, Özbek Türkçesi “havuz”, Tatar Türkçesi “basseyın, su saklağıç”, Türkmen Türkçesi “hovuz”, Uygur Türkçesi “havuz” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 324- 325).

Havz kelimesine, Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.²⁷⁴

“Havzlar tæg ymä” (KurT, 2004: 132).

Divan-ı Hikmet’te, havz sözcüğü ardına “kevser” kelimesini alarak bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“Havz-ı kevser şarabıdın içen dostlar/ Kevser havuzu suyundan içen dostlar” (DH, 1993: 68).

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, havz isim unsuru peşine “bol-” yardımcı fiilini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.

“Havzlar bolğay” (KurT, 2004: 85).

2.15.1.6. Kāk

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, isim unsuru “kaz (hayvan), kuru, göl”; fiil ögesi “kurumak, vurmak” anlamlarında kullanılmıştır.

²⁷³ KTS’nde: “Çulıman/ Su birikintisi” (2012: 194) şeklindedir.

²⁷⁴ KTS’nde: “Havz/ Havuz” (2012: 285) şeklindedir.

Eren, kelimenin anlamlarını “elma, armut gibi yemişlerin kurutulmuşu” ve “su birikintisi” olarak açıklamaktadır (1999: 201). Gülensoy, sözcüğün manalarını isim unsuru “elma, armut gibi meyvelerin kurusu”; fiil ögesi “itmek, vurmak” hâlinde izah etmektedir (2007: 448).

Ğağ kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²⁷⁵

“Ğağ/ Ğölcük, su birikintisi” (DLT, 2005: 400).

“Ğağ suw/ Ğölcük, su birikintisi” (DLT, 2005: 400).

“Ğağlar kamuğ kölerdi/ Ğölcükler birer göl haline gelene kadar suyla doldu” (DLT, 2005: 400).

Divanü Lügati’t Türk’te ğağ isim unsuru ardına “+IA” addan fiil yapım ekini alarak eylem bünyesinde tespit edilmiştir.²⁷⁶

“Ğağlandı/ Su toplandı” (DLT, 2005: 401).

“Suw ğağlandı/ Kayaların arasındaki oyuklarda sular toplandı” (DLT, 2005: 401).

“Ğağlanır/ Su toplanır” (DLT, 2005: 401).

“Ğağlanmak/ Suyun toplanması” (DLT, 2005: 401).

2.15.1.7. Ğatlış

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su kollarında toplanan su birikintisi” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimenin manasını “birleştirme, karıştırma” şeklinde tanımlamaktadır (2021: 345). Clauson, sözcüğün “kat-ıl-ış” biçiminde olduğunu fakat kısaltılarak “katlış” hâline geldiğini açıklamaktadır (1972: 601).

Ğatlış kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t eserinde rastlanılmıştır.²⁷⁷

“Ğatlış/ Bir nehrin kollarının birleştiği yer” (DLT, 2005: 413).

Divanü Lügati’t Türk’te, ğatlış isim unsuru, eylem yapısında kullanılmıştır.²⁷⁸

“Suw ğatlıştı/ Nehrin kolları birleşti” (DLT, 2005: 413).

²⁷⁵ KTS’nde: “Ğağ/ Ğöl, kurumuş göl, su birikintisi” (2012: 347), “Ğağ suw/ Su birikintisi” (2012: 348) şeklindedir.

²⁷⁶ KTS’nde: “Ğağlan-/ Suyun toplanması” (2012: 348) şeklindedir.

²⁷⁷ KTS’nde: “Ğatlış/ Su kollarının kavşığında olan su birikintisi” (2012: 376) şeklindedir.

²⁷⁸ KTS’nde: “Ğatlış-/ Su kolları kavuşmak” (2012: 376) şeklindedir.

2.15.1.8. K l

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “tuzlu veya tuzsuz durgun su birikintisi” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin etimolojik görüşlerini iki şekilde açıklamaktadır. İlki Mo olca “k l (ayak)” kelimesi ile bağlantısına, diğeri Farsçadan Türkçeye geçmiş olabileceğine dikkat çekmektedir (1999: 159- 160). Gülensoy, kelimenin kökenini “k  (toplamak)- l (fiilden isim yapım eki)” şeklinde göstermektedir (2007: 374). Clauson, s zc  n manasını “doğal veya yapay oluşan g l ya da havuz” biçiminde tanımlamaktadır. Ayrıca deniz ve nehir anlamında kullanılamayacağını belirtmektedir (1972: 715).

Azerbaycan Türkçesi “g l”, Başkurt Türkçesi “k l”, Kazak Türkçesi “k l”, Kır ız Türkçesi “k l”,  zbek Türkçesi “k l”, Tatar Türkçesi “k l”, Türkmen Türkçesi “k l”, Uygur Türkçesi “k l” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 278- 279).

K l kelimesi, “Kara, T rgi Yargun” sözcükleriyle birlikte bir yer adını temsil ederek K l Tigin yazıtında tespit edilmiştir.

“Anı ya ıp *T rgi Yarg n k lte* bozdumuz/ Onu da ıtıp *T rgi Yargun G l n*’de bozduk” (KTD, 2015: 52).

“*K ra k lte* s n şt m z/ *KaraG l*’de savaştık” (KTK, 2015: 56).

K l kelimesine, Uygur Türkçesinde Terh, Tes ve şine Usu yazıtlarında, A  Bars Hikayesi, Altun Yaruk V, Altun Yaruk X, Irk Bitig ve Maytr simit eserlerinde rastlanılmıştır.²⁷⁹

“*K lke*    ınmış/ *G le* düşürmüş” (I, 2011: 270).

“   zler *k ll r* yayılıp   a lar  r alur/ Nehirler, *göller* taşıp ağaçlar sallanıyor” (ABH, 2009: 90).

“Bütürü,    zl r *k ll r*  rk  l n p yay alıp t tr  o aru savrıldı/ Nehirler, *göller* dalgalanıp sa a sola savruldu” (AYX, 2015: 123).

“Linhua    eklig *k l* osu lu   ayud n s nar/ Lotus    e inden bir *g l* gibi, Burkan hangi tarafa ise o tarafa doğru yaklaşırlar” (M, 2019: 106).

A  Bars Hikayesi ve Altun Yaruk V eserlerinde, k l isim unsuru, “ed  l  , em eklig, suv” kelimeleri ile birlikte bir isim tamlaması yapısında tespit edilmiştir.

²⁷⁹ EUTS’nde: “*K l/ G l*” (2015: 115) şeklindedir.

“İnça k(a)ltı uluğ yeel kälip *köl suvın* tokıp yaymış tæg yoqaru qudı yayıldı, yaykaldı/ Sanki büyük (bir) yelin eserek *göl suyunu* vurup dalgalandırdığı gibi yukarı ve aşağı dağıttı, çalkalandı” (ABH, 2009: 82).

“Kıdıqsız *edgülig köllerin* tapıg uduğ kılur m(e)n/ Sınırsız *erdem göllerini* saygıyla överim” (AYV, 2009: 167).

“Bir tem kırıp *emgeklig köl* tsuy irinçü arısun/ *Izdırap denizi* tamamıyla kuruyup günahlar temizlensin” (AYV, 2009: 173).

Terh, Tes ve Şine- Usu yazıtlarında, köl sözcüğü, “Çığiltır, Kazluk, Taygan, Uçuz, Yula” kelimeleriyle birlikte bir yer adını temsil ederek kullanılmıştır.

“Uçuz *kölke* atlığın töke barmış/ Uçuz *Gölü’ne* atlarıyla (birlikte) döküvermiş” (TeK, 2018: 35).

“Uç(uz *köl)ke* atlığın töke barmış/ Uçuz *Gölü’ne* atlarıyla (birlikte) döküvermiş” (TerD, 2018: 41).

“Çığiltır *költe* қағуу kezü sünüşdüm/ Çığiltır *Gölü’nden* Hanuy (ırmağı boyunca) ilerlerken savaştım” (Ş-UD, 2018: 56).

“Kazluk *költe/ Kazluk Gölü’nde*” (Ş-UG, 2018: 59).

“Taygan *költe* terildim/ Taygan *Gölü’nde* topladım” (Ş-UG, 2018: 59).

“Ewimin erse günte *yula költe* қотım/ Evimi Ersegün’de *Yula Göl’de* bıraktım” (Ş-UG, 2018: 60).

Köl sözcüğü, Karahanlı Türkçesinde Atabetü’l Hakayık, Divanü Lügati’t Türk eserlerinde tespit edilmiştir.²⁸⁰

“Köl balıklandı/ Göl balıklandı” (DLT, 2005: 169).

“Köl/ Su birikintisi” (DLT, 2005: 320).

“Köl/ Gölcük” (DLT, 2005: 320).

“Köl/ Deniz” (DLT, 2005: 321).

“Köl köşerdi/ Su birikintisi doldu” (DLT, 2005: 327).

“Kölnig suvın köşerdi/ Gölcükler taşacak kadar doldu” (DLT, 2005: 327).

“Kaz қопса ördek *kölüg* ellenür/ Kaz uçup giderse ördek *gölü* sahiplenir” (DLT, 2005: 377).

²⁸⁰ KTS’nde: “Köl/ Havuz” (2012: 463), “Köl/ Birikmiş su, göl” (2012: 463), “Köl/ Denizin kendisi” (2012: 463) şeklindedir.

“*Kölüm kımı kopsa kalı tamıg iter/ Gölüm costuğunda dalgalar kalemin duvarlarına çarpar sanki onu itmek istermiş gibi*” (DLT, 2005: 436).

Divanü Lügati’t Türk’te, köl sözcüğü, “Ay, İsig, Körün, Sidiñ, Teriñ, Yulduz” kelimeleriyle birlikte bir yer adını temsil ederek kullanılmıştır.

“*İsig köl/ Barsgan’da bir göl*” (DLT, 2005: 320).

“*Sidiñ köl/ KoçnarBaşı’na yakın bir gölün adı*” (DLT, 2005: 320).

“*Yulduz köl/ Kuça sınırında bir göl*” (DLT, 2005: 320).

“*Ay köl/ Uç yakınında bir yer adı*” (DLT, 2005: 320).

“*Teriñ köl/ Eñki ögüz sınırında bulunan bir göl*” (DLT, 2005: 320).

“*Körün köl/ Kaşgar’a yakın küçük bir gölün adı*” (DLT, 2005: 326).

Divanü Lügati’t Türk eserinde, köl kelimesi, “kölüñ” şekline dönüşerek “gölcük” anlamında tespit edilmiştir.²⁸¹

“*Kölüñ takı köşerür/ (Onun) taşmasıyla dolup taşan gölcükte*” (DLT, 2005: 270).

“*Kölüñ/ Durgun bir suyun olduğu gölcük*” (DLT, 2005: 321).

Atabetü’l Hakayık ve Divanü Lügati’t Türk eserlerinde, köl isim unsuru, “köpük, vefa” kelimeleriyle birlikte bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“*Köl köpüki/ Deniz köpüğü*” (DLT, 2005: 321).

“*Vefa köli suğlup kurup yulları/ Vefa gölünün suyu çekildi, kaynağı kurudu*” (AH, 2016: 100).

Divanü Lügati’t Türk’te, köl kelimesi, “bilge” sözcüğünü niteleyerek, “çiñ, tolu” kelimeleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlamasında tespit edilmiştir.

“*Köl bilge xan/ Zekāsı göl gibi olan han*” (DLT, 2005: 188).

“*Çiñ tolu köl/ Tamamen suyla dolu göl*” (DLT, 2005: 238).

Divanü Lügati’t Türk’te, köl ad ögesi, eylem görevinde kullanılmıştır.²⁸²

“*Kağlar kamuğ kölerdi/ Gölcükler suyla doldu*” (DLT, 2005: 288).

“*Kölerdi/ Su birikti, toplandı*” (DLT, 2005: 321).

“*Kölerdi suw/ Su bir gölette birikti*” (DLT, 2005: 321).

“*Kölerür/ Su birikir, toplanır*” (DLT, 2005: 321).

“*Kölermek/ Su birikmesi, toplanması*” (DLT, 2005: 321).

²⁸¹ KTS’nde “*Kölüñ/ Kuşların indiği su birikintisi, gölcük*” (2012: 464) şeklindedir.

²⁸² KTS’nde “*Köler-/ Göl hâline gelme, suyun toplanması*” (2012: 463) şeklindedir.

Kara K l, bugün Moğolistan’ın kuzeybatısında bulunan Bayan  lgiy kentine yakın bir g ld r. Bilindiği üzere eski Türklerin yaşıadı ı    Asya bozkırlarında kara ve ak sıfatlarıyla kurulmuş birçok yer adı vardır. K l Tegin Yazıtı’nda sözü edilen “Kara K l” Azlarla yapılan savaşın cereyan ettiği yerdir. Bugün Moğolistan’ın kuzeybatısında Bayan  lgiy kenti ile Hyargas Nuur yakınlarında bulunan Har us ile bir ve aynı olduğu öne sürülebilir. Bu gölün ayrıca pelikanlarıyla ünlü olduğu bilinmektedir (Aydın, 2016: 89-90).

Kazluk K l, yeri tespit edilemeyen bir g ld r. şine Usu Yazıtı’nda bir kez geçmiştir. “Işwaras tarkat anta an oladım anta er kelti kazluk k lte (şine Usu Güney 2)”, “(Onlara) ışvara (ve) tarkan unvanlarını orada takdim ettim. Orada adam geldi. Kazluk Gölü’nde.”. Clauson ise herhangi bir açıklama yapmaz yalnızca “k l” maddesinde Kazluk K l adı geçer (Aydın, 2016: 99-100). Gömeç, Altaylıların batı taraflarında, Kazluk, Basmlı sahasındaki g llerden biri olabileceğini düşünmektedir (Gömeç, 2000: 432).

T rgi Yargun K l, yeri tespit edilememiş bir g l adıdır. Gumilev’e göre Turgu Yarkun G l, Onon ve Kerulen arasındaki Torey Gölü’d r (2002: 365). Gumilev’in sözünü ettiği g l, güney ucundan birleşmiş iki g l gibidir. Günümüzde batı tarafta bulunan bölümüne Barun- Torey, doğu tarafında bulunana ise Zun- Torey denmiştir. Eğer gerçekten Bayırkular bu bölgelerde yaşamışlarsa bu bölgede adı anılabilecek büyük bir g l yoktur (Aydın, 2016: 152- 153).

Çin kaynaklarında Bayırkular ile ilgili bilgiler de sınırlıdır. Tarih sahnesinde ilk görüldüklerinde Tula Irma ı’nın kuzeyinde yaşadıkları söylenmektedir. Bunun dışında yaşadıkları yerden Kang- kan deresinin geçtiği bildirilmiştir (Taşa ıl, 2004: 52). Çin kaynaklarının verdiği sınırlı bilgilerle bu yerin tespiti zordur. Ancak Gumilev’in önerisinden başka Rusya Federasyonu’na bağlı Buryat  zerk bölgesinde Baykal Gölü’nün güneyinde bulunan Gusinoe Gölü de dikkate alınabilmektedir (Aydın, 2016: 153). Ayrıca g l adında geçen “yargun” s zc    rk Bitig’de “bir tür geyik” anlamındadır (Tekin, 2004: 63).

Yula K l, kesin yeri bilinmemekte olup sadece Erseg n’de olduğu bilinen bir g l adıdır. Yalnızca şine Usu Yazıtı’nda tespit edilmiştir (Aydın, 2016: 163).

2.15.1.9. Mınar

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yerden kaynayarak çıkan su, kaynak” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin Bulgarca, Sırpça gibi Balkan dillerine geçtiğini açıklamaktadır. Bunun birlikte, eski ve yeni diyalektlerinde pınar kelimesi yerine, “bulak” sözcüğü tercih edilmektedir (1999: 332). Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “bunar, buñar, bınar, bıñar, buğar” biçimlerinde kullanıldığını ifade etmektedir. Ayrıca sözcüğün etimolojisini “buğ (yansıma) + ar” şeklinde göstermektedir (2007: 695). Clauson, kelimenin sadece Oğuz Türkçesinde varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir (1972: 351).

Azerbaycan Türkçesi “bulag, çeşmä”, Başkurt Türkçesi “şışmä, sığanak”, Kazak Türkçesi “köz, bulak, kaynar”, Kırgız Türkçesi “kaynar”, Özbek Türkçesi “bulak, çäşmä”, Tatar Türkçesi “çişmä, çığanak”, Türkmen Türkçesi “çeşme, gözbaş”, Uygur Türkçesi “bulak, mänbä” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 704-705).

Mınar kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁸³

“*Mınar* çokradı/ *Pınardan* su fişkırđı” (DLT, 2005: 240).

“*Mınar/ Pınar*” (DLT, 2005: 344).

2.15.1.10. Ögen

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çay, nehir” anlamında kullanılmıştır.

Wilkens, kelimenin manasını “nehir, kanal, sulama kanalı” şeklinde açıklamaktadır (2021: 524). Clauson, kelimenin anlamını “nehirden daha küçük su birikintisi” şeklinde tanımlamaktadır (1972: 154).

Ögen kelimesine yalnızca Maytrısimit eserinde rastlanılmıştır.²⁸⁴

“Teg ögrünçülegülüg *ögenler/ Tenezzühe* çıkılan *nehirler* gibi” (M, 2019: 81).

²⁸³ KTS’nde: “*Mınar/ Pınar*” (2012: 539) şeklindedir.

²⁸⁴ EUTS’nde: “*Ögän/ Çay, nehir*” (2015: 146) şeklindedir.

2.15.1.11. Ögüz/ Ügüz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “küçük akarsu” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin manalarını “iğdiş edilmiş erkek, sığır” ve “nehir” şekillerinde açıklamaktadır. Ayrıca Eski Türkçede doğru kullanımının “ügüz” olduğunu belirtmektedir (2007: 659). Clauson, kelimenin Eski Türkçede olan “tadgun” sözcüğü ile aynı anlamda olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, “taloy” unsuru ile beraber kullanımına dikkat çekmektedir (1972: 119).

Ögüz/ ügüz kelimesine, Bilge Kağan, Kül Tigin, İhe Huşotu ve Tonyukuk yazıtlarında rastlanılmıştır.

“Ögüzke tüşdi/ Nehire düştü” (TG, 2015: 100).

“Şantun balıkka taluy ögüzke tegürttim/ Şantung şehrine, denize ulaştırdım” (TD, 2015: 102).

“Şantun balık(ğ)a taluy ögüzke tegmiş yok ermiş/ Şantung şehrine, denize ulaşmış olan yok imiş” (TD, 2015: 102).

“(Kağı)ğ ögüzçe yügürti/Kanın nehir gibi koştı” (BKD, 2015: 70).

Bilge Kağan, Kül Tigin, İhe Huşotu ve Tonyukuk yazıtlarında, ögüz/ ügüz isim unsuru, “İrtiş, Togla, Yaşıl, Yençü/ Yinçü” sözcükleriyle birlikte kullanılarak bir yer adını temsil etmiştir.

“Yençü ügüzig keçe/ İnci Nehri’ni geçerek” (İH, 2011: 138).

“İrtiş ögüzüg keçigsizin keçdimiz/ İrtiş Nehri’ni geçit olmaksızın geçtik” (TK, 2015: 106).

“İrtiş ögüzüg keçe keltimiz/ İrtiş Nehri’ni geçerek geldik” (TB, 2015: 108).

“Yinçü ögüzüg keçe/ İnci Nehri’ni geçerek” (TB, 2015: 110).

“Eçim kağan birle ilgerü Yaşıl Ögüz Şantun yazıka tegi süledimiz/ Amcam kağan ile doğuda Yeşil Nehir, Şantung Ovası’na kadar ordu sevk ettik” (KTD, 2015: 46).

“Ol yılka Tü(rgiş tapa Altun yışığ) toğa İrtiş ögüzüg keçe yorıdımız/ O yılda Türgiş’e doğru Altın Ormanını aşarak İrtiş Nehri’ni geçerek yürüdük” (KTD, 2015: 54).

“Soğdağ budun iteyin tiyin *Yinçü ögüzüg* keçe Temir Kapıgka tegi süledimiz/ Soğd milletini düzene sokayım diye *İnci Nehri*’ni geçerek Demir Kapı’ya kadar ordu sevk ettik” (KTD, 2015: 54).

“*Togla ögüzüg* yüzüti keçip süsi/ *Togla Nehri*’ni yüzdürerek geçip ordusu” (BKD, 2015: 78).

Ögüz/ ügüz kelimesi, Uygur Türkçesinde Bay- Bulun I, Şine- Usu ve Terh yazıtlarında, Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Irk Bitig, Kuanşi İm Pusar, Maytrisimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde tespit edilmiştir.²⁸⁵

“*Ügüzlär* tağlar birlä/ *Nehirler*, dağlar” (ABH, 2009: 85).

“*Ügüzler* köllär yayılıp ıgaçlar ırgalur/ *Nehirler*, göller taşıp ağaçlar sallanıyor” (ABH, 2009: 90).

“Bütürü, *ügüzlär* köllär ärkäçlänip yaykalıp tätrü oñaru savrıldı/ *Nehirler*, göller dalgalanıp sağa sola savruldu” (AYX, 2015: 123).

“Yarıp qadırip çadır *ögüzke*/ Yarıp bükerek kül *nehrine*” (M, 2019: 178).

“*Qan ögüz* aqıtar/ Kanlarını *nehir* gibi akıttıklarını” (PKVPH, 2020: 32).

Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Kuanşi İm Pusar, Maytrisimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserlerinde, ögüz/ ügüz isim unsuru, genellikle “taloy” kelimesi ile birlikte tespit edilmiştir.

“Sansarlıg *taloy ügüz* içindä tar kämi bolayın/ Varlık dönüşümünün *denizi* içinde sandal, gemi olayım” (ABH, 2009: 75- 76).

“Luu hanının, uluğ *taloy ügüz* ärkliginin/ Ejderha hükümdarının ulu *okyanus* gücünün” (AYVI, 2009: 180).

“Uçsuz kıdıgsız uluğ ämgäklük *taloy ügüz*tin kaçürüp ulsuz/ Uçsuz bucaksız büyük zahmetli *okyanustan* geçirip” (AYVI, 2009: 186).

“Uluğ *taloy ügüz* ärkligi baslap/ Ulu *okyanus* gücüyle başlayarak” (AYVI, 2009: 188).

“Sansarlıg *taloy ügüz* içindä tägziñäylär/ Samsaralı *okyanus* içinde dolaşacaklar” (AYVI, 2009: 190).

²⁸⁵ EUTS’nde: “*Ögüz/ Irmak, nehir*” (2015: 149), “*Ügüz/ Nehir*” (2015: 217), “*Üküz/ Nehir*” (2015: 271) şeklindedir.

“*Taloy ügüz ağken alkıg, tüpsüz tärin/ Okyanus gibi geniş (ve) derin*” (AYX, 2015: 139- 140).

“Siziñ ädgülüğ, *taloy ügüzünüz* keñ tärin ärtür/ Tanrım, sizin fazilet *deniziniz* geniş (ve) derindir” (AYX, 2015: 158).

“(Bil)gä äriglig, *taloy ügüzünüz* (kıdıgsız) ol/ Derin bilge tabiatlı *okyanusunuz* sınırsızdır” (AYX, 2015: 158).

“*Taluy ögüzke* kirser/ *Deniz (veya) ırmağa* girseler” (KİP, 2019: 10).

“Kop türlüğ edgü kılınç kazğançı *taluy ögüzde*/ Türlü türlü iyi amelleri, sevapları *denizlerden, nehirlerden*” (KİP, 2019: 18).

“(A)junluğ *taluy ögüzün*/ Dünya *denizinden*” (M, 2019: 63).

“*Taluy ögüz* suvı turur/ *Deniz ve ırmak* suyudur” (M, 2019: 78).

“İzinteki suvuğ *taluy ögüz* suvı/ İzindeki su, *nehir suyu* ile” (M, 2019: 89).

“*Toluy ögüzkä* kirip/ *Okyanus ırmağına* giderek” (PKVPH, 2020: 37).

“*Talu ögüzkä* kiräyin/ *Okyanus ırmağına* gideyim mi” (PKVPH, 2020: 38).

“*Taluy ögüzkä* kirmişig içgärü tapladı/ *Okyanus ırmağına* gitmeyi onayladı” (PKVPH, 2020: 38).

“*Taluy ögüz-kä* tägip yetti/ *Okyanusa* vardığında” (PKVPH, 2020: 46).

“*Taluy ögüz-kä* kirür/ *Okyanusa* gidiyorsunuz” (PKVPH, 2020: 46).

İrk Bitig ve Maytrısimit’te, ögüz/ ügüz kelimesine, “kıdıg, kuş, suv, tüp” sözcükleri ile birlikte kullanılarak bir isim tamlaması bünyesinde rastlanılmıştır.

“Toğan ügüz kuşı/ Doğan *nehir kuşu*” (I, 2011: 276).

“Yañalar uluğ *ögüz suvın* tapa/ Filler büyük bir *nehrin suyuna* doğru yürüyüp” (M, 2019: 99).

“*Ögüz tüpin* börtör/ *Nehrin dibine* temas eder” (M, 2019: 99).

“Sen *taluy ögüz kıdığıña*/ Sen *nehir kıyısına*” (M, 2019: 100).

“Ötrü ol *ögüz suvı*/ Sonra bu *nehrin suyu*” (M, 2019: 176).

Bay- Bulun I, Şine- Usu ve Terh yazıtlarında, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Kuanşi İm Puser ve Maytrısimit eserlerinde, ögüz/ ügüz ad ögesi, “Bagirati, Bulçu, Ertiş, Gañ, Kim, Orkon, Yar” sözcükleriyle birlikte kullanılarak bir yer adını temsil etmiştir.

“*Kim ögüz* bänü jär äñindimä bökmädim/ *Kim Nehri*, ebedi yer..., doymasım” (B-BI, 2017: 191).

“Ekin ara *orķon ügüzde/ İkisi arasında Orhon Irmağı ’nda*” (TerD, 2018: 41).

“Kömür tağda *yar ügüzde/ Kömür Dağı’nda (ve) Yar Irmağı ’nda*” (TerD, 2018: 42).

“*Orķon ügüz/ Orhon Irmağı*” (Ş-UK, 2018: 52).

“Kömür tağda *yar ügüzde/ Kömür Dağı’nda (ve) Yar Irmağı ’nda*” (Ş-UK, 2018: 53).

“*Bulķu ügüzde üç ķarlukıģ anda toķıdım/ BulķuIrmağın’da Üç Karlukluları* orada ķarpıtım” (Ş-UG, 2018: 59).

“*Ertiş ügüzüģ/ İrtiş Irmağı*” (Ş-UG, 2018: 59).

“*Ĝaņ ügüzdeki ķum sanınca/ Ganj Nehri ’nde kum sayısınca*” (AYVI, 2009: 182).

“*Ĝaņ ügüzdeki ķum sanınca ķalp üdlärķä täģi sözläp/ Ganj Nehrindeki kum* sanı kadar devirler boyu vaaz edip” (AYX, 2015: 212).

“Altmış iki ķoti sanı *gaņ ögüz* içindeki ķum sanınca bodisvtlar atın/ 62 koti kadar (620.000.000) *Ĝaņ Nehri’ni* içindeki kum sayısınca bodhisattvalar adını” (KİP, 2019: 12).

“*Ĝaņ ögüz* suvın siņirürķe/ *Ganj Nehri’nin* suyunu yuttuģu gibi” (M, 2019: 52).

“Yıñakınta *bagirati atlıģ ögüz/ Cihetinde Bhagiratha adlı ırmağın*” (M, 2019: 61).

Ögüz/ ügüz sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.²⁸⁶

“*Ögüz* kirse todmaz bu suķluk közi/ Onun tamahkar gözü *derya* girse doymaz” (KB, 2006: 638).

“Begig ķořnı ķılma ya yadğun *ögüz/ Beye veya taşan nehre* komşu olma” (KB, 2006: 780).

“Arıtıa boğuz boldı asğıñ *ögüz/ Böyle yapanın ulaşacağı nimetler, nehir* gibi bol ve devamlı olur” (KB, 2006: 896).

“*Ögüz* teg akayı tüpi teg toğayı/ *Nehir* gibi akayım, kasırğa gibi göklere yükseleyim” (KB, 2006: 1078).

²⁸⁶ KTS’nde: “*Ögüz/ Irmak, nehir*” (2012: 606), “*Öküç/ Irmak, nehir*” (2012: 608) şeklindedir.

“Ögüz/ Nehirlerin tümüne, Ceyhun’a Fırat’a ya da bir başkasına verilen ad” (DLT, 2005: 372).

“Ol ögüzni tarımladı/ O, nehri, bir adadan bir adaya, bir arkıtan öteki arka giderek geçti” (DLT, 2005: 535).

“Ögüz içindä” (KurT, 2004: 89).

“Bulutnı ögüzläri utrusında” (KurT, 2004: 192).

Divanü Lügati’t Türk’te, ögüz/ ügüz isim unsuru, “Kaş, Tawışgan” sözcükleri ile birlikte kullanılarak bir yer adını temsil etmiştir.²⁸⁷

“Kaş ögüz/ Hoten kentinin yanından akan iki nehir” (DLT, 2005: 410).

“Ürüş kaş ögüz/ Nehrin içinde saydam beyaz taşlar bulunur ve nehir adını bu taşlardan alır” (DLT, 2005: 410).

“Kara kaş ögüz/ Nehrin içinde siyah taşlar bulunur ve nehir adını bu taşlardan alır” (DLT, 2005: 410).

“Tawışgan ögüz/ Uç kentinden akan bir derenin adı” (DLT, 2005: 543).

Divanü Lügati’t Türk ve Kudatgu Bilig eserlerinde, ögüz/ ügüz ad ögesi, “balıklık, bilgi, kaynar, ukuş” sözcükleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“Negü tir eşitgil ay bilgi ögüz/Bilgisi deniz gibi derin, gönlü ve göğsü” (KB, 2006: 440).

“Biligke teniz sen ukuşka ögüz/ Sen bilgi denizi ve akıl deryasıdır” (KB, 2006: 542).

“Bayat taplamağay ay bilgi ögüz/ Ey bilgisi nehirler gibi bol olan Tanrı bunu hoş karşılamaz” (KB, 2006: 914).

“Balıklık ögüz/ Balıklı nehir” (DLT, 2005: 169).

“Kaynar ögüz keçigsiz bolmas/ Coşkun nehir geçitsiz olmaz” (DLT, 2005: 297).

2.15.1.11.1. Orta Asya’da Bulunan Nehir Adlarıyla İlgili Genel Bilgiler

Kaıuy, bugün kuzeybatı Moğolistan’da bulunan ve Selenge Irmağı’nın kollarından biri olan Hanuy Irmağı. Moğol dilinde “Hanui gol”. Tekin, kaıuydaki /η/ sesinin Tariat Yazıtı’nı yayınlayanlarca /nç/ okunmak istendiğini ancak /nç/ sesinin

²⁸⁷ KTS’nde: “Kaş ögüz/ Hotan şehrinin iki yanında akan iki dere” (2012, 367) şeklindedir.

/ŋ/ sesinin yazımına çok benzediğini ve dolayısıyla yazıtı ilk yayımlayanların harfi yanlış teşhis etmiş olabileceklerini söyler (Tekin, 1983: 819). Şinehüü'nün verdiği runik metinlerde /ŋ/ biçiminde kaydedilmiştir (Tekin, 1983: 828).

Bu ırmak adı “Tariat Batı 5” kısmında bir kez geçmiştir. “Şine Usu Doğu 6” kısmında “kasuy” okunagelen ırmak adının da “kaŋuy” okunup “Hanuy Irmağı” olarak anlaşılması gerektiği daha önce de önerilmiştir (Aydın, 2007: 83). Ancak Şine Usu Yazıtı üzerinde çalışanların “kasuy” okumakta ısrar ettiği görülmektedir. Kasuy adı, tanıklanmış bir sözcük değildir (Aydın, 2016: 88).

Clauson, “kasuy” ismini, “ak suw” şeklinde okumak ve “Ak Suv” biçiminde manalandırmaktadır (Aydın, 2016: 88). “Kasuy” isminin “ak sub” şeklinde okunabilmesine yeterli katkı sunamamaktadır (Barutçu, 2000: 149).

Tariat Yazıtı’nda “kaŋuy” adı geçmekte ve bunu Selenge’nin kollarından biri olan Hanuy Irmağı saymaktadır (Tekin, 1983: 819).

Orkon, Orhon Irmağı. “Tariat, Uybat VI, Şine Usu” yazıtlarında “orkon” kelimesine rastlanmaktadır. Yer adının, II. Türk Kağanlığı’ndan kalan yazıtlarda tanıklanmamış olması şaşırtıcıdır (Aydın, 2016: 116).

“Orkon” veya “orkun” okuyuşu Şine Usu Yazıtı’nda da geçmiştir. Bu yazıttaki iki örnekte aynıdır. Runik alfabede Türkçe sözcüklerin ünlülerin yazımında birlik olmadığı için ünlünün “o, u veya a” olup olmadığını anlamak mümkün değildir. Uybat VI Yazıtı’ndaki “orkon” biçiminde okuma doğru ise, bu yer adı ile Ötüken Uygurluları’nın yaşadıkları yerler kastedilmiş olmalıdır. Bu da Kırgızlar’ın, Uygur Kağanlığı’nın egemen olduğu Orta ve Kuzey Moğolistan’ı kazandıkları 840 senesindeki harbe işaret ediyor olmalıdır. Bu durumda yazıt, 840’tan önce yazılmış olamaz (Aydın, 2016: 115- 116).

Tez, Tes Irmağı. Moğolca “Tesiyn gol”. Tez adı kuzeybatı Moğolistan’daki Tes Irmağı olmalıdır. Bu ırmak Bulnayn Nuruu sıradağlarının kuzeyinde bulunan Sangiyn Dalay Gölü’nün batısından çıkar ve Tannu- Ola Dağları’nın güneyindeki Uvs Gölü’ne dökülür (Tekin, 1983: 813).

Yaşıl Ügüz, bugünkü Çin’in kuzey bölümünde bulunan ünlü ırmak, Sarı Irmak (Aydın, 2014: 92- 93).

Bu ırmağın, Sarı Irmak olarak bilinen Çin, Huanghe olduğu genel kanaattir. Thomsen, notlarında, bu ırmağa çamurlu suyundan ötürü bu adın verilmiş olduğunu

ve bunun da Hoang- he olduğunda kuşku bulunmadığını hatta bu ırmağın, Moğolca'da Kharamüren “kara ırmak” olarak bilindiğini belirtir (Thomsen, 2002: 24). Gumilev, “yaşıl ügüz” ile “Sarı Irmak” bir ve aynıdır. Çünkü bu ırmak donuk, koyu sarı renklidir (Gumilev, 2002: 11).

Yençü Ügüz, İnci Irmağı, Sirderya. “Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk” yazıtlarında geçmektedir (Aydın, 2014: 51- 52).

Yazıtlarda geçen “Yençü Ügüz” Sirderya olduğunda tam bir birlik vardır. “Yençü” sözcüğü için genel kanaat Çince olduğu yönündedir (Aydın, 2016: 162).

Clauson, Çince “chenchu” ile bir sayar ve /c- y/ değişiminin olduğunu ve sözcüğün önce “cincü” olduğunu daha sonra “yinçü” olduğunu savunmaktadır (Clauson, 1957: 39).

2.15.1.12. Öz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “dere, iki dağ arasındaki vadi, ağacın özü, akraba, kendi, bir şeyin iç kısmı” anlamlarında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin manalarını “bir kimsenin benliği”, “bir şeyin esas ögesi”, “kendi, zat”, “bir şeyin en kuvvetli bölümü”, “kan bağı ile bağlı”, “arı, saf”, “dere, nehir”, “sulak, verimli yer”, “bitkilerin kök, gövde ve dallarının boydan boya ortasında bulunan hafif gevrek ve yumuşak bölüm”, “çıbanların içinde ölmüş dokudan oluşan irinle birlikte çıkan parça” şekillerinde açıklamaktadır (1999: 318). Gülensoy, kelimenin Anadolu ağızlarında “öz, özen, özbek, özden, özek, özelti, özmek, özü” hâllerinde kullanıldığını ifade etmektedir (2007: 681).

Azerbaycan Türkçesi “çay”, Başkurt Türkçesi “iniş, bäläkäy, yılğa, görlävik”, Kazak Türkçesi “özenşe, jılğa”, Kırgız Türkçesi “su, özön”, Özbek Türkçesi “änhar, say”, Tatar Türkçesi “iniş, kiçkinäyılğa, görlävik”, Türkmen Türkçesi “çay”, Uygur Türkçesi “say, erik” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 120- 121).

Öz kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁸⁸

“Öz/ Dere, iki dağ arasındaki vadi” (DLT, 2005: 383).

²⁸⁸ KTS'nde: “Öz/ İki dere arasında bulunan dere” (2012: 627) şeklindedir.

2.15.1.13. Tadğun

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “nehir, dere” anlamında kullanılmıştır.

Tadğun kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.²⁸⁹

“*Tadğun/ Nehir*” (DLT, 2005: 522).

2.15.1.14. Teñ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “göl ya da bataklık” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin manalarını “vücut”, “denk, eşit”, “nemli, ıslak” ve “göl ya da bataklık” biçimlerinde açıklamaktadır (2007: 880). Wilkens, kelimenin anlamlarına “fırsat”, “derece” ve “ilgisizlik” manalarını eklemektedir (2021: 694).

Teñ kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.²⁹⁰

“*Teñde* bile körse mini ördek öter/ Ördek beni görse bu *göllerde* vaklar” (DLT, 2005: 411).

2.15.1.15. Urı

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “dere, vadi” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarını “erkek çocuk, oğlan” ve “dağ geçidi, vadi” biçimlerinde açıklamaktadır (1972: 197).

Urı kelimesi yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te, “terin” sözcüğü tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.²⁹¹

“*Teriñ orı/ Derin vadi*” (DLT, 2005: 555).

2.15.1.16. Yul/ Yulağ

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çeşme, pınar” anlamında kullanılmıştır.

²⁸⁹ KTS’nde: “*Tadğun/ Fırat ve ona benzer akan dere*” (2012: 724) şeklindedir.

²⁹⁰ KTS’nde: “*Teñ/ Göl, bataklık*” (2012: 781) şeklindedir.

²⁹¹ KTS’nde: “*Urı/ Dere*” (2012: 882) şeklindedir.

Mühenna, kelimenin manasını “su kaynağının çevreleri” şeklinde açıklamaktadır (1934: 92). Gülensoy, kelimenin anlamını “hamam” biçiminde göstermektedir. Ayrıca Orta Türkçede “küçük küçük birçok su pınarı” hâlinde olduğunu da belirtmektedir (2007: 1173). Clauson, sözcüğün manalarını, isim unsuru “kaynak, pınar, çeşme”, fiil ögesi “çıkarmak” şekillerinde tanımlamaktadır (1972: 917- 918).

Yul kelimesine, Uygur Türkçesinde Şine- Usu yazıtında; Maytrısimit eserinde rastlanılmıştır.²⁹²

Maytrısimit’te, yul isim unsuru ardına “suv” sözcüğünü alarak bir isim tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“Tözün *yulluğ suvın* yud(um)/ Asıl *çayların suyu* ile yıkadım” (M, 2019: 70).

Şine- Usu yazıtında ve Maytrısimit’te, yul kelimesi, “Çaladr, Sukak” kelimeleriyle birlikte bir yer adını temsil ederek kullanılmıştır.

“*Sukağ yulı* anta çigil totok/ *SukakYulı (Ceylan Pınarı, Geyik Pınarı)* (mevkisinde), orada Çigil(lerin) askeri valisi” (Ş-UG, 2018: 62).

“*Çldaratlığ yul* bolur/ *Jaladhara adlı bir göl vardır*” (M, 2019: 80).

“*Çaladr yulta/ Jaladhara adlı bir gölde*” (M, 2019: 109).

Yul kelimesi, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde tespit edilmiştir.²⁹³

“Akturur közüm *yulağ/ Gözüm pınar* gibi akar” (DLT, 2005: 147).

“*Yul/ Pınar, su kaynağı*” (DLT, 2005: 706).

“*Yulağ/ Küçük ve çok su pınarları*” (DLT, 2005: 707).

“*Yul yulağ/ Çok küçük bir pınar*” (DLT, 2005: 707).

“Akar *yul*” (KurT, 2004: 60).

“Bustanlar akar *yular*” (KurT, 2004: 85).

“*Yullar içindä*” (KurT, 2004: 86).

“*Yullar içrä*” (KurT, 2004: 186).

“*Birlä yul häm*” (KurT, 2004: 207).

“*Bu suw akar yul birlä*” (KurT, 2004: 242).

²⁹² EUTS’nde: “*Yul/ Küçük nehir, çay, dere*” (2015: 304), “*Yulat/ Oluk, su arki*” (2015: 304) şeklindedir.

²⁹³ KTS’nde: “*Yul/ Pınar, su kaynağı*” (2012: 1022), “*Yulağ/ Küçük küçük birçok su pınarları*” (2012: 1022) şeklindedir.

“Bir yul içär” (KurT, 2004: 257).

Divanü Lügati’t Türk’te, yulağ isim unsuru peşine “+IA” addan fiil yapım ekini alarak eylem yapısında tespit edilmiştir.²⁹⁴

“Yulağlandı/ Pınarlar arttı” (DLT, 2005: 707).

“Yer yulağlandı/ Toprakta birçok pınar vardı” (DLT, 2005: 707).

“Yulağlanur/ Pınarlar artar” (DLT, 2005: 707).

“Yulağlanmağ/ Pınarlar artması” (DLT, 2005: 707).

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, yul ad ögesine, “kıl-, tur-” yardımcı eylemleri ile birlikte kullanılarak birleşik fiil bünyesinde rastlanılmıştır.

“Yullar kıldı” (KurT, 2004: 213).

“Anıñ içindä yulturur” (KurT, 2004: 217).

“Yulturur içär” (KurT, 2004: 269).

Kutadgu Bilig eserinde, yul kelimesi, “köz, suv” sözcükleri ile birlikte bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“Akığlı süzük yul suvı eksümez/ Akan duru pınarın suyu kesilmez” (KB, 2006: 246).

“Ölümüg sakınsa açar köz yulum/ Ölüm hatırıma geldikçe gözyaşım çeşme gibi akar” (KB, 2006: 818).

“Ölür men ökünçün açar köz yulum/ Ölüyorum, pişmanlıktan iki gözüüm çeşme gibi akar” (KB, 2006: 1020).

Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde yul sözcüğü, “çokrama, ekki, ol, süzük” kelimeleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması yapısında kullanılmıştır.²⁹⁵

“Akığlı süzük yul suvı eksümez/ Akan duru pınarın suyu kesilmez” (KB, 2006: 246).

“Çokrama yul/ Bereketlice akan kaynak” (DLT, 2005: 240).

“Ekki yul turur” (KurT, 2004: 217).

“Ol yuldın katıg isig” (KurT, 2004: 273).

²⁹⁴ KTS’nde: “Yulağlan-/ Pınarlanmak” (2012: 1022) şeklindedir.

²⁹⁵ KTS’nde: “Çokrama yul/ Suyu çok olan, fişkıran kaynak” (2012: 192) şeklindedir.

2.15.2. Büyük Su Kaynaklarının Kavram Alanları

2.15.2.1. Bahr

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “deniz, derya” anlamında kullanılmıştır.

Bahr kelimesine yalnızca Divan-ı Hikmet eserinde rastlanılmıştır.

“Ömrüm geçti nefsim kaçtı *bahrım* taşı/ Ömrüm geçti, nefsim kaçtı, *denizim* taşı” (DH, 1993: 53).

Divan-ı Hikmet’te bahr isim unsuru, “eren, gevvas, rahmet” sözcükleri ile birlikte kullanılarak bir isim tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“*Gevvas bahrığa* kirdim vücud şehrini kezdim/ *Dalgıç denizine* girdim, varlık şehrini gezdim” (DH, 1993: 57).

“Tüştüm *erenler bahrige* dünyanı salıp keterem/ Düştüm *erenler denizine*, dünyayı bırakıp giderim” (DH, 1993: 63).

“*Rahmet bahrı* tolup taşıp urdu mevvac/ *Rahmet denizi* dolup aşırı dalgalandı” (DH, 1993: 70).

2.15.2.2. Çaladr/ Çaldr

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Uygur Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Sanskritçe kökenli olup “deniz, derya” anlamında kullanılmıştır.

Çaladr/ çaldr kelimesine yalnızca Maytrısimit eserinde rastlanılmıştır.²⁹⁶

“Birle *çala(dr)*/ *Jaladhara* adlı” (M, 2019: 109).

“*Çaladr* yulta/ *Jaladhara* adlı bir gölde” (M, 2019: 109).

2.15.2.3. Derya

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “deniz, büyük su kaynağı” anlamında kullanılmıştır.

²⁹⁶ EUTS’nde: “*Çaldr/ Deniz*” (2015: 59) şeklindedir.

Derya kelimesine, Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur'an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.²⁹⁷

“Onüçümde gevvas bolub *derya* çomdım/ On üçümde dalgıç olup *deryaya* battım” (DH, 1993: 30).

“Taşkın kelgen *deryalarda* yüzleşem men/ Taşkın gelen *deryalarda* yüzsem ben” (DH, 1993: 59).

“Köz yaşığını *derya* kılğıl rahmı kelsin/ Gözyaşını *derya* eyle rahmeti gelsin” (DH, 1993: 82).

“Gevvas bolmay gevher için *derya* çommaz/ Dalgıç olmadan cevher için *denize* dalınmaz” (DH, 1993: 105).

“Birlä *däryanı*” (KurT, 2004: 82).

“*Därya* içrä köligälär” (KurT, 2004: 119).

“*Däryağa* çömüglini” (KurT, 2004: 154).

Divan-ı Hikmet'te derya isim unsuru, “fenafillah, hakikat, mağfiret, mihnet, muhabbet, Muhammed, rahmet, vahdaniyet” sözcükleriyle birlikte kullanılarak bir isim tamlaması yapısında tespit edilmiştir.

“*Rahmet derya* tolub taşar yetse furat/ *Rahmet deryası* dolup taşar yetse Fırat” (DH, 1993: 32).

“Bir kıatre kıaturğıl meñe *derya-yı Muhammed*/ Bir damla tattır bana *derya-ı Muhammed*” (DH, 1993: 44).

“*Vahdaniyet deryasın* yolçıları/ *Vahdaniyet deryasının* yolcuları” (DH, 1993: 49).

“*Mağfiretni deryasığa* battı bolğay/ *Mağfiretin deryasına* battı olmalı” (DH, 1993: 55).

“*Hakikatın deryasığa* batar dostlar/ *Hakikatın deryasına* batar dostlar” (DH, 1993: 66).

“*Mihnetni deryasıda* mevcurgusu/ *Sıkıntının deryasında* çalkalanışı” (DH, 1993: 101).

“*Fenâfillah deryasığa* çommağunça/ *Fena-fillah deryasına* batmayınca” (DH, 1993: 102).

²⁹⁷ KTS'nde: “*Därya/ Deniz, derya*” (2012: 199) şeklindedir.

“*Muhabbetni deryasığa çommağunça/ Muhabbet deryasına batmayınca*” (DH, 1993: 102).

Divan-ı Hikmet ve Satır Arası Kur'an Tercümesinde, derya kelimesi, “ulug, yeti” sözcükleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

“Haqq rahmeti *ulug derya* bir katrebes/ Hakk rahmeti *ulu derya* bir damla yeter” (DH, 1993: 83).

“*Yeti deryalar tükänmäğäy*” (KurT, 2004: 119).

Divan-ı Hikmet'te, derya ad ögesine, “bol-” ve “kıl-” yardımcı eylemleriyle birlikte kullanılarak birleşik fiil fonksiyonunda rastlanılmıştır.

“Andın sonra *derya bolup* tolup taşım/ Ondan sonra *derya olup* dolup taşım” (DH, 1993: 21).

“Köz yaşımnı *derya kılıp* yürdüm men/ Gözyaşım *derya eyleyip* yürüdüm ben işte” (DH, 1993: 25).

“Andın sonra *derya bolub* taşım dostlar/ Ondan sonra *derya olup* taşım dostlar” (DH, 1993: 30).

“Giryan bolub köz yaşınnı *derya kılığl*/ Giryan olup gözyaşını *derya eyle*” (DH, 1993: 83).

2.15.2.4. Sondırı

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “deniz” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin kökenini, Sanskritçe “samudra” kelimesinden bozularak oluştuğunu düşünmektedir (1972: 837).

Sondırı kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.

“*Sondırı/ Deniz*” (DLT, 2005: 500).

“Eşyek ayur, başım bolsa *sondırıda* suw içgey men/ Eşek der ki: Başım esen olacaksa, *deniz* suyu bile içirim” (DLT, 2005: 500).

2.15.2.5. Taloy/ Taluy

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Köktürk Türkçesi ve Uygur Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Çince kökenli olup “okyanus, deniz” anlamında kullanılmıştır.

Wilkins, kelimenin manalarını “deniz, okyanus” ve “kişi adının bir bölümü” biçimlerinde açıklamaktadır (2021: 666- 667). Clauson, sözcüğün ilk olarak “deniz” manasında olduğunu fakat zaman ilerledikçe anlam genişlemesine uğrayarak “okyanus” şeklinde kullanıldığını belirtmektedir (1972: 502). Eren, kelimenin Çince kökenli olduğunu belirtmektedir (1999: 108).

Taloy/ taluy kelimesine, Bilge Kağan, Kül Tigin ve Tonyukuk yazıtlarında “kiçig, ögüz” sözcükleriyle birlikte rastlanılmıştır.

“Şantun balık(k)a *taluy ögüzke* tegmiş yok ermiş Şantun şehrine, *denize* ulaşmış olan yok imiş” (TD, 2015: 102).

“*Taluyka kiçig* tegmedim/ *Denize ulaşmama az* kaldı” (KTG, 2015: 34).

“İlg(erü Şa)ntun (yazık(a) tegi süledim *taluyka kiçig* tegmedim)/ Doğuda Şantung Ovası’na kadar ordu sevk ettim, *denize ulaşmama az* kaldı” (BKK, 2015: 88).

Taloy/ taluy kelimesi, Uygur Türkçesinde Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Irk Bitig, Kuanşi İm Pusa, Maytrisimit ve Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde tespit edilmiştir.²⁹⁸

“*Taluyda* yatıpan tapladı/ *Denizde* yatarak arzu ettiklerimi tutarım” (I, 2011: 265).

“*Taluyta*: uzatı menün ilinçüleyin/ *Büyük denizi*, şimdiki zamanda doldurayım” (AYV, 2009: 175).

“*Taloy* içindä, özgürür siz/ *Okyanusu* içindeki bütün canlıları ızdıraptan kurtarırsanız” (AYX, 2015: 157).

“Ädgülüg *taloy* içindä bir tamızımķ(ı)ya ülüşin/ Fazilet *okyanusunuz* içinden (sadece) bir damlacık kısmını” (AYX, 2015: 159).

“*Taluy* içindeki kara yıl kelip kemisin tokıp yekler/ *Denizde* kara yel çıkıp gemilerini parçalayıp devlerin” (KİP, 2019: 10).

“Kim *taluy-ka* barayın tesär kiriñlär/ Aranızda *okyanusa* gideyim diyen kim varsa girsın” (PKVPH, 2020: 41).

“Kaç kata *taluy-ka* kirip/ *Okyanusa* defalarca gitmiş” (PKVPH, 2020: 42).

“Amtı eçim *taluy-ka* barıp/ Şimdi ağabeyim *okyanusa* gidip” (PKVPH, 2020: 45).

²⁹⁸ EUTS’nde: “*Taluy/ Deniz, okyanus, ummān*” (2015: 222) şeklindedir.

“*Taluyka* ıdtı-lar/ *Okyanusa* gönderdiler” (PKVPH, 2020: 46).

“*Taluy* içintä yokı adtı/ *Denizde* yok oldular” (PKVPH, 2020: 57).

“Bārānas uluş taķı ķan oğlu *taluy-ķa* kirdi/ Benares ũlkesindeki hanın oğlu *okyanusa* gitti” (PKVPH, 2020: 76).

Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X, Kuanşı İm Pular, Maytrısimit, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde taloy/ taluy kelimesi, “öğüz” sözcüğü ile birlikte kullanılarak tespit edilmiştir.

“Sansarlığ *taloy ügüz* içindä tar kämi bolayın/ Varlık dönüşümünün *denizi* içinde sandal, gemi olayım” (ABH, 2009: 75-76).

“Luu hanının, uluğ *taloy ügüz* ärkliginin/ Ejderha hükümdarının ulu *okyanus* gücünün” (AYVI, 2009: 180).

“Uçsuz kıdığsız uluğ ämgäklik *taloy ügüztin* kaçürüp ulsuz/ Uçsuz bucaksız büyük zahmetli *okyanustan* geçirip” (AYVI, 2009: 186).

“Uluğ *taloy ügüz* ärkligi baslap/ Ulu *okyanus* gücüyle başlayarak” (AYVI, 2009: 188).

“Sansarlığ *taloy ügüz* içindä tægziņ äylär/ Samsaralı *okyanus* içinde dolaşacaklar” (AYVI, 2009: 190).

“*Taloy ügüz* äękeņ alkığ, tüpsüz tärin/ *Okyanus* gibi geniş (ve) derin” (AYX, 2015: 139- 140).

“(Bil)gä äriglig, *taloy ügüzünüz* (kıdığsız) ol/ Derin bilge tabiatlı *okyanusunuz* sınırsızdır” (AYX, 2015: 158).

“Siziņ ädgülüg, *taloy ügüzünüz* keņ tärin ärür/ Tanrım, sizin fazilet *deniziniz* geniş (ve) derindir” (AYX, 2015: 158).

“*Taluy ögüzke* kirser/ *Deniz (veya) ırmağa* girseler” (KİP, 2019: 10).

“Kop türlüğ edgü kılınç kazғанçı *taluy ögüzde*/ Türlü türlü iyi amelleri, sevapları *denizlerden, nehirlerden*” (KİP, 2019: 18).

“(A)junluğ *taluy ögüztin*/ Dünya *denizinden*” (M, 2019: 63).

“*Taluy ögüz* suvı turur/ *Deniz ve ırmak* suyudur” (M, 2019: 78).

“(Tü)men tü töpüm sayu *taluy (ö)güz* osuğluğ sütler aķzun/ Saçımın her birinin ucundan *nehirler* gibi süt aksaydı” (M, 2019: 82).

“İzinteki suvuğ *taluy ögüz* suvı/ İzindeki su, *nehir* suyu ile” (M, 2019: 89).

“Sen *taluy ögüz* kıdıęıña/ Sen *nehir* kıyısına” (M, 2019: 100).

“*Talu ögüz-kä kiräyin/ Okyanus ırmağına gideyim mi*” (PKVPH, 2020: 38).

“*Taluy ögüz-kä kirmişig içgärü tapladı/ Okyanus ırmağına gitmeyi onayladı*” (PKVPH, 2020: 38).

“*Taluy ögüz-kä tægip yetti/ Okyanusa vardığında*” (PKVPH, 2020: 46).

“*Taluy ögüz-kä kirür/ Okyanusa gidiyorsunuz*” (PKVPH, 2020: 46).

Taloy-taloy ügüz, “Okyanus, Büyük Okyanus, Sarı Irmak’ın Büyük Okyanus’a karıştığı yerdeki büyük havuz” olarak tanımlanmaktadır. “Kül Tigin, Tonyukuk” gibi yazıtlarda kelime tespit edilmiştir. (Aydın, 2014: 51- 52).

Köl Tegin Yazıtı’nda bir kez geçen “taloy” biçimi, Bilge Kağan Yazıtı’nın kuzey yüzünün 2. Satırındaki silik bölümünde de geçtiği varsayılmıştır. Tonyukuk Yazıtı’ndaki “taloy ügüz” kelimesinden farklı olarak burada yalnızca “taloy” kelimesinin geçmesi ilginçtir. Köl Tegin ve Bilge Kağan’da “Büyük Okyanus” anlamı söz edilebiliyor olabilir (Aydın, 2016: 133).

Tekin, Tonyukuk Yazıtının çevirisinde “taloy ügüz” kelimesini “Sarı Irmak” (Tekin, 1994: 9) olarak verir ancak sözlükte “ırmak adı” Çince “Sang- kan” olarak belirtir (1994: 66). Roux ise, Peçili Körfezi olduğunu önermektedir (2001: 146).

Bazin, “the Oceanic River” biçiminde anlamlandırır ve “taloy ügüz” ile Pasifik Okyanusu’na karışan Sarı Irmak’ın kastedilmiş olabileceğini düşünmektedir (1995: 41).

Hamilton, “taloy ügüz” için “eskiden insanların okyanusu yüksek ihtimalle dünyayı baştan sona çevreleyen bir nehir gibi varsaymış olabilecekleri” şeklinde açıklama yapmaktadır (1998: 74).

Taloy “okyanus” ile ügüz “ırmak” sözcüklerinin yan yana kullanılması oldukça ilginçtir. Herhâlde burada anlatılmak istenen, Sarı Irmak’ın Büyük Okyanus’a karıştığı yerde oluşan büyük havuz olmalıdır (Aydın, 2016: 134).

Aç Bars Hikayesi, Altun Yaruk X, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesinde taloy/ taluy sözcüğüne, “tamız, tınlıg, suw” ile birlikte bir isim tamlaması yapısında rastlanılmıştır.

“Üç uğuş yertinçüdäki ämgäklig taloytağı tınl(ı)ğlarığ/ Üç alemin eziyetli denizindeki canlıları” (ABH, 2009: 80).

“*Taloyuñuznuñ tamızımça ülüşin ögä tægintim/ Fazilet denizinizin bir damlasını övmeye çalıştım*” (AYX, 2015: 186).

“*Taloy suvın içmiş tæg/ Deniz suyunu içmesi gibidir*” (AYX, 2015: 187).

“*Taluy suvı artırñü kórñınçığ adalığ ol/ Bu okyanusun suyu son derece korkunç tehlikelerle doludur*” (PKVPH, 2020: 43).

Taloy/ taluy sözcükleri, Altun Yaruk V ve Altun Yaruk X eserlerinde “bilge, biliglig, busuş, edgülüg, emgeklig, ölmeklig, ulug” kelimeleri tarafından nitelenerek, Kuanşı İm Puser’da ise “tişi” kelimesini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde tespit edilmiştir.

“*Edgülüg taluyka: t(e)rkk(i)ye üdün/ Ben bu iyilik denizine kısa zamanda ulaşayım*” (AYV, 2009: 174).

“*Akığ(sız)lıg emgeklig taluytın/ Izdıraplı denizden geçeyim*” (AYV, 2009: 175).

“*Buyanlıg ulug taluyug uzatı meñ ünilinçüleyin/ Sevabın büyük denizini şimdiki zamanda doldurayım*” (AYV, 2009: 175).

“*Bilge biliglig taluyug közünür üdte toşğurayın/ Hikmetli bilgili deniz gelecek zamanlarda tamamlayayım*” (AYV, 2009: 175).

“*Ölmeklig taluytın: taşğaru tartdım/ Doğum ölüm denizinden canlıları dışarı çıkardım*” (AYV, 2009: 201).

“*Bilge taluy toyın üçegü başlayı bitidük/ Bilge Taluy Toyın üçümüz, (sūtrayı) yazmaya başladık*” (AYV, 2009: 263).

“*Çommış batmış ärür m(ä)n busuşluğ taloy içintä/ Keder denizinde gark olmuş gibiyim*” (AYX, 2015: 130).

“*Ol kamağ tınlıglar taluydağı tişi yeklerde ozar kırtulur esen/ Bütün o canlı varlıklar, denizdeki (insan yiyen) dişi devlerden kurtulur sağ*” (KİP, 2019: 10).

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi’nde, taloy/ taluy kelimesinin, birkaç ses değişimine uğrayarak “talay”, “talol” ve “toluy” şekillerinde kullanımına rastlanılmıştır.²⁹⁹

“*Toluy ögüzkä kirip/ Okyanus ırmağına giderek*” (PKVPH, 2020: 37).

²⁹⁹ EUTS’nde: “*Talay/ Deniz*” (2015: 221), “*Talol/ Deniz*” (2015: 222), “*Toluy/ Deniz*” (2015: 246) şeklindedir.

2.15.2.6. Teñiz

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “deniz, yeryüzündeki çukur bölümleri kaplayan tuzlu su birikintisi” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin etimolojisi hakkında “teñ (eşit)” köküne “-(I)z” eki getirilerek oluştuğu düşüncesine eleştirel bir gözle bakmaktadır. Orta Türkçede “teñ (bataklık, göl)” manasında olan kelime ile aralarındaki benzerliğe dikkat çekmektedir (1999: 108). Gülensoy, sözcüğün Anadolu ağızlarında “değiz, deyiz, deniş” şekillerinde kullanıldığını belirtmektedir (2007: 272).

Azerbaycan Türkçesi “däniz”, Başkurt Türkçesi “diñgiz”, Kazak Türkçesi “teñiz”, Kırgız Türkçesi “deñiz”, Özbek Türkçesi “deñgiz”, Tatar Türkçesi “diñiz”, Türkmen Türkçesi “deñiz”, Uygur Türkçesi “deñiz” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 162- 163).

Teñiz kelimesine, Atabetü’l Hakayık, Divanı-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.³⁰⁰

“Biligligke bolğay biligdin *teñiz*/ Bilen için bir bilgi *denizdir*” (KB, 2006: 72).

“Yazı tağ *teñiz* kötki oprı yirig/ Ovaları, dağları, *denizleri*, tepe ve çukurları” (KB, 2006: 94).

“*Teñizdin* çıkarmasa yinçü kişi/ Kişi inciye *denizden* çıkarmadıkça” (KB, 2006: 124).

“Kıyay can yuluğlar *teñizke* kirür/ Kimi canını feda eder, *denize* dalar” (KB, 2006: 364).

“*Teñiz* erse suğlur kırutur yirig/ *Deniz* bile olsa kurutur” (KB, 2006: 530).

“Biligke *teñiz* sen ukuşka ögüz/ Sen bilgi *denizi* ve akıl deryasıdır” (KB, 2006: 542).

“*Teñiz* otra kirdi kime miñüçi/ Gemiye binen kişi *denize* açılır” (KB, 2006: 604).

“*Teñizke* kirür körse köñlün tükel/ İyice dikkat edersen, onlar *denize* dalarak” (KB, 2006: 756).

³⁰⁰ KTS’nde: “*Teñiz/ Deniz*” (2012: 782) şeklindedir.

“*Teñizde* ıdıtı ıdtı teñri töbün/ *Denizin* dibine gönderdiği küstah nerede” (KB, 2006: 802).

“*Teñizke* yağığlı bayuğı kerek/ *Denize* yakın duran zenginleşmelidir” (KB, 2006: 898).

“*Teñizdeki* gevher tükemez saña/ *Denizdeki* cevher senin için tükenmez” (KB, 2006: 898).

“Fırağ kädğuları *teñizde* batığ/ Fırakın kaygıları *denizden* daha derindir” (KB, 2006: 1024).

“*Teñiz/ Deniz*” (DLT, 2005: 551).

“Kemä yoriyur *täñiz* içindä anıñ yarlığı birlä” (KurT, 2004: 55).

“*Täñiz* içindä” (KurT, 2004: 69).

“*Täñiz* mädad bolsa” (KurT, 2004: 119).

“Kämilär *täñiz* içindä” (KurT, 2004: 177).

“Kodğıl *täñizni* kuruğ” (KurT, 2004: 185).

“*Täñizni* yörimäk üçün” (KurT, 2004: 188).

“*Täñiz* içindä tağlar täğ” (KurT, 2004: 216).

“Kaçañ *täñizlär* ısıtılsa” (KurT, 2004: 266).

“Kaçañ *täñizlär* kätılsa” (KurT, 2004: 268).

Divan-ı Hikmet, Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde, teñiz kelimesi, “bilgi, bir, bu, ekki, ol, teriñ, tüpsüz” sözcükleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

“Kişi köñli *tüpsüz teñiz* teg turur/ Kişinin gönlü *dipsiz bir deniz* gibidir” (KB, 2006: 124).

“Oğul kız saķınçı bu *tüpsüz teñiz*/ Oğul ve kız derdi *dipsiz bir denizdir*” (KB, 2006: 278).

“Negü tir eşit kör ay *bilgi teñiz*/ Dinle, *bilgisi deryalar* kadar geniş, mütevazı” (KB, 2006: 816).

“Negü tir eşitgil ay *bilgi teñiz/Bilgisi deniz* gibi geniş, akıllı” (KB, 2006: 844).

“Bilig *bir teñiz* ol uçı yok tüpi/ Bilgi *bir denizdir*, onun ucu bucağı yoktur” (KB, 2006: 1084).

“*Teriñ teñiz/ Engin ve derin deniz*” (DLT, 2005: 555).

“*Bu teñizge kim kiriban kim çıķıgusı/ Bu denize kim girerek kim çıkası*” (DH, 1993: 101).

“*Ekki täñizni*” (KurT, 2004: 76).

“*Ekki täñiz arasında*” (KurT, 2004: 95).

“*Tüz bolmaz ekki täñiz*” (KurT, 2004: 136).

“*Ekki täñizni kaçşurlar*” (KurT, 2004: 215).

“*Ekki täñizdin taşur yinçü uşak yinçü*” (KurT, 2004: 216).

Satır Arası Kur’an Tercümesi’nde, teñiz isim unsuru, “halkı, hakkı, karanlıkuluķı” kelimeleri ile birlikte belirtisiz isim tamlaması oluşturmıştır.

“*Täñiz karanlıkuluķı içindä*” (KurT, 2004: 95).

“*Täñiz halkı içindä*” (KurT, 2004: 115).

“*Yana ol tolanmış täñiz haķķı*” (KurT, 2004: 208).

Atabetü’l Hakayık eserinde, teñiz kelimesi bazı ses değişimlerine uğrayarak “tiñiz” biçiminde tespit edilmiştir.³⁰¹

“*Tiñiztin kerimrek şehim miñ kata/ Denizden daha kerim şahım bin kata*” (AH, 2016: 74).

“*Öküş az tep aymas bedizler tiñiz/Deniz tuhfeleri çok az deyip demez*” (AH, 2016: 74).

“*Cefa toldı taşdı tiñizdin yetiz/ Cefa doldu taştı denizden fazla*” (AH, 2016: 100).

2.15.2.7. Ummān

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Arapça kökenli olup “okyanus, deniz” anlamında kullanılmıştır.

Ummān kelimesine yalnızca Divan-ı Hikmet’te “kıl-” yardımcı eylemiyle birlikte birleşik fiil yapısında rastlanılmıştır.

“*Köz yaşını aķķuzaban ummān kılur/ Gözyaşını akıtarak ummān eyler*” (DH, 1993: 88).

“*Қatre yaşı yerge tamsa ummān kılur/ Damla yaşı yere damlasa, ummān eyler*” (DH, 1993: 110).

³⁰¹ KTS’nde: “*Tiñiz/ Deniz*” (2012: 805) şeklindedir.

“Keçe kündüz köz yaşını *ummān kılar*/ Gece gündüz gözyaşını *deniz eyler*” (DH, 1993: 111).

“Seherlerde köz yaşını *ummān kılar*/ Seherlerde gözyaşını *ummān eyler*” (DH, 1993: 112).

2.16. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları

2.16.1. Bārān

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yağmur” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin manalarını “üzüm, yemiş ağaçları dizisi” ve “sebze veya bağ çubuğu dikmek için açılan çukur” şekillerinde açıklamaktadır (1999: 39). Ayverdi, Farsça kökenli kelimenin, bārīden “yağmak” sözcüğünden geldiğini açıklamaktadır (2010: 113).

Bārān kelimesine yalnızca Divan-ı Hikmet “rahmet, sıfat” sözcükleri ile isim tamlaması, “kıl-” yardımcı eylemiyle birlikte birleşik fiil yapısında rastlanılmıştır.

“*Bārān-ı sıfat* melametni okı tegdi/ *Yağmur gibi* melametini oku değdi” (DH, 1993: 8).

“İşitkeçe yağar *bārān-ı rahmet*/ İşitene yağar *rahmet yağmuru*” (DH, 1993: 121).

“Köz yaşını *bārān kılib* rengi solub/ Gözyaşını *yağmur eyleyip* rengi solup” (DH, 1993: 92).

“Allah desen köz yaşını *bārān kılar*/ Allah desen, gözyaşını *yağmur eyler*” (DH, 1993: 110).

2.16.2. Boğnaqla-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bulutun parça parça olması” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarının “boğucu, tıkalı” ve “şiddetli, fırtınalı yağmur” şekillerinde açıklamaktadır (1972: 316).

Boğnaklan- fiiline yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.³⁰²

“Boğnaqlandı/ Bulut parça parça oldu” (DLT, 2005: 193).

“Boğnaqlanur/ Bulut parça parça olur” (DLT, 2005: 193).

“Boğnaqlanmak/ Bulut parça parça olması” (DLT, 2005: 193).

“Bulıt boğnaqlandı/ Bulutlar dağıldı” (DLT, 2005: 193).

2.16.3. Borça

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Köktürk Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “fırtına” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarını “fırtına” ve “şarap” şekillerinde açıklamaktadır (1972: 357).

Borça kelimesi, Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında “otça” isim unsuru ve “kel-” fiil ögesi ile birlikte tespit edilmiştir.

“Bolçuda otça *borça* kelti/ Bolçu'da ateş gibi, *fırtına* gibi geldi” (KTD, 2015: 54).

“Süsi otça *borça* kelti/ Ordusu ateş gibi *fırtına* gibi geldi” (BKD, 2015: 76).

2.16.4. Bus/ Pus

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sisli, dumanlı” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “bu+ s” olarak göstermektedir (2007: 184). Clauson, sözcüğün “pus” hâlinde de kullanıldığını belirtmektedir (1972: 370).

Azerbaycan Türkçesi “dumanlı”, Başkurt Türkçesi “yonsov, bolotlo, tomanlı”, Kazak Türkçesi “bulıñır, tumandı”, Kırgız Türkçesi “tumandu”, Özbek Türkçesi “tümänli, bulutli”, Tatar Türkçesi “bolıtlı, sürän, salınkı”, Türkmen Türkçesi “ümürli, dumanlı, bulutlı”, Uygur Türkçesi “tumanlık, tutuk, hirä” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 712- 713).

Bus/ pus kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.³⁰³

“Bus/ Sislenme” (DLT, 2005: 209).

³⁰² KTS'nde: “Boğnaqlan-/ Bulutun parça parça olması” (2012: 140) şeklindedir.

³⁰³ KTS'nde: “Pus/ Sis, duman” (2012: 635) şeklindedir.

Divanü Lügati't Türk' te, bus/ pus isim unsuru, “bol-” yardımcı eylemiyle birlikte birleşik fiil bünyesinde tespit edilmiştir.

“Kök *bus boldı*/ Gök *puslandı*” (DLT, 2005: 209).

“Er közi *bus boldı*/ Adamın gözü *dumanlandı*” (DLT, 2005: 209).

Divanü Lügati't Türk'te, bus/ pus ad ögesi, “+(A)r” isimden fiil yapım eki aracılığıyla eylemsi görevinde kullanılmıştır.³⁰⁴

“*Busardı/ Sislendi*” (DLT, 2005: 209).

“Kök *busardı*/ Gökyüzü *sisle kaplandı*” (DLT, 2005: 209).

“*Busarur/ Sislenir*” (DLT, 2005: 209).

“*Busarmak/ Sislenmek*” (DLT, 2005: 209).

2.16.5. Bürün

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “girdap” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “bulanık su” şeklinde açıklamaktadır (1972: 367).

Bürün kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk'te rastlanılmıştır.

“*Bürün/ Girdap*” (DLT, 2005: 214).

2.16.6. Egrim

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “su anaforu, girdap” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “girdap” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca kelimenin bazı ses değişimlerine uğrayarak “iyrim” ve “irim” hâllerinde kullanıldığını belirtmektedir (1972: 113).

Azerbaycan Türkçesi “burulğan, girdab”, Başkurt Türkçesi “upkın, hıvöyörmähi”, Kazak Türkçesi “iyirim, jılım”, Kırgız Türkçesi “aylampa, kök irim”, Özbek Türkçesi “girdab”, Tatar Türkçesi “upkın, çoŋıl, toba”, Türkmen Türkçesi “girdap”, Uygur Türkçesi “girdap, opkun” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 274-275).

³⁰⁴ KTS'nde: “*Pusar-/ Pusarmak, sislenmek*” (2012: 635) şeklindedir.

Egrim kelimesine, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi'nde rastlanılmıştır.³⁰⁵

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikayesi eserinde, eğrim kelimesi, ardına “+IA” isimden fiil yapım ekinin alarak eylemsi görevinde kullanılmıştır.

“Suv *egrikläşür* ursuğuşur/ Su *fır fır döner* ve her yandan dalgalar birbirine çarpar” (PKVPH, 2020: 39).

Karahanlı Türkçesinde, egrim sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.³⁰⁶

“*Egrim/ Suyun toplandığı yer, girdap*” (DLT, 2005: 251).

Divanü Lügati't Türk'te, eğrim kelimesi peşine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylemsi görevinde kullanılmıştır.³⁰⁷

“*Egrimlendi/ (Su) kabarıp akarak döndü*” (DLT, 2005: 251).

“*Suw egrimlendi/ Su kabararak köpüklenerek döndü*” (DLT, 2005: 251).

“*Egrimlenür/ (Su) kabarıp akarak döner*” (DLT, 2005: 251).

“*Egrimlenmek/ (Suyun) kabarıp akarak dönmesi*” (DLT, 2005: 251).

2.16.7. Emir

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sis, kırağı” anlamlarında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin manasını “soyadı” şeklinde açıklamaktadır (2007: 429). Clauson, sözcüğün anlamını “hem alacakaranlık- karanlık ile aydınlığın karışımı hem de gün batımı ve sis veya toz fırtınasının neden olduğu kasvet” olarak tanımlamaktadır (1972: 162).

Emir kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.³⁰⁸

“*Emir/ Sis, kırağı*” (DLT, 2020: 638).

³⁰⁵ EUTS'nde: “*Ägrik/ Su anaforu, girdap*” (2015: 70) şeklindedir.

³⁰⁶ KTS'nde: “*Egrim/ Suyun toplandığı yer*” (2012: 217) şeklindedir.

³⁰⁷ KTS'nde: “*Egrimlen-/ Su göllerde eğreklenme, kaynayarak ve akarak dönmek*” (2012: 217) şeklindedir.

³⁰⁸ KTS'nde: “*Emir/ Kırağı, sis*” (2012: 232) şeklindedir.

2.16.8. Iş

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sis” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin sadece “is, kirli duman” manasını göstermektedir (1972: 254).

Iş kelimesine yalnızca Kutadgu Bilig’de rastlanılmıştır.³⁰⁹

“Yaruk dünya menzi kızardı *ışın*/ Dünyanın aydınlık yüzü kırmızı *sise* büründü” (KB, 2006: 588).

“Karazeni kılınış yüzini *ışın*/ *Sis* gökyüzünü kara zenciye döndürmüştü” (KB, 2006: 588).

2.16.9. Jale

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “çiy, şebnem” anlamında kullanılmıştır.

Azerbaycan Türkçesi “şeh, şäbnäm, jalä”, Başkurt Türkçesi “ısk”, Kazak Türkçesi “şık”, Kırgız Türkçesi “şüdürüm”, Özbek Türkçesi “şudriñ, şäbnäm”, Tatar Türkçesi “çık”, Türkmen Türkçesi “çığ”, Uygur Türkçesi “şäldäm” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 136- 137).

Ayverdi, kelimenin divan edebiyatında dudaktaki ve yanaktaki ter için kullanılan bir mazmun olduğunu dile getirmektedir (2010: 593).

Divan-ı Hikmet’te, jale ad unsuru peşine “eyle-” ve “kıl-” yardımcı eylemlerini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.

“Köz yaşımı akkuzuban *jale kıldım*/ Gözyaşımı akıtarak *pınar eyledim*” (DH, 1993: 14).

“Köz yaşını sarığ yüzge *jale kılur*/ Gözyaşını sarı yüze *şebnem eyler*” (DH, 1993: 56).

“Köz yaşını akkuzuban *jale kılğay*/ Gözyaşını akıtarak *şebnem eyleyince*” (DH, 1993: 68).

“Köz yaşını her tarafğa *jale kılğıl*/ Gözyaşını her tarafa *şebnem eyle*” (DH, 1993: 82).

³⁰⁹ KTS’nde: “*Iş/ Sis*” (2012: 306) şeklindedir.

“Keçe künden közde yaşın *jale kılğan*/ Gece gündüz gözde yaşı *pınar eyleyen*” (DH, 1993: 104).

“Haqq’a sığınıp köz yaşını *jale eyle*/ Hakk’a sığınıp gözyaşını *çağlayan eyle*” (DH, 1993: 114).

2.16.10. K̄ar

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Eski Türkçenin her döneminde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan, beyaz ve parlak şekilde yeryüzüne düşen su buharı, kar” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin etimolojisini “ka” köküne “-r” ekinin getirilmesiyle oluştuğunu düşünmektedir (1999: 210). Clauson, kelimenin manalarını “yağış türü, kar” ve “karın, göbek” biçimlerinde açıklamaktadır (1972: 641).

Azerbaycan Türkçesi “gar”, Başkurt Türkçesi “kar”, Kazak Türkçesi “kar”, Kırgız Türkçesi “kar”, Özbek Türkçesi “kar”, Tatar Türkçesi “kar”, Türkmen Türkçesi “gar”, Uygur Türkçesi “kar” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 436- 437).

K̄ar kelimesine, Bilge Kağan ve Kül Tigin yazıtlarında rastlanılmıştır.

“Sünüg batımı *karıg* söküp Kögmen yışığ toğa/ Mızrak batımı *karı* söküp Kögmen ormanını aşarak” (KTD, 2015: 52).

“Sünüg batımı *karıg* söküp Kögmen yışığ toğa/ Mızrak batımı *karı* söküp Kögmen ormanını aşarak” (BKD, 2015: 76).

K̄ar kelimesi, Uygur Türkçesinde Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Altun Yaruk X ve Maytrısimit eserlerinde tespit edilmiştir.³¹⁰

“Kurtulup *karlarıg* tağka kö(türü)/ Kurtulup *karları* dağa götürmeyi” (M, 2019: 151).

Altun Yaruk V’te, k̄ar sözcüğü yalın hâlde, Altun Yaruk VI ve Altun Yaruk X eserlerinde k̄ar ad unsuru peşine “+lk” isimden isim yapım ekini alarak türemiş kelime şeklinde “tag, tiş” kelimelerini niteleyerek bir sıfat tamlaması bünyesinde bulunmuştur.

³¹⁰ EUTS’nde: “*K̄ar/ Kar*” (2015: 166) şeklindedir.

“Tüz dem yigi sedreksiz *karlıg tağ* teg tişiniz ol tüz yıldırga erte yürün yaltrıklıg/ Dümdüz, sık *karlı dağ* gibidir dişiniz, dümdüz, pırıl pırıl, pek beyaz, parıltılıdır” (AYV, 2009: 161).

“*Karlıg tağ* tığ yaltrıyur/ *Karlı dağ* gibi parlıyor” (AYVI, 2009: 218).

“Yigi sädräksiz, *kar tığ yürün ti[ş]*/ Seyrek olmayan *dişleriniz kar gibi bembeyazdır*” (AYX, 2015: 168).

Kar sözcüğüne, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde rastlanılmıştır.³¹¹

“Akar suv tüşese ya buz *kar* tolı/ Düşünde akar su veya buz, *kar* ve dolu görünse” (KB, 2006: 196).

“*Kar* buz kamuğ erüşdi/ *Kar*, buz tümnden eridi” (DLT, 2005: 146).

“Ol anar *kar* küritti/ O, onu *kar* küremeye zorladı” (DLT, 2005: 336).

“Ol *karıg* küridi/ O, *kar* küredi” (DLT, 2005: 336).

“*Kar/ Kar*” (DLT, 2005: 401).

“Tüpi *karıg* *karıladı*/ Tipi hafif bir uğuldamayla esti ve *kar* yağdırdı” (DLT, 2005: 405).

“*Kar* kırıldı/ *Kar* kürüldü” (DLT, 2005: 426).

“Ol *kar* kamuğ kışın ener/ *Kar* ve nem kışın iner” (DLT, 2005: 553).

Divanü Lügati't Türk'te, *kar* ad ögesi peşine “+IA” isimden fiil yapım ekini alarak eylemsi görevinde tespit edilmiştir.³¹²

“*Karıladı/ Kar yağdırdı*” (DLT, 2005: 405).

“*Karılar/ Kar yağdırır*” (DLT, 2005: 405).

“*Karılamak/ Kar yağdırmak*” (DLT, 2005: 405).

“*Karladı/ Kar getirdi*” (DLT, 2005: 406).

“Bulıt *karladı*/ Bulutlar *kar getirdi*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlar/ Kar getirir*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlamak/ Kar getirmek*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlandı/ Karlandı, karla doldu*” (DLT, 2005: 406).

“Art *karlandı*/Geçidin içine *kar doldu*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlanur/ Karlanır, karla dolar*” (DLT, 2005: 406).

³¹¹ KTS'nde: “*Kar/ Kar*” (2012: 358) şeklindedir.

³¹² KTS'nde: “*Karla-/ Karlamak*” (2012: 364), “*Karlan-/ Karlanmak, kar yağmak*” (2012: 364), “*Karlat-/ Kar yağdırmak*” (2012: 364) şeklindedir.

“*Karlanmak/ Karlanmak, karla dolmak*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlattı/ Kar yağdırdı*” (DLT, 2005: 406).

“*Teñri qar karlattı/ Tanrı kar yağdırdı*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlatur/ Kar yağdırır*” (DLT, 2005: 406).

“*Karlatmak/ Kar yağdırmak*” (DLT, 2005: 406).

Divanü Lügati’t Türk’te, qar isim unsuru, tağ kelimesini niteleyerek bir sıfat tamlaması yapısında, karla- eylem ögesi ardına “-(X)p” zarf fiil ekini alarak eylemsi fonksiyonunda tespit edilmiştir.

“*Qazar qarlıg tağ tapa/ Karlı dağları aşındırdı, atlarının toynakları*” (DLT, 2005: 513).

“*Karlap ajun yapsadı/ Kar yağdırdı ve dünya neredeyse görünmez oldu*” (DLT, 2005: 591).

2.16.11. Kırağu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “soğuk havalarda bitkiler ya da nesne üzerinde oluşan ince buz, kırağı” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin etimolojisini “kır+ agu” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca Anadolu ağızlarında “kırımsa, kığış, kırağı, kırav, kırca, kırço, kırmışa” biçimlerinde göstermektedir (2007: 506). Clauson, kelimenin manasını “kırağı, don” olarak tanımlamaktadır (1972: 656).

Azerbaycan Türkçesi “gırov”, Başkurt Türkçesi “kırav, kılav”, Kazak Türkçesi “kırav”, Kırgız Türkçesi “kıro”, Özbek Türkçesi “kırav”, Tatar Türkçesi “korav, bäs”, Türkmen Türkçesi “gırav”, Uygur Türkçesi “kıro” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 476- 477).

Kırağu kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.³¹³

“*Kırağu/ Kırağı, soğuk havalarda bitkiler ya da nesne üzerinde oluşan ince buz billurlar*” (DLT, 2005: 425).

³¹³ KTS’nde: “*Kırağu/ Kırağı*” (2012: 419) şeklindedir.

2.16.12. Kuzgır-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “sağanak şeklinde kar yağması” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin Eski Türkçede, bazı ses değişimlerine uğrayarak “kadgur-” ve “kurgır-” biçimlerinde tezahür ettiği görülmektedir (1972: 683).

Kuzgır- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.³¹⁴

“Kuzgırdı/ Kar sağanak şeklinde yağdırdı” (DLT, 2005: 458).

“Kar kuzgırdı/Kar şiddetli bir biçimde yağarak ve rüzgârla anaförler yaparak geldi” (DLT, 2005: 458).

“Kuzgırar/ Kar sağanak şeklinde yağdırır” (DLT, 2005: 458).

“Kuzgırmak/ Karın sağanak şeklinde yağdırması” (DLT, 2005: 458).

2.16.13. Talğag

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kar tipi” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manalarını “kar tipi” ve “herhangi dönen bir şey” biçimlerinde açıklamaktadır (1972: 496).

Talğag kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.³¹⁵

“Talğag/ İnsanın üzerine şiddetle inen ve onu neredeyse öldürecek tipi” (DLT, 2005: 524).

Divanü Lügati’t Türk’te, talğag isim unsuru ardına “bol-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.

“Tağ üze talğag boldı/ Dağda kar ve tipi koptu” (DLT, 2005: 524).

Divanü Lügati’t Türk’te, talğag ad ögesi, eylem görevinde kullanılmıştır.³¹⁶

“Talğırdı/ Kar tipi koptu” (DLT, 2005: 524).

“Art başı talğırdı/ Dağ geçidinin başında tipi koptu” (DLT, 2005: 524).

“Talğırar/ Kar tipi kopar” (DLT, 2005: 524).

“Talğırmak/ Kar tipi kopmak” (DLT, 2005: 524).

³¹⁴ KTS’nde: “Kuzgır-/ Kar sağanak hâlinde esmek” (2012: 506) şeklindedir.

³¹⁵ KTS’nde: “Talğag/ İnsanı öldüren tipi, kar fırtınası” (2012: 727) şeklindedir.

³¹⁶ KTS’nde: “Talğır-/ Kar tipi kopmak” (2012: 727) şeklindedir.

2.16.14. Tamçur-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “çiseleme, ince ince ve kararsız şekilde yağmak” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin “tam-” fiil kökünden geldiğini açıklamaktadır. Ayrıca eyleme gelen “-çUr” ekinin nadir olarak Türkçede görüldüğünü ve bu ekin “-şUr” hâlinde de olabileceğini belirtmektedir (1972: 503- 504).

Azerbaycan Türkçesi “çisälämäk”, Başkurt Türkçesi “bıskaklav, hibäläv”, Kazak Türkçesi “sirkirev, sebezligev, sebezdev”, Kırgız Türkçesi “sebelö”, Özbek Türkçesi “tamçilämäk, mäydäläb, yağmak”, Tatar Türkçesi “pıskaklav, sibäläv”, Türkmen Türkçesi “çisnemek, çisnelemek”, Uygur Türkçesi “simildimäk” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 134- 135).

Tamçur- fiiline yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.³¹⁷

“*Tamçurdu/ Çiseledi*” (DLT, 2005: 526).

“*Yağmur tamçurdu/ Yağmur çiseledi*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamçırar/ Çiseler*” (DLT, 2005: 526).

“*Tamçurmak/ Çiselemek*” (DLT, 2005: 526).

2.16.15. Tolı

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “bir yağış türü, dolu” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin bazen tonlularak “dolu, dolu” biçimlerine dönüşebileceğini belirtmektedir (2007: 292- 293). Clauson, sözcüğün manalarını “bir yağış türü, dolu” ve “boş olmayan, dolmak” olarak açıklamaktadır (1972: 491).

Azerbaycan Türkçesi “dolu”, Başkurt Türkçesi “boz, borsaktay boz”, Kazak Türkçesi “burşak, dolu”, Kırgız Türkçesi “möndür”, Özbek Türkçesi “dol”, Tatar Türkçesi “boz, borçaktay boz”, Türkmen Türkçesi “dolu, çabğa”, Uygur Türkçesi “möldür” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 184- 185).

³¹⁷ KTS’nde: “*Tamçır-/ Damlamak, sepelemek*” (2012: 729), “*Tamçur-/ Sepelemek, çiselemek*” (2012: 729) şeklindedir.

Tolı kelimesine, Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig eserlerinde genellikle “buz, qar, yağmur” sözcükleriyle birlikte rastlanılmıştır.³¹⁸

“Aqar suv tüşese ya *buz qar tolı*/ Düşünde akar su veya *buz, kar ve dolu* görünse” (KB, 2006: 196).

“Bitigke yanut kıldı taş teg *tolı*/ Bu mektuba taş ve *dolu* gibi yanıt verdi” (KB, 2006: 678).

“*Yağmur tolı* sekriyü/ *Yağmur, dolu* koşuşarak yağdırarak” (DLT, 2005: 206).

“Tuman türup *tolı* yağdı/ Hava puslanıp *dolu* boşandığında” (DLT, 2005: 281).

“*Tolı/ Gökten yağan dolu*” (DLT, 2005: 576).

2.16.16. Sarqım

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “kırağı” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin “sark-” fiil kökünden geldiğini belirtmektedir. Ayrıca manası “kırağı, don” biçiminde açıklamaktadır (1972: 849).

Sarqım kelimesine yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır.³¹⁹

“*Sarqım/ Kırağı*” (DLT, 2005: 473).

2.16.17. Şebnem

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, Farsça kökenli olup “çiy, havadaki su buharının soğuk bir yüzey üzerinde sıvı hâle geçmesiyle oluşan su damlacıkları” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin etimolojisini, “şeb (gece)” ve “nem (yaşlılık)” sözcüklerinin bir araya gelerek “şebnem” kelimesinin meydana geldiğini açıklamaktadır (1999: 385).

Azerbaycan Türkçesi “şeh, şäbnäm, jalä”, Başkurt Türkçesi “ısıq”, Kazak Türkçesi “şık”, Kırgız Türkçesi “şüdürüm”, Özbek Türkçesi “şudriñ, şäbnäm”, Tatar

³¹⁸ KTS’nde: “*Tolı/ Gökten yağan dolu*” (2012: 816) şeklindedir.

³¹⁹ KTS’nde: “*Sarqım/ Soğuk günlerde kar gibi yağın çığ*” (2012: 659) şeklindedir.

Türkçesi “çık”, Türkmen Türkçesi “çığ”, Uygur Türkçesi “şäldäm” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 136- 137).

Şebnem kelimesine yalnızca Divan-ı Hikmet’te peşine “bol-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil yapısında rastlanılmıştır.

“*Şebnem bolup* yer astığa kirdim mena/ *Şebnem olup* yer altına girdim ben işte” (DH, 1993: 23).

2.16.18. Üşik

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “meyveleri donduran ve büyümelerini engelleyen soğuk” anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kelimenin manasını “sert ayaz, donmak” biçiminde açıklamaktadır (1972: 260).

Üşik kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk eserinde rastlanılmıştır.³²⁰

“*Üşik/ Meyveleri donduran ve büyümelerini engelleyen soğuk*” (DLT, 2005: 641).

2.16.19. Yağ-

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “yağmur vb. gökten düşmesi” anlamında kullanılmıştır.

Gülensoy, kelimenin Türkiye Türkçesinde, “-dır, -dırma, -dırıl, -dırılma, -ış, ıslı-, ıssız, -ıssızlık, -ma, -mur, -murca, -murla, -murlama, -murlayıcı, -murlu, -murluk, -mursuz” eklerini alarak türetilmiş bir kelime hâlini aldığını göstermektedir (2007: 1026). Clauson, sözcüğün manalarını “dökmek” ve “yağmur vb. gökten yağması” biçimlerinde açıklamaktadır. Ayrıca yağ- eyleminin günümüze bazı ses değişimlerine uğrayarak geldiğini belirtmektedir (1972: 896).

Azerbaycan Türkçesi “yağmag”, Başkurt Türkçesi “yavıv, töşöv”, Kazak Türkçesi “jav”, Kırgız Türkçesi “cürü, cıgılı”, Özbek Türkçesi “yağmak”, Tatar Türkçesi “yavu, töşü”, Türkmen Türkçesi “yağmak”, Uygur Türkçesi “yağmak” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 954- 955).

³²⁰ KTS’nde: “*Üşik/ Yemişleri yakarak büyümekten alıkoyan soğuk*” (2012: 909) şeklindedir.

Yağ- fiiline, Uygur Türkçesinde Talas yazıtında, Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Kuanşi İm Puser ve Maytrısimit eserlerinde rastlanılmıştır.³²¹

“Atım kara çur (a) *yağıtı* qar(a) yazımız/ Adım Kara Çur, yaylağımıza kar *yağdı*” (Ta, 2011: 326).

“Kamıg üze *yağdı*/ Her şeyin üstüne *yağdı*” (Ta, 2011: 279).

“*Yağıtdım* m(e)n kamağta: yig uluğ nomluğ yağmuruğ/ Her yerde en büyük dharmanın yağmurunu *yağdırdım*” (AYV, 2009: 200).

“İrig taşlıg yağmur *yağar*/ İri taşlı yağmur *yağar*” (M, 2019: 152).

“*Yağar*... taqı yime bir bere uluğ/ *Yağar* ... ve yine bir mil büyüklüğünde” (M, 2019: 183).

Altun Yaruk VI ve Kuanşi İm Puser eserlerinde, yağ- eylemi ardına “-(X)p” zarf fiil ekini alarak eylemsi fonksiyonunda tespit edilmiştir.

“Äliksiz noş tatıglıg nomluğ yağmur *yağıtıp*/ Tatlı öğreti yağmurunu *yağdırıp*” (AYVI, 2009: 186).

“Noş teg tatıglıg yağmur suvın *yağıtıp*/ Siz noş gibi tatlı yağmur suyunu *yağdırır*” (KİP, 2019: 18).

Yağ- eylemine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde genellikle “bulıt, qar, tolı, yağmur” sözcükleriyle birlikte rastlanılmıştır.³²²

“Tuman türup tolı *yağdı*/ Hava puslanıp dolu *boşandığında*” (DLT, 2005: 281).

“Tutçı *yağar* bulıtı/ Onun (cömertlik) bulutu durmadan *yağmaktadır*” (DLT, 2005: 397).

“Yağmur *yağdı*/ Yağmur *yağdı*” (DLT, 2005: 647).

“*Yağdı*/ (Kar ve dolu vb. yağışlar) *yağdı*” (DLT, 2005: 647).

“*Yağar*/ (Kar ve dolu vb. yağışlar) *yağar*” (DLT, 2005: 647).

“*Yağmak*/ (Kar ve dolu vb. yağışların) *yağması*” (DLT, 2005: 647).

“*Yağıldı*/ *Yağdırıldı*” (DLT, 2005: 648).

“Yağmur *yağıldı*/ Yağmur *yağdırıldı*” (DLT, 2005: 648).

³²¹ EUTS’nde: “*Yağıtmak*/ *Yağdırmak*” (2015: 279), “*Yağmak*/ *Yağmak*” (2015: 280) şeklindedir.

³²² KTS’nde: “*Yağ*-/ *Yağmak*” (2012: 921), “*Yağdur*-/ *Yağdırmak*” (2012: 922), “*Yağdurul*-/ *Yağdırılmak*” (2012: 922), “*Yağıl*-/ *Yağdırılmak*” (2012: 922), “*Yağtur*-/ *Yağdırmak*” (2012: 924) şeklindedir.

- “*Yağılır/ Yağdırılır*” (DLT, 2005: 648).
“*Yağılmak/ Yağdırılmak*” (DLT, 2005: 648).
“*Yağıttı/ Yağıtır*” (DLT, 2005: 648).
“*Teñri yağmur yağıttı/ Allah yağmur yağdırdı*” (DLT, 2005: 648).
“*Yağıtur/ Yağıtır*” (DLT, 2005: 648).
“*Yağıtmak/ Yağıtmak*” (DLT, 2005: 648).
“*Yağıturdı/ Yağırdı*” (DLT, 2005: 650).
“*Teñri yağmur yağıturdı/ Cenab-ı Hak yağmur yağdırdı*” (DLT, 2005: 650).
“*Yağıturur/ Yağıdırır*” (DLT, 2005: 650).
“*Yağıturmak/ Yağıdırmak*” (DLT, 2005: 650).
“*Ol kim yağıduruldı yawuz yağmur*” (KurT, 2004: 75).
“*Yağıdurdımız anlar üzä yağmur*” (KurT, 2004: 87).

Yağ eylemi, Divanü Lügati’t Türk ve Kutadgu Bilig’de “A, -(X)p” zarf fiil, Divanü Lügati’t Türk ve Satır Arası Kur’an Tercümesinde “-gAn, -gII” sıfat fiil ekleriyle birlikte kullanılarak eylemsi görevinde tespit edilmiştir.

“*Yağa tursun yağmur yazılsun çiçek/ Yağmur yağmaya devam etsin, çiçekler açılsın*” (KB, 2006: 110).

- “*Yağmur yağıp saçıldı/ Yağmur taneleri etrafa saçıldı*” (DLT, 2005: 507).
“*Yağıtқан/ Sürekli yağdıran*” (DLT, 2005: 648).
“*Teñri ol yağmur yağıtқан/ Yağmur yağdıran Allah’tır*” (DLT, 2005: 648).
“*Yağıduruğlı biziñke yağmur yok*” (KurT, 2004: 192).

2.16.20. Yağmur

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, “atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne düşen yağışın sıvı durumdaki hâli” anlamında kullanılmıştır.

Eren, kelimenin etimolojisini “yağ- mur” şeklinde açıklamaktadır. Ayrıca yağmur kelimesinin göçüşme sonunda oluştuğunu ve çağdaş diyalektlerde de göçüşmeli biçimlerin çokluğuna dikkat çekmektedir (1999: 439). Gülensoy, sözcüğün Anadolu ağızlarında “yağmur, yamır, yamur” olarak kullanıldığını belirtmektedir (2007: 1032).

Azerbaycan Türkçesi “yağış, yağmur”, Başkurt Türkçesi “yamğır”, Kazak Türkçesi “jañbır”, Kırgız Türkçesi “camğır”, Özbek Türkçesi “yamğır”, Tatar Türkçesi “yañğır”, Türkmen Türkçesi “yağın”, Uygur Türkçesi “yamğur, yeğin” şeklindedir (Ercilasun vd., 1991: 956- 957).

Yağmur kelimesine, Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI, Kuanşi İm Puser ve Maytrisimit eserlerinde rastlanılmıştır.³²³

“Adasın yağutmalım: üdsüz yiil *yağmur*/ Mevsimsiz rüzgâr, *yağmur* tehlikesini de yaşatmayalım” (AYV, 2009: 252).

“Çeçekler yüzken *yağmur* osuğluğ yağı- dtılar/ Çiçekleri durmadan *yağmur* gibi yağdırdılar” (M, 2019: 66).

Altun Yaruk VI ve Kuanşi İm Puser’da, yağmur kelimesi ardına “suv, üd” sözcüklerini alarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

“Yeel *yağmur üdinçä* bolur/ Rüzgâr, *yağmur zamanında* olur” (AYVI, 2009: 162).

“Noş teg tatıglıg *yağmur suvın* yağıtıp yalañukların/ Siz noş gibi tatlı *yağmur suyunu* yağdırır, canlı varlıkların” (KİP, 2019: 18).

Altun Yaruk V, Altun Yaruk VI ve Maytrisimit eserlerinde, yağmur isim unsuru, “iri taşlıg, nomluğ, tatıglıg, uluğ” kelimeleri tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması yapısından bulunmuştur.

“Yağıtdım m(e)n kamağta: yig *uluğ nomluğ yağmuruğ*/ Her yerde *en büyük dharmanın yağmurunu* yağdırdım” (AYV, 2009: 200).

“Äliksiz noş *tatıglıg nomluğ yağmur* yağıtıp/ Tatlı öğreti *yağmurunu* yağdırıp” (AYVI, 2009: 186).

“İrig *taşlıg yağmur* yağar/ İri *taşlı yağmur* yağar” (M, 2019: 152).

Altun Yaruk VI eserinde, yağmur ad ögesi peşine “bol-” yardımcı eylemini alarak birleşik fiil yapısında tespit edilmiştir.

“Üñäy suv taşğay üdsüz yel *yağmur bolğay*/ Yüксеecek, su(lar) taşacak vakitsiz *fırtına olacak*” (AYVI, 2009: 192).

Yağmur kelimesine, Karahanlı Türkçesinde Divanü Lügati’t Türk, Kutadgu Bilig ve Satır Arası Kur’an Tercümesi eserlerinde rastlanılmıştır.³²⁴

³²³ EUTS’nde: “*Yağmur/ Yağmur*” (2015: 280) şeklindedir.

³²⁴ KTS’nde: “*Yağmur/ Yağmur*” (2012: 923) şeklindedir.

“Yağa tursun *yağmur* yazılsun çiçek/ *Yağmur* yağmaya devam etsin, çiçekler açılsın” (KB, 2006: 110).

“*Yağmur* tolı sekriyü/ *Yağmur*, dolu koşuşarak yağdırarak” (DLT, 2005: 206).

“*Yağmur* kepi kan saçar/ (Gözümde) *yağmur* gibi kan saçar” (DLT, 2005: 293).

“*Yağmur* yağıp saçıldı/ *Yağmur* taneleri etrafa saçıldı” (DLT, 2005: 507).

“*Yağmur* tamçurdu/ *Yağmur* çiseledi” (DLT, 2005: 526).

“*Yağmur* tındı/ *Yağmur* dindi” (DLT, 2005: 563).

“*Yağmur* yağdı/ *Yağmur* yağdı” (DLT, 2005: 647).

“*Yağmur* yağıldı/ *Yağmur* yağdırıldı” (DLT, 2005: 648).

“Teñri ol *yağmur* yağıtğan/ *Yağmur* yağdıran Allah’tır” (DLT, 2005: 648).

“Teñri *yağmur* yağıttı/ Allah *yağmur* yağdırdı” (DLT, 2005: 648).

“*Yağmur/ Yağmur*” (DLT, 2005: 649).

“Kuydı bulıt *yağmurın/ Bulut, yağmurunu* koyuverdi” (DLT, 2005: 649).

“Neçe me oprak kedük erse *yağmurka* yarar/ Kepenek ne kadar eskimiş olursa olsun, *yağmurda* işe yarar” (DLT, 2005: 649).

“Teñri *yağmur* yağıttı/ Cenab-ı Hak *yağmur* yağdırdı” (DLT, 2005: 650).

“Yazmas atım *yağmur*, yañılmas bilge yañku/ Kusursuz atıcı *yağmurdur*, yanılmaz bilge ise yankıdır” (DLT, 2005: 659).

“*Yağmur* otuğ yaşarttı/ *Yağmur* bitki örtüsünü yeşertti” (DLT, 2005: 671).

“*Yağmur* yerig yelpitti/ Toprağın üzerini nemlendiren çiseleyen *yağmur*” (DLT, 2005: 682).

“*Yağmurnı* çıkar arasındın” (KurT, 2004: 69).

“Yağıdurdımız anlar üzä *yağmur*” (KurT, 2004: 87).

“*Yağmur* kälmazdä burun” (KurT, 2004: 95).

“*Yağmurnı* anlarda kimni tut(tı)” (KurT, 2004: 109).

“*Yağmurnı* çıkarur” (KurT, 2004: 115).

“*Yağmurnı* bilür” (KurT, 2004: 119).

“Anıñ birlä *yağmur* birlä” (KurT, 2004: 136).

“İndirür *yağmurnı* umınçsız” (KurT, 2004: 177).

“Yağıduruğlı biziñke *yağmur* yok” (KurT, 2004: 192).

“*Yağmur* tæg hoş kälür” (KurT, 2004: 223).

Satır Arası Kur'an Tercümesi'nde, yağmur isim unsuru, "yawuz" sözcüğü tarafından nitelenerek bir sıfat tamlaması bünyesinde kullanılmıştır.

"Ol kim yağduruldu *yawuz yağmur*" (KurT, 2004: 75).

Kutadgu Bilig eserinde, yağmur ad ögesi peşine "suv" kelimesini alarak bir isim tamlaması oluşturmuştur.

"Yimi ot köki içgü *yağmur suvı*/ Onun yediği ot kökü, içtiği *yağmur suyudur*" (KB, 2006: 1016).

"Yigüm ot köki bolsu *yağmur suvı* tap/ Yiyeceğim ot kökü olsun, *yağmur suyu* bana yeter" (KB, 2006: 1078).

Divanü Lügati't Türk'te, yağmur kelimesi bazı fonetik değişimlere uğrayarak "yamğur" şeklinde tespit edilmiştir.

"*Yamğur/ Yağmur*" (DLT, 2005: 656).

Divanü Lügati't Türk eserinde, yağmur kelimesi ardına "irkin" sözcüğünü alarak bir yağmur çeşidi anlamında kullanılan bir tabir oluşturmuştur.

"*İrkin yağmur/ Günlerce süren yağmur*" (DLT, 2005: 291).

2.17. Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları

2.17.1. Kedük(lük)

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Bu sözcük, "yağmurluk" anlamında kullanılmıştır.

Clauson, kedüklük kelimesinin ilk hâlinin "kedüklüg" şeklinde olduğunu dolayısıyla da kelime sonu k-g değişiminin varlığından bahsederken sözcüğün anlamlandırmasını ise "su geçirmez giysi" olarak açıklamaktadır (1972: 703).

Kedük(lük) sözcüğüne yalnızca Divanü Lügati't Türk eserinde rastlanılmıştır. Kedük(lük) kelimesi genel olarak "yağmurluk ve yağmurluk sahibi olan kişi" anlamlarına gelmektedir. Ayrıca kelimenin köklerinden biri olan "kedük" kelimesi de tek başına kullanıldığında yağmurluk sözcüğünü ifade etmek için kullanılmıştır. Bununla birlikte "yağmurdan korunmak için keçeden yapılan başlık, giyecek" olarak genel bir kavramı da karşılamıştır.³²⁵

³²⁵ KTS'nde: "*Kedük/ Yağmurluk*, kepenek, giyecek" (2012: 391), "*Kedük/ Yağmurluk*, kepenek, elbise, giyecek" (2012: 391), "*Kedüklüg/ Yağmurluk sahibi*" (2012: 392), "*Kedüklük/ Yağmurluk*" (2012: 392) şeklindedir.

“*Kedük/ Keçeden yapılmış başlık*” (DLT, 2005: 299).

“*Kedük/ Tüyle süslenmiş başlık, yağmurluk*” (DLT, 2005: 299).

“*Kedüklük/ Yağmurluk sahibi olan kişi*” (DLT, 2005: 299).

“*Kedüklük kidiz/Yağmurluk yapmak için kullanılan keçe*” (DLT, 2005: 299).

2.17.2. Yaķu

Taranılan eserlere bakıldığında, kelimeye sadece Karahanlı Türkçesinde rastlanıldığı görülmektedir. Sözcük, “yağmurluk” anlamında kullanılmıştır.

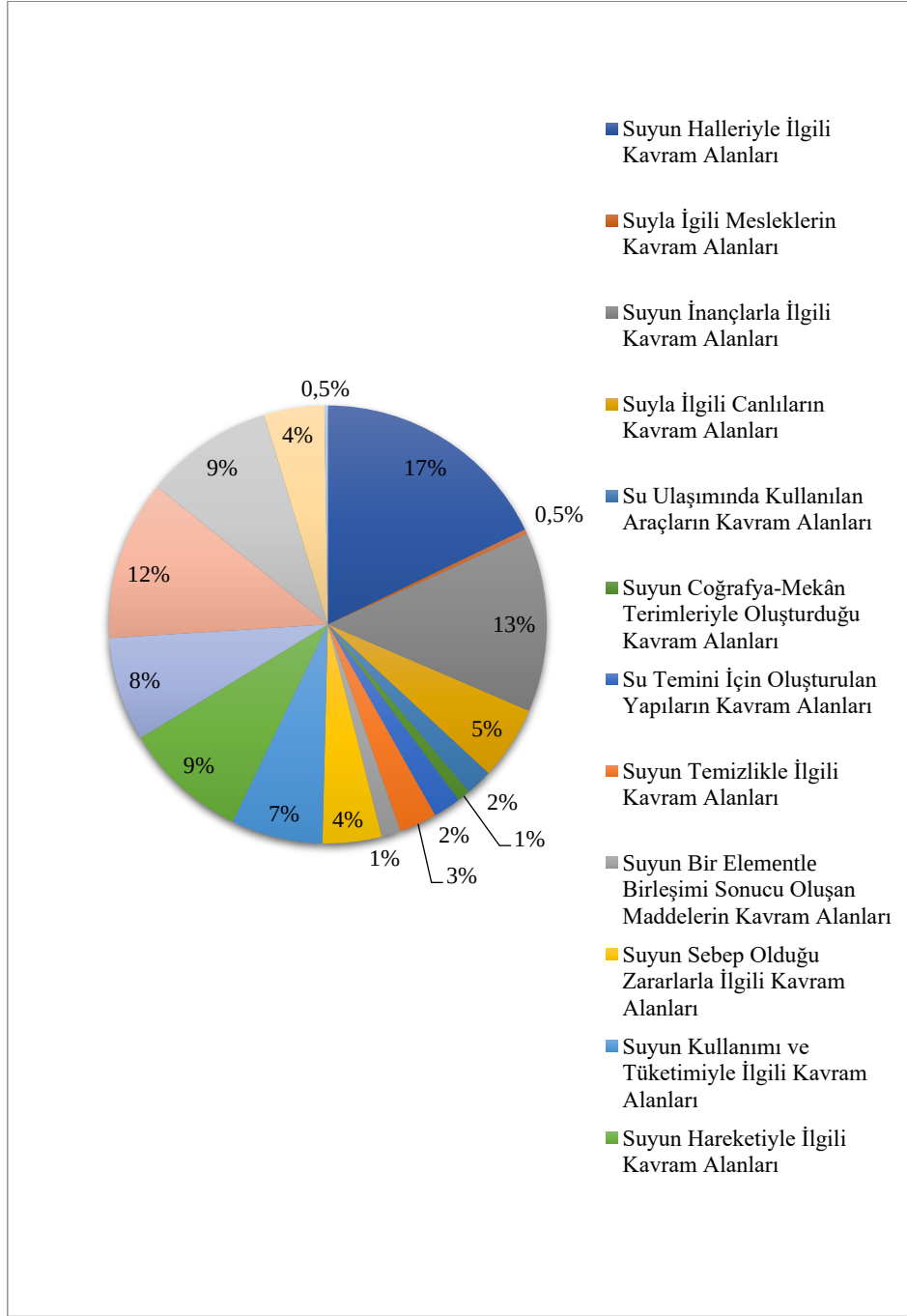
Wilkins, kelimenin manasını “yağmurluk” biçiminde ifade etmiştir (2021: 856). Mühenna, sözlüğünde sözcüğün anlamını, “çevrilmiş kürk” şeklinde açıklamıştır (1934: 84). Clauson, kelimesinin sonunda yer alan (ķu) ekinin zamanla kelimedden ayrılarak (ķu) şekline evrildiğini ve sonunda ise (u) vokalini de düşürerek “yağ-/ yağmurluk” şeklini aldığını izah etmiştir. Ayrıca kelimenin ilk kullanımlarından birisi olan Moğolcada “daku/ bir çeşit kürk manto” sözcüğüyle benzerliğine dikkat çekmiştir. Son olarak da “yaķu” kelimesinin aslının “yaķķu” olduğunu ifade etmiştir (1972: 946).

Yaķu kelimesine yalnızca Divanü Lügati’t Türk’te rastlanılmıştır.³²⁶

“*Yaķu/ Yağmurluk*” (DLT, 2005: 664).

³²⁶ KTS’nde: “*Yaķķu/ Yağmurluk*” (2012: 923), “*Yaķu/ Yağmurluk*” (2012: 929) şeklindedir.

3. İSTATİSTİKSEL VERİLER

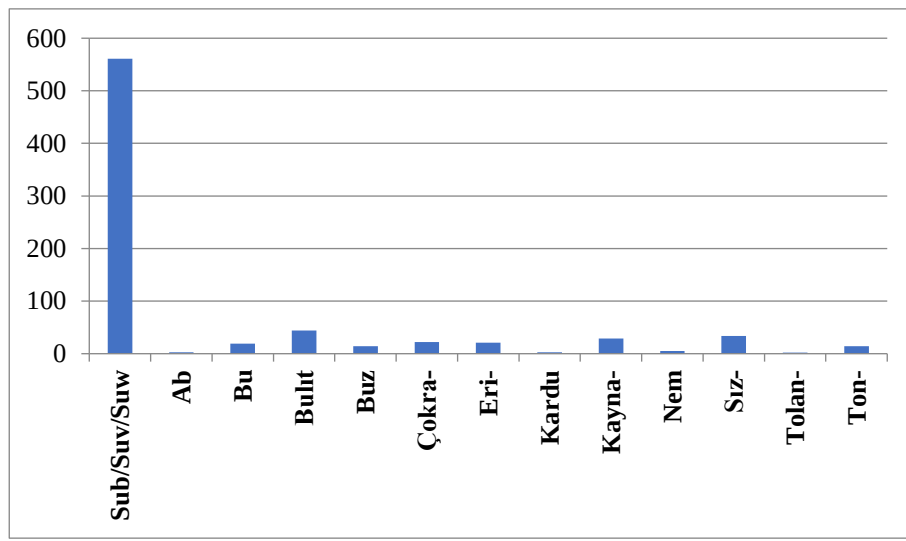
Şekil 1. Genel Şekil Grafiği

Yukarıdaki grafikte görüldüğü üzere %17 ile suyun hâlleriyle ilgili kavram alanları en yüksek yüzdeye sahip başlıktır. Diğer yüksk oranlı bölümler sırasıyla %13 ile suyla ilgili inançların kavram alanları, %12 ile suyun insan bedeninde oluşturduğu döngüyle ilgili kavram alanları şeklindedir. Bu ilk üç başlık altında,

toplamda 3755 kelimenin içerisinde en çok kullanılan sözcük %15 ile *sub/ suv/ suwdur*.

Başlıklar arasında en düşük oranlı %0, 5 ile aynı yüzdeye sahip olan suyla ilgili meslekler ve suyun araç- gereçlerle ilgili kavram alanları bölümleridir.

Grafikteki başlıklar madde başları esas alınarak incelendiğinde, toplamda 235 kavramın içerisinde en fazla madde başı kullanan bölüm 39 alt başlıkla suyla ilgili canlıların kavram alanlarıdır. En az madde başı bulunan bölüm ise 2 kelimeyle suyun araç- gereçlerle ilgili kavram alanları başlığıdır.

Şekil 2. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 1. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları- 2

	Sub/ Suv/ Suw	Ab	Bu	Bulut	Buz	Çokra-
Sayı	561	3	19	44	14	22
Yüzde	72	1	2	5	2	3

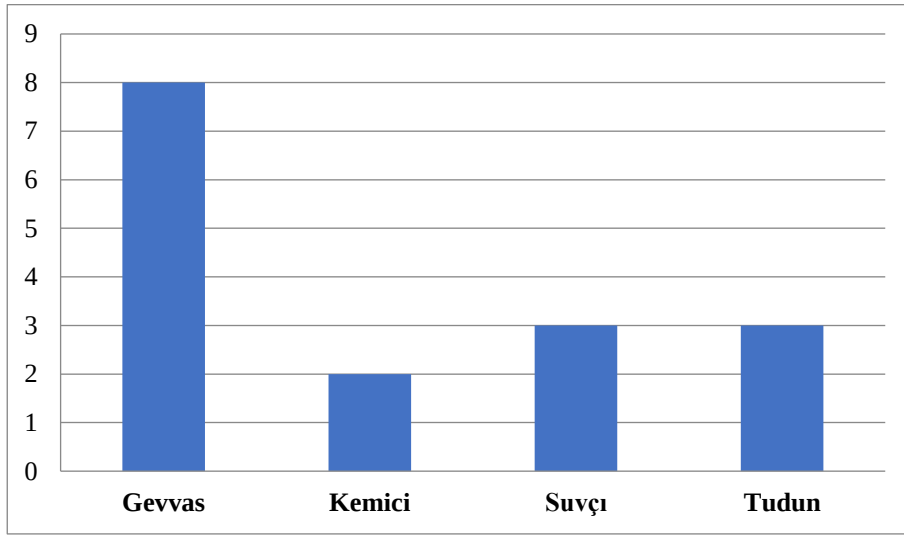
Tablo 2. Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları- 3

Eri-	Kardü	Kayna-	Nem	Sız-	Tolan-	Ton-	Toplam
21	3	29	5	34	2	14	771
2	1	3	1	4	1	2	100

Tüm başlıklar içerisinde %17 ile en yüksek oranlı bölümdür. Ayrıca bütün kelimeler esas alınırsa %15 oranıyla *sub/ suv/ suw* en fazla tespit edilen sözcüktür.

Bu başlıktaki kelimelerden sadece *ab* sözcüğü yabancı kökenli olup geriye kalan tüm kelimeler Türkçedir.

Erime *eri-*, *sız-*; donma *bud-*, *toŋ-* anlamlarındaki eylemlerin sıklıkla kullanılması, Orta Asya'daki iklimin sertliğini gözler önüne sermektedir. Nitekim, deniz gibi büyük su kaynaklarından uzak bir yer olan Orta Asya'nın oldukça sert bir karasal iklim görüldüğü bilinmektedir. Yazın kurak, kışın ise fırtınalı ve dondurucu soğuk geçmektedir (Liu Mau-tsai, 1958: I, 47: Julien, 1864: 6/4: 222).

Şekil 3. Suyla İlgili Mesleklerin Kavram Alanları- 1

Tablo 3. Suyla İlgili Mesleklerin Kavram Alanları- 2

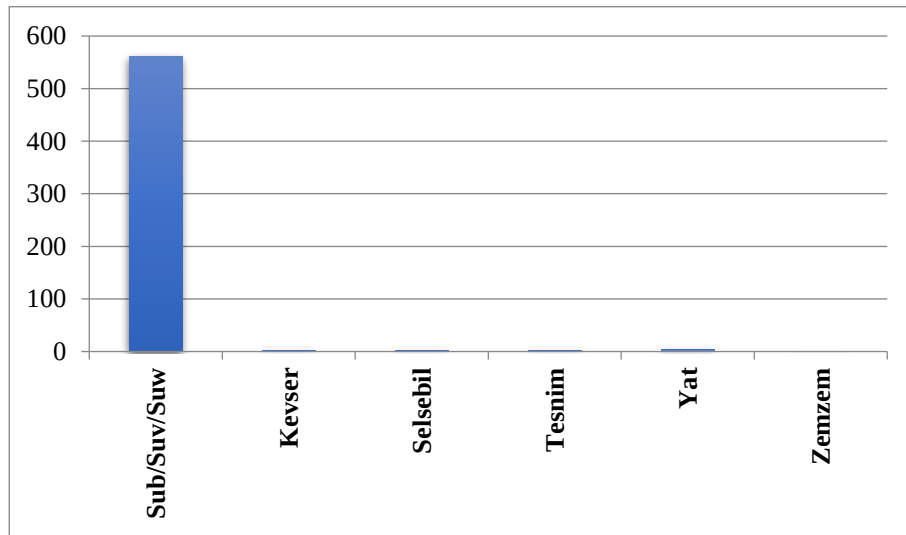
	Gevvas	Kemici	Suvçı	Tudun	Toplam
Sayı	8	2	3	3	16
Yüzde	50	12	19	19	100

Bu başlıktaki kelimelerin %75'i Türkçe, %25'i Arapça kökenlidir. Köktürk ülkesinin sınır bakımından Uygur ve Karahanlı devletlerine göre büyük ya da küçük su kaynaklarına daha çok ulaşan devlet olmasına rağmen suyla ilgili meslek kolu bildiren kelimeye edebî eserlerde rastlanılmamıştır.

Uygur Türkçesinde tespit edilen *kemici* ve *suvçı* kelimeleri Türkçe kökenli olup adlara getirilen “+çı” isimden isim yapım ekiyle oluşturulmuştur.

Karahanlı Türkçesinde rastlanılan *gevvass* sözcüğü, bu tabloda yer alan tek yabancı kökenli kelime olması bakımından dikkat çekmektedir.

Türk milletinin Orta Asya’da su kaynaklarına ulaşabilmeye önem vermelerine karşın suyla ilgili meslek kolları bakımından kelime kullanımı metinlere yansımamıştır. Bu bağlamda, günümüzdeki coğrafi koşullar göz önünde bulundurulursa, Türklerin Orta Asya’da büyük su kaynaklarına sınırı olmadığı düşünülerek Türk toplumunun denizcilik alanıyla sıkı bir şekilde ilgilenmedikleri fikri oluşabilmesine karşın bütünüyle bir “kara milleti” olduğunu ifade etmek de tamamıyla doğru değildir. Bu düşünce, Türk toplumunun su kaynaklarını bilip bilmedikleri konusunda yeterli bir kanıt vermemektedir. Türkler tarih sahnesine çıktığı ilk andan beri farklı coğrafyalara göç etmiş olmasından dolayı kendilerini bozkır halkı olarak göstermelerine rağmen hiçbir vakit Asya’da sınırlanmış bir toplum şeklinde görmemişler ve her zaman yeni ortamlar, iklimler ve coğrafyalar aramışlardır (Erdemir, 2011: 821).

Şekil 4. Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları- 1

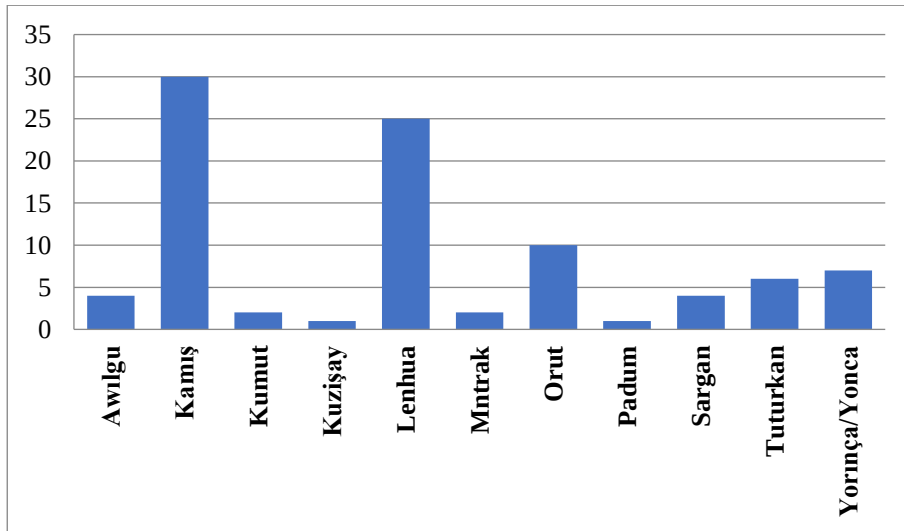
Tablo 4. Suyun İnançlarla İlgili Kavram Alanları- 2

	Sub/Suv /Suw	Kevser	Tesnim	Yat	Zemzem	Toplam
Sayı	561	2	2	3	1	571
Yüzde	96	1	1	1	1	100

Tüm başlıklar baz alındığında en yüksek oranlı ikinci bölümdür. Grafikteki madde başlarının %60’ı Arapça kökenlidir.

Her inanç anlayışında *suyun* önemi vardır. Köktürk ve Uygur Türkçesinde, Gök Tanrı, Budizm ve Maniheizm dışında özellikle de Şamanizm tesiriyle ateşe sunulan adaklar, kurbanlar, ateşe edilen dualar vb. itikatların varlığı bilinmektedir. İslamiyet'in kabulü ile şeytanın ateşten yaratılması, ateş karşısında namaz kılınmaması, cehennem kavramına olan inançla birlikte ateş, iman edilen bir unsur olmaktan çıkıp cezalandırmada kullanılan veya ibadet anında dikkat edilmesi gereken bir öge hâline gelmiştir. Nitekim, zaten mevcut olan *su* kültürünün, olumsuz yönde değişen ateş kavramıyla ilgi ve değerinin olumlu şekilde arttığı düşünülmektedir.

Eski zamanlardan beri birçok toplumda dünyanın 4 esas maddesi *su*, toprak, ateş ve havaya inanılmıştır. Eski Türklerde, bu maddeler içerisinde *suyun* ayrı bir önemi bulunmaktadır. Türk toplumunda, yer- su inancı, Türk dünyasında suların hepsine sahip olma ve deryalara ulaşma hedefi olarak anlaşılabilir. Her toplumda olduğu gibi Türkler de gereksinimlerini karşılamak için sulak bölgeler aramasına karşın *suyun* gereksinim karşılamadaki değerinden ayrı Türklerde *su* kültürü, bir itikatin ve düşüncenin parçası hâline gelmiştir. Türkler, karayı *susuz* varsaymıyor, suyla karanın dünyada birbirlerini tamamladıklarına inanıyorlardı (Erdemir, 2011: 822). Ayrıca Türkler, tüm evrenin *sudan* var olduğuna, âlemin ilk unsurunun *su* olduğunu düşünür ve suya hürmette bulunurlardı (Şişman, 1996: 573-574).

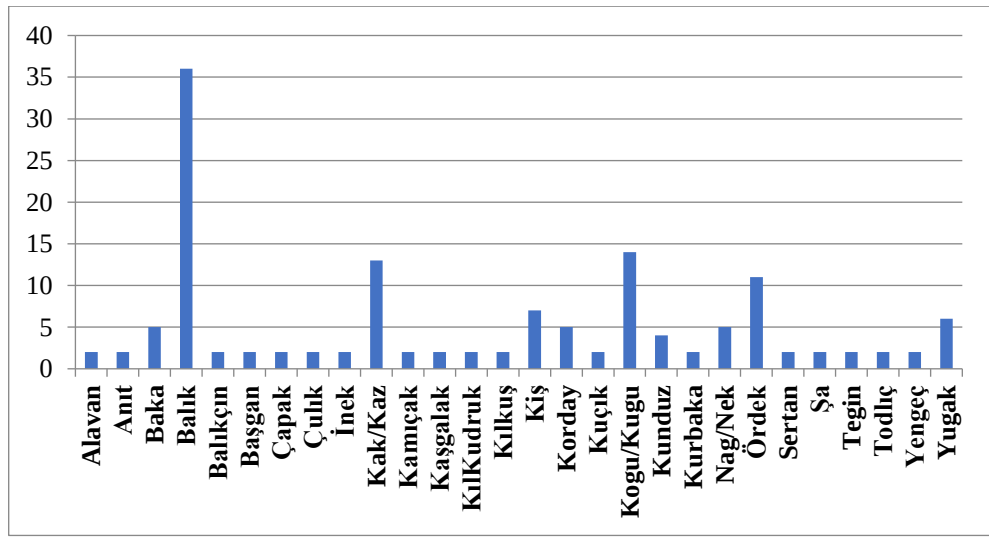
Şekil 5. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 1- Bitkiler

Tablo 5. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 2- Bitkiler

Bitkiler- 1					
	Awılgu	Kamış	Kumut	Kuzışay	Lenhua
Sayı	4	30	2	1	25
Yüzde	4	33	2	1	27

Tablo 6. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 3- Bitkiler

Bitkiler- 2						
Mntrak	Orut	Padum	Sargan	Tuturkan	Yorınça/ Yonca	Toplam
2	10	1	4	6	7	92
2	11	1	4	7	8	100

Şekil 6. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 4- Hayvanlar**Tablo 7.** Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 5- Hayvanlar

Hayvanlar- 1						
	Alavan	Anıt	Baka	Balık	Balıkçın	Başgan
Sayı	2	2	5	36	2	2
Yüzde	1	1	4	25	1	1

Tablo 8. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 6- Hayvanlar

Hayvanlar- 2							
Çapak	Çalık	İnek	Kak/Kaz	Kamışak	Kaşgalak	Kıl Kudruk	Kıl Kuş
2	2	2	13	2	2	2	2
1	1	1	9	1	1	1	1

Tablo 9. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 7- Hayvanlar

Hayvanlar- 3							
Kiş	Korday	Kuçük	Kogu/Kugu	Kunduz	Kurbaka	Nag/ Nek	Ördek
7	5	2	14	4	2	5	11
5	4	1	10	3	1	4	8

Tablo 10. Suyla İlgili Canlıların Kavram Alanları- 8- Hayvanlar

Hayvanlar- 4						
Sertan	Şa	Tegin	Todhç	Yengeç	Yugak	Toplam
2	2	2	2	2	6	142
1	1	1	1	1	4	100

Yukarıdaki tablolarda, bitkiler bölümünde %37 ile en çok kullanılan kelime *kamış*, ikinci sırada %31 ile *lenhua* sözcükleri yer almaktadır. Hayvanlarda %24 oranla en çok kullanılan sözcük ise *balıktır*.

Bitki tablosunda sıklıkla nilüfer çiçeği manasında kullanılan “*kumut, kuzışay, lehnua, mntrak, padum*” kelimeleri çoğunlukla Sanskritçe ve Soğdakça gibi yabancı dillerden alınmış olmakla birlikte genellikle Uygur Türkçesi döneminde tespit edilmiş sözcüklerdir.

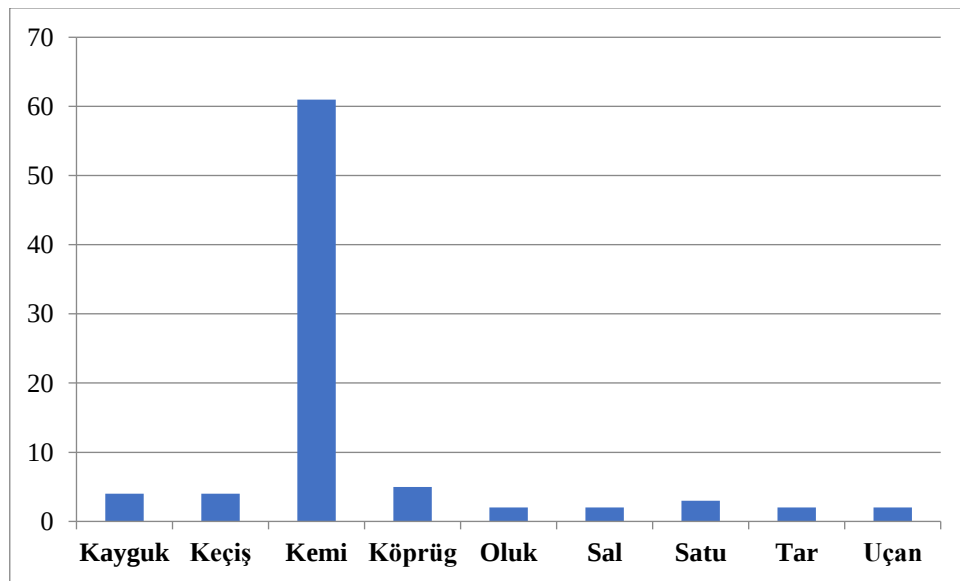
Suyla ilgili bitki ve hayvanların habitatları incelendiğinde, bu canlıların genellikle küçük su kaynaklarında yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türk devletlerinin ulaştığı su kaynaklarının ağırlıklı şekilde küçük su kaynakları olduğu düşünülmektedir.

Eski Türkçe metinlerde, hayvan kavramlarının bitkilere göre daha çok tercih edildiği görülmektedir, ancak sadece Uygur Türkçesinde bitki kavramları, hayvanlara göre daha fazla kullanılmıştır. Bu bağlamda, Uygur Türklerinin Budizm ve Maniheizm dinlerini seçmelerinden dolayı her türlü kurbanın yasak olması,

yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşmaları, Uygur Türkçesi döneminde suda yaşayan hayvanların adının bitkilere göre daha az kullanılmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Uygurların, Maniheizm dinine geçmesiyle birlikte yaşam şekillerinde bazı değişiklikler olmuş ve bu olay beslenmelerine de yansımıştır. Nitekim, bu durum Uygur Kitabelerinde: “*Evvelce et yiyen kavim bundan sonra pirinç yiyecek, evvelce adam öldürmek yaygın olan memlekette bundan sonra iyilik ve iyiliği tavsiye etmek hükümran olacaktır.*” şeklinde anlatılmaktadır (Barthold, 2011: 60; Turan, 1993: 67).

Maniheizm’de olduğu gibi Budizm inancında da hayvansal ürünlerin tüketilmesi ve savaşın yasaklanması, bu dine geçmek isteyen hükümdarlara, askerin ve toplumun tepkide bulunmalarına neden olmuştur. Ayrıca bitkisel gıdaları tüketmeyi temel alan Budizm, Türklerde hayvansal ürünlerin tüketmenin yasaklanmasını tamamen kabul etmesiyle sahasını genişletmiştir (Kuzgun, 1993: 68).

Şekil 7. Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları- 1

Tablo 11. Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları- 2

	Kayguk	Keçiş	Kemi	Köprüg	Oluk	Sal	Satu	Tar	Uçan	Toplam
Sayı	4	4	61	5	2	2	3	2	2	85
Yüzdelik	5	5	72	6	2	2	4	2	2	100

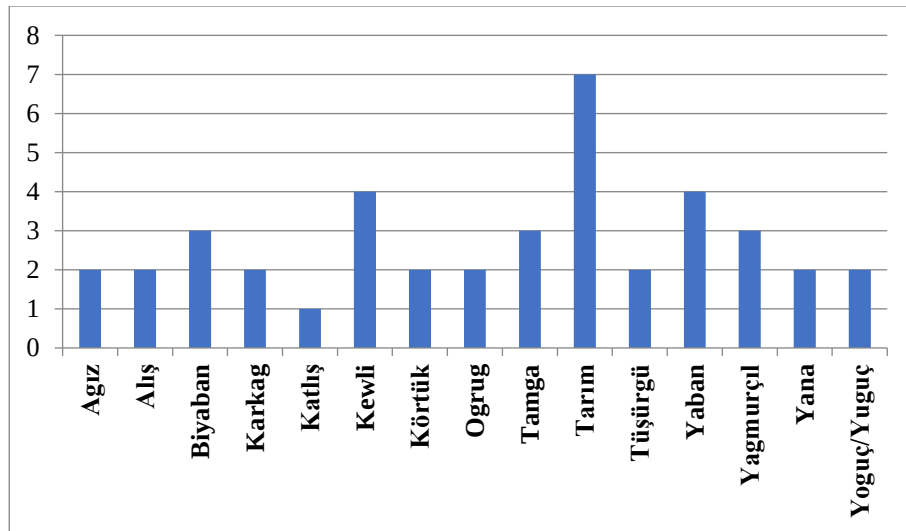
Yukarıda bulunan tablolardaki kelimelerin, %3'ü yabancı kökenli, %97'si Türkçesi kökenlidir.

Satu yalnızca Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. *Kemi* ve *köprüg* kelimelerine ise hem Uygur hem de Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanılmıştır. Geriye kalan tüm kelimeler yalnızca Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir.

Bilge Kağan yazıtında, “*Türk milleti, ... yerinden suyundan ayrıлма!*”, Kül Tigin’de “*Yer ve sular sahıpsız kalmasın diye milletimi düzene koydum*” şeklinde yerin ve suyun önemi gözler önüne serilmesine karşın *kemi* kelimesi dışında, diğer sözcüklerin küçük su ulaşım taşıtı olması dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Eski Türkçe metinlerinde su ulaşımına verilen önemin günlük hayata yansımadığı görülmektedir.

Türklerin, Orta Asya’da deniz, nehir vb. ulaşımlarından yararlanma hususunda bu dönemlerde bile çok sıkıntı yaşamadıklarını, bu yerleri geçmek için su yollarından faydalandıkları görülmektedir (Erdemir, 2011: 824).

Tüm bu sözcüklerden, Köktürk devleti döneminde, Türklerin büyük su kaynaklarına uzak kalmalarına karşın bu yerleri ele geçirme hasreti taşıdıkları düşünülebilir. Orta Asya Türk devletlerinden Osmanlı devletine kadar birçok ülkede emsalleri görülmektedir (Erdemir, 2011: 826).

Şekil 8. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları- 1

Tablo 12. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları- 2

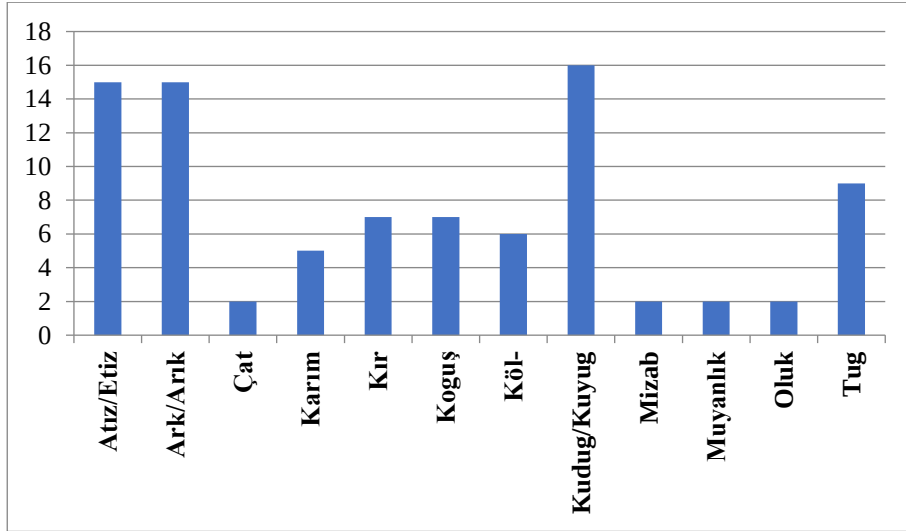
	Agız	Alış	Biyaban	Karkag	Katış	Kewli	Körtük
Sayı	2	2	3	2	1	4	2
Yüzdelik	5	5	7	5	2	10	5

Tablo 13. Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları- 3

Ogrug	Tamga	Tarım	Tüşürgü	Yaban	Yagmurçıl	Yana	Yoguç/ Yuguç	Toplam
2	3	7	2	4	3	2	2	41
5	7	17	5	10	7	5	5	100

Yukarıda bulunan tablolarda, *körtük* sözcüğü dışındaki kelimelerin tamamı Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerde tespit edilmiş olmakla birlikte Türkçe asıllı sözcüklerdir. En çok rastlanılan *agız* ve *tarım* kelimeleri günümüzde anlam genişlemesine uğrayarak kullanımını devam ettirmiştir. *Koy* kelimesi ise coğrafi terim olarak bugün de varlığını sürdürmektedir.

Bu başlık altında toplamda 15 adet kavramın bulunması, Türklerin göçebe hayattan yerleşik hayata geçişine ve bir yeri mesken tuttuklarına dair ipuçları olabilir.

Şekil 9. Su Temini için Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları- 1**Tablo 14.** Su Temini için Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları- 2

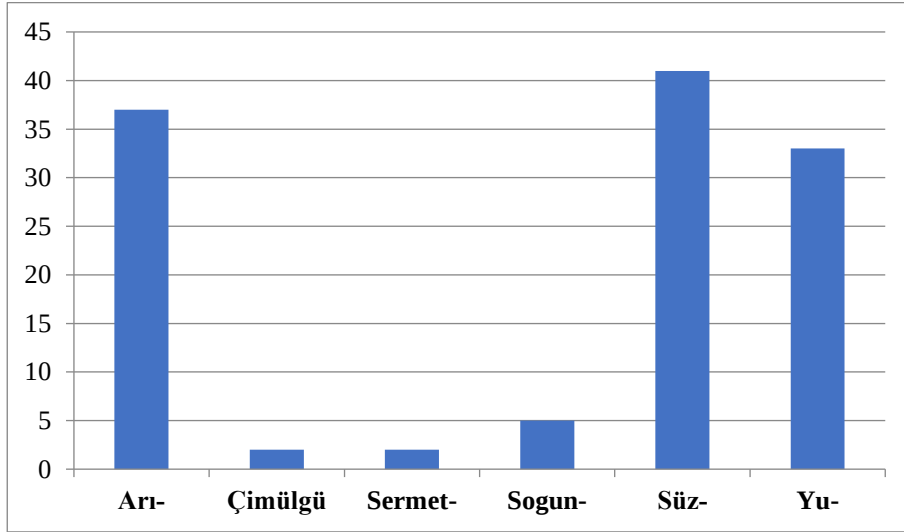
	Atız/ Etiz	Ark/ Arık	Çat	Karım	Kır	Koguş
Sayı	15	15	2	5	7	7
Yüzdelik	17	17	3	6	8	8

Tablo 15. Su Temini için Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları- 3

Köl-	Kudug/ Kuyug	Mizab	Muyanlık	Oluk	Tug	Toplam
6	16	2	2	2	9	88
7	18	2	2	2	10	100

Yukarıda bulunan tablolardaki kelimelerin %95'i Türkçe kökenli sözcüklerdir. %18 ile en yüksek oranlı kelime *kudug/ kuyug*, %2 ile aynı yüzdeye sahip olan *mizab*, *muyanlık* ve *oluk* ise en az kullanılan sözcüklerdir.

Su temini için kullanılan kavramların özellikle Uygur Türkçesiyle birlikte daha fazla tercih edilmesinde göçebe hayatın yerini yerleşik yaşama bırakması önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim, su temini tarımın yapılabilmesini sağlayarak bitkisel ürünlerin tüketilmesine de katkısı unutulmamalıdır ki bu durum Taryat'ta: "Dört bucaktaki halk iş güç verir. Düşmanım Bülük yok oldu (Ötüken eli ile Tegres eli), ikisi arasında vadilerim, tarlalarım: sekiz kollu Selenga, Orkun, Tola, Sebin, Teledü, Karağa, Burgudur. Bu yer- suyumda konar göçerim" şeklinde gösterilmektedir (Gül, 2006: 207).

Şekil 10. Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 16. Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları- 2

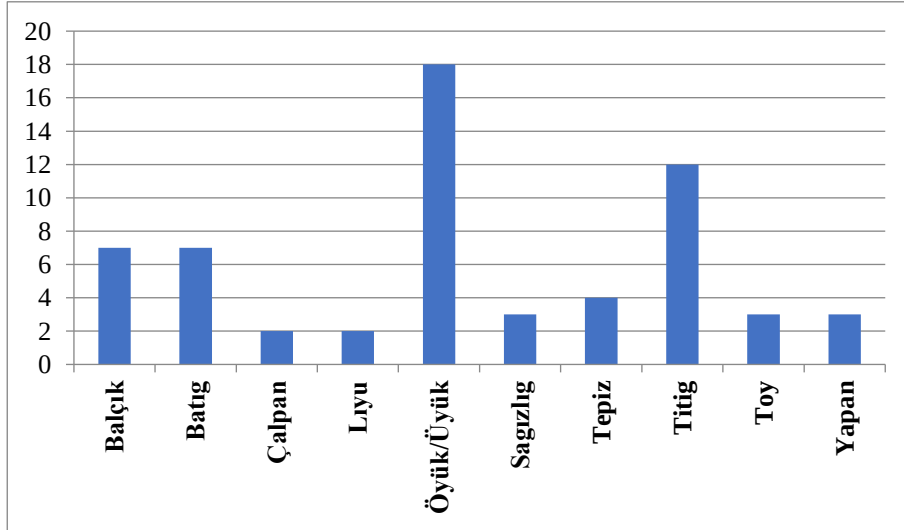
	Arı-	Çimülgü	Sermet-	Sogun-	Süz-	Yu-	Toplam
Sayı	37	2	2	5	41	33	120
Yüzdelik	31	2	2	4	34	27	100

Tablolardaki kelimelerin %98'i fiil unsurudur. En yüksek oranlı kelime %34 ile *süz-* eylemidir. %2 ile aynı yüzdeye sahip olan *çimülgü* ve *sermet-* en az kullanılan sözcüklerdir.

Temizliğin, imanın yarısı olduğu İslam dininde temizlikle ilgili olan abdest sözcüğüne Karahanlı Türkçesinde rastlanılmaması dikkat çekmektedir. Karahanlı Türkçesinde abdest kelimesi yerine Türkçe asıllı “*arı-*” ve “*yu-*” eylemleri kullanılmıştır. Harezm Türkçesinde ve sonraki dönemlerde, abdest sözcüğünün yerine Arapça kökenli “*vudu*” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

Eski Türklerde, her inançta olduğu gibi ibadetten evvel temizliğin gerekliliği belirtilmiştir. Uygur eserlerinde, “Suvka kirip arıtı yunup arıtınip” (Kaya, 1994: 215) “Suya girip iyice yıkanıp temizlenip”, “Ol ilig kan k(a)ltı öñreki törüçe suvka kirip et’özün arıtmış k(e)rgek (Kaya, 1994:241) “O memleket sahibi han tümüyle önceki törelerce suya girip bedenini yıkamış olmalı” gibi anlatımlar hem dinî hem de insanî gerekçeler ile beden temizliğine önem verildiğini göstermektedir (Bozok, 2018: 2).

Türklerin İslam dinini kabul etmesiyle, Karahanlılar devrinde medrese vb. yapıların yakınlarına banyo ve tuvaletlerin yapılması da Türklerin temizliğe verdiği önemin giderek artırdığına birer kanıttır (Şen, 2007: 300).

Şekil 11. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram

Alanları- 1

Tablo 17. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları- 2

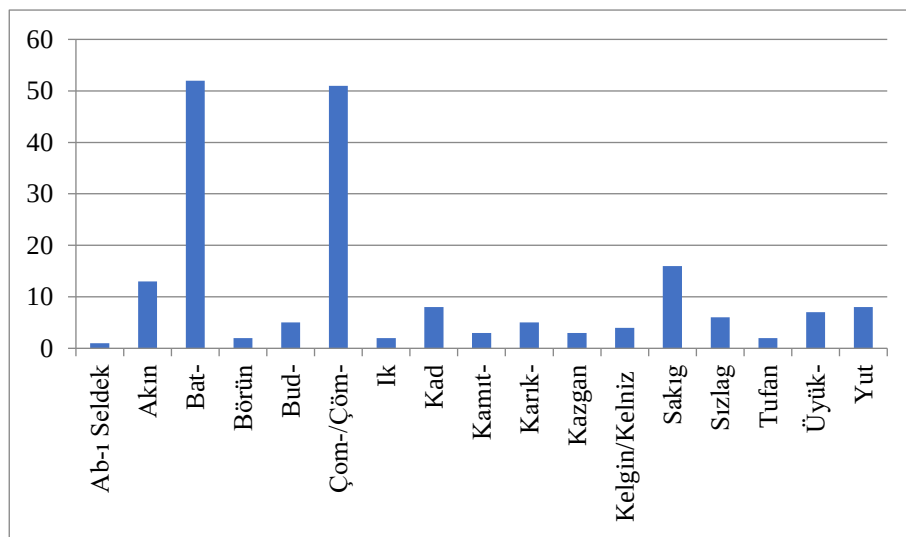
	Balçık	Batığ	Çalpan	Lıyu	Öyük/ Üyük
Sayı	7	7	2	2	18
Yüzdelik	11	11	3	3	30

Tablo 18. Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları- 3

Sagızlık	Tepiz	Titig	Toy	Yapan	Toplam
3	4	12	3	3	61
5	7	20	5	5	100

Yukarıda bulunan tablolardaki *öyük/ üyük*, *tepiz* ve *titig* dışındaki sözcüklerin hepsi sadece Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. En az kullanılan kelime %2 ile *çınrama*, %29 ile en fazla tercih edilen sözcük *öyük/ üyük* ise, batmak manasında kullanılan *üyük-* eyleminin isim hâlidir. Ayrıca başlıktaki tüm kelimelerin ad unsuru olması dikkat çekmektedir.

Orta Asya'nın bataklıklar bakımında zengin olması edebî eserlere de yansımaktadır. Bu bağlamda Radloff, “Bozkır bitki örtüsü sadece kahverenginde büyük bataklık alanlarla ya da az olan taşlıklarla birbirinden ayrılmaktadır” şeklinde Orta Asya'yı betimlemektedir (1976: 144- 156).

Şekil 12. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 19. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları- 2

	Ab-ı Seldek	Akın	Bat-	Börün	Bud-	Çom- / Çöm-	İk	Kad	Kamıt-
Sayı	1	13	52	2	5	51	2	8	3
Yüzdelik	1	7	28	1	3	27	1	4	2

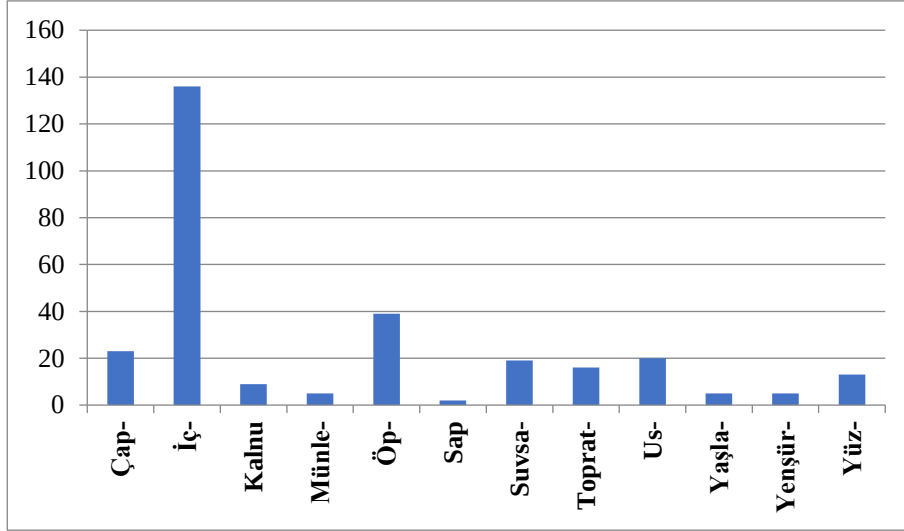
Tablo 20. Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları- 3

Karık-	Kazgan	Kelgin/ Kelniz	Sakıg	Sızlag	Tufan	Üyük-	Yut-	Toplam
5	3	4	16	6	2	7	8	188
3	2	2	9	3	1	4	4	100

Tablodaki kelimelerin %98'i Türkçe asıllı sözcüklerdir. Kelimelerin %69'u fiil ögesidir.

%27 ile aynı yüzdeye sahip olup en fazla tercih edilen kelimeler *bat-* ve *çom-/çöm-* eylemleridir. %1 ile yine aynı yüzdeye sahip olup en az kullanılan sözcükler ise *ab-ı seldek*, *börün*, *ık* ve *tufan* kavramlarıdır.

Orta Asya'nın iklimi, sert bir karasal iklimdir ve kışlar fırtınalı ve dondurucu soğukla, yazın aşırı sıcakla kurak geçmektedir (Liu Mau-tsai, 1958: I, 47: Julien, 1864: 6/4: 222). Orta Asya'nın ikliminin sert olması muhakkak ki araziye, toprağı ve Türk toplumunun yaşamını kötü yönde etkileyerek göçebe bir hayat sürmesine sebebiyet vermesine karşın Türk toplumunun kültürünün oluşmasında bu zorlukların ve sıkıntıların önemli bir yeri vardır.

Şekil 13. Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 21. Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları- 2

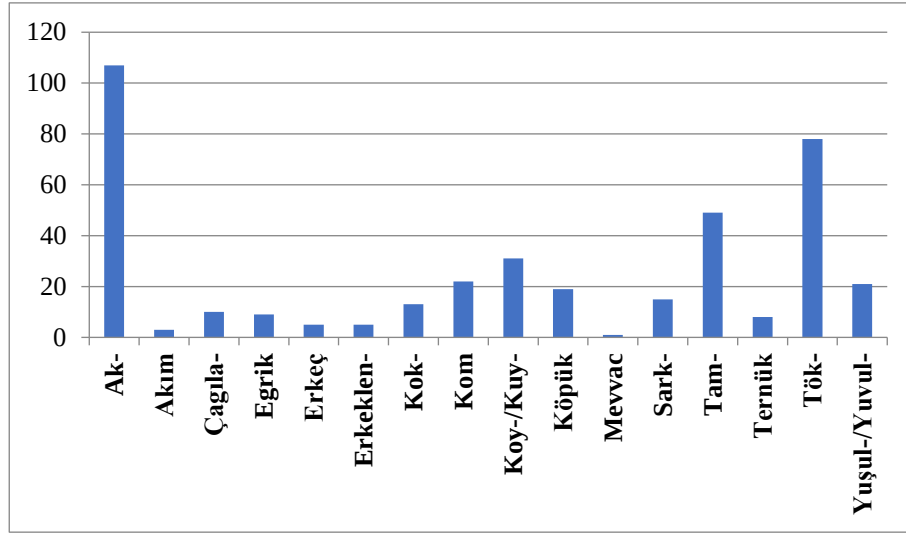
	Bükür-	Çap-	İç-	Kalnu	Münle-	Öp-
Sayı	8	23	136	9	5	39
Yüzdelik	3	7	45	3	2	13

Tablo 22. Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları- 3

Suvs-	Tal-	Toprat-	Us-	Yaşla-	Yenşür-	Yüz-	Toplam
19	3	16	20	5	5	13	301
6	1	5	7	2	2	4	100

Yukarıda bulunan tablolardaki kelimelerin %99'u fiil ögesidir. %45 ile en fazla kullanılan kelime *iç-* eylemidir. %1 oranla en az tercih edilen kelime ise *tal-* fiilidir.

Suyun kullanımıyla ilgili sözcükler %13 iken suyun tüketimini belirten sözcükler %87 oranındadır. Bu bağlamda, suyun gıda olarak kavram alanı daha geniştir. Uygurluların yerleşik hayata geçmesi ve tarımla uğraşması “kullanım aracı” olarak suya dayalı kavram sayısını artırmıştır. Bu artış, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerindeki kullanım oranlarına da yansımıştır.

Şekil 14. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları- 1

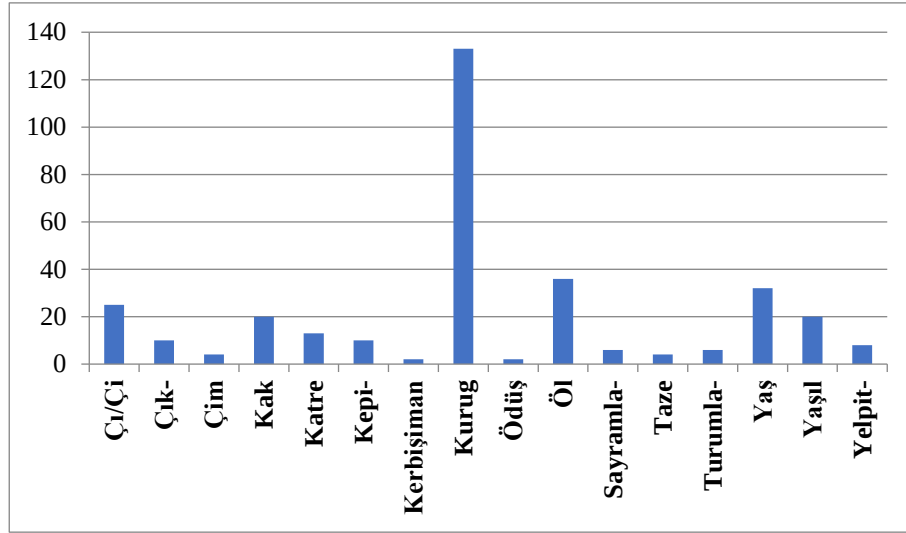
Tablo 23. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları- 2

	Ak-	Akım	Çağla-	Egrik	Erkeç	Erkeklen-	Kok-	Kom
Sayı	107	3	10	9	5	5	13	22
Yüzdelik	27	1	3	2	1	1	3	5

Tablo 24. Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları- 3

Koy- / Kuy-	Köpük	Mevvac	Sark-	Tam-	Ternük	Tök-	Yuşul-/ Yuvul-	Toplam
31	19	1	15	49	8	78	21	396
8	5	1	4	12	2	20	5	100

Yukarıda bulunan tablolardaki kelimelerin %84'ü fiil ögesidir. En fazla kullanılan eylemler sırayla %27 ile *ak-*, %20 ile *tök-* gelmektedir. Bu bağlamda, suyun hareketini bildiren başlıkta eylem yüzdesinin isim unsuruna kıyasla daha fazla olması şaşırtıcı karşılanmamaktadır. Ayrıca, su kaynaklarının hareketlerini toplamda 16 madde başıyla belirtmesi, Orta Asya'nın yükseltisi ve ikliminin sert olmasıyla bağlantılı olabilir.

Şekil 15. Suyun Miktarı ile İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 25. Suyun Miktarı ile İlgili Kavram Alanları- 2

	Çı / Çi	Çık-	Çim	Kak	Katre
Sayı	25	10	4	20	13
Yüzdelik	8	3	1	6	4

Tablo 26. Suyun Miktarı ile İlgili Kavram Alanları- 3

Kepi-	Kerbişiman	Kurug	Ödüş	Öl	Sayramla-
10	2	133	2	36	6
3	1	40	1	11	2

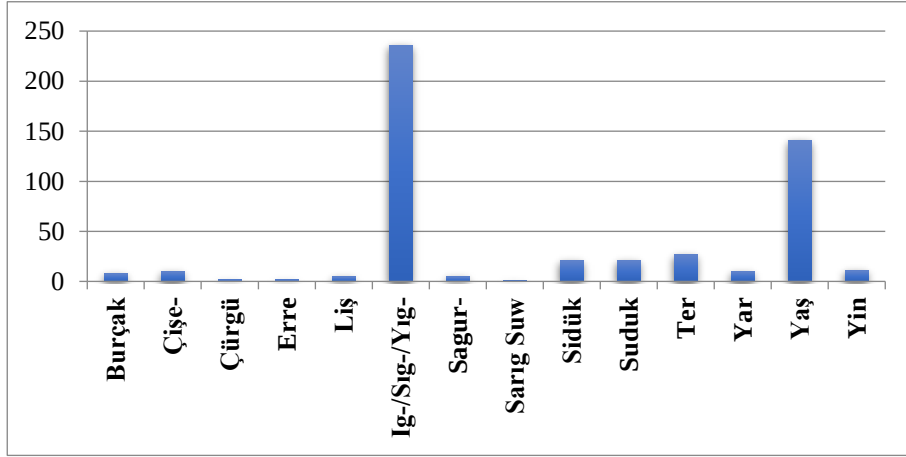
Tablo 27. Suyun Miktarı ile İlgili Kavram Alanları- 4

Taze	Turumla-	Yaş	Yaşıl	Yelpit-	Toplam
4	6	32	20	8	331
1	2	10	6	2	100

Tablolardaki kelimelerin %7'si yabancı asıllı sözcüklerden oluşmaktadır. En yüksek oranlı kelime %40 ile *kurug*, en düşük yüzdeki sözcük %1 ile aynı yüzdeye sahip olan *çim*, *kerbişiman*, *ödüş* ve *tazedir*.

Çöl anlamında kullanılan *biyaban* ve *yaban* kelimelerinin sıklıkla tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Rus- Alman coğrafyacı, meteorolog W. Köppen'in iklim tasnifinde Orta Asya bölgesinin çöl iklimi etkisinin altında bulunduğu düşüncesi, coğrafi etkenlerin Eski Türkçede edebî metinlere yansıdığını göstermektedir. Ayrıca Orta Asya'daki bitki örtüsünün otlak ve savanlarla dolu olmasının yanında killi ve çöl topraklarını da içermesi bu görüşü destekler

niteliktedir. Nitekim Bacon, Orta Asya'nın iklimi ve jeolojisini, "Orta Asya, büyük otlaklar ve kumlu çöllerden meydana gelmektedir" şeklinde açıklamaktadır (Tarihsiz: 23).

Şekil 16. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 28. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları- 2

	Burçak	Çiçe-	Çürgü	Erre	Liş	Ig- Sığ- Yığ-	Sagur-
Sayı	8	10	2	2	5	236	5
Yüzdelik	2	2	1	1	1	45	1

Tablo 29. Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları- 3

Sarıg Suw	Sidük	Suduk	Ter	Yar	Yaş	Yin	Toplam
1	21	21	27	10	141	11	510
1	4	4	6	2	28	2	100

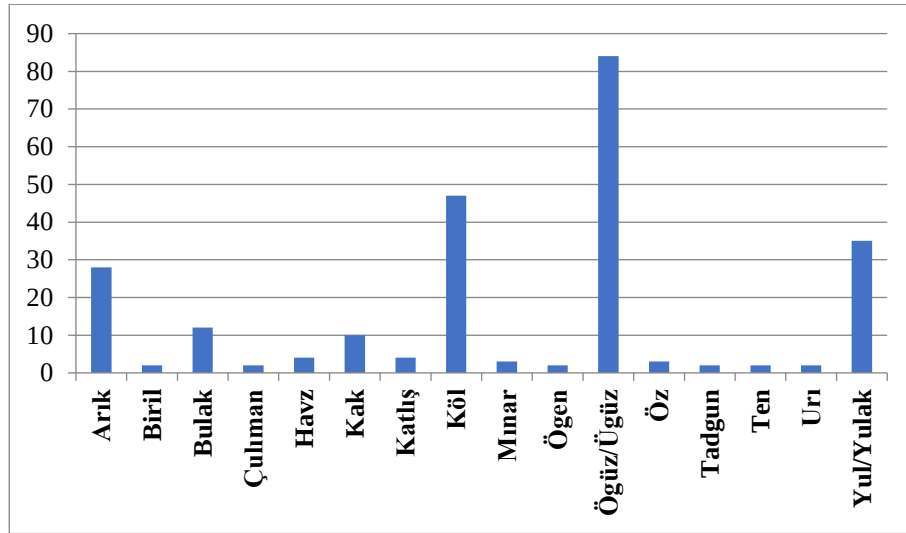
Tüm başlıklar baz alındığında, %12 ile en yüksek oranlı üçüncü bölümdür. *Ig-/ sığ-/ yığ-* fiilleriyse %6 ile *su* sözcüğünden sonra en fazla tercih edilen kelimedir aynı zamanda eylem olarak en çok kullanımı olan fiildir.

Burçak ve *ter* kelimeleri mana bakımından özdeş olmasına rağmen *ter* sözcüğü daha fazla tercih edilmiştir. Bunun sebeplerinden birisi, *ter* kelimesinin anlam genişlemesiyle ücret manasında kullanılmasıdır.

Ağlamak manasında kullanılan *ıg-/ sığ-/ yığ-* ve *yaş* kelimelerinin gülmek eylemi ve türevlerine göre olan kullanım fazlalığı göze çarpmaktadır. Ademoğlunun

duygularını sözcükte ayrı bir önemi olan gözyaşının tasavvufî ve dinî yaşamda da özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kur'an'da bolca ağlamak, az gülmek öğütlenir (Selçuk, 2005: 234).

Hz. Peygamber'in çokça gözyaşı döktüğünü ve ağlamayı öğütlediğinden dolayı sahabelerin de bolca ağladığı bilinmektedir (Kandehlevi, 1998: 250-256). Bu bağlamda, ağlamak manasındaki kelimelerin Karahanlı Türkçesinde özellikle de Divan-ı Hikmet'te rağbet görmesi din veya tasavvuf etkisini gözler önüne sermektedir. Çünkü bütün semavi dinlerinde aşırı gülmek hoş karşılanmamakla birlikte Kur'an'ın Tevbe suresinde: "Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar" ayeti bu konuya delil olarak gösterilebilir.

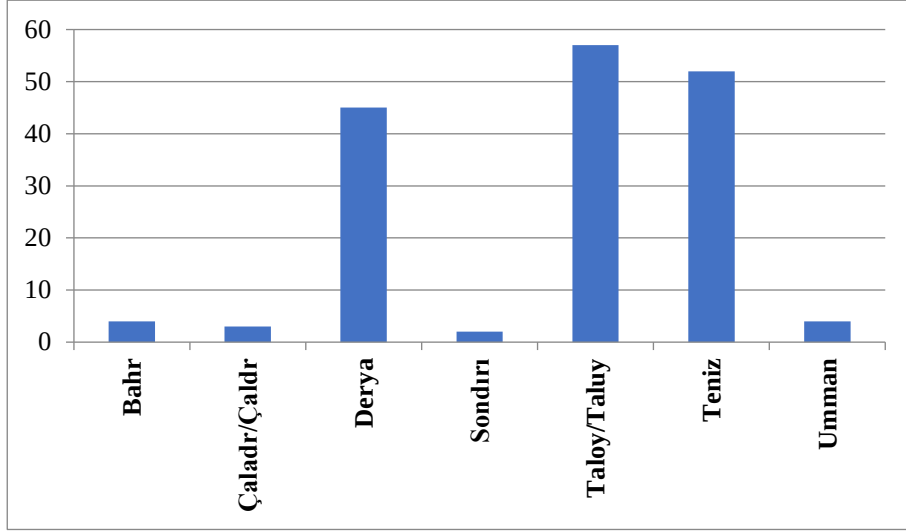
Şekil 17. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 1- Küçük Su Kaynakları

Tablo 30. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 2- Küçük Su Kaynakları

Küçük Su Kaynakları-1								
	Arık	Biril	Bula	Çulman	Havz	Kak	Katış	Köl
			k					ş
Sayı	28	2	12	2	4	10	4	47
Yüzdelik	12	1	5	1	2	4	2	19

Tablo 31. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 3- Küçük Su Kaynakları

Küçük Su Kaynakları-2								
Mınar	Ögen	Ögüz / Ügüz	Öz	Tadgun	Ten	Urı	Yul/ Yulak	Toplam
3	2	84	3	2	2	2	35	242
1	1	35	1	1	1	1	14	100

Şekil 18. Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 4- Büyük Su Kaynakları**Tablo 32.** Su Kaynaklarının Kavram Alanları- 5- Büyük Su Kaynakları

Büyük Su Kaynakları								
	Bahr	Çaladr/ Çaldr	Derya	Sondırı	Taloy/ Taluy	Teniz	Ummān	Toplam
Sayı	4	3	45	2	57	52	4	167
Yüzdelik	3	2	27	1	34	31	2	100

Tüm başlıklar baz alındığında, %9 ile en çok rağbet gören dördüncü bölümdür. Bu başlığı, %6 ile küçük su kaynakları, %3 ile büyük su kaynakları oluşturmaktadır.

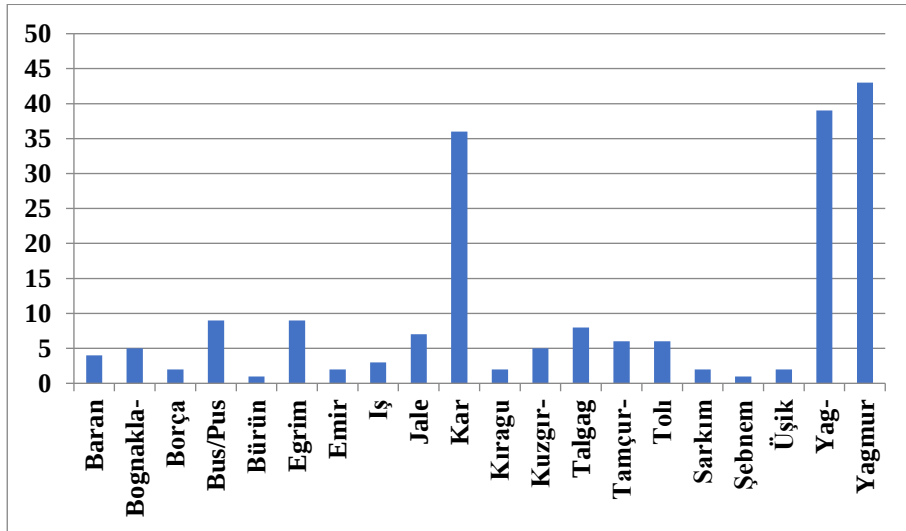
Küçük su kaynaklarının yüzdesi büyük su kaynaklarına göre daha fazla olması ve küçük su kaynaklarında 16, büyük su kaynaklarında 7 madde başının yer alması Türklerin Orta Asya'da göl, nehir gibi tatlı su kaynaklarına, büyük su topluluklarına kıyasla coğrafi olarak daha fazla ulaşabildiğini göstermektedir.

Küçük su kaynakları başlığı altında %35 ile en çok rağbet gören sözcük *öğüz/üğüzdür*. Büyük su kaynaklarındaki ise %34 oranla en çok kullanılan kelime *taloy/taluydur*.

Küçük su kaynakları başlığında yer alan *havz* kelimesi hem yapay bir su birikintisi hem de o bölümdeki tek yabancı kelime olması yönüyle dikkat çekmektedir.

Taloy, teniz ve *ummān* gibi büyük su kaynaklarını belirten kelimelerin kendilerinden önce bir isim unsuru olarak özel bir yer adı şeklinde kullanılmazken *öğüz* kelimesi kendinden evvel bir sözcükle birlikte özel bir yer adını karşılık gelmektedir.

Türklerin gittikleri her yerde nehirlerin, pınarların ve denizlerin yakınlarında yaşadıkları ve önemli devletler kurdukları bilinmektedir. Orta Asya’da Orhun ve Selenga nehirleri yakınları Göktürklerin, Karadeniz’e dökülen bütün ırmaklar, İskitler zamanında Türklerin yerleştikleri birçok su yakınlarına örnek olarak gösterilebilir (Ögel, 1988: 437).

Şekil 19. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 33. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları- 2

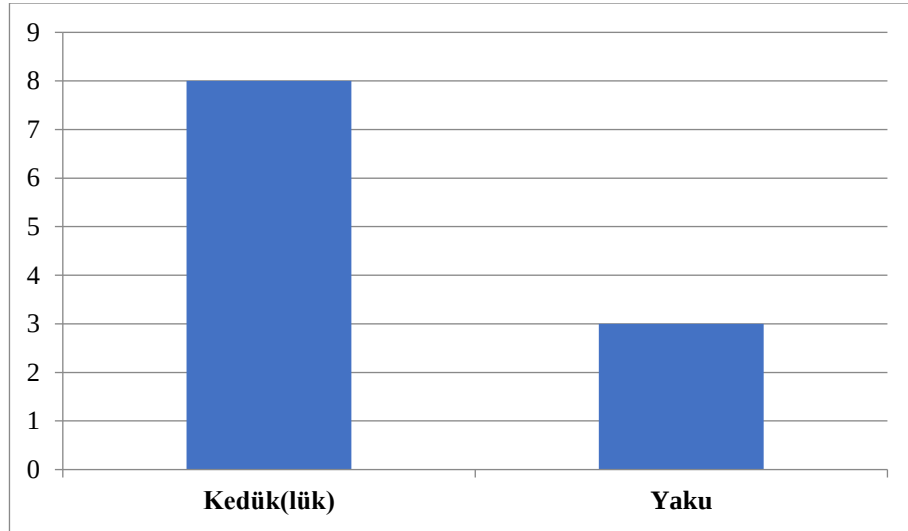
	Bārān	Bognakla-	Borça	Bus/ Pus	Bürün	Egrim	Emir	İş	Jale	Kar
Sayı	4	5	2	9	1	9	2	3	7	36
Yüzdelik	2	3	1	5	1	5	1	2	4	19

Tablo 34. Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları- 3

Kıragu	Kuzgır-	Talgag	Tamçur-	Tolı	Sarkım	Şebnem	Üşik	Yag-	Yagmur	Toplam
2	5	8	6	6	2	1	2	39	43	192
1	3	4	3	3	1	1	1	20	22	100

Tabloladaki kelimelerin %94'ü Türkçe asıllı sözcüklerdir. En yüksek oranlı kelimeler %22 ile *yagmur* ve %20 ile *yag-* eylemidir.

Sis, kırağı gibi hafif hava olaylarını ifade eden kelimelerden ziyade *fırtına*, *kar* ve *yağmur* gibi sert hava olaylarını belirten sözcükler tercih edilmiştir. Bu bağlamda, Orta Asya'nın sert karasal bir iklimde yer alması ve kışın sıcaklığın -50 derecelere kadar düşmesi sert hava durumlarını belirten sözcüklerin, edebî metinlere de yansıdığını göstermektedir.

Şekil 20. Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları- 1

Tablo 35. Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları- 2

	Kedük(lük)	Yaku	Toplam
Sayı	8	3	11
Yüzdelik	73	27	100

Tüm başlıklar baz alındığında, %0, 5 ile aynı yüzdeye sahip olan suyla ilgili mesleklerin ve suyun araç- gereçlerle ilgili kavram alanları en düşük oranlı bölümlerdir. Ayrıca bütün başlıklar içerisinde en az madde başı bulunan bölümdür.

4. SONUÇ

Taranılan Eski Türkçe eserlerinde, su kavram alanına ilişkin toplamda 3755 kelime ve 235 madde başına rastlanılmıştır.

Şekil 1’de başlıklar yüksekte düşüğe sırayla: “Suyun Hâlleri, Suyla İlgili İnançlar, Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngü, Su Kaynakları, Suyun Hareketleri, Suyun Miktarı, Suyun Kullanımı ve Tüketimi, Suyla İlgili Canlılar, Hava Durumları, Suyun Sebep Olduğu Zararlar, Su- Temizlik, Su Temini için Oluşturulan Yapılar, Su Ulaşımında Kullanılan Araçlar, Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddeler, Suyun Coğrafya- Mekân Terimleri, Suyla İlgili Meslekler, Su ve Gündelik Araç- Gereçler” şeklinde sunulmuştur.

“Suyun Hâlleriyle İlgili Kavram Alanları” başlığında, erime anlamındaki “eri-, sız-” ve donma manasındaki “bud-, toñ-” eylemlerinin sıklıkla kullanılması, Orta Asya’daki karasal iklimi yansıtmaktadır. Bu karasal iklim tipinin özelliği yazın kurak, kışın sert ve soğuk olmasıdır.

“Suyla İlgili Mesleklerin Kavram Alanları” bölümündeki kelimelerin %75’i Türkçe, %25’i Arapça kökenlidir. Bu kavram alanı, bütün sınıflandırmalar içinde en az kelime barındıran ikinci bölümdür. Türk milleti Orta Asya’da su kaynaklarına ulaşabilmeye büyük önem vermektedir, ancak suyla ilgili meslek kolları hakkındaki kelime kadrosu sınırlıdır.

Bütün başlıklar esas alındığında “suyun inançlarla ilgili” kavram sayısı ikinci sıradadır. Her inanç anlayışında *suyun* ayrı bir önemi vardır. Köktürk ve Uygur Türkçesinde; Gök Tanrı, Budizm ve Maniheizm dışında özellikle de Şamanizm tesiriyle ateşe sunulan adaklar, kurbanlar, ateşe edilen dualar vb. itikatların varlığı da bilinmektedir. İslamiyet’in kabulü ile şeytanın ateşten yaratılması, ateş karşısında namaz kılınmaması, cehennem kavramına olan inançla birlikte ateş, iman edilen bir unsur olmaktan çıkıp cezalandırmada kullanılan veya ibadet anında dikkat edilmesi gereken bir unsur hâline gelmiştir. Nitekim zaten mevcut olan *su* kültürü, olumsuz yönde değişen ateş kavramıyla birlikte daha da değer kazanmıştır. Böylece Karahanlı Türkçesinde su kavram alanı genişlemiştir.

Eski Türkçe metinlerinde “suyla ilgili canlılar” arasında bitkilerde en çok tercih edilen kelime *kamış*; hayvanlarda en çok kullanılan ise *balıktır*. Suda yaşayan

bitki ve hayvanların habitatları incelendiğinde, bu canlıların genellikle küçük su kaynaklarında yaşadığı görülmektedir. Bu bağlamda, Türk devletlerinin ulaştığı su kaynakları, büyük oranda küçük su kaynaklarıdır. Köktürk ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde, hayvan kavramlarının bitkilere göre daha çok tercih edildiği görülmektedir. Buna karşın Uygur Türkçesinde bitki kavramları hayvanlara kıyasla daha fazla kullanılmıştır. Uygur Türklerinin Budizm ve Maniheizm dinlerini seçmelerinden dolayı her türlü kurbanın yasak olması, yerleşik hayata geçerek tarımla uğraşmaları, Uygur Türkçesinde suda yaşayan hayvanların adının bitkilere göre daha az kullanılmasında etkilidir.

“Su Ulaşımında Kullanılan Araçların Kavram Alanları” bölümündeki kelimelerin %3’ü yabancı kökenli, %97’si Türkçesi kökenlidir. *Satu* yalnızca Uygur Türkçesinde tespit edilmiştir. *Kemi* ve *köprüg* kelimelerine ise hem Uygur hem de Karahanlı Türkçesi dönemlerinde rastlanılmıştır. Geriye kalan tüm kelimeler yalnızca Karahanlı Türkçesinde tespit edilmiştir. Nitekim *kemi* sözcüğü dışında, diğer kelimelerin küçük su ulaşımında kullanılması, Eski Türklerde su ulaşımının yeterince gelişmediğini göstermektedir.

“Suyun Coğrafya- Mekân Terimleriyle Oluşturduğu Kavram Alanları” bölümünde, *körtük* sözcüğü dışındaki kelimelerin tamamı Karahanlı Türkçesi dönemine ait eserlerde tespit edilmiştir. En çok rastlanılan *agız* ve *tarım* kelimeleri günümüzde anlam genişlemesine uğrayarak kullanımını sürdürmektedir. Bu başlık altında toplamda 15 adet kavramın bulunması, Türklerin göçebe hayattan yerleşik hayata geçişine ve bir yeri mesken tuttuklarına dair ipuçları sunmaktadır.

“Suyun Temini için Oluşturulan Yapıların Kavram Alanları” başlığındaki kelimelerin %95’i Türkçe kökenli sözcüklerdir. %18 ile en çok tercih edilen kelime *kudug/ kuyug*, %2 ile aynı yüzdeye sahip olan *mizab*, *muyanlık* ve *oluk* sözcükleri ise en az kullanılan kelimelerdir. Su temini için kullanılan kavramların özellikle Uygur Türkçesiyle birlikte daha fazla tercih edilmesinde göçebe hayatın yerini yerleşik yaşama bırakmasının izleri olduğu düşünülebilir.

“Suyun Temizlikle İlgili Kavram Alanları” bölümündeki kelimelerin %98’i fiil unsurudur. En fazla tercih edilen %34 ile *süz-* eylemidir. %2 ile aynı yüzdeye sahip olan *çimülgü* ve *sermet-* en az kullanılan sözcüklerdir. Temizliğin, imanın yarısı olduğu İslam dininde temizlikle ilgili olan abdest sözcüğüne Karahanlı

Türkçesinde rastlanılmaması dikkat çekmektedir. Karahanlı Türkçesinde abdest kelimesi yerine Türkçe asıllı “arı-” ve “yu-” eylemleri kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde ve sonraki dönemlerde, abdest sözcüğünün yerine Arapça kökenli “vudu” kelimesi kullanılmaya başlanmıştır.

“Suyun Bir Elementle Birleşimi Sonucu Oluşan Maddelerin Kavram Alanları” başlığında yer alan *öyük/ üyük, tepiz* ve *titig* dışındaki sözcüklerin hepsi sadece Karahanlı Türkçesi döneminde tespit edilmiştir. En az kullanılan kelime %2 ile *çınrama*, en fazla tercih edilen sözcük ise %29 ile *öyük/ üyüktür*. Bu bağlamda Orta Asya’da bataklıkların yoğun olmasının edebî eserlere yansıdığı görülmektedir.

“Suyun Sebep Olduğu Zararlarla İlgili Kavram Alanları” bölümündeki kelimelerin %98’i Türkçe asıllı sözcüklerdir. Kelimelerin %69’u fiil ögesidir. %27 ile aynı yüzdeye sahip olup en fazla tercih edilen kelimeler *bat-* ve *çom-/ çöm-* eylemleridir. %1 ile yine aynı yüzdeye sahip olup en az kullanılan sözcükler ise *ab-ı seldek, börün, ık* ve *tufan* kavramlarıdır. Bu bağlamda, Orta Asya’nın ikliminin sert olması araziye, toprağı ve Türk toplumunun yaşamını kötü yönde etkileyerek göçebe bir hayat sürmesine sebebiyet vermesine karşın Türk toplumunun kültürünün oluşmasında bu zorlukların ve sıkıntıların önemli bir yeri vardır.

“Suyun Kullanımı ve Tüketimiyle İlgili Kavram Alanları”nda kullanım aracı olarak suyun oranı %13’tür. Suyun gıda kullanımındaki kavramlarının oranı ise %87’dir. Bu bağlamda, suyun gıda olarak kavram alanı daha geniştir. Uygurluların yerleşik hayata geçmesi ve tarımla uğraşması “kullanım aracı” olarak suya dayalı kavram sayısını artırmıştır. Bu artış, Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerindeki kullanım oranlarına da yansımıştır.

“Suyun Hareketleriyle İlgili Kavram Alanları” bölümündeki kelimelerin %84’ü fiil ögesidir. En fazla tercih edilen sözcükler sırasıyla %27 ile *ak-* ve %20 ile *tök-* eylemleridir. Bu bağlamda, suyun hareketini bildiren başlıkta eylem yüzdesinin isim unsuruna kıyasla daha fazla kullanılması şaşırtıcı karşılanmamaktadır. Bu çalışmada, su kaynaklarının hareketleri toplamda 16 madde başıyla sınıflandırılmıştır. Bu durumun Orta Asya’nın yükseltisi ve ikliminin sertliğiyle ilişkili olduğu söylenebilir.

“Suyun Miktarıyla İlgili Kavram Alanları” başlığındaki kelimelerin %7’si yabancı asıllı sözcüklerden oluşmaktadır. En fazla tercih edilen kelime %40 ile

kurug, en az kullanılan sözcük %1 ile aynı yüzdeye sahip olan *çim*, *kerbişiman*, *ödüş* ve *tazedir*. Çöl anlamında kullanılan *biyaban* ve *yaban* kelimelerinin sıklıkla tercih edilmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda, iklim tasnifi yapılırken Orta Asya'nın çöl iklimi etkisinde olduğu düşüncesi, coğrafi etkenlerin Eski Türkçede edebî metinlere yansıdığını göstermektedir.

“Suyun İnsan Bedeninde Oluşturduğu Döngüyle İlgili Kavram Alanları”nın oranı bütün başlıklar içinde %12 ile üçüncü sıradadır. *Ig-/ sıg-/ yığ-* fiilleriyse %6 ile *su* sözcüğünden sonra en fazla tercih edilen kelimedir. Ayrıca eylem unsuru olarak en çok kullanılan fiildir. Ağlamak manasında kullanılan *ıg-/ sıg-/ yığ-* ve *yaş* kelimelerinin gülmek eylemi ve türevlerine göre olan kullanım fazlalığı göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, ağlamak manasındaki kelimelerin Karahanlı Türkçesinde özellikle de Divan-ı Hikmet'te rağbet görmesi din veya tasavvuf etkisini gözler önüne sermektedir. Çünkü bütün semavi dinlerinde aşırı gülmek hoş karşılanmamakla birlikte Kur'an'ın Tevbe suresinde: “Yapıp ettikleri karşısında artık az gülsünler, çok ağlasınlar” ayeti bu konuya delil olarak gösterilebilir. Ayrıca *yaş* kelimesi, Karahanlı Türkçesi dönemine kadar tek başına gözyaşı anlamında kullanılırken bu dönemle birlikte gözyaşı manasını yanına köz isim unsurunu alıp bir isim tamlaması oluşturarak sağlamıştır.

“Su Kaynaklarının Kavram Alanları”nın oranı, bütün başlıklar içinde %9 ile dördüncü sıradadır. Bu başlığı, %6 ile küçük su kaynakları, %3 ile büyük su kaynakları oluşturmaktadır. Küçük su kaynaklarının yüzdesinin büyük su kaynaklarına göre daha fazla olması ve küçük su kaynaklarında 16, büyük su kaynaklarında 7 madde başının yer alması Türklerin Orta Asya'da göl, nehir gibi tatlı su kaynaklarına, büyük su topluluklarına kıyasla coğrafi olarak daha fazla ulaşabildiğini göstermektedir. Küçük su kaynakları başlığı altında %35 ile en çok rağbet gören sözcük *ögüz/ ügüzdür*. Büyük su kaynaklarında ise %34 oranla en çok kullanılan kelime *taloy/ taluydur*. *Taloy*, *teniz* ve *ummān* gibi büyük su kaynaklarını belirten kelimelerin kendilerinden önce bir isim unsuru olarak özel bir yer adı şeklinde kullanılmazken *ögüz* kelimesi kendinden evvel bir sözcükle birlikte özel bir yer adını karşılık gelmektedir.

“Hava Durumlarıyla İlgili Kavram Alanları” bölümündeki kelimelerin %94'ü Türkçe asıllı sözcüklerdir. En fazla tercih edilen kelimeler %22 ile *yagmur* ve %20

ile *yag-* eylemidir. *Sis*, *kırağı* gibi hafif hava durumlarını ifade eden kelimelerden ziyade *fırtına*, *kar* ve *yağmur* gibi sert hava olaylarını belirten sözcükler tercih edilmiştir. Bu bağlamda, Orta Asya'nın sert karasal bir iklimde yer alması ve kışın sıcaklığın -50 derecelere kadar düşmesi sert hava olaylarını belirten sözcüklerin, edebî metinlere de yansıdığını göstermektedir.

“Suyun Gündelik Araç- Gereçlerle İlgili Kavram Alanları” bütün başlıklar baz alındığında hem madde başı yönünden hem de %0, 5 ile kullanım oranı açısından en az tercih edilen bölümdür.

KAYNAKÇA

- Ağca, F. (2007), Tanıtmalar, (Abdurishid, Disastvustik, Einealtuigurische Bearbeitung einer Legende aus dem Catuṣpariṣat-sūtra. Harrassowitz Verlag. Wiesbaden 2006. VII+176 ss. ISBN 3-447-05252-x.), Modern Türk Araştırmaları Dergisi C 4: S 1: 2007: s. 102-107.
- Ahanov, K. (1993), Türk Biliminin Negizderi, Almatı: Sanat Baspası.
- Ahmet, Z. Eski Uygurca Altun Yaruk “Aç Bars” Öyküsü, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009.
- Akış, İ. (2007), Türkçede Su Kelimesinin Tarihi Gelişimi, Türk Kültüründe Su, (Hazırlayan İbrahim Akış ve Ferhat Aslan), İstanbul: Manavgat Belediyesi Kültür Yayınları, 15-19.
- Akman, E. (2002), Türk ve Dünya Kültüründeki Su Kültü Üzerine Düşünceler. Kastamonu Eğitim Dergisi, Cilt: 10: No: 1.
- Akpınar, T. (1999), Türklerin Din ve Hukuk Tarihi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Aksan, D. (1982), Her Yönüyle Dil- 3, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1989), Kavram Alanı- Kelime Ailesi İlişkileri ve Türk Yazı Dilinin Eskiliği Üzerine, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971, 253- 262.
- Aksan, D. (1990), Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (1999), Anlambilim, Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi, Ankara: Engin Yayınları.
- Alagöz, E., Eski Kıpçak Türkçesinde Hayvan Adları ve Kavram Alanı, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi, 2011.
- Arat, R. R. (1999), Kutadgu Bilig, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (2006), Kutadgu Bilig, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Atalay, B. (1941), Divanü Lügati't Türk Tercümesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayazlı, Ö., Altun Yaruk Sudur VI. Kitap, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2009.
- Aydın, E. (2011), Uygur Kağanlığı Yazıtları, Konya: Kömen Yayınları.
- Aydın, E. (2014), Orhon Yazıtları, Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongil, Küli Çor, 2 bs. Konya: Kömen Yayınları.

- Aydın, E. (2016A), Eski Türk Yazıtlarında Xinjiang. Dil Araştırmaları, 18: 29-46.
- Aydın, E. (2016B), Eski Türk Yer Adları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Aydın, E. (2018), Uygur Yazıtları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2010), Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat Yayınları.
- Bacon, E. E. (Tarihsiz), Esir Orta Asya, Çeviren: Tansu Say, Tercüman 1001 Temel Eser.
- Barutçu, Ö. S. (2000), Eski Türk Çağı Yazıtları: I. Açıt Yazıtları I- II, Yamanı- Us Kaya Yazıtı, Kök Araştırmalar 2/ 2, 147- 154.
- Barthold, V. V. (2011), Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-, Çeviren: Hüseyin Dağ, İstanbul, 60.
- Battal, A. (1934), İbnü- Mühenna Lugatı, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Bayat. F. (2007). Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bazin, L. (1995), Pre- Islamic Turkic Borrowing in UpperAsia, Diogenes 43/ 3, 35-44.
- Benoit, A. (1971), Baptême, Paris: Sacrementd'Unité, 22.
- Beydili, C. (2005), Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, Ankara: Yurt Kitap Yayınları.
- Bice, H. (1993), Divan-ı Hikmet, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bloomfield, L. (1933), Language, United States of America.
- Bozok, E., Türkçenin Söz Varlığında Temizlik Kavram Alanı, Doktora Tezi, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi, 2018.
- Caferoğlu, A. (2015), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Cebeci, L. (2009), Selsebil, 24. 02. 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/selsebil--cennet> adresinden alındı.
- Clauson, S. G. (1957), The Ongin Inscription at Ikhe- Khushotu. Rocznik Orientalistyczny, 34/ 1, 7- 33.
- Clauson, S. G. (1972), An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Turkish, Oxford at The Clarendon Press.

- Çağlar, A. B. (2018), Mitolojiden İnsana Dört Unsur Üzerine Bir İnceleme, Bengi Dünya Yörük Türkmen Araştırmaları Dergisi, (1), 38-56.
- Çakan, A. (2016), Atabetü'l Hakayık, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çatak, A. (2015), Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevi Adlı Eserinde Su Metaforu, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4 / 7: 35-65.
- Debrelî, Z. G. (2020), Divanü Lügati't Türk ve Kutadgu Bilig'de Hidrografik Terimler ve Metaforik Kullanımları, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi, (1), 139- 167.
- Dıngıl, F. A. (2012), İslam Öncesi Türk Kültüründe Kutsallık İzafe Edilen Maddi Unsurları, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Dilçin, D. (2000). Edebiyatımızda Atasözleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doerfer, G., Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen, 4 cilt, Wiesbaden, 1963- 1975.
- Eliade, M. (1968), Traité des Religions, Paris, I, 165.
- Eliade, M. (1992), İmgeler ve Simgeler, Çeviren: M. Ali Kılıçbay, Ankara.
- Eliade, M. (2003), Dinler Tarihine Giriş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Elmalı, M. (2019), Eski Uygurca Altın Dişli Fil Hikayesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erbaş, A. (2004). Muhtelif Dinlerde Su Motifi, Erzincan Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi, 8-20, 241-258.
- Ercilasun, A. B., “Karahanlı Devri Türk Edebiyatı”, Büyük Türk Klasikleri 1: İstanbul 1985, 114-179.
- Ercilasun, A. B. vd., (1991), Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2015), Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B./ Akkoyunlu, Z. (2020), Divanü Lügati't Türk, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdemir, P. H. (2011), Eski Türklerde Su ve Su Ulaşımı, Turkish Studies, 6(2), 819-836.
- Erdi, S./ Yurteser, S. T. (2005), Divanü Lügati't Türk, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Erdoğan, B. (2007). Sorularla Türk Mitolojisi. İstanbul: Pozitif Yayınları.

- Eren, H. (1999), Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara: Bizim Büro Yayınevi.
- Ergin, M. (2015), Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Erol, H. A. (2008), Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ertürk, M. (1997), Havz-ı Kevser, 24. 02. 2023 tarihinde <https://islamansiklopedisi.org.tr/havz-i-kevser> adresinden alındı.
- Ertunç, İ. K., Eski Uygur Türkçesine Ait Söz Varlığının Kavram Alanı Sözlüğü, Yüksek Lisans Tezi, Çankırı: Karatekin Üniversitesi, 2022.
- Freke, T.- Gandy, P. (2011), İsa'nın Gizemleri: "Gerçek İsa" Bir Pagan Tanrısı Mıydı, Çeviren: Aslı Bengisu, İstanbul: Ayna Yayınevi, 2, 11-12.
- Gadjieva, N. Z./ Serebrennikov, B. A. (2018), Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırılmalı Tarihi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, S. (2000), Şine Usu Yazıtında Geçen Yer Adları Üzerine, Belleten 64/240, 427- 433.
- Gulcalı, Z., Altun Yaruk Sudur X. Kitap, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2015.
- Gumilev, L. N. (2002), Eski Türkler, Çeviren: D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları.
- Gül, B., Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi ve Moğolistan'da Yapılması Gereken Türkoloji Çalışmaları Üzerine, Türkiyat Araştırmaları Sempozyum Bildirileri. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara 2006. 203-219.
- Gülensoy, T. (1999), Orta Asya'daki Türk Yer Adlarının Anadolu'daki İzleri, XII. Türk Tarihi Kongresi Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 365- 376.
- Gülensoy, T. (2007), Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Günay, E./ Horata O. (1994). Risaletü'n Nushiyye, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Günay, D. (2008), Sözcükbilime Giriş, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Güzel, A. / Karadağ, Ö. (2013), Kelime Sıklığı Açısından Türk Atasözleri Üzerine Bir Değerlendirme, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 9 (1), 274-280.
- Hacıeminoğlu, N. (2013), Karahanlı Türkçesi Grameri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Hamilton, J. R. (1998), İyi ve Kötü Prens Öyküsü, Çeviren: Vedat Köken, Ankara: TDK.
- Hatiboğlu, V. (1982A), Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Hatiboğlu, V. (1982B), Türkçenin Sözdizimi, DTCF Yay., 2.baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hunutlu, Ü., Orhun Yazıtları ile İyi ve Kötü Prens Öyküsünde Yan Cümleler, Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 2014.
- Hunutlu, Ü. (2017), Cümle Nitelikleri Yönüyle Türkçe Atasözleri, Ankara: Gazi Kitabevi.
- İlbey, A. (2014), Hazret-i Su, 24. 02. 2023 tarihinde <http://www.habervaktim.com/yazar/65144/hazret-i-su.html> adresinden alındı.
- İnan, A. (1976), Eski Türk Dini Tarihi, Ankara: Altınordu Yayınları.
- İnan, A. (1986), Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. (1987), Makaleler ve İncelemeler, I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1991), Makaleler ve İncelemeler, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2000A), Şamanizm, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2000B), Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Jafarova, İ. (2020), Azerbaycan Türklerinde Suyla İlgili Atasözü, Deyimler ve Su Çarşambası, Su Kitabı, 651-671, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Julien S. (1864), Documents Historiques sur lesTou-kıoue (Turcs), Journal Asiatique, 6/3, 6/4.
- Kafesoğlu, İ. (1980). Eski Türk Dini. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1987), Türk Bozkır Kültürü, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (1996), Türk Milli Kültürü, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Kalafat, Y. (1995). Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kandehlevi, Y. M., Hayatü's-Sahabe, Çeviren: Ahmet Meylani, İslami Neşriyat, Konya 1998 III, 250- 256.

- Karaağaç, G. (1989), Birkaç Kelime Hakkında, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi V: 91- 96.
- Karaağaç, G. (1994), Dil ve Düşüncenin Aldatıcılığı, Türkçülük Armağanı, İzmir: 145-151.
- Karahan, R. E. (2013), Eski Türklerde Şehircilik, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 0 (48), 425-440).
- Kaya, C. (1989), Altun Yaruk (Giriş- Metin- Dizin), Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Kaya, C. (1994). Uyurca Altun Yaruk: Giriş, Metin, Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kılıç, S./ Albayrak, A. (2012), İslamiyetten Önce Türklerde Yiyecek ve İçecekler, Journal of Turkish Studies.
- Koca, S. (2017), Eski Orta Asya’da Tabiat, İklim ve İnsan Unsuru, Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1), 1-18.
- Kolektif, (2011), Güncel Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017), Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkut, E./ Birkan İ. (2020), Prens Kalyanankara ve Papamkara Hikayesi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kormuşin, I./ Mozioglu, E./ Alimov, R./ Yıldırım, F. (2016), Yenisey- Altay- Kırgızistan Yazıtları ve Kâğıda Yazılı Runik Belgeler, Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Kormuşin, I. (2017), Yenisey Eski Türk Mezar Yazıtları, Çeviren Rysbek Alimov, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuzgun Ş. (1993), Dinler Tarihi Dersleri, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınevi.
- Küçükaşçı, M. S. (2013), Zemzem, 24.02. 2023 tarihinde İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemzem> adresinden alındı.
- Lauret B.- Refoulé, F. (1983), Initiation à la Pratique de la Theologie, Paris, III, 411-412.
- Le Coq, A., von “Köktürkischesaus Turfan”, SPAW, 1909.
- Liu, M. (1958), Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost- Türken (T’uküe), I, Wiesbaden.
- Lyons, J. (1977), Semantics I, II, Cambridge: Cambridge University Press.

- Naskali, E. G. (2020), Su Kitabı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1993), Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Oğuz, M. Ö. (1998). Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su. Milli Folklor Dergisi, 38.
- Orkun, H. N. (1938), Eski Türk Yazıtları II, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (1994), Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Orkun, H. N. (2011), Eski Türk Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oymak, İ. (2010). Anadolu'da Su Kültünün İzleri. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15:1.
- Ögel, B. (1988), Düünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Ögel, B. (1989). Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar. Cilt I. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2002A). Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar. Cilt II. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2002B). Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar. Cilt III. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2003) Türk Mitolojisi, Cilt I-II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ökse, A. T. (2006), Eski Ön Asya 'da Günümüze Yeni Yıl Bayramları, Bereket ve Yağmur Yağdırma Törenleri, Bilig-Kış, 36.
- Örnek, S. V. (1995), İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, İstanbul: Bilgesu Yayınları.
- Özbay, B. (2019), Huastuanift-Manihaist Uygurların Tövbe Duası, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pala, İ. (2012), Tufan, 24.02.2023 tarihinde, İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tufan#2-turk-edebiyati> adresinden alınmıştır.
- Palmer, F. R. (1981), Semantics, Cambridge: Cambridge University Press.
- Radloff, W. (1976), Sibiry'a'dan Seçmeler, Çeviren: Ahmet Temir, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Roux, J. P. (1994), Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Çeviren: Aykut Kazancıgil, İstanbul

- Roux, J. P. (2001), Orta Asya, Tarih ve Uygarlık, Çeviren: Lale Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Sadıkoglu, İ. (2020), Atasözü ve Deyimlerimizde Su, Su Kitabı, 595-627: İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Sarıkcıoğlu, E. (2002), Din Fenomenolojisi, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınevi. 22-23.
- Savran, H. (2020), Türklerde Suya Saygı ve Su Kültürü, Su Kitabı, 391-403, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Selçuk, B. (2005), Fuzuli’de Gözyaşı, Erzincan Kültür Eğitim Vakfı Akademi Dergisi, Yıl: 9 Sayı: 25.
- Sertkaya, O. F., “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Armağan Dizisi I, Şükrü Elçin Armağanı, Ankara, 1983.
- Sertkaya, O. F. (1995), Göktürk Tarihinin Meseleleri, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Sertkaya, O. F.- Sertkocaulı, H., “Hoytu- Tamir (Moğolistan)’dan Yeni Yazıtlar (Ön Neşir)”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten- 2000/ Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2001, s. 313-346.
- Sevgi, O. (2020), Yeşilin Simgesel Anlamı ve Yeşile Bakış, Yeşil Alanlar Çalıştay, 05-06 Haziran 2020: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 15 sayfa.
- Soykut, H. (1974). Türk Atalar Sözü Hazinesi. İstanbul: Ülker Yayınları.
- Strostin, S./ Anna D./ Oleg M., Etymological Dictionary of the Altaic Languages, 3. Cilt, Leiden, Boston, 2003.
- Şen, S. (2007), Orhon, Uygur ve Karahanlı Metinlerindeki Meslekler Bağlamında Eski Türk Kültürü, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Şen, S. (2017), Eski Türkçenin Deyim Varlığı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şen, M. (2020), Su ile İlgili Kelimeler Üzerine, Su Kitabı, 535-574: Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Şentürk, A./ Kartal, A. (2015) Üniversiteler için Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Dergâh Yayınları.
- Şişman, B. (1996), İslâmiyet Öncesi Türk İnanç ve Ritüellerinin Samsun Yöresindeki İzleri, Türk Kültürü, Sayı 401: Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 563-574.
- Tanman, B. M. (2009), Selsebil, 24.02.2023 tarihinde, İslam Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/tufan#2-turk-edebiyati> adresinden alınmıştır.

- Taşagıl, A. (2004), Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Boyları, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tekin, T. (1983), Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi, Belleten XLVI/ 184, 795- 838.
- Tekin, T. (1994), Türk Dillerinde Ökseste -y Türemesi, Türk Dilleri Araştırma Dizisi, 4, 51- 66.
- Tekin, T. (1995), Orhon Yazıtları, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2000), Orhon Türkçesi Grameri, Türk Dilleri Araştırma Dizisi: 9.
- Tekin, T. (2014), Orhon Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019A), Uygurca Metinler I- Kuanşi İm Pusar, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2019B), Uygurca Metinler II- Maytrısimit, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2020), Orhon Yazıtları, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002), Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Tokarev, S. A. (2006), Dünya Halklarının Dinler Tarihi, Çeviren: Rauf Aksungur, İstanbul: Ozan Yayıncılık.
- Turan, O. (1994), Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Türkyılmaz, A., İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları (Water Cult in Old Turks and Its Reflection in Present Day) Science and Culture-Journal of International Cultural Studies Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi Number / Sayı: 04, December / Aralık, 2013, 83-100.
- Uçar, E., Altun Yaruk Sudur V. Kitap, Doktora Tezi, İzmir: Ege Üniversitesi, 2009.
- Uçar, H. (2020). Bir Kültün Özellikleri: Türklerde Su Kültü, Kültür Araştırmaları Dergisi, (7), 24-47.
- Ulutürk, M. (2009). Dinlerde Su Tasavvurları, Su Medeniyeti Sempozyumu Bildirileri, Konya.
- Uygun, Y. S. (2018), Geç Antik Çağ ve Erken Hristiyanlık Dünyasında Dinsel Su İnanışları, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 8 (16), 21-31.

- Ünlü, S., Karahanlı Türkçesi Satır- Arası Kur'an Tercümesi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004.
- Ünlü, S. (2012), Karahanlı Türkçesi Sözlüğü, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Vacant, A.- Mangenot, E. (1908), Eau Benite, Paris: Dictionnaire de Theologie Catholique, IV, 1979.
- Vardar, B. (1982), Dilbilimin Temel Kavramı ve İlkeleri, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (1983), Sözlüksel Yapılar ve Yöntem Sorunları, Macit Gökberk Armağanı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (1998), Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, İstanbul: ABC Yayınları.
- Wilkens, J. (2021), Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Akademie Der Wissenschaften zu Göttingen.
- Yıldırım, F. (2017), Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yörükan, Z. Y. (2006), Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri, Şamanizm, İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayınları.
- Zülfikar, H. (2018), Söz Varlığı, Yazım ve Anlatım Açısından Türkçedeki Gelişmeler, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.